

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШЕБЕРЛІК ОРТАЛЫҒЫНЫҢ КІТАПХАНАСЫ

БИБЛИОТЕКА ЦЕНТРА ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

LIBRARY OF THE CENTER OF EXCELLENCE

Педагогикалық шеберлік орталығы
«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ
Кембридж Университетінің Білім беру
факультетімен бірлесіп әзірлеген
Қазақстан Республикасы педагог кадрларының
біліктілігін арттыру деңгейлі бағдарламасын іске
асыруға арналған тәжірибелік нұсқаулық

Практическое руководство для реализации
уровневых программ повышения квалификации
педагогических кадров Республики Казахстан,
разработанных Центром педагогического мастерства
АОО «Назарбаев Интеллектуальные школы»
совместно с Факультетом образования
Кембриджского Университета

Practical guidance for implementing levelled
in-service training Programmes for the
pedagogic staff of the Republic of Kazakhstan
developed by the Center of Excellence
AEO "Nazarbayev Intellectual Schools"
jointly with the Faculty of Education
of the University of Cambridge

Оқыту мен оқудағы ЖАҢА ТӘСІЛДЕМЕЛЕР

НОВЫЕ ПОДХОДЫ
в преподавании и обучении
NEW APPROACHES
in teaching and learning

Оқытудағы ИНТЕРБЕЛСЕНДІ әдіс-тәсілдер

ИНТЕРАКТИВНЫЕ
методы обучения

INTERACTIVE
methods of teaching

УДК 373.5.
ББК 74.2
Ә 55

«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ
Педагогикалық шеберлік орталығының
Әдістемелік кеңесінің шешімімен баспаға ұсынылды

Пікір жазғандар: педагогика ғылымдарының докторы, профессор Тұрғынбаева Ботагүл,
педагогика ғылымдарының докторы, профессор Рысбаева Аршагүл

Ә 55 Әлімов А.Қ. Интербелсенді оқу әдістемесін мектепте қолдану. Оқу құралы / А.Қ. Әлімов
Асхат Қамзаұлы. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ Педагогикалық
шеберлік орталығы, 2014. – 188 бет.

ISBN 978-601-7417-48-2

Оқу құралында орта мектепте интербелсенді (интерактивті) оқу әдістемесін оқу үдерісінде қолдану мәселелері қарастырылады. Құралда интербелсенді оқу мен оқытудың философиялық және методологиялық негіздемесі келтіріліп, интербелсенді оқу әдістемесінің мектептегі практикалық қолданысы сипатталады.

Құрал білім беру ұйымдарының жетекшілеріне және педагог қызметкерлерге, педагог кадрлардың біліктілігін арттыру жүйесінің тыңдаушыларына, педагогикалық мамандықтар бойынша оқитын ЖОО және колледж студенттеріне арналады.

УДК 373.5
ББК 74.2
Ә 55

ISBN 978-601-7417-48-2

© «Педагогикалық шеберлік орталығы»
«Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДББҰ

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	5
Интербелсенді әдістеменің негізгі мәселелері	7
Интербелсенді әдістеме - өзара әрекеттесу мен әрекет арқылы үйрену/үйрету	10
Бірлескен әрекеттер - интербелсенді оқу/оқытудың негізі	12
Үйренудің ең тиімді әдіс-тәсілдері	15
Оқудың/оқытудың негізгі мәселелері	19
Білім игеру - қайталау емес, ал сабақ - тексеру емес	19
Сөз үйретпейді, әрекет үйретеді	21
Не нәрсеге үйрену/үйрету керек?	22
Сыни ойлау мен оны жүзеге асыру	34
Сыни ойлауды сабақта қалай қолдануға болады?	36
Білім түрлері	38
Репродуктивтік және конструктивтік (сындарлы) білім түрлері	38
«Қызық» деген не?	41
Диалог – адамгершілікке үйренудің негізгі құралы	47
Интербелсенді оқудың шарттары мен ережелері	51
Жағымды психологиялық орта орнату	51
Мотивация (уәж) тудыру немесе қызығушылықты ояту	57
Сәттілікке бағытталу	61
Бірлескен топтық жұмыс	64
Интербелсенді оқуды ұйымдастыру ережелері	69
Рефлексия мен кері байланыс	72
Рефлексия мен кері байланыс тәсілдері	78
Интербелсенді оқуда/оқытуда оқу мақсаттарын айқындау мәселесі	85
Б.Блум таксономиясының танымдық деңгейлері	92
Бағалау туралы	95
Бағалау тәсілдері	97
Сабақ құрылымы	112
Неліктен сабақ үш кезеңнен тұрады?	112
Сабақ кезеңдерін проблемамен байланыстыру	117
Интербелсенді әдістер	120
Өр сабақта қолдануға тиімді интербелсенді тәсілдер	137
«Проблема айқындау» кезеңінде қолданылатын тәсілдер	137
«Проблема шешу» кезеңінде қолданылатын тәсілдер	143
«Проблема шешімін қолдану» кезеңінде қолданылатын тәсілдер	148
Жазу тәсілдері	156
Ойсергектер	161
Танысу ойсергектері	161
Жағымды психологиялық ахуал қалыптастыратын ойсергектер	165
Логикалық ойлауға негізделген ойсергектер	169
Психологиялық тест түріндегі ойсергектер	174
Топтарға бөлу тәсілдері	178
Қолданылған әдебиеттер тізімі	182

ӘЛІМОВ АСХАТ ҚАМЗАҰЛЫ

Қазақстан Республикасы, Алматы қаласы Педагогикалық шеберлік орталығы филиалының аға менеджері.

І. Жансүгіров атындағы Талдықорған педагогикалық институтын «Орыс тілі мен әдебиеті» және қосымша «Педагогика» мамандығы бойынша аяқтаған. Филология ғылымдарының кандидаты, доцент.

Педагогикалық шеберлік орталығы Кембридж университетінің Білім беру факультетімен бірлесіп әзірлеген деңгейлі бағдарламасы аясында Қазақстан Республикасы педагог қызметкерлерінің біліктілігін арттыру курсының тренері ретінде дайындықтан өтті.

Педагогикалық шеберлік орталығы Кембридж университетінің Білім беру факультетімен бірлесіп әзірлеген деңгейлі бағдарламасы аясында Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдары басшыларының біліктілігін арттыру бағдарламасы бойынша тренерлерді оқыту курсынан өтті.

Қазақстан Республикасы білім беру ісінің құрметті қызметкері (2008 ж.), «Астанаға 10 жыл» медалімен марапатталған (2008 ж.).

КІРІСПЕ

Бүгінде біз ақпараттық қоғамда өмір сүрудеміз. Қазіргі дәуірдің әлеуметтік және экономикалық даму ерекшеліктерінің бірі ретінде автоматтандырылған және ақпараттық технологиялардың тегеурінін атауға болады. Бұл ерекшелік тұрақты кәсіптердің өз қасиеттерін жоғалтып, өзгерістерге ұшырап, уақытша сипаттарды иеленуіне әкелуде. Мұндай жағдайда **үйрене білу** және **үйренуге ұмтылу** адамның ең басты қабілеттеріне айналуға, бүгінде **үйренуге үйрену** керек. «Өмір бойы үйрену» идеясының қазіргі білім жүйесінің негізгі тұжырымдамаларының біріне айналып кетуінің себебі осындай жәйттермен байланысты. Мәселе «*өмір бойы азық боларлықтай білім беру*» идеясының енді «*өмір бойы өздігімен үйрену*» («**Life long learning**») ұстанымына өзгеруінде болып отыр.

Елбасы Н.Назарбаев 2011 жылғы Қазақстан халқына «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» Жолдауында «Өмір бойы білім алу» әрбір қазақстандықтың жеке кредосына айналуы тиіс», – деп бекер айтпаған да болар.

«Өмір бойы үйрену» тұжырымдамасының негізгі қағидалары нәтижеге және оқушыға бағытталады. Өмір бойы оқып-үйрену дегеніміз тұлғаның әлеуметтік, азаматтық тұрғыдан жарқын болашаққа жету мақсатында өзінің білім, білік, машық, дағды, құзыреттіліктерін үнемі жетілдіруі.

Өмір бойы оқып-үйрену келесі шарттарды ұстану арқылы жүзеге асырылады:

- үнемі жаңа білім игеру мен иемденуге ұмтылу;
- оқу/оқытуда жаңашыл және **интербелсенді әдістерді** қолдану;
- оқу/оқытуды бағалау.

Бүгінгі күні білім беру жүйесінде негізгі мәселелер мынандай: **«Үйрену мен үйрету тек өзара белсенді әрекеттерге негізделген қарым-қатынас арқылы жүзеге асырылады»** және **«Тек әрекеттесу арқылы үйренуге/үйретуге болады»**. Білім беру философиясы мен когнитивтік (танымдық) психология адамның өз қолымен жасағанын есте сақтайтындығын, практикалық әрекеттер (бірінші кезекте бірлескен ұжымдық әрекеттер) арқылы үйренетіндігін, оған өзі жасағаны қызық екендігін дәлелдеді. Сол себепті қазіргі күні **әрекеттік педагогика** ең танымал оқу жүйесіне айналған, яғни **мектепте оқу процесінің негізін интербелсенді (интерактивті) әдістемелер құрауы керек**: әрбір мұғалім әр сабақта интербелсенді әдістер, құралдар мен тәсілдерді қолдануы қажет.

Интербелсенді оқу/оқыту бірінші мезетте білім игеру процесінде қатысушылардың тиімді қарым-қатынасына негізделеді. Ағылшын тілінен келген **«интерактив»** сөзі де осы ұғымды білдіреді: *«inter»* дегеніміз **«өзара»** мағынасында, ал *«act»* - **«әрекет жасау»** дегенді білдіреді. Басқаша сөзбен айтқанда, «интербелсенді» дегеніміз біреумен тығыз қарым-қатынаста болу, онымен бірлесе әрекет жасау, диалог құру. Сонымен, **«интербелсенді» дегеніміз диалог арқылы үйрену/үйрету**, яғни мұнда оқу процесінің негізін «үйретуші – үйренуші», «үйренуші – үйренуші», «үйренуші - өзімен өзі» форматтарында жасаған қарым-қатынас («әңгіме», «сұхбат», «бірлескен әрекеттер») құрайды.

Интербелсенді оқу/оқыту білім игеру процесін келесідей ұйымдастыруға ынталы:

- 1) барлық үйренушілерге бірлескен таным процесіне белсенді араласуға мүмкіндік жасау;
- 2) әрбір үйренушінің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы ой толғауына мүмкіндік жасау.

Интербелсенді оқу/оқыту **бірлесе үйрену** идеяларын ұстанады. Бірлесе үйренуде әрбір үйренуші танымның (оқу, үйренудің) мазмұны мен қорытынды нәтижесіне өз үлесін қосып, басқалармен өзінің білгенімен, идеяларымен, түсінігімен алмасады, жоғары нәтижеге (білімге) қалай жете алатындығын анықтайды. Мұндай қарым-қатынастағы бірлескен әрекеттер бірін-бірі жақтыру, өзара сыйласымдық пен қолдау атмосферасында өтіп, жаңа білім игеруге жағдай жасайды.

Интербелсенді оқу/оқыту көптеген жұмыс түрлері мен әрекеттері арқылы жүзеге асырылады, мәселен: *бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық, бүкіл аудиторияның), жеке және бірлескен ізденіс пен зерттеу жұмыстары, ситуативтік және рөлдік ойындар, ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс жасау (кітап, лекция, Интернет, құжаттар, мұрағат, басқа адамдар: оқушылар, мұғалімдер, мамандар т.б.), шығармашылық жұмыстар т.б.*

Интербелсенді оқуда/үйренуде білім алушылар мынандай білім, білік, дағды, құзырлылық, машықтарды иемденеді: *терең және жүйелі ойлану; ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу; ақпаратты жан-жақты талдау және бағалау; өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру; пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірлерін дәлелдеу; шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу; өз біліміне, өміріне деген жауапкершілікті тереңінен сезіну; басқалармен тиімді қарым-қатынас құру.* Бұл дағдылар мен құзыреттіліктер болашақта білім алушыларды бүгінгі күні тіпті де болжауға мүмкін емес **проблемалардың шешімдерін табуға** жетелейді.

Қолыңыздағы **кітаптың басты мақсаты** – мектеп мұғалімдерін интербелсенді оқу/оқытудың негізгі идеялары мен әдіс-тәсілдерімен таныстырып, оларды өз тәжірибесінде қолдануға шақыру.

Интербелсенді оқу/оқыту бірінші кезекте диалогқа негізделетіндіктен, автор оқу құралында өз оқырмандарымен *әңгіме, сұхбат* құруға ниеттелді. Осы мақсатта автор басқа кітаптарындағыдай мұнда да **күрделі ғылыми стильден саналы түрде бас тартып**, баяндаудың негізгі тәсілі ретінде оқырманға бағытталған *эссеистік стильді* таңдады. Бұл стильді қолдану арқылы автор оқырманмен диалог құрып, сұхбаттасуды мақсат тұтты, оқырмандармен өзінің субъективті ойларымен бөлісуге ұмтылды.

Мұндай шешімдердің өміршендігі мен ұтымдылығына, оқу құралының пайдасы мен қажеттілігіне оқырмандар әділ баға беріп, өз ойлары мен пікірлерін келтіреді деген үмітпен автор барлық ескертпе мен ұсыныстарды ризашылықпен қабылдайтындығын білдіріп, өзінің электрондық поштасын жариялауды жөн көрді: **alaska_19@mail.ru**.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕМЕҢІҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Бүгінгі күн ерекшеліктері мен оқытудың интербелсенді әдістемесі

Қазақстан Республикасында білім беруді 2011-2020 жылдарда дамытудың мемлекеттік бағдарламасында әлемдік тәжірибенің бала кезден бастап, ересек жасқа дейін адамның біліміне жасалған инвестициялардың экономика және қоғам өміріне елеулі өзгерістер енгізеді деп айтылған.

Адам капиталына салынған инвестициялар мүмкін ең қайтарымды болар. Мәселен, білім алуға жіберілген шығындар өз кезегінде 5 есе болып қайтып оралады деген ұғым бүгінде ел санасында мықтап орын алған. Бұл инвестициялар тез өзгеріп жатқан заманда техникалық тұрғыдан прогрессивті әрі өнімді жұмыс күшін қалыптастыру үшін қажет дейді Мемлекеттік бағдарлама, яғни білімді, білім игеруді әлеуметтік қажеттіліктерге жасаған шығындар деп түсінбей, экономикалық инвестициялар деп қабылдау қажет. Бүгінгі күні білім, экономикалық пайда мен жұмыс өнімділігі арасында тығыз байланыс бар екендігі дәлелденіп отыр.

«Білім жүйесі экономикалық артықшылықтармен қатар әлеуметтік пайда да береді», – делінген Мемлекеттік бағдарламада. Білім жүйесі әлеуметтік капитал құрастырудың бірден бір себепкері болады, ал бұл капитал қоғамдағы мынандай игі өзгерістерден тұрады: азаматтардың билікке қатысу үлесі жоғарылайды, қоғам бірлігі өседі, қылмыс деңгейі төмендейді.

Егер де біз Қазақстанды 2020 жылы білімді ел, ақылды экономика және жоғары білікті жұмыс күші бар мемлекет деп көргіміз келсе, онда білім жүйесін дамытуымыз қажет.

Мұндай мақсатта оқу орындары бірінші кезекте үйрену мен үйретудің басты әдістемесі мен технологиясы ретінде интербелсенді әдістемені таңдауы қажет. «Неліктен интербелсенді әдістеме жоғары оқу орындарының негізгі ұстанымына айналу қажет?» деген сұраққа жауап беру үшін бүгінгі Әлем дамуының ерекшеліктерін айқындау керек секілді. Ал Әлем дамуының негізгі тенденциялары төмендегідей.

АҚПАРАТТЫҢ МЕЙЛІНШЕ ӨСУІ

Егер бұрынырақта ақпараттың жетіспеушілігі білім игерудің ең басты проблемаларының бірі болса (әр пән бойынша екі-үш оқулық қана, дерек көздерінің жетіспеушілігі), бүгінде, керісінше, ақпараттың адамның биологиялық мүмкіншіліктерінен (мәселен, адам миының) шамадан тыс көптігі проблема болып табылады. Қазіргі замандағы ақпараттың орасан зор мөлшері (кітаптар, Интернет т.б.) адамнан бұрынғыдай мағлұматты іздестіріп қана қоймай, қажетті мәліметті таңдауды, оны игеруді, қажетіне жаратып, пайдалануды, оны бағалауды талап етеді.

Бұған қоса әр салада ақпарат әрбір 4 жылда 25%-ға ескіріп және екі есе ұлғайып отырады. Бұл туралы Елбасы 2010 жылы Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық мемлекеттік университетінде оқыған лекциясында айтып кеткен еді.

Ақпарат дамуының мұндай қарқыны сақталатын болса, онда ғалымдардың пікірі бойынша, жақын болашақта ақпарат әрбір 76 күнде екі еселенетін болады, ал бұл дегеніңіз ақпараттың білім игерудің негізгі мақсаты болмайтындығын меңзейді. Сонда білім игерудің мазмұнын не құрауы қажет?

Жыл сайын коммуникациялық жылдам құралдар (Интернет және басқа да жоғары технологиялар/ hi tech: ұялы байланыс, планшеттер, i-fon, i-pad, смартфон т.б., Интернет арқылы сауда жасау және оқу) көз ілеспес жылдамдықпен дамуда, жыл сайын олардың жаңа түрлері мен модификациялары пайда болуда. Қазірде Батыс мемлекеттердің мектептерінде «дәптер» және «кітап» ұғымдарының орнын «планшет» ұғымы басқан. Заманауи маман ақпараттық коммуникациялардың осындай түрлерінің құлағында ойнауы қажет, онсыз ол бүгінгі күн талаптарына сәйкес келмей қалуы ықтимал.

ҚОҒАМДА ТҮЛҒА РӨЛІНІҢ ӨСУІ

Бүгінгі күн адам (тұлға) рөлінің Әлем дамуында, қоғам ауқымында алатын орны мен рөлінің маңызы күрт өсуімен ерекшеленеді. Бір кездерде тамаша философ И.Кант негіздеген қағида жүзеге асырыла бастаған секілді: «Адам әр кезде мақсат болып, ешқашан құрал болмауы қажет!».

Қазіргі экономика адамға бағытталумен және өз кезегінде адамның өндірісте алатын орнының өзгеруімен байланысты. **Адам енді бұрынғыдай өндірістің құрамдас бөлігі немесе элементі емес, адам экономиканың басты құндылығына айналуда: «Бәрі де адам үшін, адам игілігі үшін!». Экономика бүгінде экономика үшін емес, адам үшін дамуда.**

Әлемдік білім беру жүйесі де жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Бұл ұстаным Қазақстан Республикасының Білім туралы Заңында жан-жақты сипатталған: «Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау, оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу».

Оқу/оқытуда, үйрену/үйретуде басты назар білім алушыға бағытталғандықтан, бұл процестің мазмұны жеке тұлғаны дамыту ауқымында құралады. Ал тұлғаның дамуы өз кезегінде оның белсенді әрекеттерімен тығыз байланысты, өйткені адам бірінші кезекте өз қолымен жасағанды елейді, ескереді, есте сақтайды. Сол себепті де бүгінде білім игеруде интербелсенді әдістердің маңыздылығы дау туғызбайтын аксиома.

Алайда әлі де бізде, Қазақстан Республикасында білім беруді 2011-2020 жылдарда дамытудың мемлекеттік бағдарламасында айтылғандай, «оқыту тұлғаны дамытуға емес, формалды нәтижелер алуға бағытталған».

Адам миының мүмкіншіліктерін бұрынғыдан тиімді пайдалану мәселесі – адамзаттың негізгі міндеттерінің бірі.

Адам миының орташа есеппен тек 3%-ы ғана белсенді жұмыс атқарады екен. Қалған бөлігінің қалғып-мүлгіп жатқаны ғой?! Егерде адам өз миын осы көрсеткіштен еселеп дамытатын болса, онда ол керемет қасиеттерді иемденетін шығар! Мысалы, біз рухани тұрғыдан асқақтап, соның салдарынан жер бетінде жаманшылық пен зұлымдық тып-типыл болып жойылатын шығар, «Адам адамға – дос, бауыр және жолдас!» деген қағидаға шынайы түрде жүзеге асырылатын болар! Біз бір-біріміздің ойымызды қашықтықтан біліп немесе Жер тартылысын жеңіп, еш аппаратсыз шарықтай ұша білетін шығармыз!

Бүгінде адам миының құпияларын зерттеу және оның мүмкіншіліктерін тиімді пайдалану – адамзаттың негізгі мақсаттарының бірі.

Тұлғаны бағалауда интеллектуалды коэффициенттен (IQ) эмоционалды коэффициентке (EQ) көшу.

Кеше тұлғаның «миы», «басы», «ақылы», «зияты», «интеллекті» бірінші орында еді. Ал бүгінде адамды бағалауда біз бірінші кезекте оның ішкі жан дүниесін, иманы мен рухани ахуалын, адамгершілік қасиеттерін ескереміз. Сол себепті де қазіргі қоғамға тек білімді әрі білікті мамандар ғана қажет емес. Қоғамға бүгінде адами тұрғыдан ақаусыз тұлғалар мен азаматтар керек. Сол себепті де мектепте тәрбие жұмысын (яғни жалпы адамгершілік қағидаларына сай өмірге деген моралдік-рухани көзқарас, құндылықтар жүйесін қалыптастыру мәселелері) бірінші орынға қою қажет. Ғұлама Әл-Фарабидің «Тәрбиесіз берілген білім – адамның қас жауы!» деген аталы сөздері бүгінде білім игеру жүйесінің ең басты қағидасына айналған. Абайдың да негізгі өмірлік рухани қағидасы «Адам бол!» императиві болған жоқ па еді?!

БІЛІМ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР. РЕПРОДУКТИВТІК ОҚЫТУДАН КОНСТРУКТИВТІК (СЫНДАРЛЫ) ОҚУҒА КӨШУ

Бүгінгі күні білімді дайын қалпында қабылдамай, оны өздігімен құрастырудың тұлғаны дамытатындығы, өздігімен құрастырылған білімнің есте ұзақ мерзімде сақталатындығы дәлелденіп отыр. Қайталау мен жаттауға негізделген білім (репродуктивтік) тек есте сақтау дәрежесінде болса, құрастырылған (конструктивтік немесе сындарлы) білім үйренушіден түсіну, қолдану, талдау, ақпарат негізінде жаңа мазмұн құрастыру және бағалау секілді белсенді әрекеттерді талап етеді. Қайталау емес, өздігімен білім құрастыру қажет бұл күнде. Ал бұл мақсатқа әр сабақта интербелсенді әдістемені қолдану арқылы ғана жетуге болады.

Білімдік парадигмадан таным процесіне қатысушылардың белсенді әрекеттерін талап ететін әрекеттік парадигмаға көшу.

Күні кеше ең басты мақсат үйренушілерде қандай да болмасын білім қалыптастыру еді, яғни шәкірттер ақпарат пен мәліметтерді (фактілер, формулалар, анықтамалар, сандар мен даталар, ережелерді) есінде сақтауы қажет еді. Сол себепті ұстаздар білім мазмұнын құрастырумен шұғылданатын, шәкірттердің білімі қандай дәрежеде болуы керектігін айқындайтын, ең басты мәселе «білу» еді.

Қазірде білім игеру процесінің ең басты мәселесі мен мақсаты үйренушілердің белсенді әрекеттерін ұйымдастыру болып табылады. Белсенді әрекеттер арқылы шәкірттер білімді өздігімен меңгереді, үйренеді. Негізгі қағида «не білу» емес, «не жасай білу».

Оқу процесінің мазмұнын зерттеу жұмыстары құрайды.

Бұрынырақта кез келген сабақ ақпаратпен танысып, сол ақпаратты қайталау нысанында ұйымдастырылып отырылған. Ал қазір сабақ зерттеу процесіне айналған, әр сабақта үйренушілердің келесі әрекеттермен шұғылданғандығы дұрыс:

- зерттеу жобасын жазу;
- ғылыми жұмыстарға аннотация мен пікір (рецензия) жазу;
- әдебиет көздерін талдау картасын құрастыру;
- ғылыми пікірталастар ұйымдастыру;
- портфолио құрастыру;
- мақала, реферат, баяндама, сценарий жазу;
- «Қазақша Уикипедияға» мақала жазу;
- сауалнама, тест, диагностикалық құрал, жоспар, бағдарламалар әзірлеу;
- тәжірибелер жасап, оларды сипаттау, талдау және бағалау т.б.

Мақсаттың өзгеруі: зияткерлі (парасатты, интеллектуалды) тұлғадан рефлексиялы тұлғаға көшу.

Тұлғаның тек білімді болуы бүгінде жеткіліксіз. Білім беру/алу жүйесінің басты мақсаты – мынандай рефлексиялық қасиеттері бар тұлға қалыптасуға мейлінше тиімді жағдайлар жасау:

- өзіне-өзі есеп беріп, ойлары мен әрекеттерін талдай білетін,
- өзін-өзі бағалай алатын,
- өзінің мүмкіншіліктері мен қабілеттерін жүзеге асырып, өркендей білетін,
- өз өмірі мен іс-әрекеттерін ешкімге де жүгінбей өздігімен жоспарлай алатын,

жауапкершілігі жоғары.

Мұндай рефлексиялық қасиеттерді бойында қалыптастырған тұлға жаңа Әлем жағдайында өмірдегі өз орнын тауып, қоғам игілігіне нәтижелі еңбегімен қызмет жасайды.

Бүгінгі күні маманға қойылатын талаптар біліммен жұмыс жасау бағытына ауысқан.

Дамыған елдердің экономикасы нақты емес жағдайда жұмыс жасай білетін, проблеманы айқындай біліп, оны шешу жолдарын белгілеп, стратегиялық бағыттарды айқындай білетін мамандарды көптеп қажет етуде.

Қазақстан экономикасы да біліммен жұмыс жасай алатын, білімді нақты жұмысқа айналыра білетін мамандарды қажет етеді. Қазақстан Республикасында білім беруді 2011-2020 жылдарда дамытудың мемлекеттік бағдарламасы ауқымында білім алушылардың оқуды аяқтағанда қандай күзiреттiлiктердi меңгеруi қажет екендiгiн былайша көрсетуге болады:

- Қазақстандық идея мен өзiндiлiктi қалыптастыру негiзiнде өз Отаны үшiн жауапкершiлiктi өзiне жүктеу дайындығы;
- Өзiндiк тұрғыдан танымдық әрекеттерге дайын болуы;
- Проблемаларды шешуге дайын болуы;
- Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тұтынушы деңгейiнде тиiмдi қолдану дайындығы;
- Тұлға аралық қарым-қатынасқа ауызша және жазбаша түрде дайын болуы (қазақ, орыс, ағылшын тiлдерiнде);
- Әлеуметтiк өзара әрекеттесуге дайындық;
- Өзiн-өзi дамыту, өркендету, жүзеге асыруға дайындық.

Мiне, бүгiнгi заманның осындай ерекшелiктерi үйрену/үйрету iсiнде интербелсендi әдiстеменiң қажеттiлiгiн дәлелдейтiн тәрiздi. Барлық деңгейлерде оқу процесi шәкiрттердiң өздiгiмен атқаратын белсендi әрекеттерден құралуы қажет.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕМЕ - ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУ МЕН ӘРЕКЕТ АРҚЫЛЫ ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Бiлiм саласындағы инновациялық өзгерiстер оқудың/ оқытудың негiзi ретiнде **тұлғалық дамуды** қарастырады, өйткенi динамика мен өзгерiстерге толы ақпараттық дәуiр экономикасы адамның бiлiмдi әрi бiлiктi тұлғасына тәуелдi, бұл дәуiрдiң идеологиялық, әлеуметтiк, саяси құраныстары адамнан мынандай күзiреттiлiктердi талап етедi:

- ақпараттың iшiнен өзiне қажеттiсiн тандап, оны пайдалану;
- проблемаларды шешу және шешiм қабылдау;
- өзiндiк пiкiр, идеялар, тұжырым, түсiнiк келтiру, оларды дәлелдей және қорғай бiлу;
- ауызша және жазбаша түрде қарым-қатынас құра бiлу, бiрлесе жұмыс жасай бiлу, жан-жалдарды болдырмау;
- өмiрге деген көзқарасын, ұстанатын сенiмдерiн, қажеттiлiктерiн, құндылықтарын жалпы адами құндылықтармен байланыстыру;
- өздiгiмен үйрене бiлу, өз бiлiмiн әрқашан да дамытып отыру.

Сол себептi де тұлғалық даму ұстанымы бiлiм игеру процесiне қатысушылардың (үйренушi мен үйретушi) бұрнағы авторитарлы-коммуникативтiк қарым-қатынасын гуманитарлы-коммуникативтiк қарым-қатынасқа өзгертудi талап етедi. Бұл ұстаным таным процесiнiң «бiлiм беру», «оқыту», «үйрету» деген кешегi күнгi түсiнiктерiн ендi екi жақты процесс ретiнде қарастырып, оларды *«бiлiм алу/игеру», «оқу», «үйрену» деп өзгертедi, бұл процессте үйренушi негiзгi рөл атқарып, бiлiмдi өздiгiмен құрастырады деп түсiнедi.*

Егер де дәстүрлi «бiлiм беру» өз мақсаты мен мағынасын нақты белгiленген (мемлекеттiк стандарттарда көрсетiлген пәндер, тақырыптар мен сабақтардың аумағында) бiлiм жиынтығын игерумен шектесе, *тұлғалық даму мен өздiгiмен бiлiм құрастыруды* негiзгi идея деп ұстанған инновациялық көзқарас оқу/үйренудiң негiзiн тек пәндер емес, ойлау мен рефлексияға негiзделген интербелсендi (интерактивтi) әдiстер құрауы керек деп түсiнедi. Ал интербелсендi әдiстер мен тәсiлдер үйренушiлердiң тұлғалық тұрғыдан өзiндiк және дербес түрде дамуына әкеледi, оларды өз мүмкiншiлiктерi мен ұстанған құндылықтарын түсiнуге және бағалауға жетелейдi.

Таным әрекеттерiн ұйымдастырудың арнаулы әдiстемесi ретiнде **интербелсендi оқу/оқыту** бiлiм игеру процесiне қатысушылардың (үйренушi мен үйренушiлердiң) тиiмдi қарым-қатынасына негiзделедi. Ағылшын тiлiнен келген *«interactiv»* сөзi де осы ұғымды бiлдiредi: *«inter»* дегенiмiз *«өзара»* мағынасында, ал *«act»* – *«әрекет жасау»* дегендi бiлдiредi, яғни **интербелсендi**

әдістер - үйренуші мен үйренушілердің өзара әрекеттесуін оқу/оқытудың негізі деп танытын және сондай қатынасқа жағдай жасайтын әдістер.

Басқаша айтқанда, «интербелсенді» дегеніміз біреумен қоян-қолтық қарым-қатынаста болу, онымен бірлесе әрекет жасау, диалог құру. Ал «интербелсенді оқу» дегеніміз **өзара қарым-қатынасқа (коммуникацияға) негізделген оқу/оқыту, диалог арқылы үйрену/үйрету**, яғни «үйретуші – үйренуші», «үйренуші – үйренуші», «үйренуші – өзімен өзі» форматтарында жасаған қарым-қатынас («әңгіме», «сұхбат», «пікірлесу», «бірлескен әрекеттер»).

Интербелсенді оқу/оқыту білім игеру процесін мынандай ұйымдастыруға ынталы:

- 3) Барлық үйренушілерге бірлескен таным процесіне белсенді араласуға мүмкіндік жасау.
- 4) Әрбір үйренушінің өзінің үйренгені мен өз білімі туралы түсініктерін ортаға салып, бірлесе талқылап, олар туралы ой толғауына мүмкіндік жасау.
- 5) Үйренушілер білімді өздігімен құрастыратын орта құру.

**Адам үшін ең қызықты нәрсе –
өз қолымен жасағаны.**

Интербелсенді оқу/оқыту – әрекет көмегімен және әрекет арқылы үйрену/үйрету, ал мұндай ұстаным қомақты нәтижелерге жеткізетін ең тиімді жүйе деп есептелінеді, өйткені адамның жадында бірінші мезетте тек өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасағаны ғана қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций (Кун-цзы) 2500 жыл бұрын былай деген екен: **«Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!»**.

Сол себепті де **интербелсенді оқу/оқыту үйренушілердің оқу процесіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары мен тәсілдері ретінде таниды**. Сондықтан да интербелсенді оқу/оқыту оқу процесінің тиімділігі мен нәтижелігін үйренушілердің есте сақтау дәрежесімен өлшемей, **олардың әрекеттерімен бағалайды, тек әрекет арқылы ғана үйрену ықтимал деген қағида ұстанады**.

Интербелсенді оқу/оқыту оқушының өз тәжірибесі және өзге де оқушылардың тәжірибесі тұрғысынан жасаған белсенді қарым-қатынасқа негізделеді. Ал **үйренушілердің тәжірибесі дегеніміз олардың өзіндік пікірлері мен көзқарастары, ойлары мен идеялары, ұстанымдары мен пайымдаулары, тұжырымдары мен қорытындылары, дәлелдері мен уәждері** деп айтуға тұрарлық. Оқушылар таным процесінде бір-бірімен осы тәжірибесімен бөліседі, міне осындай байланыста, қарым-қатынаста жаңа білім құрастырылып, саналы түрде игеріледі.

Интербелсенді оқуда/үйренуде білім алушылар мынандай білім, білік, дағды, машықтарға **үйренеді:**

- терең ойлану, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту;
- өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру;
- ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу;
- ақпаратты жан-жақты талдау;
- өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру;
- оқу барысында жеке басының құндылықтары мен сенімдерін қалыптастырып, белсенді өмірлік позиция (көзқарас, дүниетаным) ұстану;
- пікірталастарға қатысып, өз ойы мен пікірін дәлелдеу;
- басқа да балама пікірлерді ескеру;
- шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу;
- ортақ жұмысқа жұмыла білу;
- басқалармен тиімді қарым-қатынас құру, өзара әрекеттесу;
- үйренушілер ұжымына ортақ бірлесе жұмыс жасаудың рухани және моральды ережелерді қабылдау;
- оқушы топты ұжым ретінде қабылдайды.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУ/ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ ҚАҒИДАЛАРЫ МЕН МАҚСАТТАРЫ

Қағидалар	Мақсаттар
Орта қалыптастыру	<ul style="list-style-type: none"> - Білім алушы оқып/үйренуде өз әрекеттерінің жемісті екендігін сезінетін жағдайлар жасау; - Үйренушілер арасында ашық, еркін, шығармашылық қарым-қатынас орнату; - Үйренушілерге білімді дайын күйде бермей, оны ізденуге бағыт-бағдар сілтеу.
Әрекет арқылы үйрету/үйрену	<ul style="list-style-type: none"> - Үйренушілерге білімнің өзіндік әрекеттер арқылы ғана тиімді түрде меңгерілетіндігін дәлелдеу; - Үйренушілерді белсенді әрекеттерге баулып, олардың білім игеру әрекеттерін ұйымдастыру.
Өмірмен байланыстыру	<ul style="list-style-type: none"> - Үйрету/үйренуді практикалық әрекеттерге негіздеу, пән мен тақырыпты күнделікті өмірде туындайтын проблемаларды шешу деп қарастыру.
Өзінділік пен дербестікке баулу	<ul style="list-style-type: none"> - Үйренушілердің дайын жауаптарын қанағат тұтпай, оларды ой-толғаныс арқылы өзіндік пікір құрастыруға, проблема шешуде өзіндік тұрғыдан жауап табуға ынталандыру (егер оқушы жауап бере алмаса, дұрыс жауапты өзі бермей, оны басқа оқушылардың табуына ықпал жасау); - Үйренушілерде сыни және аналитикалық ойлау дағдыларын қалыптастыру (күмәндану, өзіндік түсінікке ұмтылу, ақпараттан әртүрлі мағынаны көре білу, дәлелдеме келтіру).

Бұл біліктер тұлғаның тұрақты қасиеттеріне айналып, тек оқушы сыныбында орын алып қана қоймай, сонымен бірге өмірдің басқа да жақтарынан тиянақты түрде көрінеді.

БІРЛЕСКЕН ӘРЕКЕТТЕР – ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУ/ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗІ

Дәстүрлі оқытуда басты мақсат «нәтиже» болып, ұстаз өзінің барлық күш-қайратын «үйретуге» бағыттайды, шәкіртті қорытынды нәтижеге ең қысқа жолмен жетелеуге тырысады. Мұнда оқытудың нәтижелігі бірінші кезекте ақпаратпен байланыстырылады: үйрету процесі оқушыға ақпарат «беруге» бағытталады, оны жаңа мәліметпен қамтамасыздандырумен шектеледі. Дәстүрлі оқытуда білім беру процесі көп жағдайда оқушының сабаққа «таза парақ» (tabula rasa) күйінде келіп (немесе іші қуыс ыдыс секілді), мұғалімнің оны сабақта біліммен «толтырумен» айналысатын құбылыс деп түсініледі. Шәкірт сабақта жаңа білім алып, сабақтан кейін оны бекіту жұмысымен ғана айналысты.

Ал интербелсенді оқу/оқыту басты назарды «үдеріске», «процеске», яғни үйренудің өзіне, оқушылардың «қалай» және «қандай әдіс-тәсілдер арқылы үйренетіндігіне» аударады. Мұндағы мақсат - оқушылардың өзара белсенді әрекеттер арқылы **өздігімен** білім игеруінде, оны ізденуінде, құрастыруында. Мұндай сабақтарға шәкірттер «таза парақ» күйінде келмей, алдын-ала дайындалып келеді, олар сабақ басында тақырып бойынша өз түсініктері мен пікірлерін келтіріп, әрі қарай оларды дәлелдеу жүйесін құрады, пікірталас жүргізеді, өзге пікірлерді тындап, балама көзқарастарды ескереді. Басқаша сөзбен айтқанда, шәкірт өмірде әр адамға қажетті білік-дағдыларды қалыптастырады. Ал сабақтан кейін сол білімдерін өздігімен дамыта түседі.

Сол себепті де интербелсенді оқу/оқытуда үйренушілер мынандай әрекеттерді атқаруға дайын болуы керек:

- бірлескен жұмыс,
- танымдық, коммуникативтік, әлеуметтік тұрғыдан белсенділік таныту,
- бастамашылдық,
- кері байланыс жасау,
- проблема шешу, шешім қабылдау.

Интербелсенді оқу/оқыту барысында үйренушілер әрқашанда белсенді болып, өзіндік пікір қалыптастырып, өз ойларын дұрыс жеткізе білуге, өз көкарасын дәлелдеуге, пікірталас жүргізуге, басқаларды тыңдауға, өзге пікірді сыйлауға және онымен санасуға үйренеді. Мұндай сабақтарда бір ғана дұрыс жауап болмайды, өйткені басты мәселе дұрыс жауапты табуда емес, керісінше үйренушінің жеке тәжірибесіне негізделген іздену процесінің өзі болып табылады.

Интербелсенді оқу/оқыту мектепте мынандай жұмыс түрлері мен әрекеттер арқылы жүзеге асырылады:

- бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық, бүкіл сыныппен),
- жеке және бірлескен зерттеу жұмыстары,
- оқу, рөлдік және өндірістік (іскерлік) ойындар,
- пікірталастар,
- ақпараттың әртүрлі көздерімен жұмыс жасау (кітап, лекция, Интернет, құжаттар, мұражай т.б.),
- шығармашылық жұмыстар,
- жағдаяттар (ситуациялар) арқылы үйрену: нақты ситуацияларды талдау, кейс-стади,
- презентациялар,
- компьютерлік оқыту бағдарламалары,
- тренингтер,
- интервью,
- сауалнама өткізіп, оның қорытындыларын талқылау мен талдау,
- кез келген оқу әрекеттерін кері байланыспен аяқтау т.б.

Интербелсенді оқу/оқыту **бірлесе үйрену** идеяларын ұстанғандықтан, бұл жерде әсіресе **бірлескен топтық жұмыс** әдістерінің маңызын баса айту керек. Топтық жұмыс өзін-өзі мен басқа адамдарды танудың тиімді құралы болып табылады, дүниетаным қалыптастырып, тұлғаның өзіндік дамуы мен басқалардың іс-әрекеттері мен олардың себептерін түсінуге ықпал жасайды. Топтық жұмыстар барлық үйренушілердің жұмысқа белсене қатысуын қамтамасыз етеді. Мұндай жұмыста шәкірттер өздерінің коммуникативтік дағдыларын (тыңдай білу, әр пікірді ескеру, ортақ шешім қабылдау, жанжалдарды болдырмау) іс жүзінде қолданады, өздері «ойнап шығады».

Бірлесе үйренуде әрбір үйренуші танымның (оқу, үйренудің) ортақ мағынасына және қорытынды нәтижесіне өз үлесін қосып, басқалармен өзінің білгенімен, идеяларымен, ойларымен алмасады, тиімді нәтижеге (білімге) қандай бірлескен үйрену әрекеттері арқылы жете алатындығын анықтайды.

Мұндай қарым-қатынастағы бірлескен әрекеттер бірін-бірі жақтыру, өзара сыйласымдық пен қолдау атмосферасында өтіп, тек қана жаңа білім игеруге жағдай жасап қана қоймай, сонымен бірге таным процесін ынтымақтастық пен бірлесу деңгейлеріне көтереді, яғни **қарым-қатынас пен оның негізгі нысаны диалогты танымның басты құндылығына айналдырады.**

ДӘСТҮРЛІ ОҚЫТУ МЕН ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУДЫҢ АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

(Н.Кравченконың идеялары пайдаланылды)

Оқу жүйелері Пара-метрлер	Дәстүрлі білім беру (білімді жинақтауға негізделеді)	Интербелсенді оқу (білімді өздігімен игеруге негізделеді)
<i>Мұғалім рөлі</i>	Білім көзі, белсенді үйретуші, біліммен «бос ыдыстарды» толтырушы, оқушылардан анағұрлым көп білуші, «солист», «жалғыз актерлі театр» актері, «асаба».	Таным процесі мен үйренуді ұйымдастырушы, жүргізуші, бағыт-бағдар сілтеуші, проблемалық түрде оқушылар түйсінетін және талдайтын болмысты құрастырушы.
<i>Оқушы рөлі</i>	Ырықсыз, бәсең, айтқанды орындаушы, қайталаушы, тындаушы.	Белсенді, өз біліміне деген жауапкершілікті түсінуші, білімді өздігімен игеруші, өз қажеттіліктерін айқындаушы.
<i>Мұғалім әрекеттері</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Мәліметтер мен ақпараттар береді; - Өзі жасаған қорытындылар мен тұжырымдарды келтіреді; - Тапсырмалар береді; - Оқушылардың білімін тексереді. 	<p>Оқушыларда мынандай қабілеттерді дамытуға ұмтылады:</p> <ul style="list-style-type: none"> - өзіндік әрекеттер мен көзқарас қалыптастыру мен дамыту, - ақпаратты өздігімен игеру: талдау, шешім қабылдау, жаңа мазмұн құру; - проблеманы айқындау және оны шешу жолдарын қарастыра білу, - келіссөздер және пікірталас жүргізе білу, - өз сөзіне иландыру және бітімге келе білу.
<i>Оқушы әрекеттері</i>	<ul style="list-style-type: none"> - Бастамашылдық пен ынтаны көрсетпейді, олардың есіне өз міндеттерін жиі салып, әрекеттерін қадағалап, бақылап отыру керек. - Сабакта енжарлық пен ықтиярсыздықты байқатады. - Бәсеңлік пен ырықсыздыққа беріліп, қорытынды нәтижеге деген қызығушылығы мен жауапкершілігі жоқ. 	<ul style="list-style-type: none"> - Білімді өздігімен игереді; олар білімді өзіндік түсінік, ойлар, идеялар, көзқарас деп түсінеді. - Өз біліміне деген жауапкершілігі жоғары: оларға еш қысым жасаудың қажеті жоқ. - Бастамашыл, белсенді.
<i>Әдістемелік ұстаным</i>	Білім дайын күйде беріледі, шығармашылыққа жол берілмейді. Оқу/оқыту - есте сақтау деп түсініледі.	Білім дайын түрде берілмейді, білімді күмәнданып қабылдау: бұл ұстаным диалогтық қарым-қатынас, сыни көзқарас пен шығармашылық белсенділікке негізделеді.
<i>Әдістемелік тәсілдер</i>	Монолог, авторитаризм, қысым жасау, жасандылық, ұрандар, «мәдени жаншу (диктат)».	Диалог, еркіндік, қысымнан арылу, өзінділік, мәдени ықпал.
<i>Проблемаларға қатынасы</i>	Проблемалардың пайда болуы жеңіліс деп түсініледі.	Проблемалардың пайда болғаны оларды шешу жолдарын іздестіруге бастайды.
<i>Негізгі мақсаты</i>	Адамдардың күнделікті болмысқа бейімделуі, «біліктілік» тұжырымы бойынша білім, білік, дағды «беру».	Күнделікті болмысты адам мұқтаждарына сәйкес түбегейлі өзгерту, «құзыреттілік» тұжырымы бойынша құзырлардың қалыптасуына тиімді орта мен жағдай жасау.

Сонымен **интербелсенді оқу/оқытудың мынандай идеялары мен қағидаларын** келтіруге тұрарлық:

- Үйрету мүмкін емес, тек үйрену ғана ықтимал.
- Білім дайын күйде берілмейді, ол тек өздігімен игеріледі.
- Білім игеру үйренушілердің белсенді әрекеттері арқылы жүзеге асырылады.
- Оқу/оқытудың негізгі мазмұнын «не нәрсеге оқу/оқыту» емес, «қалай оқу/оқыту» құрайды: білік, дағды, машық, құзырлық, білімді игеру практикасы.
- Өмір бойы өздігімен үйрену.
- Білім тек өзіндік тұрғыдан игеріледі, өйткені «білім» дегеніміз жеке адамның қандай да болмасын мәселе мен проблема, ақпарат пен мәлімет бойынша құрастырған ойы, идеялары, пікірі, көзқарасы, түсінігі, дәлелдері, уәждері, тұжырымы. Ал оқу/оқыту – үйренушінің «МЕН-і» бірінші орынға қойылатын процесс.
- Білім бірлескен әрекеттер арқылы игеріледі: үйрену/оқу – коммуникативтік процесс, бірлесе үйренудің тиімділігі жалғыз үйренуден анағұрлым жоғары.

Сабақ – таным процесіне қатысушылардың (педагог пен оқушылардың) қарым-қатынасы.

- Білім дегеніміз өмірде қажетті және қолданбалы мәселелер болғандықтан, білім игеру процесі тәжірибеге, практикаға (күнделікті өмірге) негізделеді.
- Оқу/оқытудың негізі - өмір сүруге үйрену/үйрету.
- Оқу/оқытудың негізгі мақсаты – адам болуға үйрену/үйрету.
- Оқу/оқыту дегеніміз диалог, ал диалог – адамгершілікке үйренудің ең тиімді әдісі.

Диалог – адамгершілікке үйренудің ең тиімді құралы.

- Білім мазмұны үйретушінің талаптарымен айқындалмай, үйренушінің мұқтаждары мен мүдделерінен туындайды.
- Оқу/оқыту қоғамға қызмет жасау идеясы арқылы жүзеге асырылады.
- Әр сабақта үйренуші тұлғасында конструктивизм, оптимизм, позитивизм секілді жағымды қасиеттердің дамуына ықпал жасау керек.
- Рефлексия – дүниетаным мен өзін-өзі танудың негізгі тәсілі, рефлексиялық тұлға қалыптастыру – оқу/оқытудың негізгі мақсаты.
- Оқуда қолданылған кез келген әрекет міндетті түрде кері байланыспен аяқталып отыруы керек: шәкірттер мен ұстаздарда кері байланыс алу мен берудің мүмкіншілігі болуы керек.

ҮЙРЕНУДІҢ ЕҢ ТИІМДІ ӘДІС-ТӘСІЛДЕРІ

Үйрену/үйрету тәсілдері көп-ақ. Алайда олардың қандайлары тиімділігі тұрғысынан жоғары деңгейде? Төменде берілген АҚШ-тағы Мэн штатында орналасқан атақты «Бефель» психологиялық зертханасының ғалымдары құрастырған кестеде оқу/оқытудың ең тиімді әдіс-тәсілдері келтірілген.

ОҚУ/ОҚЫТУДЫҢ КЕЙБІР ТӘСІЛДЕРІН ҚОЛДАНҒАНДА АҚПАРАТТЫҢ 24 САҒАТ ІШІНДЕ ЕСТЕ САҚТАЛУЫ

Тәсілдер	Есте сақталу мөлшері
<i>Лекция</i>	5%
<i>Оқу (мәтін, кітап оқу)</i>	10%
<i>Аудио- және видео құралдарды қолдану</i>	15%
<i>Көрсету (жобалар, кестелер, басқа да көрнекіліктер)</i>	30%
<i>Пікірталас, талқылау</i>	50%
<i>Практикалық іс-әрекеттер</i>	75%
<i>Үйренген білімді дереу қолдану, басқаларды үйрету</i>	90%

(Интернет материалдары бойынша)

Назар аударғандай, монологқа құрылған немесе диктант ретінде түсінілетін лекцияның тиімділігі өте төмен болады. Бұған қоса «диагональ» бойынша немесе еш белсенді әрекетсіз мәтін (кітап, мақала) оқу да кереметтей нәтиже бермейді.

Алайда оқу – белсенді әрі әлеуметтік әрекет. Білім алушы тек ақпарат иемдену үшін ғана оқымай, берілген мағлұматтарды түсініп, талдап, олардың негізінде жаңа ой, идея құрастырып, оларды бағалауы қажет. Ол өз ұстанымдарымен әр уақытта басқалармен бөлісуге мүдделі, өйткені білім игеру бірлескен әрекеттерден толыға түседі.

«Интербелсенді оқу» дегеніміз сабақта тек интерактивті тақтаны қолдану дегенді білдірмейді. Бүгінде көптеген ұстаздар өз жұмысының жоғары нәтижесін интерактивті тақтамен байланыстыратын секілді. Маған көптеген әріптестілеріміз «Бізге интерактивті тақтаны қолдануды үйретіп берсеңіз болғаны, қалғанын өзіміз де қатырамыз!» деп жиі қолқа салады. Алайда «Бефелдін» кестесіне жүгінетін болсақ, интерактивті тақтаның тиімділігі 15-30% аралығында ғана болады емес пе?!

Бұған қоса, біріншіден, интерактивті тақтаны сабақта қолдануды мұғалімнің өзі үйренбесе, менің үйреткенімнен не пайда келер екен? Интерактивті тақтаға үйрену, оны игеру тіпті де қиын емес...

Бірде оқыту семинарында мен ұстаздарға тақтаның барлық тетіктері мен түймелерін басып, олардың қандай қызметтер атқаратындығын көрсетіп беріп, аудиториядан шұғыл шаруамен бір сағатқа шығып кеткен едім. Кетерімде әріптестілеріме интерактивті тақтаның қарындаштарын қалдырып: «Өздеріңіз қолданып көріңіздер! Тек қорықпаңыздар, өйткені бұл тақтаны балғамен ұрып сындырмасаңыздар, қарындашпен сындыра алмайсыздар!» деп айттым...

Бір сағаттан кейін қайтып келсем, әріптестілерім риза болып отыр екен: «Үйрендік! Еш қиындығы жоқ екен!». Олар маған тақтада форматтау, қарындашты қолдану (жазу, сурет салу, өшіргішті қолдану), «Шымылдықты» қолдану, слайдтар мен мәтіндерді көрсету және басып шығару секілді операцияларды көрсетіп, Интернетпен қалайша байланыс құруға болатындығын тізбектеп жатты... Мен оларға: «Өздеріңіз-ақ үйреніпсіздер ғой! Енді сіздерге білімдеріңізді жалғастырып, мультипликацияны үйреніп, өздігімен электронды сабақ жоспарларын немесе тіпті электронды оқулықтарды құрастыру қажет!» деп алдарына биік мақсаттар қойдым...

Біз былайша (тиімді түрде) үйренеміз:

- *пікір таластырғанда*
- *өзіміз өз қолымызбен жасағанда (белсенді әрекеттер арқылы);*
- *бірлесе оқығанда;*
- *басқаларды үйреткенде;*
- *ойын түрінде.*

Ал біздің «Мені интерактивті тақтаға үйретсе, қырар едім, жояр едім, сабақты менен жақсы ешкім де жүргізбес еді!» дегеніміз баяғы масылдықтың айшықты көрінісі емес пе? Әдеттегідей «Мені біреу үйретсін!» деп проблемаларымызды басқаларға сілтеп отырғандығымыз осы емес пе? Бала кезде В.Маяковскийдің «Ұшқыш болғым келеді! Мені бұған үйретсін!» («Я бы в летчики пошел! Пусть меня научат!») деген өлең жолдары әбден санамызға сіңіп кеткен бе? Бірақ өзіміз өздігімізше үйренбесек, үйренуге ұмтылмасақ, ынталанбасақ, «Білем! Үйренем!» деп жігерленбесек, бізді ешкім де үйрете алмайды емес пе?! **«Үйрету мүмкін емес! Үйрену ғана ықтимал!»** қағидасының өміршендігін ұмытпау қажет!

Екіншіден, интерактивті тақта тек көмекші құрал емес пе? Егерде біз бұндай тақтаның құлағында ойнап, оны сабақта қолдануды жан-жақты игеретін болсақ, біз ұстаз қызметі мен өнерінің бір ғана қырын меңгергендігімізді көрсетеміз.

*Үйрету мүмкін емес!
Үйрену ғана ықтимал!*

Алайда интерактивті тақтаны үйрену арқылы біз барлық проблемаларымызды шешеміз деп тұжырымдаудың қисыны жоқ секілді. Онда біз компьютерлік техниканы жетік білетін «Информатика» пәнінің мұғалімдерін ең жақсы ұстаз деп тануымыз керек емес пе?! Ал егерде біз сабақта жағымды атмосфера қалыптастыра алмасақ, оқушылармен тең дәрежелі қарым-қатынас орната алмасақ, оларды сыйлай және оларға өзімізді сыйлата білмесек, оқушыларды ынталандыра алмасақ, оларды белсенді әрекеттерге жұмылдыра алмасақ, сабақты түрлі әдіс-тәсілдер көмегімен қызықты өткізе алмасақ, шәкірттеріміздің өз мүмкіншіліктері мен күштеріне деген сенімдерін ұлғайта алмасақ («алмасақ» дегендер көп қой, бәрін тізбектеп қайтейін?!), интерактивті тақтаны білгенімізден не пайда?! **Мұнда да мәселе «білуде» емей, «қолдануда», «жасай білуде» болмай ма?**

Үшіншіден, интерактивті тақтаны мен бірінші кезекте шәкірт құралы деп есептеймін. Неліктен интерактивті тақтада барлық әрекеттерді өзіміз атқарамыз, оқушы емей? Бұрыннан әбден қанымызға сіңіп қалған әдет («Сен тұр, мен атайын!») өзімізді белсенді әрекеттерге жұмылдырып, өзіміз оқушыдан ертерек қимылдап кететініміз неліктен? Алайда бұл әдетіміз «паровоздың алдында жүгіргенге» ұқсас болып кетпей ме?

Интерактивті тақтаны қолданудан не пайда, егер онымен жұмыс жасауға оқушыларды жақындатпасақ, оларды осы жұмысқа жұмылдырмасақ! Әйтпесе, шәкірттер қалайша үйренеді?

Осы кестедегі «практикалық әрекеттер» дегеніміз не? Әр сабақта оқушылардың өздігімен, өз басымен, өз қолымен жасайтын әрекеттері: мәтін оқу, ойлану, ой құрастыру мен тұжырымдау, сурет салу, сызбалар, схемалар, диаграммалар мен кестелерді сызу және толтыру, постер құрастыру, шығармашылықпен жазу т.б. Осындай белсенді әрекеттерге ерекше мән беріп, оларды кез келген пән бойынша әр сабақта қолданып отыру – бүгінгі күннің айшықты көрінісі мен бұлжытпай орындауды қажет ететін талабы!

Ал соңғы оқу әрекеті («**Үйренген білімді дереу қолдану, басқаларды үйрету**») нені білдіреді деп ойлайсыздар?

Ол дегеніміз **нағыз интербелсенді әрекет**: «жұптасып немесе шағын топ ішінде қоян-қолтық араласып жұмыс жасау» деген сөз. Оқушылар шағын топ құрамында сабақ тақы-

рыбы бойынша өз ойларын ортаға салып қана отырған жоқ, олар мұнымен бірге осы әрекет арқылы бірін-бірі үйретіп отыр! Шәкірттер шағын топта бірін-бірі тыңдап қана отырған жоқ, олар бір-бірінен үйреніп отыр! Оқушылар топ ішінде бірлесе жұмыс жасап қана отырған жоқ, олар осы арқылы бірін-бірі үйретіп және бір-бірінен үйреніп отыр! Топтағы 4 оқушыда бір-бірден идея бар болса, олар ойларымен топ ішінде бөліссе, әрқайсында енді 4 идеядан болады деген сөз.

Үйрену мен есте сақтаудың ең тиімді әрекеті – басқаларды үйрету!

ҮЙРЕНУДІҢ ЕҢ ТИІМДІ ӘРЕКЕТІ – БАСҚАЛАРДЫ ҮЙРЕТУ!

Бұдан екі мыңдай жыл бұрын көне латындар **«Docendo discimus!»** (**«Үйрете отырып үйренемін!»**) деп бекер айтпаған болар.

Сақалы белуарына түсетін мына ескі анекдотта бір мұғалім оқушыларының түсініктерінің төмен екендігіне ренішін білдіріп, былай депті ғой: «Тақырыпты үшінші рет түсіндіріп тұрмын, өзім де түсініп алдым!». Яғни, бұл **«түсіндірген сайын өзін де түсіне бересің»** дегенді білдіреді емес пе?

Адамның табиғи қасиеттерінің бірі мынандай: біз басқаларды үйреткенді ұнатамыз да, ал өзімізді үйреткенді жақтырмаймыз. Өзгелерге ақыл мен нақыл айтқанда мірдің оғындаймыз, ал өзімізге ақыл айтқанды еш көтермейміз... Адамның осы қасиетін үйрену процесінде қолданған тиімді: біз емес, оқушылар бірін-бірі оқытсын, үйретсін!

Бұған қоса мұғалім үйреткеннен гөрі оқушылардың бір-бірі үйреткені нәтижелі болады. Егер мұғалімнің түсіндірген немесе әңгіме айтқан дауысын естігенде көп оқушыда шартты рефлекс пайда болып, олардың құлақтары тас бітіп, естімей қалса, бірін-бірі үйреткенде олардың сөзі де өтеді, түсінігі де жоғарылайды.

Сіздерде осы жерде «Сонда қалай, «Бефель» кестесі бойынша сабақта лекция мен мәтін (оқулық, кітап, т.б.) оқымай, аудио- және видеокұралдарды, интерактивті тақтаны, толып жатқан көрнекіліктерді қолданбау керек пе? Бұл кестеге жүгінетін болсақ, олардың тиімділігі төмен ғой?» секілді сұрақтардың пайда болуы әбден ықтимал ғой!

Әрине, әр сабақта да бұл оқу тәсілдерін қолдану керек. Алайда «таза» қалпында емес. Оларды кестенің төменгі жағында берілген үш әрекеттермен байланыстыру қажет, **әр сабақта мүмкіндігінше пікірталасты, оқушылардың белсенді әрекеттерін (ойлану, өзіндік ой мен идеялар қалыптастыру, таңдау жасау, шешім қабылдау, сызу, салу, жазу т.б.), олардың бірлескен жұптық немесе топтық жұмысын қолдану керек.**

Мәселен, тақырыпты түсіну жұмысы барысында қысқаша пікірталастар туындатып отырған орынды. Пікірталасты «Осы мәселемен келісесіздер ме? Мүмкін олай емес, былай шығар? Осы мәселе бойынша Бақытжанның ойы қандай екен? Ал Сейітжан бұл туралы не ойлайды екен? Мақпал, келісесіз бе, жоқ әлде, қарсы шығасыз ба? Мәлике, бұл тұжырымға қарсы қандай дәлелдер келтіресіз? Асан, осы мәселені қалайша жақтайсыз?» сынды сұрақтармен жандандыруға болады емес пе?

Пікірталас тек оқушылардың (топтардың) көзқарастары арасында ғана емес, сонымен бірге мұғалім мен оқушылар, оқушылар мен оқушылар, оқушылар мен басқа да беделді пікірлер (ғалымдардың, басқа ұстаздардың т.б.) арасында болуы мүмкін.

Біз білімнің

10%-ын оқығанда,
20%-ын тыңдағанда,
30%-ын көзбен көргенде,
50%-ын көзімізбен көріп, тыңдағанда,
70%-ын пікір таластырғанда,
80%-ын тәжірибе жасағанда,
95%-ын басқаларды үйреткенде
игереміз.
Вильям Глассер

Пікірталастарды әрбір сабақта қолданып отырған тиімді. Мұнда басқаша пікірлердің пайда болуынан қаймықпау керек. Әдетте мұғалім өзінің пікіріне қарсы пікір айтқанды ұнатпайды. Алайда ондай оқушылар мен ұмтылыстарды қуаттау керек. Тіпті сабақ басында өзіңізге (немесе оқулықта келтірілген ұстанымдарға) оппоненттер (қарсыластар) тағайындау да орынды болар: «Құрметті оқушылар, біз бүгін сабақта өзекті мәселелерді қарастырамыз (талқылаймыз). Сол себепті де бір топ оппонент рөлін орындайды. Ол топтың құрамындағы оқушылар көтерген мәселелерді ылғи да күмәнмен қабылдап, оларды жоққа шығаруға ұмтылып отырады, оларға қарсы дәлелдер келтіреді».

Немесе мәтінді бөліп оқып, оның әрбір бөлігінен кейін 2-4 минуттық үзіліс жасап, оқушылардан «Осы бөлімнен не білдіңіздер? Не түсіндіңіздер? Қандай сұрақтарыңыз пайда болды? Қандай мәселелермен келісесіздер немесе келіспейсіздер?» деп сұрап, олардың жұптық немесе шағын топтық талқылауларын, пікір алмасу мен таластарын ұйымдастыруға болады.

Психологтар адамның зейіні 6 минуттан кейін сейіле бастап, 15 минуттан кейін екі есе кемиді дейді.

Психологтардың пайымдауынша, адамның зейіні 6 минуттан кейін сейіле бастап, 15 минуттан кейін екі есе кемиді екен. Бұл қандай да болмасын оқу әрекеттерін 6 минуттан асырмай қолдану қажет дегенді білдірмей ме?

Мәселен, 20, 30, 40 немесе тіпті 45 минутқа көсіліп сабақ тақырыбын түсіндірудің! Бұлайша жасасақ, оқушыларымыздың сабақ мазмұнын жіті қабылдауы екіталай мәселе болады...

Сабақта шұбатыла әңгіме айтып, ұзақ түсіндірудің қажеті жоқ! Қажеті жоқ қайталау сабақтарында оқушылардың білімін ұзақ уақыт тексерудің! Сабақ жоғары деңгейде өтіп, оқушылар көп мәліметті игерсін десек, барлық әрекеттерімізді 6 минуттың ар жақ-бер жағымен шектегеніміз дұрыс болар!

Г.Эббингаузердің «ұмыту заңы» логикалық тұрғыдан бір-бірімен байланысқан материалға бағытталған: оқып не естігеннен кейін 1 сағаттан соң лекцияның 71,6% есте сақталады, 3-4 күннен кейін 45,3%, бір аптадан кейін – 34,6%, 2 апта өткен соң – 30,6%, екі айдан кейін 24% есте қалады екен. Ал логикамен байланыстырылмаған ақпараттың (белсенді түрде игерілмеген) есте сақталу көрсеткіштері келесідей болады екен: оқығаннан кейін 1 сағат өткен соң ақпараттың 40-45% есте сақталса, 2 күннен соң тек 25-28% адам жадында қалады екен (Козаков, 61).

ОҚУДЫҢ/ОҚЫТУДЫҢ НЕГІЗГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Білім игеру процесі қайталау емес, ал сабақ тексеру емес

Дәстүрлі оқытуда ұстаз шәкірттерінен өткен сабақта немесе оқулықта айтылған (берілген) білімді қайталап беруін талап ететіндігі туралы айттық. Алайда бүгінгі күні де сабақтардың дені осы әрекет (қайталау) тұрғысында өтетіндігін қынжылсақ та мойындауымыз керек сияқты: педагогика саласында еңбектенетін ғалымдардың айтуы бойынша, орташа есеппен әр сабақтың 80% бөлігі есте сақтауға (репродукцияға) бағытталған әрекеттерден құралады екен.

Мәселен, Ресей орта мектеп оқушыларынан он бір жыл бойы келесі мәліметтерді жаттап алу талап етіледі екен: биологиядан - 929 түсінік, 347 анықтама және 612 факт; физикадан - 39 физикалық құбылыстар мен 31 қасиеттер, 97 физикалық шамалар мен олардың өлшем бірліктерін, 54 физикалық аспаптар, 27 заң, есептердің 76 түрін, өлшеу бірліктерінің 24 қатынасын, физикалық құбылыстарды қолданудың 43 жолын; химиядан - 190 анықта-

ма мен ұғымдар, 17 заттың физикалық қасиеттерін, 73 заттың химиялық қасиеттерін, 34 заттың қолдануын, қасиеттер өзгеруінің 10 заңдылығын, есептерді шығаруда қажет 24 формула, есептердің 26 түрін, заттардың 40 түрін, химиялық жабдықтардың 26 аспабын, 25 таңбаны; **математикадан** – 270 ұғым, 137 анықтама, 154 ереже, формула, диаграмма, аксиома, таңба, 82 математикалық есеп түрлері, 89 теорема мен 45 олардың дәлелдеуі, 8544 есептің шешімі.

(«Время» газеті, 13 шілде, 2006 жыл).

Барлығы: 12056 жадуал, орта есеппен жылына – 1096. Бұл тек төрт жаратылыстану пәндері бойынша ғана!

Ал бұған егерде **тарих** (әсіресе толып жатқан есімдер, оқиғалар мен даталар), **география** (жер-су атаулары т.б.), **тілдер** (бірнеше ондаған жаңа сөздер, ережелер, жадуалдар, емлелер), **әдебиет** (авторлар мен олардың өмірбаяндары, шығармалары мен олардың сюжеттері, кейіпкерлері, теориялық терминдер), **астрономия** (аспан денелерінің атаулары, формулалар, есептер) т.б. пәндер бойынша жатталатын, яки есте сақтауды қажет ететін мәліметтерді қосатын болсақ, мектеп оқушысының көрген күні оңай деуге кімнің батылы жете қояр екен?!

Қайталау, жаттау, еске түсіру, көшіру секілді репродуктивтік әрекеттер адамды (оның миын, ішкі жан-дүниесін, күзиреттіліктерін) дамытпайды!

Сабақта мұғалім оқушылардан көбіне-көп «қайтала», «жатта», «есіңе түсір», «көшір», «келтір», «анықтаманы айтып бер» сияқты репродукцияға негізделген тапсырмаларды орындауды талап етеді. Және де ұстаз ұғымында бұл қайталау неғұрлым түпнұсқаға (оқулық, мұғалім сөзі, лекция, көркем шығарма т.б.) жақын, оған

дәлме-дәл, сол қалпында болса, соғұрлым жақсы деген түсінік қалыптасқан. Санамызда берік орын алған «озат оқушы» деген ұғым берілген тапсырманы мүлтіксіз орындайтын, тіпті оны жаттап алатын шәкіртпен байланысты емес пе?

Мен мектеп мұғалімдерінен «Егерде оқушыңыз үйге берілген тапсырманы (параграфты) жаттап алып, Сізге тақылдап айтып берсе, оған әдетте қандай баға қоясыз?» деген сұрақ қойғанымда, олардың басым көпшілігі «Әрине, «бес» қоямын!» деп жауап беріп, ондай оқушыларды ақтайды да: «Аз да болса жұмыс жасады ғой!» деп...

Бұл жерде ерекше қынжылтатыны: шәкірттеріміздің де осындай әрекеттерге үйреншікті болып, білім алу мен игеруді қайталау деп түсінуі. Олар да осы әрекеттерге бейімделе береді, сабаққа дайындалғанда көбінесе жаттауға ден қояды. Ал бұл әрекеттер таным мен ойлаудың ең төменгі деңгейіне жатады (Блум таксономиясы бойынша), терең ойлау мен шығармашылықты талап етпейді, яғни оқушыны дамытпайды...

Білім дегеніміз мектепте оқытқанның барлығын ұмытқаннан кейін қалатын нәрсе.
Альберт Эйнштейн

Жаттау және қайталауға негізделген мұндай тапсырмалар мен әрекеттерді әзілдеп те, мысқылдап та «ксерокстың жұмысы» деп атауға тұрарлық. Ал ол дегеніңіз, тағы да қайталауға рұқсат етіңіздер, тек репродуктивтік әрекет, яғни еш ізденісі мен шығармашылығы жоқ амал, қандай да болмасын мәліметті қайталау ғана.

Осылайша қызықсыз өткізілген сабақтарға (тақырыптарға) оқушылардың ынтасы мен қызығушылығы шарықтай түсер ме екен?!

СӨЗ ҮЙРЕТПЕЙДІ, ӘРЕКЕТ ҮЙРЕТЕДІ

Дәстүрлі оқытуда ұстаз өзіне мәлім ақиқатты жария қылып, шәкірттерінен өзінің айтқанына ғана иланып, соларды қайталап беруді талап етеді. Мұндай ұстаздың пікірі де біржақты болады: ол басқа көзқарастарды тіпті де қарастырмайды, оның қолданатын әдістері мен тәсілдері жұпыны: өз ұстанымдарын шәкірттеріне сөз арқылы жеткізе білетіндігіне кәміл сенеді, *«Мен айтып берсем – оқушы түсінеді»* деген қарапайым дидактикалық қағиданы ұстанады.

Неліктен біз өз сөзіміздің күдіретіне кәміл сеніп кеткенбіз? Бұған қоса біз түсіндіргенде оқулықтың ар жақ-бер жағын желідегі құлындай айналсоқтап, сонда берілген материалды тек «өз сөзімізбен» айтып беруге әуес боламыз емес пе? Ал мүмкін оқушыларда шартты рефлекс қалыптасқан болар: біз түсіндіре бастағанда, құлақтары тас бітіп, олар біздің айтқанымызды тыңдамай, өз жұмыстарымен айналысатын шығар?

«Мен айтып берсем ғана шәкірт түсінеді!» деген ұстанымды бүгінгі күні қолданбаған жөн.

«Мен айтып берсем ғана оқушы түсінеді» деген түсінік бүгінгі күні тіпті де ескіріп кеткен. Баяғы патриархалдық заманда емес пе сөздің маңызды да, қасиетті құрал болғаны? Ол кездерде сөзге иланған, сенген, сөзді сыйлаған, сөзге тоқтаған.

Алысқа бармай-ақ қояйық, қазақ қоғамында да сөз күдіреті деп қабылданған емес пе еді?! Бір ауыз сөз жауларды бітімге келтірген (Қаз дауысты Қазыбектің жоңғар ханына айтқан сөзі), ел ішінде бірлік орнатқан (Бұқар жыраудың керейлерді тоқтатқаны), ел жақсыларын пендешілік әрекеттерден тоқтатқан (бала Сырымның екі рудың көсеміне *«Ет сасыса - тұз себем, ал тұз сасыса не себем?»* деген дуалы сөздері), жуандарды бассыздықтан тоқтатқан (Сүйінбай мен Бақтыбай ақындардың Тезек төреге айтқандары).

«Айтқан сөз – атылған оқ» деген қағиданы ұстанған аталарымыз. Олар сөзді қастерлеген, сөзден қаймыққан.

Ал қазіргі күні сөз өзінің бұрынғы қадірін жоғалтқан, бүгінгі қоғам – сөзден әбден жалығып, айтылған сөздің жауапкершілігін сезінбейтін қауым. **Бүгінде сөз – арзан.** Сол себепті да сөйлей саламыз, уәдешілміз, айтқан сөздерімізге еш жауап бермейміз, мұның дәлелін білгіңіз келсе, ретінде түрлі деңгейдегі бастықтар мен депутаттарды тыңдап көріңіз. **Оқытуда да сөзді үйретудің негізгі құралына айналдырғанбыз.** Алайда үйренуде сөздің нәтижелігі шамалы болар: *«Маған айтып берсең – ұмытып қаламын»* (Конфуций). Шәкірттеріміз де сөзге онша да илана қоймайды. Көп жағдайда сөзіміз айтылған жерде қалып қояды, немесе оқушылардың бір құлағына кіріп, екінші құлағынан шығып кетеді.

Бүгінде педагогикада *«Сөз арқылы емес, әрекет арқылы үйрену/үйрету қажет!»* деген ұстаным басым.

Бүгінде педагогикада **тек сөз арқылы ғана үйрену мүмкін емес** деген қағида дәлелденіп отыр. Керісінше, білімді әрекет арқылы ғана игеруге болады.

Адам бірінші кезекте өз қолымен жасағанды жадында сақтайды, осы әрекеттерінің негізінде туындаған білік пен дағдыларын күнделікті өмірде қолдана алады: *«Өзіме жасатсаң – үйренемін!»* (Конфуций).

Сондықтан да **әр сабақта үйренушілер бұрынғыдай тек тыңдап және көшіріп қана қоймай, белсенді әрекеттер атқаруы керек: ойлау, оқу, сөйлеу, өз ойын келтіру, талқылау, жазу, пікірлесу, пікір таластыру, талдау.**

«Мұғалім не үшін тозаққа барады? - Өз білгенін сұрай бергені үшін!» – деген қазақы әзілде терең мағына жатыр. Шынымен-ақ, неліктен мұғалім оқушыдан көбіне-көп өзіне мәлім нәрселерді сұрайды – олардың бәрі де өзіне белгілі ғой?! Мүмкін ол өзінің білмейтінін сұрауы керек болар? Әрине, бәз біреулердің «Мұғалімнің білмейтіні бар болса, ол несіне ұс-

таз болып жүр!» деп ойлауы да ықтимал. Пән бойынша мағлұмат тұрғысынан алатын болсақ, деп осылай: мұғалім көп нәрсеге қанық, өйткені бұл пәнді ол жылда шәкірттеріне үйретеді.

Алайда оның білмейтіні де шексіз дүние!

Ұстаз нені білмейді? Ол шәкірттің ішкі жан-дүниесінің болмысы мен ахуалын білмейді, оқушының қандай ойы, пікірі, идеялары, дүниетанымы, көзқарасы, ұстанымы, түсінігі, пайымдауы, уәждері, дәлелдері, ұсыныстары бар екендігін білмейді.

Әр сабақта тақырып бойынша оқушының ойын, пікірін, идеяларын, дүниетанымын, көзқарасын, ұстанымын, түсінігін, пайымдауын, уәждерін, дәлелдерін, ұсыныстарын білуге ұмтылу.

Сол себепті де ұстаз шәкірттерінен білмейтінін сұрап, олардан тілейтіні – тақырып (мәселе, проблема, ақпарат, мәлімет) бойынша өзінің ойларын, түсінігін, толғаныстарын, дәлелдерін, сезімдерін, ұсыныстарын, тұжырымдауларын, талдауларын келтіруі. Мәселен, «Екі жердегі екі қанша болады?» деп сұрамай (онда білгенімізді сұрағанымыз ғой!), «Неліктен $2 \times 2 = 4$ бо-

лады деп ойлайсыздар?» деп сұраған дұрыс болар?! Ал бұл сұраққа әрбір оқушының қалайша жауап беретіндігін біз білмейміз ғой!

НЕ НӘРСЕГЕ ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ КЕРЕК?

Бүгінде оқушыға бағытталған білім беру жүйесі жастарда шығармашылықтың **өмір шығармашылығы** деп аталатын жаңа түріне ынталандырады. Оның негізі Жак Делор (ЮНЕСКО) айқындаған білімнің басты төрт құндылықтарымен анықталады: **Өмір сүре білу; Жұмыс жасай білу; Басқалармен бірге өмір сүре білу; Үйрене білу** (Болон процесі, 2006, 9).

Бұл мақсаттар бүгінгі күнгі қоғам мүшелерінің міндеттерін келесідей айқындайды:

«Тұлға білім алу ісіне өмір бойы берілу арқылы әлеуметтік-моральдық кеңістіктің жаңа энергетикасында бақытты түрде өмір сүруге міндеттеледі.

Тұлға әлеуметтену, ұйымдасу мен өндірістік қатынастардың жаңа формаларында жұмыс жасай білуге міндеттеледі.

Тұлға жаһандану мен мәдениеттердің сан алуандығы жағдайында өзге мәдениеттермен, өмір салттарымен, ұлттармен, этностармен, конфессиялармен ынтымақты өмір сүре білуді үйренуге міндеттеледі.

Тұлға өзінің өмірлік проблемаларын тиімді және рухани тұрғыдан (әлеумет талаптарына сәйкес) шеше білетіндей өмір сүре алуды үйренуге міндеттеледі» (Болон процесі, 2007, 18).

ӨМІР СҮРУГЕ, АДАМ ЖӘНЕ ТҰЛҒА БОЛУҒА ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Француз жазушысы әрі философы Жан-Жак Руссо өзінің «Эмиль, немесе тәрбие туралы» атты кітабында «баланы өмір сүруге үйрету керек» деп жазған болатын, өйткені **өмір сүру – адамның ең басты мақсаты мен міндеті**. Ал өмір сүру дегеніміз өмірдің әрбір мезетін, әрбір көрінісін толыққанды, бар мүмкіншіліктерімен, мүшелерімен сезіну: дана деп көп ғұмыр сүрген адамды емес, өмірді жан-жақты сезіне білген адамды атамаймыз ба?!

Сондықтан да шәкірт оқу орнының табалдырығынан қандай да бір ғылым иемденіп қана емес, бірінші кезекте **адам болып шығуы қажет**. Ол өз жүрегі мен жанын өмірге және басқа адамдарға айқара ашқан, жалған қағидаларды ұстанбайтын, дүниеге өзіндік көзқарасы бар тұлға болуы керек. **Адам болу дегеніміз адамгершілік қағидалар мен құндылықтарды ұстану, өмірдің мәнін өзіңнен емес, басқадан көру**, «Өзің үшін!» қағидасының «Өзге үшін!» ұстанымынан бәсең болуы. Адамгершіліксіз білімнің еш қажеті жоқ екендігін ХХ ғасыр дәлелдеді емес пе?!

Сол себепті де ұстаздың басты мақсаты – шәкірттерін адам болуға баулу деп тұжырымдауға тұрарлық. Әрбір пән, әрбір сабақ, әрбір тақырып осы мақсатты жүзеге асыруға бағытталуы керек. Керек десеңіз, олардың барлығы да тек осы мақсаттың құралы ғана.

Ал егерде оқушы қандай да болмасын бір тақырыпты немесе тіпті бір пәнді білмесе, бұл кынжылға тұрарлықтай жәйт емес, өйткені мұндай жетіспеушілікті аталған биік мақсат толықтырады. Басқаша сөзбен айтқанда, шәкірт оқу нәтижесінде қандай да болмасын пәнді біліп емес, адам болып қалыптасуы керек.

Ұстаздың басты мақсаты – шәкірттерін өмір сүруге және адам болуға баулу.

Біз мектепте тек «Мен кім болам?» тақырыбына шығармалар жазып келдік, алайда «Мен қандай болам?» тақырыбына бір де бір рет шығарма жазбаған шығармыз!

Ғұлама хәкім Абайдың негізгі ұстанымы «Адам бол!» еді ғой... Жан-Жак Руссо XVIII ғасырда «Бізде физиктер, геометрлер, химиктер, астрономдар, ақындар, музыканттар, суретшілер бар, алайда бізде азаматтар жоқ» деп налып айтқан екен. Бір ғасырдан кейін орыс педагогы

Н.И.Пирогов педагогикалық процестің мақсаты оқушылардан «саудагер, теңізші, солдат, заңгерлерді тәрбиелеу емес, адам мен азамат қалыптастыру» деп Абай мен Ж.Ж.Руссоға үн қосады.

Кезінде Махамбет келесідей жырламап па еді:

*Толарсақтан саз кешіп,
Тоқтамай тартып шығарға
Қас үлектен туған қатепті
Қара нар керек біздің бұл іске!
Қабырғасын қаусатып,
Бір-біртіндеп сөксе де,
Қабағын шытпас ер керек
Біздің бүйткен бұл іске!*

А.Маслоудың пирамидасы

(адамның басты қажеттіліктерінің классификациясы)

«Нағыз тұлға қандай болу керек?» деген сұраққа жауап беру үшін американдық психолог әрі философ Абрахам Маслоудың идеяларына жүгінейік. А.Маслоу адам қажеттіліктерін жүйелеу арқылы тұлғалардың да қандай дәрежеде болатындығын көрсеткен.

1-деңгей. Физиологиялық қажеттіліктер (тамақ, ұйқы, жылу, секс, қанағаттанарлық жаалақы т.б.) – мотивацияның бұл деңгейі адамның басты қажеттіліктерін меңзейді, бұл – «өлместің амалы».

Мысалы, жұмыс орнында қызметкер бірінші мезетте өзін қанағаттандыратын жалақы мәселесін көтереді; оқушы бұл мектепте әйтеуір қандай да болмасын бір білім алғысы келеді: мектептің абырой-даңқы, имиджі оны әзірше мазаламайды; мекеме (кәсіпорын, фирма, мектеп т.б.) үшін бұл деңгейдегі басты мәселе – жабылып қалмау; жабылмау үшін бұл мекеме қандай да болмасын құлықтарға баруға дайын болады.

2-деңгей. Қауіпсіздік пен тұрақтылық қажеттілігі (ауру-сырқаудың, табиғи және техногенді апаттар мен катастрофалардың, соғыстың болмауы, тұрақты табыс, үй-жайдың бар болуы т.б.) – бірінші деңгейдегі қажеттіліктер қанағаттандырылған соң туындайтын мотивация.

Қызметкер өзін қанағаттандыратын жалақыны тұрақты түрде алып, жұмыс орнын сақтап қалғысы келеді. Оқушы мектепте өзін қанағаттандыратын білім алғысы келеді. Мекеме (кәсіпорын, фирма, мектеп т.б.) міндетті түрде тұрақты пайда тапқысы келеді.

3-деңгей. Қандай да бір әлеуметтік топтың құрамына жату қажеттілігі (жанұя, дос-жолдастар, жұмыс ұжымы мен командасы, партия, ұлт, мемлекеттің азаматтылығы, діни конфессия т.б.) – «Адам – қоғам мүшесі, ол қоғамнан тыс қала алмайды» қағидасынан туындайтын мотивация.

Адам қандай да болмасын бір қоғамның толыққанды және құқылы мүшесі болғысы келеді. Ол мұндай қоғамның мүдделерін өзін де мүддесі деп есептейді және соларды жүзеге асыру үшін күш жұмсайды. Ұйымдар мен мекемелердегі «команда» ұғымы (яғни, бір мүдде мен мақсаттарды, идеялар мен әдіс-тәсілдерді ұстанған пікірлес қызметкерлер жиынтығы) міне осы мотивация негізінде қалыптасады.

«Команданы» тек жалақы немесе тұрақтылық үшін жұмыс істеп жүрген адамдар қанағаттандырмайды. «Командаға» ортақ мақсатты жеке мүддеден жоғары қоятын және сол үшін аянбай жұмыс жасауға дайын қызметкерлер қажет.

Оқушы өзін осындай «команда» құрамында көріп, ұжым (шағын топ, сынып, мектеп) игілігі мен дамуына өз үлесін қосқысы келеді.

Мекеме (кәсіпорын, фирма, мектеп т.б.) бұл деңгейде өзін ауқымды бір істің, қозғалыс немесе бизнестің құрамдас бөлігі ретінде сезінгісі келеді.

4-деңгей. Басқалардың мойындауы, тануы мен сыйлауына ұмтылу қажеттілігі – өзін қоғамның бір бөлігі деп есептейтін адамның басқалардың біркелкі деңгейінен жоғары шығып, өзінің ерекшеліктері мен артықшылықтарын көрсетуге ұмтылуы, басқалардың өзін нағыз тұлға ретінде мойындауын қажет етуі.

Бұл мотивация кәсіби шеберлікті шыңдауға, көшбасшылыққа, махаббатқа, марапатқа, мадақ алуға, абырой-даңқ пен билікке ұмтылудан көрінеді. Қызметкер, оқушы, мекеме өз қатарының алды, ең үздігі болуға, бірінші болуға ұмтылады.

5- деңгей. Өзін-өзі жүзеге асыру қажеттілігі – рухани даму мен кемелдену, оның жаңа жолдарын іздеу, ізгілікке ұмтылу, басқаларға жақсылық жасау, өзін-өзі және әлемді жақсартудың күнделікті қажеттілігі. Адам өзінің бүгінгі ахуалынан асып кеткісі келіп, үнемі кемелденудің жолдарын іздейді.

5- деңгей	Өзін-өзі жүзеге асыру, дамыту, өркендету қажеттілігі: үнемі өзін-өзі және қоршаған айналаны жақсартуға, ізгілендіруге ұмтылу
4- деңгей	Біріншілік, мадақ пен даңқ, марапат, карьералық өсу, басқалардың сыйлауы мен өзін-өзі сыйлау қажеттілігі
3- деңгей	Қандай да болмасын бір әлеуметтік топқа мүше болу қажеттілігі; мұнда басқаның сүйіспеншілігіне бөлену қажеттілігі де бар
2- деңгей	Қауіпсіздік пен тұрақтылық қажеттілігі: қоғамда тәртіп қадағаланып, адамдар қорғаныш сезініп, оларда қорқыныштардың жоқтығы
1- деңгей	Физиологиялық қажеттіліктер: тыныс алу, тамақ, ұйқы, жылу, секс, қанағаттанарлық жалақы, баспана т.б.

Психологтар 1-інші және 2-нші деңгейлерді негіз құрайтын қажеттіліктер деп есептейді. Оларды қанағаттандырмай адам жоғарғы қажеттіліктерге ұмтылмайды. Мәселен, жалақысы төмен кәсіпорын немесе фирмада қызметкерлер мен жұмысшылар өздерін ұжым мүшесі ретінде сезінбейді, олар өз жұмысын ұдайы түрде жақсартуға тіпті де ұмтылмайды.

Алайда көп жағдайларда негіз құрайтын қажеттіліктер қанағаттандырылса да, адамда жоғарғы қажеттіліктердің пайда болмауы да мүмкін. Адамның алға ұмтылысына оның шыққан тегі, тәрбиесі, өмір сүру ортасы және басқа да әлеуметтік факторлар ықпал жасайды.

Сонымен, нағыз тұлға дегеніміз өз қажеттіліктері мен құндылықтарын А.Маслоудың баспалдағындағы соңғы үш деңгей аумағында құрастыратын адамды айтамыз, яғни ондай адам өзінің өмірлік мақсатын құр тіршілік пен күнделікті күйбең төңірегінде қарастырмай («ішіп-жеу», «қызық көру» деген секілді), оны жоғары да асқақ идеялармен ұштастырады. Ондай тұлға өзін қоғамның бір бөлігі ретінде түсініп, қоғам игілігін жеке басының мұқтаждарынан анағұрлым биік қояды. Ондай адам әрдайым басқаларға қажет болуға ұмтылып, қатарының алды болуға тырысады. Ондай адам үнемі рухани кемелдену мен дамуға, жақсаруға, өмір мен өзге адамдарды жақсартуға ұмтылады.

А.Маслоудың пайымдауы бойынша, 5-інші деңгейдегі тұлғалар барлық адамдардың 1%-н ғана құрайды екен (демек, жер бетінде ондай адамдардың саны 80 миллиондай). Мұндай адамдарды А.Маслоу психологиялық тұрғыдан бақуатты (дені сау) деп есептеген. Әдетте олар орта және одан жоғары жастардағы адамдар болып, оларға мынандай қасиеттер тән екен:

- болмысты объективтік тұрғыдан қабылдау;
- өзін-өзі толық жақтыру;
- қандай да бір іске толыққанды берілу, оған адалдық сақтау;
- мінез-құлқының қарапайымдылығы;
- өзінділік пен еркіндік қажеттілігі;
- жалғыз қалу мүмкіндігін қажеттеу;
- интенсивті түрде мистикалық және діни тәжірибемен айналысу, жоғары сезімдердің бар болуы;
- адамдарға мейіріммен қарау;
- сыртқы қысымға қарсылық көрсету;
- тұлғаның демократиялық түрі;
- өмірге деген шығармашылық ұстаным;
- әлеуметтік қызығушылығының жоғарғы деңгейі.

(Интернет материалдары бойынша)

ОЙЛАЙ БЛУГЕ ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Ойлану – тегін шаруа емес. Жалпы біз жиі ойланамыз ба?

Өз өмірімізге байыпты да байсалды түрде көз тастап, өзімізге өзіміз есеп беріп, басымызға түскеннің бәрін де сабырлы түрде ой елегінен өткізіп, сараптаймыз ба? Жоқ, әлде ойымыз күнделікті күйбең дәрежесінен шыға алмай, тек майда-шүйде, бықи-тықи, жасап жатқан (көргеніміз, ішіп-жегеніміз, болмашы тақырыптарға сөйлескеніміз, біреудің жүріс-тұрысын, киімін, сөздерін, іс-әрекеттерін талқылағанымыз т.с.с.) әрекеттерімізбен байланысты таяз мәселелерге ғана тоқтала ма? Мұның бәрі де әбден етіміз үйреніп кеткен, еш тереңдік пен даналықты қажет етпейтін ойлар мен ойлау, ал олардың бізді дамытатындығы күмәнді... Ал шәкірт сабақта қалай ойланады? Мүмкін ол тек оқу материалын жаттап, оны қайталаумен айналыса ма?

Шыңдығында да біз көп жағдайда ойланбаймыз, өмірді автоматты түрде сүреміз. Ұшқыштарда «автопилот» деген ұғым бар емес пе еді? Біз де дәл сондай күй кешеміз демекшімін. Сенбесеңіздер, есімізге түсірейікші, өміріміздің қанша мезетін терең ойлаумен өткізген екендігімізді? Таңертең тұрып, еш ойланбай-ақ жуынамыз, киінеміз, тамақтанамыз, жұмысқа/сабаққа жөнелеміз, онда да тіпті де ойланып-толғанбай үйреншікті, тіпті әдет болып кеткен әрекеттермен шұғылданамыз (құдды бір автомат десе де болады бізді!). Бәрі де таныс, әбден етіміз үйреніп кеткен істер, сөздер, амалдар... Осылайша ойланбай-ақ өмір кешеміз де, есімізді танымай дүниеден өтпейміз бе? Баяғы социализм дәуірінде мемлекеттің қартайған басшылары туралы айтылатын сөздерді орысша келтірейін: «Умер, не приходя в сознание». Біз де дәп сондаймыз ба?

Ғалымдардың пайымдауы бойынша, **адам миының ойлауға тікелей қатысты бөлігінің тек 3% ғана ойлау процесіне қатынасады да, қалғаны ұйқылы-ояу, қалғып-мүлгіген жағдайда күй кешеді екен.** Себеп: ойланбаймыз, ойлана білмейміз. Көбіне-көп біз терең ойланып, алдағы әрекеттерімізді шынайы тұрғыдан жоспарлаудың орнына **қиялдаймыз**; әрекеттерімізді сараптап, оларға баға берудің орнына өзімізді **ақтаймыз**.

Ал ойлану деген не? Ол – өмірдің, тағдырдың, Жаратылыстың елеулі, қомақты, ауқымды мәселелері төңірегінде терең ой қозғау, оларға жауап іздеу: «Мен кіммін? Неліктен мен жоқ емей, бармын? Бұл өмірге не үшін келдім? Менің бұл өмірге келгенімнің мән-мағынасы қандай? Жалпы адам өмірінің мәні неде? Мен қайда бара жатырмын?» сынды маңызы бар сұрақтар бізді әрдайым мазалап тұруы керек.

Алайда олар төңірегінде ұдайы ойлануымыз екіталай. Сонда қандай мәселелер тұрғысында ойлануымыз мүмкін? Өміріміздің әр мезетінде өзімізге есеп беріп, барлық сөздер мен әрекеттерімізді еш жеңілдік жасамай, ақталмай, арымыз бен ұятымыздың таразысында бүкпесіз екішеп, өмірімізде туындаған проблемаларды шешудің амалдарын іздеп тұрсақ, құба-құп болар еді!

Шәкірттерімізді де осындай ойлау әрекетіне баулып, оны күнделікті әдетке айналдырғанымыз абзал. Қандай мәселе туындаса да оны шешуде сезімге емес, ақылға жүгіну – халқымыздың ұлттық философиясы негізінде жатыр емес пе?

Ақылды адам деп жадында көп мағлұмат сақтаған адамды атамай, өмір алдымызға тосқан (кәсіби, әлеуметтік, экономикалық т.б. тұрғыдан) кез келген мәселе мен проблеманы шеше алатын адамды айтамыз. Шындығында да өмір осындай проблемалардан тұрады емес пе? Ал ақылды адам олардың шешімін тауып, сол шешімдерді практикада қолдана біледі. Бүгінгі күні технологияларға сүйенген заманда қоғам үшін осындай тұлғалар қажет.

Проблемаларды шешу үшін адам бірінші кезекте ойлай білуі керек, демек қазіргі кезде ойлау мен ойлай білетін адамдардың маңызы ерекше. Тіпті терең ойлай білу – адамның (тұлғаның, маманның) басты қасиеті де болар: ойлау арқылы ғана адам бұл өмірден өз орнын табады.

Ғұлама ғалым Альберт Эйнштейннің *«Дыбыс жылдамдығы қандай шама?»* деп сұраған бір әйелге: *«Мадам, мен сөздіктер мен анықтамаларда табуға болатын деректерді ешқашан да есімде сақтамаймын!»* деп жауап бергені мүмкін сол себепті де болар? Сол себепті де компьютер шығаратын алпауыт компаниялардың бірі IBM-ның бас офисіне кіре берісте мынандай ұран жазылған: *«Бас адамға есте сақтау үшін берілмей, ойлау үшін берілген! Ал есте сақтау үшін компьютерлер шығарылған!»*.

Қазіргі күні ғалымдар негізінен ойлаудың үш түрін ажыратады (әрине, ойлаудың түрлері де, жіктеулері де көп, алайда біз осы классификацияны қарастырып көрелік):

1. Сыни ойлау.
2. Проблема шешуде қолданатын ойлау.
3. Шығармашылық ойлау (Некоторые вопросы образования-2, 33-36).

Сыни ойлау	Проблема шешуде қолданатын ойлау	Шығармашылық ойлау
<ul style="list-style-type: none"> - Белгіленген критерийлер бойынша бағалау, - Рефлексия түріндегі күмәндану, - Дербес түрде пайымдау, қорытындылау, - Логикалық талдауды қолдану, - Жүйелі түрде ойлау. 	<ul style="list-style-type: none"> - Аналитикалық ойлау, - Эмпирикалық ойлау, - Жүйелі түрде ойлау, - Эвристиканы қолдану, - Алгоритмдерді қолдану, - Конвергенттік ойлау, - Сызықтық ойлау (проблемалар бірінен соң бірі шешіледі). 	<ul style="list-style-type: none"> - Интуитивтік ойлау, - Жорамалдылық, - Күмәндану, - Әртүрлі тәжірибелерді жинақтау, біріктіру.

Сыни ойлау – сенім («Не нәрсеге/кімге сенуім керек?») мен құндылықтарды таңдау, қандай да болмасын мәселе бойынша барлық туындаған сұрақтар қарастырылғанша «сыпайы» түрде күмәндану: «Шынымен-ақ осылай бола ма? Мүмкін олай болмай, былай болар? Ал егерде тіпті былайша болса қайтер еді? Мұның пайдасы қандай? Маған берері бар ма? Мұнымен не істеуге болады? Егерде бұл жоқ болса қайтер еді? Бұл дұрыс па, бұрыс па? Бұның қандай жағымды/пайдалы жақтары бар? Мұның кемшіліктері қандай? Мұны немен алмастыруға болады? Мұны қалай жақсартуға болады?».

Проблема шешуде қолданатын ойлау – жүйелі талдауды қажет ететін ойлау процесі, мұнда бұрыннан белгілі білім білмейтінді анықтау үшін, оны іздену үшін қолданылады (эвристика). Ойлаудың бұл түрі *бақылау, қорытындылау, жалтыламалау, жорамалдау (гипотеза құру)* мен *оны тексеру* секілді ой әрекеттері арқылы атқарылады. Мұнда тәжірибе қою арқылы (эмпирикалық тәсіл) проблемалар арасында байланыстар анықталып, олар бір-біріне жақындастырылады.

Шығармашылық ойлау проблеманың қиял мен фантазия, елестету арқылы вариациялары көп шешімдерін келтіруді меңзейді. Мұның нәтижесінде жаңа мазмұн құрастырылады.

Әрбір сабақта үйренушілерді ойландыру мүмкіншілігін қалт жібермеу!

Әр сабақта үйренушілерге шығармашылық жазу тапсырмаларын ұсыну!

Оқу/оқытуда шәкірттерді осындай ойлау түрлеріне ынталандыру керек, олар әр сабақта қандай да болмасын тапсырманы орындағанда оны жекелей және бірлесе отырып, жан-жақты қарастырып, ой елегінен өткізіп, туындаған ойлары мен түсініктерін ортаға салып, талқылап, пікірлесуі қажет. Ойлау дегеніміз мәселе жайында өзіңе сұрақтар қойып, соларға жауап іздену, жекелей және бірлесе ой қозғау. **Ақыл-ой тек ойлану арқылы ғана дамитындығын ұмытпау керек. Ал ойланудың ең қиын түрі – жазу. Адам миы әсіресе жазған кезде ерекше белсенді болып, дами түседі.**

ӨЗІНДІК ТҮСІНІК ҚАЛЫПТАСТЫРУҒА ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Әр шәкірт өзіндік түсінік қалыптастыруына мүдделі, осылайша ол өзінің теңдесі жоқ ерекшелігін айқындайды, соған иланады. Ал бұл сезім оның өзіне деген сенімін арттырады.

Өмірде әрбір адамды жоғарыда келтірілгендей «Менің бұл өмірге келуімнің биік мақсаты бар емес пе? Менің жаратылыста алатын орным қандай? Мен Жаһан ғимаратынан өз орнымды қалайша тауып, оған қалайша, Абай айтқандай, «қаланамын»? Өзімнен кейін қандай із, қандай ізгі іс қалдырамын? Мен кіммін? Қандаймын? Мен қайда бара жатырмын? Не үшін?» деген сұрақтар мазаламай қоймайды. Әр адам өмірден тек өзіне ғана тиеселі үлес іздеп, ешкімге де ұқсамауға ұмтылады. Бұл адам табиғатының қасиеті де болар.

Адамның бұл дүниедегі басты мақсаты – толыққанды өмір сүру.

Мұндай мақсатқа жету қиын нәрсе, өйткені бұл өмірде барлық сөздер баяғыда айтылып кеткен, барлық істер жасалып біткен, барлық құпия біз жоқта ашылған, біз үшін осынау дүниеде орын да қалмаған сыңайлы. Енді бізге тек қана басқалардың айтқаны мен жасағанын қайталау ғана қалған ба? Ал бұл бір келеңсіз шаруа емес пе, еш асқақтауы мен шарықтауы жоқ?

Алайда біз дүниедегі өз орнымызды тек өзімізге ғана тиеселі өмірді толыққанды сүргеннен кейін ғана таба аламыз. Ал өз өміріңді сүру – өзің үшін өмірде қалтырылған «кетікті» табу деген сөз, өз өміріңмен сүру – басқалардың айтқан сөзін, істеген істерін, өмірдің барлық нышандарын өзіңше сезіну және түсіну. Философ Мераб Мамардашвилидің пікірі бойынша, біздің бүкіл Әлеммен қарым-қатынасымыз осындай түсініктен құралады. Түсіну деген – Әлемдегі өз

орныңды табу, өйткені сенің түсінігің Әлемнің бір бөлігіне айналады. Жоғарыда келтіргендей, білім өздігінше өмір сүрмейді, ол әрқашанда біреудің түсінігінен орын алады; білім прогресі мен дамуы басқа адамның басқаша түсінуінен құралады. Өзінше түсініп қана әр адам осы әлемнен өз орнын табады.

Кезінде философ Мишель Монтень мынандай айтқан екен: «Егер де оқушы Ксенофонт немесе Платонның пікірлері хақында ойланып, оларды қабылдаса, ол пікірлер жаңағы фило-софтардың меншігі ғана болмай, оқушының пікіріне **айналып кетеді**» (Монтень, 123).

Сөйтіп шәкірттер оқыту процесінде қарастырылатын әрбір мәселе бойынша ой толғатып, оны өздігімен жан-жақты зерттеп, өз түсінігін қалыптастыруы керек. Білім алу жүйесі әр үйренушіге өз әлемін айқындап, оның құндылықтары мен қағидаларын белгілеуге көмек беруі керек. Бұл арқылы оқушы өзінің ішкі жан дүниесінің ойлануға (рефлексияға) негізделген әлемін ашып, оны басқаруға үйренеді.

Бұрынырақта тұлғаның дамуын біз бірінші мезетте **білімділік** тұрғысынан өсумен байланыстырсақ, қазіргі күні педагогика бұл мәселені оқушылардың **өзіндік ой-толғанысына** (рефлексиясына) негіздейді.

Қазіргі күнгі педагогика тұлғаны дамыту мәселесінде білімділіктен өзіндік ой-толғанысты (рефлексияны) негіздеуге бет бұрған.

Ал **рефлексия** дегеніңіз зерттеліп жатқан болмысқа деген шәкірттердің өзіндік көзқарасы мен түсінігі, оның құндылықтарын, себептері мен салдарын, мағынасын түсінуі. Рефлексия дегеніміз ойланып-толғану, өз түсінігінді қалыптастыру, өзінді тану мен түсіну. Рефлексияда адам өз әрекеттерін (әсіресе ойлау әрекеттерін) байыбымен бақылап, бағалайды. Сол себепті де үйренуші атқаратын барлық іс-әрекеттердің негізін рефлексия құрау керек: сол арқылы шәкірт алдында тұрған барлық мәселелер мен проблемаларды терең түсініп, оларды шеше біледі.

Рефлексиясыз айқын түсініктердің қалыптасуы екіталай: адамның рухани әлемі мұндайда көмескі әрі жұпыны болады. Өйткені адам өз сезімдері, түсініктері мен идеяларын саналы түрде, жігер арқылы тәртіп пен жүйеге келтіре алмайды, өз ойларын, олардың бағыт-бағдары мен ақиқатқа жақындығын тексере алмайды. Рефлексиялық білім адамның өзіне деген талаптарын жоғарылатады, ойлау қабілетін арттырып, оны «тазалайды», өз әрекеттерін түзету қабілетін дамытады.

ЖАЗА БІЛУ, ӨЗІНІҢ ДЕРБЕС ПІКІРІ МЕН ОЙЫН ЖАЗУ АРҚЫЛЫ ЖЕТКІЗУ

Бүгінде оқу/оқытудың басты салмағы білім берушіден алушыға ауыстырылған, шәкірттің өз біліміне деген жауапкершілігіне негізделген. Бұл идея жүзеге бірінші мезетте жазу жұмыстары арқылы асырылады. Шындығында да сайып келгенде, оқушының сабақтағы барлық әрекеттерін – талқылау, әңгімелесу, пікірталас, сұрақ қою, жауап беруді – оның қорытынды жазба жұмысын орындауға бағыттап, сол арқылы бағалауға да болады.

ЮНЕСКО тіпті «сауаттылық» ұғымын жазумен байланыстырады. Бұл ұйымның ұйғарымы бойынша, «сауатты адам» деп өз ой-пікірін А-4 форматындағы екі беттен кем емес көлемде қағазға түсіре беретін адамды айтады екенбіз, яғни егер адам екі беттік эссе жаза алса, онда ол сауатты болып саналады, ал егер жаза алмаса, онда...

Сонымен түсінікті болды ма неліктен әр сабақта жазу керек екендігі?

Бұған қосымша. Біздің ауызша айтайын деп тұрған мәлімет пен ақпараттарымыздың 30% ғана сөзбен, вербальды түрде жеткізіліп, қалған 70% ишарат, мимика, интонация арқылы беріледі деп тұжырымдайды ғалымдар. Сөйлегенде қолымызды да кетеміз жан-жаққа сермеп, бет-әлпетімізден де ішкі сезімдеріміз мен көңіл-күйімізді байқауға болады, дауыс ырғағы да көп жәйттерді аңғартады. Сонымен қатар ауызша сөйлегенде біз толымсыз сөйлемдерді қолда-

намыз, сөзімізде эллипстер мен инверсиялар жиі кездесіп, қыстырма сөздер де басым болады. Әсіресе кейбіреуімізде әдет болып, орынсыз қолданатын «жаңағы», «яғни» сияқты сөздерді жиі естімейміз бе? Мұның бәрін ауызша сөйлегенде қолдануға мүмкін, мүмкін олар әбес те емес шығар, өйткені мұнда басты мақсат ақпаратты жеткізу.

Ал жазба ишарат, мимика мен интонацияның қолданысын қажет етпейді. Жазу ойлар мен пікірлерімізді, дәлел мен тұжырымдырымызды тек сөзбен, сөзбен болғанда толымды, дұрыс құрылған сөйлемдерді тізбектеу арқылы жеткізуді талап етеді. Жазғанда ойланамыз, ойымызды қалайша дәйекті және ұтымды жеткіземіз деп қиналамыз, дәл және орынды сөздерді іздестіріп, оларды сөйлем құрамына қиюластырамыз. Бұл, әрине, оңай әрекет емес.

Жазу – өзіндік түсінік, ішкі жан-дүниеге үнілу, «Менің түсінігім – Бүкіл Әлемдік түсініктің бір бөлшегі, менің соған қосқан үлесім. Мүмкін менің түсінігім арқылы Бүкіл Әлемдік түсінік толығымен түсетін шығар» деген тұжырым. «Егер мен жазатын болсам, маған көңілімнің сарайы қызық. Мен ішімде тұнып жатқан тылсым құпияларды сыртқа шығарғым келеді. Мен өзгелерден ерен жаралған жанмын! Сол ерекшелігімді, өзгешілігімді басқаларға жеткізуге асықпын» деген ойлар төңірегінде әр кез болсақ қой! Осы себепті де **жазу - ойлаудың шырқау биігі** деп бекер айтпаған болар.

Әр сабақта шәкірттер жазатын болса, біз оларды жалықтырып алмаймыз ба? Ондай болмас үшін жазба жұмыстарының түрлерін көбейту керек: Эссе, Төрт сөйлем, Еркін жазу, Бес жолды өлең, Елес құшағында, РАФТ, Дәлелді эссе, Шығу парағы, Қос жазба күнделігі, Үш жазба күнделігі, Жазбаша интервью алу, Білемін-Білгім келеді-Білдім кестесі, әртүрлі графикалық ұйымдастырушылар/органайзерлер (Венн диаграммасы, М-диаграммасы, W-диаграммасы, X-кестесі, +-кестесі, T-кестесі, Концептуалды кесте, Семантикалық кесте, INSERT-кестесі т.б.). Бұл тізімді жалғастыра беруге әбден болады. Осы секілді жазу формаларын сабақтарымызда арасына уақыт салып анда-санда қолданып отырсақ, шәкіртті еш шаршатып, жалықтырмаймыз деп ұйғаруға болады.

Мұнымен қоса егер шәкіртімізге өзінің дербес, ешкімге де ұқсамайтын, оған ғана тән ойларын қағаз бетіне түсіру қызық болатын болса, оларды жолдастарына жеткізіп, құрбы-құрдастарының жағымды, позитивті пікірлерін естуге, қошеметіне бөлінуге асық болса, пікірлері мен ұсыныстарын қымбат бағалап, оларды осы тақырыптағы жазбасын кемелдендіруде және басқа да жұмыстарды жазғанда септігін тигізетіндігін біліп, қолданатын болса, осының өзі оны әрқашан да жазуға ынталандырып отыратын шығар.

Жазу дегеніміз жаңа нәрсе құрастыру, ол – конструктивтік әрекет, шығармашылық. Жазу деструкцияға, яғни қиратуға, жоюға, бұзуға қарама-қарсы, ал конструктивизм мүмкін адамның ең басты адами қасиеті шығар. Жазғанда біз шығарушымыз, жаратушымыз, тудырушымыз. Жаңа нәрсені, туындыны дүниеге әкелу бақыты бізге жаратылысымыздан берілген болар. Оның дәлелі ретінде осы әрекеттің ерекше бағаланатындығын келтірер едім. Шындығында да біз шығара білетін адамды қастерлейміз емес пе? Адамның қолынан шыққан туындыға тамсанамыз, ол біздің эстетикалық сезімдерімізге мейлінше әсер етеді. Онымен таныса отырып, біз өзімізді бүткіл адамзаттың бір бөлігі ретінде, бүкіл адамзатқа қатысымызды сезінеміз.

Бұған қоса жазба жұмыстары қандай да бір абстракциялы тақырыпқа иек артпай, оқушылардың өмір тәжірибесіне негізделсе, бұл әрекеттердің қызығушылық пен ықылас туғызатындығы сөзсіз. Сабақтарда «Оқу процесінде бір емес, көптеген жазба жұмыстарын орындау керек» деген қағиданы ескере отырып, оқушыларға бірнеше тақырыпта шығармашылық жұмыс орындауды тапсырған орынды.

Оқушылардың жазған жұмыстарын жариялауы қажет. Жариялау дегеніміз өз жұмысын басқаларға оқу, жеткізу. «Тыңдаушысыз сөз жетім» демекші, оқушылар өз жұмысын өзгелерге оқуға мүдделі. Егер дәстүрлі оқытуда оқушы мұғалім үшін жазып, оның жұмысын тек мұғалім оқыған болса, енді оның жазуын неғұрлым көп адам тыңдаса, соғұрлым жақсы деп есептелінеді.

Жариялаудың мынандай түрлерін келтіруге болады:

1. Оқушылар өз жұмыстын топ ішінде оқиды.
2. Жұмысты бүкіл сыныпқа оқу (мәселен, әр топтан бір оқушы жұмысын сыныпқа жария қылады).
3. Жұмыстарды сынып қабырғасына іліп қою.
4. Жазба жұмыстарын дәліз (коридор) қабырғасына ілу. Егер оқушыларға жазу алдында «Балалар, ең үздік эсселерді мұғалімдер бөлмесіне (немесе директордың кабинеті қасына) ілеміз» десе, олардың екілене жазатындығы сөзсіз.
5. Жазба жұмыстарынан қабырға газетін құрастыру.
6. Жұмыстардың электрондық нұсқаларынан журнал құрастырып, оны мектеп сайтында жариялау.
7. Жұмыстарды кітапша ретінде жинақтау (мұқаба жазып, жұмыстарды пластикалық файлға біріктіріп, бір-екі немесе одан да көп данадағы кітапша шығару).
8. «Автордың орындығынан» оқу; мұнда оқушы қойылған сұрақтарға жауап береді, басқа шәкірттер оның жұмысына талдау жасап, кері байланыс береді.

БІЛІМДІ ИГЕРУДІҢ ТИІМДІ ТӘСІЛДЕРІН ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Егер ұстаздың шәкірт жайлы түсінігі «таза тақта» (*tabula rasa*) бейнесі ретінде болса (шәкірт сабаққа таза тақта немесе парақ сияқты ешнәрсе «жазылмаған» күйінде келеді, ал ұстаз сабақ бойы оны біліммен «толтыруы» керек), онда үйренушінің білімді игеруі екіталай, өйткені білімді игеруге оның тікелей қатысы болмайды, яғни ол бұл процесте білімді ырықсыз қабылдаушы рөлін ғана ойнайды» деген сөз.

Білім алу ісінде бұл мәселені түбегейлі өзгертіп, оқушының білімге деген бәсең (пассив) көзқарасын бұзу қажет. Үйренуші енді өздігімен (мұғалімнің ұйымдастыруы мен жетекшілігі арқылы) «*Маған қандай білім қажет?*», «*Мен не білуім керек?*» деген сұрақтар төңірегінде үнемі толассыз ой-толғаныста болып, өзіндік тұрғыдан білімді ізденуі және игеруі керек. Мүмкін шәкірттің енді сабаққа жартылай (не ширек) «жазылған» күйінде келуі оңтайлы шығар, яғни ол бүгінгі сабақтың тақырыбы бойынша үйде өздігімен дайындалып, туындаған сұрақтарын, түсінбеген жерлерін айқындап, сабақта мұғалімнің басшылығымен басқа үйренушілермен бірлесе отырып, білгендерін талқылап, толықтырып, дамытып, жауап пен шешімін табуға ниеттелуі дұрыс болар?

Осылайша сабаққа «жартылай жазылып» келген тәлімгер өзін-өзі «толтыру» мүмкіншілігіне ие болады. Осылайша оқу/оқыту процесінде үйренуші өзіне керекті, өз өмірінде қажетіне жарата алатын ақпаратты таңдай біліп, оны өздігінше игеруге көмек болатын әмбебап тәсілдерді игереді, үйренеді. Мұндай өзіндік тұрғыдан үйрене білу дағдысы өзгерістерге толы мына заманда әр адам үшін өмір бойы қажет болатын білімге айналатындығы сөзсіз.

Қазіргі күні ақпараттың орасан зор көлемін игерудің мүмкін еместігі туралы сөз қозғадық. Ал оның қайсысы бүгін және болашақ өмірде шәкіртке қажет болар екен? Бұл мәселені кім шешіп, кім дұрыс жауап берер екен? Ата-ана ма, жоқ, әлде, ұстаз ба? Алайда олар аға буын өкілдері ретінде ертеңгі күнді, яғни шәкірттің ересек өмірге белсенді араласқан мезетті, жан-жақты болжай алар ма екен? Сол себепті де олардың болашақтағы өмірдің ерекшеліктері және замана талабы қандай болатындығын білуі екіталай. Бұған қоса келер уақытта өмір сүретін бүгінгі шәкірттің өзі ғой. Сондықтан да үйренуші өзіне қажетті білімді өзі таңдап, оны ұстаздың көмегімен игеруі керек.

Мұндай жағдайда ақпарат – оқытудың нәтижесі емес (дәстүрлі оқу жүйесіндегідей), оның бастапқы кезеңіне айналады: оқушы осы мәліметті түсініп, талдап, оны өзінің әлеуметтік тәжірибесі тұрғысынан бағалай отырып, соның негізінде жаңа білім құрастыруға дағдыланады, оны өз керегіне жарата алады. Сөйтіп **оқу/оқыту процесінде шәкірт білім игеру және жаңа білім құрастыру дағдылары мен әдістемесіне үйренеді.** Енді ол мынау

Үйренуге үйрену/үйрету – білім беру процесінің негізгі мазмұны.

күнделікті өзгеріп отырған аумалы-төкпелі заманда қайда жүрсе де (мектеп пен жоғарғы оқу орнын бітіріп кеткеннің өзінде де), өмір бойы өздігімен білім ала алады. Ал **ұстаздың басты мақсаты – шәкіртіне білімді өздігімен игеру амалдары мен тәсілдерін үйретіп, оның өзіндік түсінік қалыптастыруына тиімді жағдай жасап, бағыт-бағдар сілтеу.**

Басқаша сөзбен айтқанда, оқу/оқытудың басты мақсатын дәстүрлі **«Өмір бойы азық боларлықтай білім беру»** үлгісінен **«Өмір бойы оқып үйрену»** қағидасына ауыстыру керек. Ал бұл қағиданы жүзеге асыру үшін оқытуда басты назарды **«қалай оқытуға»**, яғни әдістемеге, сабақ барысының өзіне аудару керек. Бұнда мәселе тек қана ұстаздың білім беру әдістеріне келіп тіреліп тұрған жоқ. Шындығында да өзінде бар білімді ұстаз шәкірттеріне дайын күйде беретін болса, оның бұл ісінен мардымды нәрсе шығар ма екен? Халқымыздың **«Тісі шыққан балаға шайнап берген ас болмас»** немесе **«Жетектеген ит қораға үрмейді»** (немесе **«Жетектеген ит ауға жарымайды»**) деген аталы ұғымдары осындай жәйтті меңземей ме? Көне қытай нақылы да осындай идеяны білдіреді: **«Аш адамға балық берме, қармақ бер!»**

«Өмір бойы білім алу – әр қазақстандықтың өмірлік кредосына айналуы қажет!»
Н.Ә.Назарбаев

Дегенмен бұл ұстанымда таным процесі үйренушілердің іс-әрекеттеріне тікелей байланыстырылады, яғни жоғарыда келтірілген оқыту процесінің басты тұлғасы және белсенді оқу туралы тезистер қуатталатын сияқты.

ӘЛЕУМЕТТІК ТӘЖІРИБЕ АРҚЫЛЫ ҮЙРЕНУ/ҮЙРЕТУ

Оқытуда тағы да бір мәселеге ерекше назар аудару керек: **шәкірттің әлеуметтік тәжірибесін арттыру.** Басқаша сөзбен айтқанда, **оқу процесінде әлеуметтік мазмұн басым болуы қажет.**

Әр сабақта үйренуші оқытудың басқа да қатысушыларымен араласып (шәкірттер мен ұстаздар), коммуникативтік қарым-қатынас процесінің белсенді мүшесіне айналады. Мұндай қарым-қатынаста әрбір шәкірттің өзіндік өмір тәжірибесінің алатын орны ерекше. Сол себепті оқу мазмұны қандай да бір абстракциялы тақырыпқа иек артпай, оқушылардың өмір тәжірибесіне негізделсе, оқу процесі оқушы тарапынан қызығушылық пен ықылас туғызатындығы сөзсіз.

«Адам әрқашан да мақсат болып, ешқашан құрал болмауы керек»
И.Кант

Білім деген тек дағды мен білік қана емес, сонымен бірге адами қасиет екендігін ізгілікке зәру XX ғасыр кеш түсінді. Біз – адамбыз және де күніміз тек қана адамдармен болмақ, демек білімнің басты мазмұны – адамгершілік қасиеттерге баулу болып табылатын шығар? Кезінде Абайдың да басты өмірлік қағидасы **«Адам бол!»** емес пе еді? Адами қасиет болмаса, қалғанның бәрі де бос, даурықпа сөз. **Адамның ең басты қасиеті – иман, адамгершілік!**

Дүниеде барлығы да адам үшін, оның игілігі үшін жасалуы шарт, яғни адамның қолымен немесе адамның арқасында белгілі бір мақсатқа жетуге тырысу – адамгершілікке жатпайды. Біз бар ұмтылысымызды адамдарға, яғни қоғам игілігіне бағыштауымыз керек: өміріміздің ең басты қағидасы – **басқалар үшін өмір сүру** болмай ма?! Олай болса, оқытуда да барлық әрекетті осы идеямен байланыстырып, оның төңірегіне шоғырландырған абзал.

Бүгінгі күні педагогикада білім алу мен қоғам мүдделері тығыз қарым-қатынаста қабылданады. Мұндай көзқарас бойынша қандай да болмасын білім қоғамда өмір сүріп, әлеуметтік проблемаларды шешумен тығыз байланыста болуы керек. Бұл ұстанымның екі атауы бар: оның бірі **«Сыни сауаттылықты дамыту»**, ал екіншісі **«Қоғамға қызмет жасау негізінде білім беру»** (қараңыз: Ч.Темпл /2005, Д.Рован және В.Видович, Дж. Тейлор, Дж.Хербек және К.Бейер,

Э.Бек, Х.Моулд). Бұл екі атау да мазмұн жағынан бір-біріне ұқсас, бірін-бірі толықтырады, бір-бірінің дамуы мен жалғасы болып табылады, сол себепті де оларды бір ұғымды білдіретін терминдер деп түсінген дұрыс.

«Сыни сауаттылық» ұғымының пайда болуы бразилиялық педагог Паулу Фрейренің есімімен байланыстырылады (Ч.Темпл, 2005, Э.Бек). Мамандығы бойынша заңгер болғанына қарамастан, П.Фрейре Сан-Паулу қаласында әлеуметтік төменгі сатыда тұрған қала кедейлерінің сауатын ашу жұмысын өз өмірінің басты мақсаты ретінде санаған: аш-жалаңаш, қайыр сұраған дәрежедегі адамдарды осындай тағдыр шырмауынан, қоғамның жаншуынан азат ету үшін ең бірінші мезетте олардың сауатын ашу керек болды.

Әрине, бұл сауаттылық біздің санамызға әбден сіңіп кеткен хат танып, жазу-оқу-санаққа үйрету ғана емес, сонымен бірге өмір жерге тұқыртқан осындай адамдардың құлдық, ырықсыздыққа үйреншікті, кім болса соған тәуелді болып кеткен санасын өзгерту еді. Бұл адамдарды тіпті сөйлеуге де үйретіп, сөздің өзінің қандай да болмасын мұң-мұқтаждарың мен мүдделерінді басқаларға жеткізудің құралы екендігіне көздерін жеткізу керек еді.

Мұндай адамдарды үйреткенде, оларға білімді абстрактылы түрде таныстырған тиімсіз еді: бұл білімді олардың түсіне қоюы екіталай. Сол себептен де Паулу Фрейре нақты мәселелер мен өмір туындатқан күнделікті проблемаларды мысал түрінде келтіріп, олардың нақты шешу жолдарын қарастырған жөн деген байламға келген. Бұл жердегі ең басты мәселе осы адамдардың өздері әлеуметтік сатының ең төменгі баспалдағында тұрғандығын мойындап, оның себептерін анықтап, тығырықтан шығатын жолдарды іздестіру еді. Басқаша сөзбен айтқанда, өз болмысы туралы ой-толғаныс, рефлексиялық көзқарас пен нақты проблемаларды шешу, яғни сананы ояту қажет болды (Н.Кравченко, 2002).

П.Фрейре «Өмірді оқыту/үйрету керек, өмір арқылы оқу/үйрену керек», - деп тұжырымдайды. «Сондықтан да балаларды көркем әдебиетті оқытуға үйрету жеткіліксіз, оларды күнделікті өмірде ойып орын алған мәселелерді шешуге үйрету керек» – дейді бразилиялық педагог. Ал ол үшін саясаткерлердің сөздерін, әлеуметтік қызметтердің жұмысын, тіпті жарнамаларды дұрыс түсініп, оларға әлеуметтік әділдік тұрғысынан тиісті баға беруге үйрену/ үйрету керек. Басқаша айтқанда, үйренуде/үйретуде өмірге бағытталу керек.

Шынымен-ақ біз білімді көп жағдайда практикадан тыс, априори қалыпта қабылдаймыз немесе береміз. Жоғары оқу орындарында әдетте оқытуда алдымен теория ұсынылып, тек содан кейін ғана бұл мәліметтер практикалық машықтану арқылы жүзеге асырылады. Осы түйісуде шынайы білім пайда болады деп есептелінеді.

Ал сыни сауаттылық пен қоғамға қызмет арқылы оқыту теориялары білімді өмірлік проблемаларды шешуге арналған құрал деп түсінеді. «Білім деген не?» десек, шындығында да ол - абстрактылы ұғым емес, білім – нақты білік пен дағды. Шәкірт басына (миына) орасан зор көлемде мәлімет жинап алып, олардың өмірде не үшін керектігін және қалайша қолданылатындығын білмей жүрсе, ондай білімнің қажеті қанша? Ондай «білімпаздың» қолынан келетіні жалғыз ғана нәрсе: ол қандай да болмасын мәселе бойынша өзін хабардар екендігін көрсетіп, барша жұртты білгіштімен таңғалдырады. Мұндайда мынандай сұрақтың тууы да ықтимал: «Бұл білім бе, жоқ әлде тек есте сақтау қабілеті мен жадының керемет үлгісі ме? Білім сонда тек осы үшін ғана керек пе?».

Жоқ, білім – өмірде өз қажетін таба алатын білік пен дағды. «Не нәрсеге үйренсек те, оның барлығы да өмірмен тығыз байланыста болғаны абзал», - деп тұжырымдайды жоғарыда аталған оқыту теориялары.

2012 жылдың 31 қаңтарында Астанада өткен Білім және ғылым министрлігінің кеңейтілген алқа жиналысында (коллегиясында) вице-министрлердің біреуі өз сөзінде Қазақстан оқушыларының математикадан білімдері жоғары деңгейде екендігі әртүрлі халықаралық олимпиадаларда дәлелденіп жатыр деп айтқан-ды. Алайда сол білімдерді практикалық тұрғыдан қолдану мәселесі туындағанда, біздің шәкірттер шетелдік құрдастарымен салыстырғанда анағұрлым төмен нәтижелерді көрсетеді екен деп түйіндеді шенеунік.

Сонымен, оқу/оқытудың да, әрбір ұстаздың да басты мақсаты – қоғамға игі өзгерістер енгізуге құштар және де осындай әрекет қолынан келетін азаматтарды қалыптастыру керек. Ал оған жетудің ең тиімді жолы – әр сабақта нақты өмір туындатқан проблемаларды шешу.

Сонымен интербелсенді оқу/оқыту пәлсапасын ұстана отырып, жоғарыда келтірілген сұрақтарға жауаптарды төменде берілген кестеде қысқаша түрде көрсетуге болады.

Не нәрсеге үйрену/үйрету керек?	Қалай үйрену/үйрету керек?	Не үшін үйрену/үйрету керек?
<p>1. Қағидалық мәселелер - өмір сүруге - адам болуға - ешкімге де тәуелді болмауға, өзіндік тұрғыдан әрекет жасауға - маман болуға - өмір бойы үйрене білуге</p> <p>2. Нақты білік пен дағды - ақпаратты таңдап, оны өздігінше игере білу, өз мұқтаждығына пайдалана білуге - ойлай білуге, ойлануға - ізденуге, жаңалық ашуға - қандай да болмасын мәселе бойынша өзіндік түсінік, пікір, көзқарас қалыптастыра білуге - тиімді қарым-қатынас құра білуге - дұрыс таңдау жасап, шешім қабылдай білуге - өмірде туындаған проблемаларды шеше білуге</p>	<p>1. Өздігімен <i>«Үйрету мүмкін емес, тек үйрену ғана ықтимал»</i> деген қағиданы ұстана отырып, өздігімен үйрену.</p> <p>2. Белсенді әрекеттер арқылы Білім тек белсенді әрекеттерді қолдану арқылы ғана игеріледі.</p> <p>3. Бірлесе Білімді жекелей емес, бірлескен (жұп, шағын топ, аудитория құрамында) жағдайда жасалған жұмыс пен әрекеттер арқылы игерген тиімді.</p> <p>4. Өмірмен байланыс арқылы Қандай да болмасын пән (тақырып) өмірде туындаған проблемаларды шешуге бағытталады</p> <p>5. Рефлексия арқылы Философиялық <i>(«Мен кімін? Қандаймын? Қайда бара жатырмын? Менің өмірімнің мәні мен мақсаты қандай?») және танымдық («Мен не білемін? Мен не үйрендім? Бұл білім маған қажет пе? Мен бұл білімді қалайша қолдана аламын? Мен тағы да не білгім келеді? Мен оны қалайша білемін?») сұрақтар төңірегінде ой қозғау.</i></p>	<p>1. Адам болу үшін, тұлға болу үшін Бұл адамның ең басты міндеті мен мақсаты. Адам үшін басқалар да ең басты мақсат және құндылық болуы керек. Өмірдің басты заңдылығы «Кім болу?» емес, «Қандай болу?».</p> <p>2. Азамат болу үшін «Біз» есімдігі «Мен» есімдігінен анағұрлым жоғары, ал қоғам мүдделері жеке бастың мүдделерінен биік екендігін қабылдау керек.</p> <p>3. Маман болу үшін Өздігімен өмір бойы үйрене білу, жалпы адами құндылықтарды ұстану, іргелі (фундаменталды) және кәсіби білік, машық, дағды, құзырлықтарды меңгеру.</p>

СЫНИ ОЙЛАУ МЕН ОНЫ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ

Адам қашан терең ойлана бастайды? Бірінші мезетте оның алдында дайын жауабы жоқ қандай да бір мәселе (проблема) немесе әлі де үйреншікті бола қоймаған жаңа ақпарат пайда болғанда. Екіншіден, адам бұл проблеманың жауабын табуға ұмтылыс жасағанда немесе жаңа нәрсені түсініп, оның байыбына жетуге тырысқанда. Ойланудың қандай да болмасын қиындық, ыңғайсыздық, күмән туғанда пайда болатындығы туралы философ Джон Дьюи былай деп жазған: «Ойлау тығырыққа тіреліп, таңдау жасау керек кезде басталады» ((Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. – М.: Совершенство, 1997. – 21 бет).

Рефлексия жасағанда адам көптеген шешімдерді сараптап, оларды ой елегінен өткізіп, өз құндылықтары мен түсініктерінің, түйсігі мен қажеттіліктерінің таразысына салып, салғастырады, проблеманың байыбына жетуге тырысады. Осыдан соң адам өзі таңдап алып, көңілі қалаған шешімді тура сол қалпында қабылдамай, оны жан-жақты қарастырады, оның оң мен солын ажыратады, кемшіліктерін келтірумен қатар оны қуаттау үшін дәлелдер іздейді. Бұл тұжырымдауға қанағаттанбай, өз шешіміне балама іздестіреді, жаңа ұсыныстар мен болжамдар жасайды. Ылғи да өзіне еш бүкпесіз шындық тұрғысынан сұрақ қойып, оған жауап іздейді, жауап тапса, қайтадан сұрақ қойып, енді соның жауабын іздестіреді, оған да қанағаттанбай, әрі қарай «қаза береді», «қаза береді». Сұрақтар, сұрақтар, сұрақтар. Жауап іздеу, жауап іздеу, жауап іздеу. Үздіксіз іздену мен зерттеу...

Ойлаудың осындай толассыз түрі сыни ойлау деп аталады. Мұнда ойлау тізбекті (сызықты) түрде бір нүктеден екінші нүктеге бір бағытпен жылжымай, біресе алға, біресе артқа ойысады. Проблеманың шешімін табу мұнда ең аяққы нүкте деп саналмайды: оны дәлелдеп беру керек, оның тиімділігі мен ықтимал қолайсыздықтарын айқындау қажет, оған балама келтіру керек.

Сыни ойлау проблема шешуге бағытталумен қатар өзінділікпен (дербестік) ерекшеленеді: қандай да болмасын мәселе/ақпарат бойынша өзіндік түсінік қалыптастырып, оған тәуелсіз тұрғыдан баға беру, дербес шешім қабылдау.

Дұрыс жауап беру жеткіліксіз, оны дәлелдеп беру керек.

Сыни ойлауды дәріптеушілердің бірі Ричард Поль мына аумалы-төкпелі, күнделікті өзгеріп отырған заманда адам «өз инстинктеріне бостан босқа сенбеуі керек» деп есептейді. Мұның себебі мынада: адам өз түсініктерін, ұстанымдарын, құндылықтар мен нанымдарын бірден қалыптастырмай (мысалы, сезімдер жетегімен немесе басқа біреудің айтқаны бойынша), олар туралы терең ойланып, оның бәрін күмәнмен қабылдап, «тұла бойынан» өткізуі қажет. Ричард Польдің пайымдауы бойынша, адамдар «өздерінің басына түскенді дәл сол қалпында қабылдамауы керек. Олар ақиқат деп ұсынылған нәрсенің бәрін де ақиқат деп түсінбеуі қажет. Олар өздерінің өмірлік тәжірибесін жалған деп ойламауы керек». Демек, олар өмірдің барлық жәйттері мен көріністерін ой елегінен өткізіп, олардың өміршендігі, құндылығы мен қажеттілігі туралы өзіндік пікір қалыптастыруы керек. Сол себепті сыни ойлауды көп жағдайда «**сыпайы күмәндану**» деп атайды.

Кезінде Сократ «Таным негізінде күмән жатыр» деп бекер айтпаған. Біз әр нәрсеге байыппен қарап, оны екшеп-текшегеннен кейін, күмәндану негізінде туындаған сұрақтарымызға жауап іздестіріп, тапқанда ғана сол зат туралы түсінік пен пікір қалыптастырамыз. Мәселе сол затты жоққа шығаруда емес, мұнда негізгі әрекет – сол затты жан-жақты қарастыру: оған күмәнмен терең үңілу, оны күмәнмен өз тәжірибемізбен салғастыру (ол туралы не білетіндігімізді, оның қажеттілігі мен тиімділігін саралау). Мұнда үнді ақыны Рабиндранат Тагордың «Таным нұры жарқырай түскен сайын, күмән қараңғылығы қоюлана түседі» деген сөздерін де келтіруге болады. Адам көп білген сайын оның күмәні де көбейе түсетіндігі хақ.

Сыни ойлау оқушылардың ойлау дағдыларын дамытып, оларды оқу мен өмірде туындайтын проблемаларды/мәселелерді өздігімен шешуге бағыттайды. Осы арқылы сыни ойлау оқушыларды ақпаратпен жұмыс жасауға, жан-жақта тұрғыдан кез келген жәйтті талдауға, бағалауға, таңдау жасап, шешім қабылдауға баулиды. Оқушылар бұл секілді жұмыстарды жасау нәтижесінде өздеріне және өзгелерге толассыз сұрақтар қойып, оларға жауап іздеп, өз жауаптарын ұтымды дәлелдермен айғақтайды, дербес шешімдер қабылдайды.

Сыни ойлау – сыпайы түрде күмәндану.

Сыни ойлау әр адамды табиғатындағы менмендіктен және ортаға тәуелділіктен арылтады: адам басқалармен тиімді қарым-қатынасқа түседі, қоғамдағы беделдердің пікірлерін ақиқат ретінде қабылдамай, оларға күмәнмен қарай бастайды, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін сараптай біледі. Осылайша сыни ойлаушы өзін-өзі шектей біледі, басқалардың пікірлерімен санасып, өз көзқарасын олармен салғастырады, қоғамда кеңінен таралып, көпшіліктің қабылдаған көзқарастарды мойындамай, олардың дәлелдері мен тұжырымдауларын іздестіреді. Алайда бұл күмәндану жоққа шығаруды білдірмейді: осындай әрекеттер арқылы сыни ойлау аталмыш көзқарасты қабылдауға әкелуі әбден ықтимал. «Сыни ойлау» ұғымында «сынау», яғни «кемшіліктерді айқындау» мағынасы жоқ. Сыни ойлаудың мәнін «байыбына үңілу», «терең бойлау», «зерделеу», «екшеп-текшеп, жан-жақты қарастыру», «өзіңе сұрақ қойып, соның жауабын іздестіру» деп те келтіруге болады.

Сонымен, сыни ойлау мынандай жағдайларда болады:

Сыни ойлау – сыпайы түрде күмәндану.

- кез келген проблема не ақпаратпен өздігімен жұмыс жасағанда;
- кез келген проблема не ақпаратты өзіндік тәжірибе (өмірлік, кәсіби) тұрғысынан қарастырғанда;
- кез келген проблема не ақпарат туралы өзіндік (дербес) пікір қалыптастыру барысында;
- өз пікірі мен көзқарастарын тұжырымдап, оларды дәлелдеуде;
- кез келген проблема не ақпаратты жан-жақты тұрғыдан қарастырғанда;
- бірлесе жұмыс жасағанда (топта, жұпта, командада);
- өзгелердің пікірлерін бағалап, қабылдағанда.
- Ал **сыни ойлаушының** ерекшеліктері мынандай болады деп тұжырымдауға боларлық:
- кез келген проблема не ақпарат бойынша нақты сұрақтар қояды;
- ең маңызды жәйттерді бөліп шығарады;
- проблема не ақпаратқа қатысты деректерді қолданады;
- критерийлер мен стандарттарды қолданады;
- критерийлер мен стандарттарға негізделінген дәлелді қорытынды мен шешімдер келтіреді;
- өз пікірі мен көзқарастарына деген жоғары жауапкершілігі бар;
- ақпаратты бір мағыналық жүйеден екіншіге аударады (вербалдыдан визуалдыға немесе керісінше);
- қарастырып отырған мәселені басқаларымен салыстырады;
- балама ұсыныстар мен көзқарастарды тұжырымдайды;
- икемді болады: өз ойлары мен пікірлерін өзгерте біледі, қателерін мойындап, оларды түзейді;
- себеп-салдарды анықтайды;
- талдайды, тұжырым жасап, қорытындылайды;
- мәселеге ауқымды тұрғыдан қарап, бірінші мезетте тек қомақты жәйттерді бөліп қарастырады;
- шешім қабылдауда басқалармен тиімді түрде ынтымактасады;
- ақпаратты шығармашылық тұрғыдан түрлендіреді;

- әртүрлі дереккөздерден қажетті ақпарат табады, оның мазмұнын, бағытын, мақсатын өздігінше түсінеді;
- өз әрекеттерін бақылайды, оларға баға береді, жақсарту жолдарын іздейді;
- басқалармен тіл табысып, ортақ мәмілеге келуге тырысады.

Оқушыда сыни ойлаудың қалыптасу деңгейлері		
<p>Бастапқы деңгей</p> <ul style="list-style-type: none"> - өз көзқарасы мен ұстанымын жан-жақты тұрғыдан қалыптастыра алмайды, - өз ұстанымын толық дәлелдей алмайды, оның артықшылықтары толық көрсетпейді, - жан-жақты салыстырмайды, - ұтымды мысалдар келтірмейді, - себеп-салдарын дәлелді түрде келтіре алмайды, - талдау мен синтездеуді толық жасамайды, - жан-жақты баға бере алмайды. 	<p>Орта деңгей</p> <ul style="list-style-type: none"> - ойлау қадамдарын ретімен қолданады, - өз көзқарасы мен ұстанымын қалыптастырғанымен оларды ұтымды түрде дәлелдей алмайды, - өз ұстанымдарын өзгерлермен салыстырады, оның артықшылығы мен кемшіліктерін ажыратады, - өзіне айтылған сынды сабырмен қабылдай алмайды, - өзге ұстанымдарды жан-жақты талдамайды, олардың олқылықтарын ажырата алмайды, - өзге ұстанымдарды өз мақсатында пайдалана алмайды, - өз ұстанымын икемді түрде өзгерте алмайды. 	<p>Жоғары деңгей</p> <ul style="list-style-type: none"> - негізгі ойлау қадамдарын ретімен, логикалы түрде және тереңінен қолданады, - өз көзқарасы мен ұстанымдарын ұтымды түрде дәлелдей алады, - өзіне өзі нақты баға бере алады, - өзге пікірлерді бағалай біледі, - ұсыныстар мен гипотезалар жасай біледі, - айтылған сынға байыппен қарайды: өз ұстанымдарын икемді түрде өзгерте алады, - өз жұмысын жақсарту жолдарын іздестіреді.

СЫНИ ОЙЛАУДЫ САБАҚТА ҚАЛАЙ ҚОЛДАНУҒА БОЛАДЫ?

Ең алдымен сабақ тақырыбын немесе шешуді қажет ететін проблеманы (мәселені, сұрақты) айқындап алайық. Мәселен, тақырып не проблема «Біздің ауыл тұрғындарының денсаулығы», «Суды қалай үнемдеуге болады» немесе «Қазақстан екінші дүниежүзілік соғыста» болсын. Осы проблемаларды шешу үшін мұғалім оқушыларға үнемі сұрақтар қойып, олардың сыни ойлауын белсенділендіріп отыруы керек.

Алдымен оқушыларға «Бұл тақырып/проблема туралы не білесіздер?» деп сұрау қойып, олардың алдымен жеке ойланып, содан кейін шағын топ (немесе жұп) ішінде өз ойларын ортаға салуды тапсыруға болады. Осыдан соң туындаған ойлар мен пікірлерді сынып болып талқылаған жөн. Мұғалім оқушылардың талқылауын «Бұл мәліметтердің қайсысы сіздер үшін пайдалы болады деп ойлайсыздар? Неліктен олай деп шештіңіз? Бұл тұжырымға сіздер қалайша келдіңіздер?» секілді сұрақтармен қолдап отырады.

Оқушыларға қойылатын келесі сұрақ «Бұл туралы не білгілеріңіз келеді?» болсын. Қайтадан шәкірттер алдымен жеке ойланып, сонан соң жұп не топ құрамында пікірлерімен алмасады. Бұл мәселені тағы да сынып болып талқылап (мұнда «Неліктен олай ойлайсыз? Ал егерде олай болмаса ше? Мұның астары (немесе себеп-салдары) қандай деп ойлайсыздар?» секілді сұрақтарды қойған орынды), тақтаға оқушылардың не білгісі келетіндерін тізім түрінде жазып қоюға болады.

Келесі мәселе: тақырыпты/проблеманы шешу.

Ол үшін оқушыларға мынандай сұрақ қоюға болады: «Бұл мәселені қалай шешесіздер? Ол үшін сіздерде қандай деректер мен ресурстар бар? Мәселені қандай уақыт ауқымында шешуге болады деп ойлайсыздар?».

Оқушылар дерек көздерімен жұмыс жасау барысында оларға тағы да мынандай сұрақтар қойып, ойлау мен талқылаудың шоғын үрлей түсу керек: «Деректер сенімді ме? Олардың қайсысын дәлел ретінде таңдауға болады? Неліктен? Дерек авторының пікірі сыңаржақ емес пе? Оның ұстанымымен келісесіз бе? Оның қай көзқарасына қарсысыздар? Деректерді қалай орналастыруға болады? Олардың ішкі байланыстары бар ма? Олар қандай?».

Әрине, бұл сұрақтар ойлауды дамытудың мысалдары ретінде келтіріліп отыр, олардың барлығын бір мезгілде қоюдың қажеті де жоқ шығар: 2-3 сұрақ қойса да жеткілікті. Өйтпеген жағдайда оқушылар көп сұрақтың астында «көміліп» қалуы ықтимал: онда негізгі проблеманы шешу мәселесі жайына қалуы мүмкін.

Әрі қарай оқушыларға тағы да мынандай сұрақтарды қойған орынды:

- Өз ойларыңызды бүкіл сыныпқа қалай жеткізесіздер? (Сыныпты ойларыңызбен қалайша таныстырасыздар?)
- Сіздердің ұстанымдарыңызды немен салыстыруға болады?
- Осы тақырып бойынша біліміңізді қалай қолданасыздар?
- Өз ұстанымдарыңызды қандай дәлелдермен қуаттайсыздар?
- Ұстанымдарыңыздың ішкі бөлімдерін бір-бірімен қалай салыстырасыздар?
- Өз ұстанымдарыңыздың ұтымды жерлері қандай?
- Ұстанымдарыңыздың осал жерлері бар деп ойлайсыздар ма?
- Өз ұстанымдарыңызға қандай баға берер едіңіз?
- Түйіндеу немесе қорытындалауда мынандай тапсырмалар ұсынуға болады:
- Проблема шешудің ұсыныстарын келтіріңіздер.
- Өз ұстанымдарыңызды дәлелдеңіздер.
- Бұл мәселенің практикалық қорытындысын келтіріңіздер.
- «Не білдім?» деген сұрақты талқылаңыздар.
- Жаңа білімді қалай қолдануға болатындығын талқылаңыздар.
- Топ ішіндегі жұмыстарыңызды бағалаңыздар.

Осылайша, яғни жоғары деңгейдегі (немесе «жуан», «қиын») сұрақтар қою арқылы, оқушыларды өзіндік ойлауға, ақпарат пен дереккөздермен өздігімен жұмыс жасауға, дербес тұжырым жасап, оны дәлелдермен қуаттауға, проблема шешуге ынталандыру қажет.

Сыни ойлау қайталауды ғана қажет ететін сұрақтар арқылы өрбімейді (немесе оларды «қарапайым», «жіңішке», «оңай» сұрақтар деп те атайды): мұндайда оқушы тек еске түсіреді. Мәселен, «Екі жердегі екі қанша болады?» деген сұрақ дәп осындай репродуктивтік сипатта, демек, оқушы бұл сұраққа жауап бергенде сыни ойламайды, ол тек білгенін есіне түсіреді. Сократ кезінде «Ақылсыз адам жауап береді, ал ақылды адам ақиқатты іздейді» деген екен. Сондықтан да оқушыларды ойлануға итермелейтін сұрақтар қою қажет. Мәселен, оқушының сыни ойлауы үшін осы сұрақты былайша өзгертуге болады: «Неліктен екі жердегі екі төрт болады? Өз ойыңызды қалайша дәлелдеп бере аласыз?». Бұл сұрақтарға жауап беру үшін оқушы тек еске түсіріп қана қоймай, сонымен бірге мәселені жан-жақты қарастырып бағады, өзіндік пікір қалыптастыруға ұмтылады, оны дәлелдеуге тырысады.

Егер оқушылардан «Газды сусындарды ішуді ұнатасыздар ма?» деп сұрасаңыз, олар бұл сұраққа не «Иә», не «Жоқ» деп жауап береді. Алайда мұндай жұмыс оларда сыни ойлауды туғызуы екіталай. Ол үшін дұрыс жауап берумен шектелмей, сұрақтар қою арқылы ойлауды дамытып, мәселені жан-жақты қарастыру керек. Мұндай сұрақтарды оқушылармен бірлесе құрап, оларға жауап іздеу қажет: «Газ сусынға не үшін қосылады? Қандай газдар қосылады? Басқа газдарды қосуға бола ма? Неліктен газды сусын адам үшін дәмді болады? Қалайша газ сусынды дәмді жасайды? Жануарлар газды суды іше ме? Газды сусындармен үй өсімдіктерін суғарса не болады? Газды сусындар денсаулыққа нұқсан келтіре ме? Газды суды көп ішсе не болады? Кішкене балалардың ағзасына газды сусындар қандай әсер жасайды? Газды сусындардың құтысында көрсеткен құрамдас бөліктер сусын құрамында шынымен сақтала ма?» т.б.

Ақылсыз адам жауап береді, ал ақылды адам ақиқат іздейді.
Сократ

БІЛІМ ТҮРЛЕРІ

РЕПРОДУКТИВТІК ЖӘНЕ КОНСТРУКТИВТІК (СЫНДАРЛЫ) БІЛІМ ТҮРЛЕРІ

Жалпылама алғанда, педагогикалық ғылымда білімнің бір-біріне қарама-қарсы тұрған, антагонистік қағидалар ұстанған екі түрі ажыратылады. Мәселен, Джон Дьюи «Өмірлік тәжірибе және білім беру» атты еңбегінде білімді **дәстүрлі және прогрессивтік** (Дьюи Дж., 2000, 384) деп екіге бөлсе, Жан Пиаже «Баланың сөйлеуі мен ойлауы» атты еңбегінде білімнің мынандай екі түрін атаған: «әлеуметтік-ырықсыз» білім және белсенді түрде үйрену арқылы игерілген білім (Жан Пиаже, 528).

Білімді мынандай түрлерге жіктеуге болатын тәрізді: **репродуктивтік және құрастырылған (конструктивтік немесе соңғы кезде «сындарлы» деп те айтып жүр) білім**. Олардың ерекшеліктері мен айырмашылықтары қандай? Бұл сұраққа жауап беру үшін әрбір педагог білім жүйесіне деген өз көзқарасы мен ұстанған құндылықтарын айқындайды, ұстаздық философиясы мен сенімдерін көрсетеді, яғни өзінің білім жүйесін қалайша түсініп, осы түсініктен туындаған дидактикалық әдістері мен үйренушіге деген ықыласын айғақтайды.

Дж.Дьюи дәстүрлі мектептің кемшіліктері ретінде «ересектердің қазіргі кезде тек өсіп-жетіліп келе жатқан балалар үшін құрастырған, жоғарғы жақтан және сырттан күштеп берілетін пән мазмұндарының стандарттары мен әдістерін» атайды да, бұл ойын әрі қарай былай деп жалғастырады: «Ұрпақтар арасының алшақтығы орасан үлкен болғандықтан, оқудың бекітілген мазмұны, әдістері және тәртібі балалардың мүдделеріне тіпті де сәйкес келмей, оларға таныс тәжірибенің аумағынан тыс шығып кетеді» (Дж.Дьюи, 2000, 328). Сол себепті де ересектердің бекіткен мұндай талаптары жүзеге күшпен асырылады, бұған қоса оқушылар педагогикалық процеске терезесі тең түрде қатыса алмайды, өйткені бұл жоспарлар олардан тек «орындау мен жаттауды» ғана талап етеді: «Мұндай жағдайда оқу дегеніңіз кітаптар мен жасы үлкендердің басында орналасқан нәрселерді иемдену. Бұған қоса оқытылып жатқан мазмұн толық аяқталған деп қарастырылады» (Дж.Дьюи, 2000, 328).

Сонымен **репродуктивтік білім** біреудің тасымалдаған («берген») ақпаратын бәсең (пассив), ырықсыз түрде қабылдау дегенді білдіреді. Репродуктивтік білім оқушының тұлғасына бағытталмай, оқу жоспарларын оқытудың негізі деп түсінетіндіктен, оны «бағдарламаға бағытталған» оқыту деп атауға тұрарлық.

Мұндай білім үйренушілердің мұқтаждары мен мүдделерін ескермейді, олардың бұрынғы білімдерімен байланыс орнатпайды. Үйренушілер бұл білімді сіңіргенде ешқандай ізденуші немесе зерттеу жұмыстарын атқармайды, оның қажеттілігі туралы ойланбайды, тек сырттан берілген ақпаратты механикалық түрде ғана есте сақтауға тырысады. Күнделікті өмірмен байланыспаған мұндай білімнің қажеттілігі шамалы болады, өйткені үйренушілер оларды өз өмірінде қалайша қолданатындығын білмейді. Бұл білімнің өмірде қажеті бар ма екен?

Құрастырмалы (конструктивтік) білім іздену, тану және ой-толғау секілді үйренушілердің өзіндік белсенді әрекеттері негізінде игеріледі. Білім игеруде олар дайын күйде оларды «игеру» сөзінің шын мағынасы берілген ақпаратты есте сақтау үшін қабылдамай, бойынша жан-жақты қарастырады, оларды әрекеттер арқылы зерттейді.

Дәстүрлі (репродуктивтік) білім	Құрастырмалы (конструктивтік) білім
Жоғарғы жақтан күштеу	Тұлғаның өзін-өзі көрсете білуі мен дамуы
Еркіндікке жол бермейтін тәртіп	Еркін түрде әрекеттесу
Кітаптар бойынша үйрену	Тәжірибе арқылы үйрену
Қайталау арқылы жүйеленбеген (арасында байланысы жоқ) біліктер мен дағдыларды қалыптастыру	Өмірде қажетті мақсаттарға жету үшін біліктер пен дағдыларды игеру
Бұлыңғыр болашаққа дайындау	Бүгінгі күннің мүмкіншіліктерін мейлінше пайдалану
Статикалық (өзгерістерге ұшырамайтын) мақсаттар мен материалдар	Әлемнің күнделікті өзгерістерге толы динамикасы

Конструктивтік білімнің басты қағидасы білімнің үйренушіге дайын күйде берілуі мүмкін еместігімен және әр адамның қоршаған әлем туралы өмір бойы өзіндік түсінік құрастыруымен байланысты, яғни білім үйренушінің жеке басында пайда болған ойлары, идеялары, түсініктері, көзқарасы, дүниетанымы, пікірі, сұрақтары мен жауаптары, дәлелдері, ұстанымдары, уәждері мен ұстанған құндылықтары деп түсініледі. Ал мұның бәрін де үйренушілердің өздері әрекеттер мен ойлану арқылы құрастырады, «жасайды». Мұндай жағдайда ұстаз үйретпейді, ол тек шәкірт тарапынан білімді өздігімен игерудің жағдайларын ғана жасайды.

Құрастырылған білім ұзақ уақыт есте сақталып, өмірде кең қолданыс табады, өйткені олардың мазмұны үйренушілердің өз мүдделері мен қызығушылығынан туындайды. Құрастырылған білім мен дәстүрлі білімнің айырмашылықтары Дж.Дьюидің «Өмірлік тәжірибе және білім беру» кітабы бойынша кестеде көрсетіледі.

Конструктивтік білім «Үйренушілердің өздері мағына мен түсінікті құрастыруда олардың белсенді әрекеттері үйрену/үйрету процесінің негізі» деген идеяны ұстанғандықтан, мұндай білім **үйренушіге бағытталған** мазмұнда болады. Мұнда басты назар үйренушінің қандай да бір ұжым ішіндегі әрекеттеріне ауысады, өйткені мағына мен түсінік тек әлеуметтік ортада және өзара әрекеттесу нәтижесінде ғана қалыптасуы мүмкін. Л.Выготский «Жоғарғы психикалық функциялардың дамуының тарихы» атты еңбегінде бұл туралы былай деп жазады: «Баланың мәдени дамуының жалпылама реттілігі мынандай екендігі бізге белгілі: алдымен басқа адамдар балаға әрекеттер арқылы ықпал жасайды, одан кейін бала басқаларға ықпал жасайды, тек аяғында ғана бала өзіне қарасты әрекеттерді атқарады. Сөйлеу, ойлау қабілеттері және мінез-құлықтың басқа да жоғарғы процестері дәл осылайша өтеді» (Выготский Л.С., 678).

Тағы да білім түрлері жайлы

(Владимир Данченконың «К вопросу о конструктивном знании» атты мақаласы бойынша құрастырылған тезистер)

1. Бүгінгі күні ғалымдар негізінен білімнің екі түрін көрсетеді:

- 1) **репродуктивтік;**
- 2) **конструктивтік.**

Білімнің репродуктивтік түрі ырықсыз, бәсең (пассив түрдегі) түйсінуді (қабылдауды) білдіреді; мұнда үйренушінің субъективтік және өзіндік түсінігіне жол берілмейді: репродуктивтік білім «түрлендірусіз, еш өзгертусіз қайталау» деген ұғымды меңзейді.

Репродуктивтік білім есте сақтау және қайталауға негізделеді, мұнда қарастырылатын мәлімет білім алушы тұрғысынан аз мөлшерде өзгертіліп, интерпретацияланады.

Репродуктивтік білімде бағдарлама (оқытудың, пәннің бағдарламасы) негізгі рөл атқарады («бағдарлама центристтік» білім), өйткені мұндай білім шәкірттің жеке тұлғасына бағытталмай, жоғары жақтан белгіленген оқытудың бағдарламасына арқа сүйейді: «бағдарламада қалай келтірілсе, солай оқыту керек» деген қағиданы ұстанады.

Репродуктивтік білімде басты тұлға – үйретуші («ұстазцентристік» білім), өйткені ол білім алушының мүдделерін ескермей, үйретушіге (ұстазға) бағытталады.

Репродуктивтік білімнің түрлері:

1) Сипаттаушы білім

- қайталауға негізделген сипаттауға бағытталады;
- негізгі сипаты: **көрнекілік**;

2) Түсіндіруші білім

- объективтік дәлелдемеге ұмтылады;
- негізгі сипаты: **дәлелділік** (өз көзқарасының дұрыстығын дәлелдеу).

Конструктивтік білімде басты назар «пән» немесе «бағдарламаға» емес, үйренуші (шәкірт) тұлғасына аударылады, ал ұсынылған білім **тұлғаны өзгерістерге ынталандырады**: шәкірт алған білімді (ақпаратты, мәліметті, ұғымды т.с.с.) өзіндік тұрғыдан өзгертсе, оның үйренген білімі шәкірт тұлғасын да өзгертеді (дамытады, өсіреді).

Сол себепті де конструктивтік білімді кейде **түрлендіруші білім** деп те атайды.

Неліктен «конструктивтік» деп аталады?

- Білім алушы өздігімен ақпарат, фактілер, ережелер мен қағидалардан дербес (өзіндік) мағына, түсінік, ой, идея, тұжырым құрастырады;
- Конструктивтік білім шәкіртті **рефлексия** (ой-толғаныс) арқылы өзін-өзі «түрлендіруге», өзінің тұлғасын өзгертуге ынталандырады;
- Конструктивтік білім тұлғаға **өзін-өзі түрлендірудің** (өзгертудің) айқын да анық мақсаттары мен құралдарын беріп қана қоймай, сонымен бірге оларды тұлғаның тұлға бойына сіңіріп, оны өзін-өзі жетілдіру ісіне жұмылдырады.

Неліктен конструктивтік білім бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып табылады?

Сипаттаушы және түсіндіруші білімдер қаншалықты қажетті болса да олар **әлемді өзгерте алмайды**, өйткені әлем тек адамның түрлендіруші әрекеттері арқылы өзгере алады, яғни оқытуда басты назарды тұлғаның жеке қасиеттері мен оның белсенді әрекеттеріне, оның қолынан келетін істерге аудару қажет.

Конструктивтік білімнің негізгі сипаты

Түрлендіруші ықпалдың (әрекеттердің) тиімділігі оның адамды өзін-өзі түрлендіру ісіне жұмылдыра білуіне байланысты.

Сол себепті де конструктивтік білімнің негізгі сипаты ретінде оның әрбір білім алушыға жағымдылығы мен қызықтылығы танылады.

Адамның көңілін өзіне тартпайтын, қызықсыз білім болмысынан конструктивтік емес.

Қалайша қызықты жасауға болады?

Адам өзі үшін мағыналы деп шешкен нәрселер ғана оны өзіне тартып, оның қызушылығын тудырады. «Қызық» дегеніміз адамның жеке басының мүддесін ескеретін, «МЕН» тұрғысынан маңызы бар нәрсе.

Сол себепті де конструктивтік білімнің барлық жүйелері әр адам үшін маңызды деген өмірлік проблема немесе проблемалар жиынтығы төңірегінде шоғырланады.

Ұстаздың басты мақсаты: шәкіртке сабақтағы әңгіменің (тақырыптың) оған қажетті (ол мағыналы деп есептейтін) нәрселер жайында болатындығын сезіндіру.

«ҚЫЗЫҚ» ДЕГЕН НЕ?

Менің ойымша, «қызық» дегеніміз мынандай жәйттер:

1. **«МЕН» есімдігіне тіке қатысы бар нәрселер** (яғни, «маған» қатысы бар болса ғана қызық болады).
2. **Әдістер мен тәсілдерді қолдану**, оларда ойын элементтері басым болуы керек.
3. **«Өзім» тұрғысындағы іс-әрекеттер**: басқалардың жұмысына қарап, оны бақылап емес, не нәрсе болса да өз қолымен жасаған абзал.
4. **Жаналық**. Сабақ мазмұны мен әдістемесінде қандай да болмасын жаңалық (әдіс-тәсілдер, ойсергектер, топқа бөлу тәсілдері) болуы керек.
5. **Бірлескен жұмыс**. Сабақта оқушылар барлық жұмысты бірлесе атқаратын болса, тақырыптың өзектілігі әр шәкірт үшін бірнеше есе өсе түсетіндігі анық.

1) Егер де мұғалім оқу материалын, сабақ тақырыбын оқушылардың мұң-мұқтажымен, олардың өмірімен байланыстыра алмаса, онда сабақтың қызық болмағандығы. Тақырыпты абстракция тұрғысынан емес, оны нақтылап, оқушының өзіне (жеке басына) қажетті етіп, оның өмірінен нақты орын алатындай жасап өткізу қажет. Өзіне тіке қатысы жоқ тақырыпқа оқушының зауқы тууы екіталай емес пе?.

Тақырыпты қалайша оқушымен байланыстырамыз? Мәселен, оқушыларға мынандай сұрақтарды қою арқылы:

- Сабақтың мақсаттары қандай деп ойлайсыздар?
- Осы сабақта өз алдыңызға қандай мақсаттар қоясыз? Ол мақсаттарға қалайша жетемін деп ойлайсыз?
- Бұл тақырыпта қандай мәселелер (мәлімет, ақпарат, проблема) қозғалады деп ойлайсыз?
- Осы тақырып бойынша не білесіз?
- Не білгіңіз келеді?
- Қандай ұсыныстарыңыз бар? Қандай ұсыныстар жасар едіңіз?
- Бұл мәлімет Сізге не береді деп ойлайсыз? Мұның қандай пайдасы бар? Мұны өмірде (өндірісте) қалайша қолдануға болады деп ойлайсыз?
- Тақырыпқа қандай өзгерістер енгізер едіңіз?
- Тақырыпты қалайша жалғастырар едіңіз?
- Тақырып бойынша не білдіңіз?

2) Оқушылар қандай да болмасын оқу тапсырмасын (ойлану, іздену, оқу, жазу, сызу, сұрақ қою, жауап беру, талқылау, пікірлесу т.б.) орындағанда, олардың әрекеттерін әдіс-тәсілдер арқылы ұйымдастырған дұрыс. Егер де оқушыларға «Тыңдаңыздар!» деген секілді әрекеттерді (немесе «оқыңыздар», «жазыңыздар», «талқылаңыздар» т.б.) ұсынып, мұндай іс-қимылдарды нақты түрде ұйымдастырмасақ, шәкірттерде қызығушылықтың пайда болуы неғайбыл нәрсе. Бұл жерде мәселе қалай, қандай әдіс немесе тәсіл көмегімен тыңдау, оқу, жазу, талқылау әрекеттерін ұйымдастыру қажет екендігінде. Сондықтан да шәкірттерге ұсынылған кез келген әрекет әдіс немесе тәсіл нысанында болғандығы орынды. Сайып келгенде, әдіс не тәсіл дегеніміз жұмысты тиімді ұйымдастырудың ең ұтымды жолы емес пе? Әдіс-тәсілдер жұмысты түрлендіреді, оңайлатады, жеңілдетеді, оңтайландырады.

Бұл жерде **«Ойын – үйренудің ең тиімді әдісі»** деген аксиоманы ұмытпаған абзал, яғни әр әдіс пен тәсілдің негізінде ойынның идеялары, элементтері жатуы керек. Мәселен, топтық немесе жұптық жұмыстың өзінде ойынның батпандай табы мен жұрнақтары бар емес пе? Әрине, оқушыларда «Бүкіл сабақ бойы ойнап, уақытымызды қызықты өткізеді екенбіз ғой!» деген жаңсақ түсінікті қалыптастырмаған жөн, керісінше оларда «Ойнап жүріп, күрделі мәселелерді шешеміз!» деген көзқарас басым болуы қажет. Ойын мұнда танымдық әрекеттің ең тиімді әдісі ретінде қарастырылып, жүзеге асырылады. Философтар ойынды бекерден бекер «адамзаттың ұлы ұстазы» деп атамайды ғой!

ОЙЫН МЕН САБАҚТЫ САЛЫСТЫРУ

Ойнағанда бала неліктен бәрін де ұмытып кетеді деп ойланған боларсыз? Оның қызыққаны және қызғаны сондай, тіпті тамақ ішуді, үйге қайтуды, сабақ оқуды да естен шығарады емес пе?! Оны тіпті ата-ана немесе мұғалімнің ашуы мен кәрі де тоқтата алмайды. Қарны апса да, шаршап-шалдықса да, бет-жүзінен айғыздап тер ақса да («бетінен бес ит тойғандай» дегендей) баланың бар есіл-дерті ойын ғана – дәл қазір бүкіл дүние, бар өмір ол үшін ойынмен байланысты. Еш талмайды, шаршамайды, іші де пыспайды. Неліктен?

Мұғалімдер осындай уақытта тіпті ренжиді емес пе: «Сабақты осылай оқысаңдар ғой!» деп. Алайда балалардың көп жағдайда сабаққа құлқы кереметтей көтеріңкі болмайды. Олар көбінесе сабақты қорыққанынан (бағадан, ата-анасынан, мұғалімнен т.б.) оқиды.

Осындай жағдай бар: бала ойынқұмар болып, сабақ оқуға ынтық болмайды. Енді не істеу керек? Мүмкін ойынның ерекшеліктерін, қағидаларын, ережелерін сабаққа аудару керек шығар? Мүмкін сонда оқушылар сабақты ойынды қабылдағандай ризашылықпен, құлшыныспен, зор ынтамен оқитын болар?

Ойында бала не ұтады, ойынның нәтижесі қандай? Ол балаға ешқандай заттық, материалдық ұтыс бермейді емес пе? Ойын аутоотелистік әрекеттерге жатады, яғни оның мақсаты жоқ. Ойынның мақсаты сол ойынның өзі: бала ойыннан пайда көрем деп ойламайды. Онда ол не үшін ақ тер, көк тер болып, барлығын да ұмытып, ойынға басымен кіріп кетеді? Біздің прагматикалық заманда «қандай да болмасын әрекеттің пайда беретін ұтымды нәтижесі болуы керек» деген қағиданы ұстанған бізге бұны түсіну мүмкін қиынға түсетін де болар.

Ойынның қағидалары қандай? Мүмкін ойнағанда бала өзінің көңіліне жағатын, ұнайтын іспен айналысатын шығар, ойын оны жан-тәнімен баурап алып, қызықтыратын да болар, бұл ойында ешкім де оның құқығын кемсітіп, ар-намысына нұқсан келтірмейтін шығар. Бала да ойынның ережелерін толық сақтайды (егер де әркім ойын ережелерін сақтамай, өзінше әрекет құратын болса, ойынның қызығы болмайды ғой). Ең қызықты ойын – бірнеше баланың бірлесіп ойнағаны: баланың жалғыз ойнауы қызық емес, командада ойнаған қызық. Демократиялық қатынастарды ұстанады: ойында біреу басқаға үстемдік жүргізбейді, әркімнің құқығы тең, барлық қатысушылар бірдей дәрежеде. Бұдан басқа ойында қатысушыларды біріктіретін идея бар: ол осы ойынның қызықты өтуіне барлығының да мүдделігі. Ойында еш мәжбүрлеу жоқ, ешкім де баланы: «Ойна! Ойнамасаң, «екілік» қоямын!» деп үркітіп жатқан жоқ. Ойынды бәрі де өз еркімен атқарады.

Сонымен, ойынның бірнеше қағидасын белгіледік емес пе (әрине, ондай қағидалардың тағы да біразын келтіруге болар еді)? Олар мыналар:

- балаға ұнайтын іс-әрекет,
- кемсіту мен келемеждеу, жазалау жоқ,
- ережелерді балалардың өздері құрастырады,
- бірлескен әрекеттер,
- ешкім де үстемдік жүргізбейді, барлығы бірдей,
- барлығының құқығы қадағаланады,
- барлығы да нәтиженің сәтті болуына мүдделі,
- мәжбүрлеу жоқ, бәрі де өз еркімен әрекеттенеді.

Енді **осы қағидалар мен ережелерді сабаққа ауыстырайық!** Мүмкін сол кезде оқушыларымыз сабақтағы іздену мен зерттеу әрекеттеріне белшесінен батып кететін шығар?! Тіпті қоңырау соққанда да олар жұмыстарын қоймайтын шығар? Кабинетке басқа сынып келіп, оның мұғалімі ренжіп тұрса да, оқушылар сабақтан бастарын алмайтын шығар? Үйде де олар уақытының басым бөлігін ойын түріндегі ізденісте өткізетін шығар?

Сабақ қызық пен талаптан тұрады емес пе? Педагогиканың заңдарының бірі «алтын орталық» заңы екендігін ұмытпау керек. Бұл заңға сәйкес сабақтың 50%-ы «қызықтан» және 50%-ы «талаптан» тұруы керек. Сонда ғана сабақта қомақты әрі ауыз толтырарлықтай нәтижелерге жетуге болады.

3) Үйрену процесі «өзім» тұрғысынан өтуі керек. **Ойын – адамзаттың ұлы ұстазы!**
Бұл дегеніңіз оқушылар барлығын да өздері, өз қолымен, **Ойын – үйренудің ең тиімді әдісі!**
өз басымен жасауы қажет деген сөз. Көп жағдайда біз, педагогтар, сабақта бәрін де өзіміз жасауға ұмтыламыз: өзіміз сөйлейміз, өзіміз түсіндіреміз, өзіміз оқимыз, өзіміз тақтаға жазамыз, саламыз, өзіміз сұрақ қоямыз т.с.с. Тіпті жауапты да өзіміз беруге ұмтыламыз (баяғыда өзіміз оқушы болғанда бір мұғалім туралы оқушылар былай деуші еді: «Ағайға емтиханда берілген сұрақтың басын біліп, жауап бере бастасаң болды: әрі қарай ол кісінің өзі-ақ жалғастырып, бәрін де өзі айтып береді!»). Ал оқушыларға тек тыңдау, көшіру, қайталау секілді бәсең (пассив) әрекеттерді қалдырамыз, сол себепті де болар көп оқушы сабақта тек қол қусырып қана отырады. Бұнымыз үйге қонақтарды шақырып, оларды дастархан басына отырғызып, алдарына түрлі-түрлі тағамдар қойып, алайда қонақтарымызға дәм татқызбай: «Сіздер отыра беріңіздер! Сіздер үшін мен өзім-ақ тамақ ішемін!» деп, барлық тағамды қонақтардың көзінше өзім жайпап тастаумен бірдей секілді...

4) Адамның жаңалыққа жаны құмар. Осы ерекшелікті де әр сабақта кең-молынан қолданған орынды. Егер де сабақта қандай да бір жаңалық болса, оқушылардың селт етпейтіні болмайтын шығар...

Сабақ тақырыбының мазмұнына қызықты леп қосып, жаңа мәліметтерді келтіру, проблеманы шешудің жаңа жолдарын ұсыну немесе әдістеме тұрғысынан жаңа әдіс-тәсілдер, ойсергектер, топқа бөлу тәсілдерін қолданған орынды.

Бұған қоса жаңалық дегеніміз шығармашылық. Шығармашылықтың адам жанына майдай жағатындығын ұмытпайық. Адам үш жағдайда нағыз адам болады деп есептейді философтар:

- басқаның қасіретіне, қайғысына ортақтасқанда,
- ғашық болғанда,
- шығармашылықпен айналысқанда.

Оқушылар шығармашылықтың табы жоқ, тек репродукцияға негізделінген әрекеттерді (мысалы, көшіру, қайталау, жаттау секілді) атқаруды пәлендей ұнатпайды, алайда олар өз ойынан жаңа идеялар құрастыруды, жаңа ұсыныстар мен құрылымдарды жасауға әуес болады. Сол себепті тәлімгерлердің өз шәкірттеріне негізінен шығармашылық жұмыстарды ұсынып отырғаны абзал, мұнда олар теориялық мәліметтер мен түсініктерін қолдана отырып (қайталау мен еске түсіруді дәп осы кезде өздігімен қолдануға болады), жаңа мазмұн құрастырады.

5) «Көппен көрген – ұлы той», «Көп түкірсе – көл», «Бірлесе көтерген жүк жеңіл», «Келісе пішкен тон келте болмас» деп халық даналығы айтқандай, **әр сабақ шәкірттердің бірлескен әрекеттерінен құралуы қажет.** Кез келген сұраққа жауап бергенде, кез келген тапсырманы орындағанда оқушылар бірлесе жұмыс жасауы қажет. Бірлескен әрекеттердің тиімділігі туралы жоғарыда әңгіме-дүкен қозғадық: біз басқаларды үйреткенде үйренеміз. Бұған қоса бірлескен әрекеттер қызық та, өйткені мұнда өз ойларың мен әрекеттеріңді басқалармен салыстыруға болады, сол арқылы оларды бағалауға да болады, елге өз пікіріңді жеткізген және өзгелердің ойын тыңдаған да қызық. «Адамның күні адаммен» дегендей, адам баласының өмірі тек басқалардың қатысуымен ғана мәнді болады.

ОЙЫН БАЛАЛАРҒА НЕ БЕРЕДІ?

(ықшамдалып алынды)

Ойын еркіндік береді. Ойын міндет емес, борыш емес, заң емес. Бұйрық беріп ойнатуға болмайды, тек өз еркімен ғана ойнайды.

Ойын күнделікті күйбеңнің пайдакүнемділігін, біркелкі реттелуін, қатал байланыстарын уақытша үзеді. Ойын-қалыптан тыс әрекет.

Ойын көңіл – күйді басқа қалыпқа түсіреді. Адам тек ойынның ережелеріне бағынып, әртүрлі әлеуметтік, пайдакорлық және басқа да шарттылықтардан бос болады. Ойын жасөспірімнің өз өмірінің қатал талаптарынан арылып, оларды өзінің рухани және физикалық күштерін ерікті және қуанышты түрде іс-әрекетке жұмылдырумен алмастырады.

Ойын тәртіп қалыптастырады. Ойынның ережелер жүйесі еш күмән мен шүбә туғызбайды. Ережелерді бұзып, ойын ауқымында қалуға болмайды.

Ойын үйлесімділікті тудырады. Кемелдікке, дамудың шегіне ұмтылуды қалыптастырады.

Ойын қызығушылықты қалыптастырады. Ойынның пайдасы бөлек-бөлек берілмейді. Ойын адамды толығымен баурап, оның барлық қабілеттерін белсенділендіреді.

Ойын ұжым құрып, оны біріктіру мүмкінділігін береді.

Ойын белгісіздіктен тұрады, ал бұл адамды қызықтырады, оның миын белсендіреді, қажетті шешімдерді табу ісіне жұмылдырады.

Ойын абырой мен ұждан туралы түсініктер береді. Ол пайдакорлық мен тар ауқымды мүдделерге қарсы тұрады. Ойында кімнің жеңетіндігі маңызды емес, ең бастысы: жеңіске барлық ережелерді қадағалап жету керек, бұл күресте жан-жақты ержүректілік, ақыл, әділдік пен тектілік көрсету керек. Ойын ұжымның мүдделерін жоғары қою үшін өзінді шектеу мен толығымен берілу түсініктерін береді, өйткені тек толығымен үйлескен ұжым ғана ойында табысқа жетіп, өз әрекеттерін жақсартта алады.

Ойын күнделікті өмірдің кемшіліктерін жасырып, адамға оның баламасын береді. Ережесі қатал өмірге қиялдан туған үйлесімді әлемді қарама-қарсы қояды. Ойын романтика береді.

Ойын физикалық өркендеуді береді, өйткені ол әр кез белсенді болып, баланы үйретеді, оған ойынның тәсілдерін қолдану мүмкіндігін береді.

Ойын балаға ойынның құралдарын жасауда өзінің шығармашылық дағдыларын көрсету немесе жетілдіру мүмкіншілігін береді.

Ойын қиялды дамытады, өйткені қиял жаңа әлемдерді, аңыздарды, жағдаяттарды, ережелерді құрастыру үшін қажет.

Ойын қажетті әдебиетке деген қызығушылықты қалыптастырады, өйткені рөлдік ойын әдеби модельдеу әдісімен құрастырылады. Өз әлемінді жасау үшін алдымен өзгелер туралы оқу керек.

Ойын балаға өз миын дамыту мүмкіндігін береді, өйткені шым-шытырық нәрселерді құрастырып, оларды жүзеге асыру керек.

Ойын әзілкештікті дамытады, өйткені ойын барысы мен кеңістігі міндетті түрде күлкілі жағдайлар мен анекдоттарды тудырады.

Ойын психологиялық икемділікті дамытады. Ойын тек жарыс қана емес, ол театр өнері де: мұнда бейнеге «кіру» мен оны аяғына дейін жеткізе білу қабілеті керек.

Ойын балаға өзімен ойы бір адамдармен қауышу қуанышын береді.

Ойын өмірдің нақты жағдайларын өзінің ойдан шығарған әлемінде талай рет ойнап шығып, олардың шешімін табу білігін береді.

Ойын психологиялық тұрақтылықты қалыптастырады. Ол ата-аналардың әдетте балаларына берілетін алаңдаушылығын төмендетеді.

Ойын өмір белсенділігін және қойылған мақсаттарды орындауда табандылықты қалыптастырады.

(Й.Хейзинга. Homo ludens. Человек играющий. - СПб: Издательство Ивана Лимбаха, 2011 кітабынан).

ҰСТАЗДЫҢ ЖАҢА ҚЫЗМЕТТЕРІ

Білім игеру процесінің негізгі проблемаларының бірі ұстаз қызметімен байланысты. Мұнда мәселе мынандай сұраққа қандай жауап беруде болып отыр: «Ұстаз кім: «үйретуші» мен «білім көзі» ме, әлде «үйрену процесін ұйымдастырушы», «менеджер», «үйренуге жағдай жасаушы» ма?

Бүгінгі күнгі білім жүйесі **үйренушіцентристік** (білім алушыға бағытталған) қағидаларды ұстанғандықтан, оқу/оқытуда басты тұлға шәкірт болып саналады. Егер де болашақ өмірде кезігетін нақты проблемалар мен қиыншылықтардың қандай болатындығы туралы ешкімнің де дерегі жоқ болып, қазіргі аласапыран, күнделікті өзгеріп отырған дүниеде олар жайында тіпті болжам жасаудың өзі де неғайбыл және қажеті шамалы дүние болса, онда оқыту процесінде басты салмақты ұстаздан шәкіртке ауыстырған жөн: үйренуші оқыту процесінің басты тұлғасына (субъектіне) айналуы тиіс. **Шәкірт өздігімен үйренуі керек**, сонда ғана оның білімі толығады, солай ғана ол білімді өз өмірінде қолдана алады. Шәкірт бұрынғы бәсең (пассив) күйден (әдетте сабақта оқушы тек мұғалімнің айтқаны мен оқулықта берілгенді бұлжытпай орындайды емес пе?) белсенді әрекеттерге көшуі қажет. Шәкірт өздігімен және басқалармен бірлесе білім ізденіп, оны қандай тиімді әдіс-тәсілдер арқылы меңгеретінін шешіп, бұл білімнің өз өміріне қалайша қажетті болатындығын айқындауы керек.

Бұл ұстаным ұстаздың маңызын тіпті де төмендетпейді – мұнда мәселе оның міндеттерінің түбегейлі өзгеруінде. Әрине, бұл жерде «Шәкірт ұстаздың көмегінсіз-ақ үйренеді» деп кесіп айтудың қажеті жоқ: ұстаз рөлін жоққа шығармай, оны тек басқа мазмұнға толтыру керек. Шындығында да адам тек біреудің ықпалы мен көмегі арқылы бір нәрсені біледі емес пе? Ешкімнің көмегінсіз, өздігімізше, іздену мен қателесу арқылы білімді игеретін болсақ, онда өзімізге дейінгі адамзат тәжірибесін иемдену үшін бізге қаншама уақыт қажет болар екен? Өйтпеген жағдайда шәкірт үшін адамзаттың өзіне дейінгі барлық тәжірибесін игеру қиынға түспей ме: ол өздігімен табиғаттың бұрыннан белгілі заңдарын қайтадан ашып, «Американы ашып», өздігінше «дөңгелек немесе велосипедті ойлап шығару» істерімен айналысатын еді ғой. Ал оның қажеті қаншама?

Чарлз Темпл бұл туралы былай деп жазады: «Қайсымыз квадрат теңдеулерді, атомның құрылымын ашып, Будда дініндегі формасы мінсіз медитацияда даналық пен құпияны біріктіретін тәсілді таба аламыз? Ешкім де бала кезінде ғалымдар мен өнер адамдарының көптеген ұрпақтарының еңбегімен құралған білімді жаңадан аша алмайды деген ой білімнің басты идеясы болып табылады» (Ч. Темпл, 2002, 31).

Ұстаз - білім алу, оқыту процесінде міндетті түрде қажет тұлға. Мұнда Л.Выготскийдің «таяу даму аймағын» (кейде «жақын арадағы даму аймағы» деп те аталады) есімізге түсірейік: біз білетін біреудің (ересек, ұстаз, білімі бар құрдастардың) ықпалымен, көмегімен үйренеміз...

Алайда мәселе ұстаздың бұрынғы «үйретуші», «білім беруші», «білім көзі», «бұлжымас бедел», «мұғалім» сынды рөлдерінен бас тарту қажеттігінде. Ендігәрі педагог үйрену процесін өзара әрекеттесу деп қабылдап, өз қызметін «ұйымдастырушы», «бағыт-бағдар беруші», «жөн сілтеуші» деп түсінуі керек. Бұл өзгеріс ұстаз еңбегінің маңызын тіпті де бәсеңдетпейді, керісінше ерекше мазмұнмен толықтырады, мәртебесін асқақтатады.

Бүгінгі күні педагогтың негізгі қызметтері мынандай:

- ұйымдастырушы,
- менеджер (басқарушы),
- бағыт-бағдар беруші,
- ынталандырушы.

Педагог білім тасымалдаушыдан (қара жұмыс) – білім әлеміне жол көрсетуші дәрежесіне көтеріліп (ізгі қызмет), нағыз ұстаздық қарекетті атқарушы болады.

Интербелсенді оқуда/оқытуда педагог үйренушілердің өзіндік таным процесін ұйымдастырушыға айналады, ол үйретпейді – үйренуге бағыт-бағдар сілтейді, өзі де әр сабақта үйренеді. Педагог – «білім көзі» емес, ол – оқушының шығармашылық жұмысы мен еңбегінің бастамашысы, ұйытқысы, оқушыны білім алудың белсенді әрекеттеріне ынталандырушы, оқушының үйрену процесіндегі серігі әрі үлгі тұтар

тұлғасы. Мұғалім орасан зор көлемді ақпарат әлемінде оқушыға өзіндік көзқарас, түсінік пен құндылықтарды қалыптастыруда жанашыр көмекші іспеттес. Мұндай ұстанымның бірнеше себептері бар:

1. **Үйренушілер арасындағы қарым-қатынас** интербелсенді оқудың ең басты мәселесіне айналып, қатысушылардан өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықты қажет етеді, ал ұстаз осындай коммуникативтік процесті ұйымдастыра білуі қажет.
2. Интербелсенді оқуда үйренушілер **өз біліміне және өзгелердің біліміне деген жауапкершілікті өздеріне жүктеп алады**. Сол себепті мұғалім да үйрену процесінің белсенді мүшесіне айналып, таным процесінің нәтижелігіне мүдделі болады.
3. Интербелсенді оқу/оқыту **үйренушілердің жеке тәжірибесіне сүйенеді**, ал ұстаз тәжірибені жаңа біліммен байланыстыру жолдарын бағыттап отырады.
4. Интербелсенді оқу/оқытуда **іздену процесі** қорытынды нәтижеден маңызды болғандықтан, мұғалім сол процесті ұйымдастыра білуі керек.

ДИАЛОГ – АДАМГЕРШІЛККЕ ҮЙРЕНУДІҢ НЕГІЗГІ ҚҰРАЛЫ

«Неліктен бүгінгі күні білім жүйесінде диалогқа аса көтеріңкі көңіл бөлініп отыр?» деген сұраққа жауап беретін болсақ, қазіргі дәуірде адамгершіліксіз барлық білімнің қажетсіз, ада болып қалатындығы дәлелденген секілді. XX ғасыр ізгі мақсаттарды ұстанбаған білімнің қандай қатерлі нәтижелерге әкелетіндігін жан түршіктіретін мысалдар арқылы көрсетті.

Жер бетінде тіршілік атаулыны жойып жібере алатын жойқын атомдық және ядролық қару, экологиялық апаттардың өршуі – сондай білімнің нәтижесі. Мұндай нәтижені келесі сөздерден көруге болады: *«Мен концлагерді бастан кештім. Мен бір де бір адам көруге болмайтын жәйттерді көрдім.*

Адамгершілік қағидаларын ұстанбайтын білім адамзатты қатерлі нәтижелерге әкеліп соқтырады.

- білімді инженерлердің газбен тұншықтыратын камераларды салғанын;
- білімді дәрігерлердің балаларға у беріп өлтіргенін;
- білімді медбикелердің нәрестелерді мерт қылғанын;
- мектеп түлектерінің балалар мен әйелдерді атып, өртегенін.

Сондықтан да мен білімділікке сенбеймін. Сіздерден өтінерім: оқушыларыңызға тек адам болуға көмектессеңіздер екен. Сіздердің ұмтылыстарыңыз ешқашан да оқымысты тажалдардың, білікті есалаңдардың, білімді Эйхмандардың пайда болуына әкеліп соқпауы керек. Кітап оқудың, жазудың, арифметиканың балаларымызға адамгершілікті болуға көмектескенде ғана маңызы бар» (В.Кукушкин, 83).

Адамзат қоғамы бүгін антроптық (адами) дағдарыс алдында тұр. Бұл кризистің мазмұнын философ А.Печчи былай айқындаған: «Адамзаттың бүгінгі қиыншылықтарының түп-тамыры - адам табиғатының жетімсіздігінде». Ал бұл жетіспеушілік адамның рухани азғындауынан туындап отыр.

Шындығында да біз, адамдар, бүгінде тіпті де рухани мәселелерге назар аудармай, басқа құндылықтарды ұстанып кеттік емес пе?! Біздің (жеке адамның және жалпы қоғамның) басты мақсаттарымыз мен құндылықтарымыз экономикалық (тұтынушылық) тұрғыға ауысқан, ал бұл үрдіс рухани, моральдық, этикалық қағидаларды ұстанбауға, иманның әлсіреуіне әкелуде. Сол себепті де болар **бүгінгі қоғамда адамдардың арасында жаттану, өшпенділік пен бәсеке мықтап орын алып, түсініспеушілік пен жалғыздық адамзаттың басты проблемаларына айналғандығы?!**

Бұған қоса, **біліми (ағартушылық) парадигма да бүгінде дағдарысқа ұшырап отыр:** тек сандық мөлшерлерге бағытталған білім («неғұрлым көп білсек, соғұрлым жақсы» деген қағиданы ұстанған), өмірлік жеке тәжірибемен қуатталмаған білім (адамның өзіндік «МЕН-і»,

яғни ой-пікірі, түсінігі, көзқарасы мен пайымдары ескерілмейтін және тек теориялық мәліметтерді игеруге ұмтылған), рухани тұрғыдан негізделмеген білім (эгоистік «Мен ғана!», **тұтынушылық** «Маған ғана!» қағидаларын ұстанған) адамзатты бүгінгі күнгі рухани, әлеуметтік, экономикалық, саяси тығырықтан шығара алмайды. Адамның ниеті құрастыру, жасау емес – тұтыну болды.

Қазіргі заманда білім адамды бұрынғыдай табиғатты өзіне бағындырып, дүниені игеру немесе өзгерту үшін қажетті ұғымдармен «қаруландырмай», керісінше адам баласының болмыс пен жаратылыс заңдылықтарын біліп, әлем мен дүниеге бейімделіп, өмірге «кірпіш» секілді «қалануына» әкелуі керек.

Білім адамға иман, ақыл мен даналық беріп, өзінің ішкі жан дүниесін ашып, сол арқылы ақиқатты ізденуге жетелеуі қажет, әр адамға өз әлемін айқындап, оның құндылықтары мен қағидаларын белгілеуге көмек беруі керек. Сол арқылы адам өзін-өзі басқаруға, өз өмірін жоспарлауға үйренеді.

Дәстүрлі оқыту жүйесі тұлғаның дамуын оның зияткерлік (интеллектуалдық) деңгейімен өлшесе («Бұл адам қандай деңгейде ақылды?» деген мағынада), бүгінде бұл мәселе тұлғаның **өзіндік рефлексиясымен** (яғни қоршаған, зерттеліп жатқан болмысқа деген адамның өзіндік көзқарасы, оның құндылықтарын, себептері мен салдарын, мағынасын түсінуі, өзіне-өзі есеп беруі мен бағалауы) байланыстырылады.

Ал бүкіл Әлемді және басқаны түсінуге, адам болуға, адамгершілік қасиеттерді бойыңа дарытуға тек диалог арқылы ғана жетуге болады. 1998 жылы өткен Әлемдік философиялық конгресте **диалог – тұлғаның адамгершілік қасиеттерді иемденудің ең басты тәсілі** деп аталғаны бекерден – бекер жәйт емес болар.

Философиялық рефлексия дегеніміз тұлғаның өзін-өзі талдауы, сынауы, бағалауы, түсінуі, өзіне-өзі есеп беруі, алдына мақсат қоюы, өз өмірін жоспарлауы.

Сонымен, **білімнің басты мақсатын «Үйрету!»** деп жұпыны, таяз түрде түсінбей, «**Адам қасиеттерді басқа адамды түсіну арқылы бойға сіңіру үшін қажетті жағдайлар жасау**» немесе, басқаша айтқанда, «**Диалогтық қарым-қатынасқа үйрету/үйрену**» деп қабылдап, «**Диалог – оқу/оқыту процесінің басты құралы**» деген қағиданы ұстанған абзал. Осыған сәйкес әрбір сабақты қарым-қатынас әрекеті, қатысушылардың бірін-бірі сыйлау тұрғысындағы қоян-қолтық араласы деп түсінген орынды.

ДИАЛОГ – АДАМ ӨМІРІНІҢ МӘНІ МЕН МАҚСАТЫ

Сайып келгенде, тіршіліктің негізі қарым-қатынас пен диалогқа орнығады: басқаның ойымен, пікірімен, көзқарасымен санасу, бөтенді түсіне білу, өзінді оның орнына қоя білу – осы қасиеттердің бәрі де әлеумет ахуалын белгілейтіндігі даусыз тұжырым. **Өмірде ең керекті білім (білік, дағды, машық, құзыреттілік) – қоғамда қарым-қатынас құра білу, басқа адамдармен тіл табысу.** Міне осылай ғана біз әр адамға тән, табиғатымызда жаратылыстан қалыптасқан менмендіктен арыламыз. Философ Эрих Фромм келесі сөздерде осы ойды меңзеген сияқты: «Адамның өмірдегі басты мақсаты – нарциссизмнен (яғни, менмендіктен) арылу» (Э.Фромм, 64).

Пәлсапашы Қанат Нұрланованың пайымдауы бойынша, қарым-қатынас идеясы қазақ ұлттық философиясының негізінде жатыр. «**Өмір мәні – араласу, қатынасу, іштесу, қауышу, дидарласу, жүздесу, яғни, түсінісу**», - деп түсінген ата-бабаларымыз осы әрекеттер арқылы басқа адамға, оның көзқарасы мен дүниетанымына, ойы мен пікіріне деген ыждаһат пен ықылас қалыптасатындығына көздерін жеткізген (К.Нурланова, 4).

Соңғы кезде жиі келтірілетін Ысты Бөлтірік шешеннің келесі сөздерінде де осы терең мағыналы идея жатыр: «*Қарт шешеннен: "Өмірдің мәні не: бала ма, бақ па, дәулет пе?"*» - деп сұрағанда, ол былай деп жауап берген екен: «*Бала деген артта қалған із емес пе, бақ деген*

аспанда ұшқан құс емес пе, дәулет деген қолда ұстаған мұз емес пе? Бұл өмірдің мәні – сіз бен біз емес пе?!».

«Сіз-біз» қарым-қатынасын өмірдің негізгі құндылығына айналдырған дана ата-бабамыз бүкіл Әлеммен диалог құруға ұмтылған: аспан және ғарышпен, тау мен таспен, су мен топырақпен, адамдар мен басқа да тірі пенделермен. Сол себепті емес пе ата-бабамыздың бүкіл Әлемді сыйлап (қажетсіз жаратылыс пен табиғатқа еш нұқсан келтірмеген: «Әр нәрсенің де сұрауы бар»), ерекше қонақжай болғандығы?!

**«Бұл өмірдің мәні – сіз бен біз емес пе?!»
Бөлтірік шешен**

Сонымен, адамзат ғұламалары біздің тек қана қарым-қатынас арқылы, диалог құру арқылы ғана Әлемді тануымыз ықтимал, яғни **таным мен білім – адамдардың өзара әрекетінің нәтижесі** деп есептеген, тіпті **қарым-қатынас, диалог – өміріміздің мәні** деп түсінген. Олар ықылым заманнан бері бұл қағиданы адам өмірінің негізі ретінде санап келеді. Адамның жаратылысынан әлеуметтік мақұлық екендігін де ұмытпау керек: біз бір-бірімізсіз өмір сүре алмаймыз.

Экзистенциализм философиялық бағытының көрнекті өкілі Карл Ясперс адам өз өмірінің мәнсіздігінен, абсурдтығынан, өмірдегі жалғыздықтан, жаттанудан тек шынайы қарым-қатынас (коммуникация) арқылы ғана арылуына болады деп есептеген. Қарым-қатынас дегеніміз, К.Ясперс бойынша, жақын адамдармен бірін-бірі жақтыру, достық пен махаббат жағдайында қауышып, ешкімге де ұқсамайтын қайталанбас (уникалды, уникалды) ішкі жан дүниенді жүзеге асыру (А.Перцев, 9).

Кезінде Кеңес Одағында есімі тек әдебиеттанушыларға ғана мәлім болып қойған, ал Батыста терең философ ретінде дәріптелген М.М.Бахтин атақты орыс жазушысы Ф.Достоевскийдің шығармашылығын талдай келе, былай деп жазған еді: *«Адамның шынайы өмірін сөзбен құрастырудың жалғыз ғана адекваттық формасы болып ешқашан аяқталмайтын диалог танылады. Өмір өз табиғаты бойынша диалогтік құбылыс. Өмір сүру дегеніміз диалогке қатысу: сұрау, тыңдау, жауап беру, келісу және т.с.с.»* (М.Бахтин, 153).

«Өмір өз табиғаты бойынша диалогтік құбылыс. Өмір сүру дегеніміз диалогке қатысу: сұрау, тыңдау, жауап беру, келісу және т.с.с... Болу дегеніміз диалог арқылы қарым-қатынас құру... Барлығы да құрал, ал диалог – мақсат.»

М.М.Бахтин

Тағы да бір жерде М.М.Бахтин былай дейді: *«Достоевскийде адам қаратпа сөз субъектісі болып шығады. Ол туралы айтуға болмайды, - оған тек бағыттап сөйлеуге болады. Сол себепті де диалог Достоевскийдің көркем әлемінің нақ ортасынан орын алған және де диалог тәсіл ретінде емес, мақсат ретінде қолданылады. Бұл жерде диалог әрекеттің себепкері емес – ол әрекеттің өзі... Болу дегеніміз – диалог арқылы қарым-қатынас құру»* (М.Бахтин, 338). Диалог туралы

ойын М.Бахтин әрі қарай былай деп пысықтайды: *«Барлығы да құрал, ал диалог – мақсат. Бір дауыс еш нәрсені аяқтамайды және еш нәрсені шешпейді. Екі дауыс - өмір минимумы, болмыстың минимумы... Достоевский диалогінің негізгі схемасы қарапайым: «мен»-нің «басқаға» қарама-қарсы тұруы тәрізді, адамның адамға қарама-қарсы тұруы»* (М.Бахтин, 339).

Философияда диалог тек қана қарым-қатынас құралы болмай, сонымен бірге өмірлік мақсат ретінде танылып отыр. Бұл тұжырым өмірге деген көзқарасты түбегейлі өзгертуі мүмкін. Ол **«Өмірдің мәні – қарым-қатынас пен диалог, өмірдің өзі де қарым-қатынас пен диалог»** деген өмірлік қағиданың үстемдігіне бастайды. Ал бұл дегеніңіз әр адамда басқаға деген ынта мен ықыластың пайда болуына алып келеді, адам өз өмірінің мәнділігі мен толыққандығын тек басқалармен байланыс пен қарым-қатынас арқылы ғана өлшейтін болады. Ол басқалар үшін өзінің ішкі әлемін айқара ашып, басқаларды тануға ұмтылады, сол арқылы «Мен ғана!» деген эгоцентристік көзқарастан арылып, өз жүрегінде адами қасиеттерді ұштай түседі, адамгершілікке негізделген құндылықтарға бағытталады.

Диалогтің ерекшеліктері.

Диалог - екі жақтың сөз арқылы ауызша немесе жазбаша қарым-қатынасы. Мұнда екі жақтың құқықтары бірдей болғандықтан, диалогті демократиялық қоғамдағы қарым-қатынастың басты нысаны деп атауға тұрарлық. Ал демократиялық қоғамның әрбір мүшесі өмірде туындаған қандай да болмасын проблеманы терезесі тең тұлғалардың қарым-қатынасында талқылауға дайын болып, өзінің конструктивтік позициясын басқаларға білдіруге және жеткізуге ұмтылады. Бұл қарым-қатынас міндетті түрде конструктивтік ұстанымда болып, басқалардың тұлғасы мен пікірін түсіну және сыйлау тұрғысынан жасалады.

Диалог тек қарама-қарсы отырған адаммен ғана орын алмайды, диалогті әрбір адам өзімен де жасайды. Атақты структуралист Ю.Лотман қарым-қатынастың (коммуникацияның) схемасын екі түрде былайша көрсеткен: «Мен – Ол» және «Мен – Мен». Бірінші схема түсінікті, өйткені ол басқамен жасалған диалогті, қарым-қатынасты меңзейді. Мұнда «басқа» рөлінде бөтен адамдар, ақпарат, кітап, табиғат, бүкіл Әлем болуы ықтимал. Ал екінші схема өзіңмен-өзің жасаған диалогті айқындап тұр.

Біздің санамызда (басымызда, миымызда) өзіндік түсінік, пікір, ойлар формасында туындайтын білім де тура осындай екі жолмен игеріледі, сіңіріледі: алдымен басқамен қарым-қатынас арқылы, содан кейін өзіңмен диалог жасау, яғни **рефлексия** арқылы. Рефлексия қарастырылатын әрбір мәселе бойынша ой толғатып, жан-жақты зерттеп, өз түсінігінді қалыптастыру, өзінді тану мен түсіну, ішкі жан дүниеге үңілу, өзіңмен сырласу, өзіңе есеп пен баға беру дегенді білдіреді деп жоғарыда айтқанбыз. Осындай рефлексиялық жұмыс санада жаңа ұғымдар мен түсініктерді құрастырады, жаңа білім қалыптастырады, сол себепті де **оқу/оқыту процесіндегі барлық іс-әрекеттердің негізін рефлексия құрауы керек.**

Білім беру жүйесінің мақсаты ойшыл тұлға қалыптастыру болғандықтан, оның мазмұнын рефлексиялық іс-әрекеттер құрауы керек.

Диалогтің негізінде әр адамның қарым-қатынасқа деген қажеттілігі жатыр. З.С.Смелкова бұл турасында былай дейді: «Ең бастысы – бірлескен жұмысқа ішкі қажеттілікті (мотивация) қалыптастыру, психологиялық жақтырушылықты қамтамасыздандыру, белсенді түрде іздену мен жаңа білімді игеруге бағытталу» (З.Смелкова, 55).

Диалогке деген қажеттілік қашан және қалайша туындайды? Оның мынандай шарттарын келтіруге болады:

1. Танымдық ұстаным.

Егер оқушы «Жаңа түсінік (білім) бірлескен жұмыс нәтижесінде ғана қалыптасады» деген қағиданы ұстанса, онда ол әрқашан да өзінің идеялары мен туындаған сұрақтарын басқаларға жеткізіп, оларды талқылауға дайын болады.

2. Психологиялық алаңдамаушылық.

Диалогте оқушы өзінің құқықтарын ешкім аяққа баспай, ойлары мен идеяларының, пікірлері мен көзқарасының мұқият тыңдалып, олардың сенімсіздік пен күлкіден қорғалатындығын білсе, онда ол өзін қарым-қатынастың тең дәрежелі субъектісі ретінде қарастырады.

3. Қызығу.

Монологке қарағанда диалогтің қызық екендігін түсініп, оқушы оның ұтымды жақтарына назар аударады:

- егер монолог мұғалімнің басымдылығына жетелесе, диалогтің басты кейіпкерлері ретінде оқушылар танылады;
- егер монолог оқушылардан тек тыңдау мен жазу (көшіру) сияқты қызықсыз (бәсең, пассив) әрекеттерді талап етсе, диалог көптеген интербелсенді тәсілдерді қолдануды меңзейді;
- егер монологте тек мұғалімнің ғана пікірлері жарияланатын болса, диалогте сабаққа қатысып отырғандардың бәрінің де пікірі ортаға салынып, талқыланады;
- егер монологте жұмыс нәтижесі көзге көрінбей, кейінге (келесі сабаққа) шегерілсе, диалогте өз қолыңмен жасаған жұмыстың нәтижесі мен нәтижелігін әр сабақта көруге болады.

Шындығында да монолог екінші жақты ескермейді, оның пікіріне құлақ аспайды, оған өз ойын жеткізу мүмкіндігін бермейді. Монологті оқытудың негізгі әдісіне айналдырған ұстаз шәкіртіне тіпті ойлануға мұрсат та бермейді: мәселен, мұндай ұстаздар сұрақ қойғаннан кейін жауапты орта есеппен тек үш секунд қана күтеді екен. Бұл уақытта шәкірт тарапынан жауап естімесе, ұстаздың назары басқа оқушыға ауады немесе жауапты өзі береді екен. Ал егер де шәкіртке сұрақ қойып, оған ойлану үшін, өз ойын басқалармен талқылап, ұштай түсу үшін ондаған секунд немесе тіпті бірнеше минут уақыт берілсе қайтеді? **Диалог - екі жақтың да үні мен даусы емес пе?**

Сол себепті де монологтік үрдістен арылу үшін бірінші кезекте мұғалім өз сөзінде үзіліс (пауза) жасап отыруы керек: «Диалогке қатысушылардың сөйлеу ретін такттерге (*такт – музыкада ырғақтың қысқа кезеңдері – А.Ә.*) бөлуге болады: бір такт – сөйлеу, екіншісі – үндемеу. Бұл такттер бір-бірін тұрақты түрде алмастырып тұратындықтан, диалогті ырғақты процесс деп атауға болады» (*О.Гойхман, Т.Надеина, 131*), яғни ұстаздың сөзі үзікті болып, екінші жақтың да сөзге араласуын талап етуі қажет. Сонда мұғалім сөйлеушіден тыңдаушыға айналады және де сөйлеу мәнерінің мұндай жаңаша күйі шәкіртке өз ойын құрастыру, қалыптастыру, жеткізу мүмкіндігін береді, оны диалогке шақырады.

Бүгінде диалогтің екі түрі айқындалады: **ақпараттық және түсіндірмелік** (интерпретациялық). Ақпараттық диалогте қарым-қатынасқа қатысушылардың арасында білім деңгейлері тұрғысынан алшақтық болады, ал интерпретациялық диалогте қатысушылардың білімдері біркелкі болып, тек түсініктері ғана әртүрлі болады (*О.Гойхман, Т.Надеина, 131*).

Әдетте оқу/оқыту процесінде ақпараттық диалог жиі кездеседі, өйткені көп жағдайда мұғалім сабақты өзінің мол тәжірибесін оқушыларға беру процесі деп түсінеді. Мұғалім мен оқушылардың білімдері біркелкі болмағандықтан, аудиторияда диалогтің монологке айналып кету қаупі бар: оқушының мұндай теңсіздік жағдайында диалогтің тең құқылы қатысушысы болып кетуі екіталай, ол мұндай қарым-қатынаста өзін төмен санап, одан бас тартуы да ықтимал.

Бұл секілді жағдай орын алмау үшін З.С.Смелкова мынандай ұсыныс жасайды:

«...Диалог – қарым-қатынас субъектілерінің тоғысуы, олардың әрқайсысы да өзінің серігіне, тыңдаушысынан, түсінушіге қаратып сөйлейді. Оқытудың нәтижелігі олардың қаншалықты тең құқылы екендігіне, мұғалімнің қарым-қатынаста өзінің басымдылығын білдіртпей, қаншалықты бірлескен ой-толғанысты, бірлескен шығармашылықты ұйымдастыра білуіне, ал оның серігі оқушы рөлінен тең құқылы автор рөліне ауыса алатындығына байланысты» (*З.Смелкова, 49*).

Мұғалім тарапынан осындай тең құқылы жағдай жасалғанда ғана диалог тиімді әрі нәтижелі болып, қатысушылардың танымдық мүдделеріне сәйкес келеді. Сол себепті де **мұғалімнің әр сабақтағы басты міндеті – аудиториядағы қандай да болмасын қарым-қатынасты интерпретациялық диалог деңгейіне көтеру**. Бұл үшін ұстаз қарым-қатынаста оқушының білетін және әлі де білмейтін ақпараттар (алайда мұғалімге таныс) арасындағы қарама-қайшылық пен айырмашылықты оның жеке тәжірибесіне сүйене отырып теңдестіруі қажет.

Ұстаздың сабақтағы басты міндеті – аудиторияда зерттеу тақырыбы бойынша интерпретациялық диалог ұйымдастыру.

Оқушы жаңа мәлімет бойынша өзінің жеке тәжірибесіне жүгінетін болса, диалогтегі екі жақ та тең құқылы болып, өзара қарым-қатынаста ақпаратты қайталамай (репродукция), оны өзіндік тұрғыдан түсіндіруге ұмтылады (интерпретация). Интерпретациялық диалогте тек қана ақпарат емес, сонымен бірге жаңа ұғымдар, түсініктер, құндылықтар қалыптасады. Осылайша оқу/оқытудың нәтижелігі арта түседі.

ТҮЛҒА АРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС МАҚСАТТАРЫН АЙҚЫНДАЙТЫН ЕТІСТІКТЕР

Сөйлесу	<i>Сөйлесуді бастау, сұрақ қою, жауап беру, пікір келтіру, ойды білдіру, тыңдау, келіспеу, дәлелдеу</i>
Әрекеттесу	<i>Ынтымақтасу, қосылу, шақыру, қатысу, ұсыну, бірлесу, кеңесу, ортаға салу, ақылдасу</i>
Этика/Әдеп	<i>Ғафу өтіну, кешірім сұрау, кешіру, ризашылық білдіру (рақмет айту), сыйласымдық білдіру, назарды жағымды жаққа аудару, жағымсыз нәрселер мен қателерді «байқамау»</i>
Қолдау	<i>Көмектесу, жәрдем беру, күлімсіреу (езу тарту), мақтау, қолпаштау, қол шапалақтау, ынталандыру, ризашылықты білдіру, бірге қуану</i>

Оқу/оқыту процесінде диалогті интербелсенді әдістерді қолдану арқылы жүзеге асыруға болады, өйткені мұндай әдістер қарым-қатынас процесінің қатысушыларын ынталандырып, оларда ішкі мотивацияның пайда болуына әкеліп, *өзара әрекеттесуіне, бір-біріне ықпал жасауына* бастайды. **Білім осындай коммуникативтік араласуда пайда болады, ал үйренушінің тұлға ретінде өсуі мен дамуы өзара ықпалдасуда арта түседі.**

Интербелсенді оқу/оқыту әрбір үйренушінің талабы мен талпынысын, күш-жігері мен қайрат-энергиясын бірлесе білім алу процесін ұйымдастыру арқылы бірнеше есе ұлғайту мүмкіншілігін береді. Тұлға аралық танымдық қарым-қатынас пен оқушының оқу әрекеттерін біріктіру тамаша жетістіктерге жеткізетіндігі – дау туғызбайтын мәселе, оны тіпті аксиома деуге де тұрарлық. «Мұғалім – оқушы», «мұғалім – оқушылар сыныбы», «оқушы – оқушы», «оқушы – оқушылар тобы», «оқушылар тобы – оқушылар тобы» секілді өзара қарым-қатынас жүйесінде әрбір үйренушінің білімі мен түсінігі кең контекст аясында табылып, үнемі даму және тереңдеу бағытында болады.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУДЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН ЕРЕЖЕЛЕРІ

Интербелсенді оқу дәстүрлі оқытудың негізгі идеялары мен ұстанымдары болып келген авторитарлық пен үстемдікті, үйретушінің мызғымас беделін, монологті, сырттан (үйретуші тарапынан) күштеуді демократиялық коммуникациямен алмастырады.

Іскерлік пен ынтымақтастыққа, үйренушілердің мүдделері мен қызығушылығын ескеріп, өзара сыйласымдылық пен тәуелділікке, бірлескен іс-әрекеттерге негізделген мұндай қарым-қатынас үйренушілерге саналы және ерікті түрде білім ауқымын айқындап, оқу/үйренудің нысандары мен әдістерін өздігімен таңдау мүмкіншілігін беру арқылы олардың өз біліміне деген жауапкершілігін нығайтады. Сол себепті интербелсенді оқуда/оқытуда келесі шарттарды қадағалау міндетті деп тану керек:

- жағымды психологиялық орта орнату,
- үйренушілерде білім игеруге деген қызығушылықты (мотивация, ынта, ұмтылыс) тудыру,
- білім игеруде үйренушілерді сәттілікке бағыттау,
- білім игеру процесін коммуникативтік процесс деп түсініп, бірлескен әрекеттерді қолдану.

ЖАҒЫМДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ОРТА ОРНАТУ

Бүгінде білім игеру процесінде ортаның маңызы дау тудырмайтын аксиома іспеттес. Американдық философ Джон Дьюи білімді тәжірибе деп түсініп, оны құрастыруда ортаның алатын орнын ерекше атап кеткен: «Тәжірибе индивид пен оны қоршаған ортаның әрекеттесу процесінде пайда болады». Ал қоршаған ортаны Дж.Дьюи «жеке бастың қажеттіліктері, қалаулары, мақсаттары және қабілеттерімен әрекеттесу арқылы тәжірибенің іске асырылуын қамтамасыз ететін қандай да болмасын ситуация» деп атайды (Дж.Дьюи, 2000, 343).

Интербелсенді оқуда/оқытуда үйренушілер қоммақты нәтижелерге өзара қарым-қатынас пен әрекеттесу, бірлескен әрекеттер арқылы жететіндігін біледі, сол себепті де олар үйренудің нәтижесіне деген өз жауапкершіліктерін түсінеді. Сондықтан мұндай сабақтарда жағымды **психологиялық климаттың, сенім атмосферасының** алатын орны аса маңызды. Интербелсенді оқуда/оқытуда мұғалім бұрынғыдай барлық күш-жігерін *үйретуге* жұмсамай, оқушылардың бірлесе отырып, өздігімен білім алуына тиімді жағдайлар жасайды.

«Мен шәкірттерімді ешқашан да үйретпеймін; мен тек олардың үйренуіне тиімді жағдайлар жасауға тырысамын»
А.Эйнштейн

Мұндай ұстанымның дәлелін келесі сөздерден көруге болады. Ғұлама ғалым Альберт Эйнштейн кезінде «Мен өз шәкірттерімді ешқашанда үйретпеймін; мен тек олардың үйренуіне тиімді жағдайлар жасауға тырысамын» деп айтса, суда жүзу бойынша он бір Олимпиада чемпионын дайындаған атақты австралиялық жаттықтырушы Фред Корлайль «Мен чемпиондарды даярлап шығармаймын, мен тек жеңімпаздар қалыптасатын орта дайындаймын» деген екен.

Сол себепті де мектептер өз миссияларын *«пәленше нәрсеге үйрету»*, *«пәленше білім беру»* секілді түрде келтіргенде, мен оларды дұрыс құрастырылған деп есептемеймін. Менің ойымша, **мектептердің негізгі миссиясы «өмір сүруге үйренетін және тұлға қалыптасатын орта құру»** болып табылады. Үйрететін ұстаз емес, үйрететін – орта.

Мұндай ортада бірінші кезекте **жағымды психологиялық климат** құрылады, яғни оқушы қауымы (топ, сынып) ішінде тұлғаның жан-жақты дамуы, бірлескен өнімді әрі тиімді жұмыс жасауына қолайлы тұлға аралық қатынастар мен жағдайлар жасалады.

Бірінші кезекте, жағымды психологиялық климат қауым (топ, сынып) құрамына кіретін **үйренушілердің еркіндігін** меңзейді. Бұл еркіндік өзара сыйласымдық, жолдастық, бір-біріне бейімделу және бөтен пікір мен көзқарастарды жағымды тұрғыдан қабылдау мен оларды түсінуге деген ұмтылыстан, оларға төзе білуден тұрады.

Ерік пен еркіндіктің негізі мәселесі «Неден?» емес. Егер осы сұрақты еркіндіктің негізі деп түсінсек, онда оқушыда «Не істесем де? өз еркім, өйткені мен ерікті адаммын!» деген жаңсақ ұғым пайда болуы ықтимал. Ал бұл түсінік оқушыларды жауапкершіліктен бас тартып, тек өз құқықтарын қадағалау жолына әкелуі ықтимал: «Оқығым келсе, оқимын! Оқығым келмесе, оқымаймын! Бұл – менің құқығым! Маған ешкім де тосқауыл бола алмайды! Менің құқықтарымды ешкім де шектей алмайды!» Басқаша сөзбен айтқанда, оқушыда менмендік, эгоцентристік пиғылдар тым өршеленуі мүмкін.

Еркіндіктің негізі сұрағы - «Не үшін?».

Алайда еріктің басты сұрағы «Еркіндік неден?» емес, **«Еркіндік не үшін?»** (Э.Фромм). Шындығында да еркіндік не үшін қажет адамға? Әрине, өзінді-өзің дамыту үшін, тұлға бойындағы қабілет пен дарындарды жүзеге толыққанды асыру үшін, рухани және интеллектуалды деңгейде, білік-дағды мен құзыреттіліктер тұрғысынан асқақтау мен шарықтау, кемелдену үшін қажет! Мұндай шығармашылық жұмыста адамды ешбір формалды тыйымдар, ескертпелер мен қатаң ережелер тежемеуі керек. Керісінше, олардың барлығы да тұлғаның дамуына көмек беріп, өсу мен кемелденуге медет болғандығы абзал.

Үйренушілер тек осындай жағдайда ғана оқу/үйрену процесі тиімді сипат алатындығын түсінуі керек. **Жағымды психологиялық климат құру – әр сабақтың және жалпылама алғанда бүкіл білім игеру процесінің басты мақсаты.** Үйренушілер әр сабақта жағымды атмосфераны орнатуға ұмтылу – жақсылық пен ізгілік нышаны деп түсінгені абзал.

Әр сабақта жағымды атмосфера орнатуға ұмтылу – жақсылық пен ізгілік нышаны.

Жағымды психологиялық климат құруда сабақ басында (қажет болған жағдайда сабақ ортасында) үйренушілердің көңілін көтеру үшін және олардың назарын сабаққа аудару мен жұмысқа ынталандыру мақсатында **ойсергектер** (немесе **ойашар** деп те аталады) қолданған тиімді. **Ойсергектер**

үйренушілерді еркін сезіндіріп, оларды секемдік пен сенімсіздіктен арылтудың тиімді амалдары болып табылады.

Жағымды психологиялық климат құру үйретуші мен әрбір үйренушіден келесі ережелерді сақтауды талап етеді:

1. Үйрену процесіне қатынасушылардың әрқайсысымен өзара сыйластық пен сенімге негізделген жеке қарым-қатынас орнатуға мүдделі болу.

Сыйластық қарым-қатынасты оқу процесінің ғана емес, сонымен бірге бүкіл өміріміздің мәні мен мағынасы деген философиялық түйін ұстанып, осындай жүздесуді сабақтың негізіне айналдыру керек. Дана қазақ «Сыйға – сый, сыраға – бал!», «Сыйлағанның құлы бол!» деп бекер айтпаған. Өзгені сыйлау арқылы біз өзіміздің ішкі дүниемізді ашып қана қоймай, оны дамыта, тереңдете түсетіндігіміз ақиқат. Өзгені сыйлау арқылы біз басқа адамды өз айтқанымызға иландырып, өз дегенімізге ортақтастырамыз, бір мәмілеге келуге ынталандырамыз.

Оқушыларды есімімен атап, оларға «Сіз» деп қиылғанның өзі шәкіртті өзімізге қарай тартпай ма?,

Адамға шүбә мен сенімсіздік емес, сенім артқан жөн. Сенім арту арқылы біз басқаларға жауапкершілік жүктейміз, оларды шабыттандырып, оларға қанат бітіреміз. Ұстаздың осы тұрғыда «Тамашаның» бұрынырақтағы көріністерінің бірінде Тұңғышбай Жаманқұлов ойнаған мұғалімнің шәкіртіне (рөлді марқұм Құдайберген Сұлтанбаев сомдаған): **«Білесің сен! Білесің! Біліп отырсың!»** деген сөздерін негізгі ұстаным ретінде қабылдауы дұрыс болар. Әр оқушыға осылайша сенім артып тұрсақ («Білесің! Сіздің қолыңыздан бұл келеді! Мен Сізге кәміл сенемін!»), олардың білімге деген ынтасы мен ыждағаты шарықтап, оқушылардың тау қопаратындығы сөзсіз.

Сүйікті пайғамбарымыздың (Ғ.С.) «Адамдар туралы ұдайы жақсы пікірде болыңыздар!» деген өсиетін есімізден шығармайық, әріптестілер!

2. Қарым-қатынаста қысымнан бас тартып, «жұмсақ» әдістерді қолдану.

Сабақ беруде халқымыздың «Жақсыдан жылы шығады», «Жақсы сөз – жарым ырыс», «Жүзі жылыдан түңілме!», «Жылы-жылы сөйлесе – жылан інінен шығады, суық-суық сөйлесе – мұсылман діннен таяды» деген аталы сөздерін ұмытпаған абзал. Сондықтан да қысымға негізделген әрекеттерді педагогикалық қызметтен аластату керек, өйткені олардың игі нәтижеге апаруы неғайбыл нәрсе.

Сүйікті пайғамбарымыз (С.Ғ.С.) бір хадисінде «Іштерінде ең жақсы адамның кім екендігін айтайын ба? Ол – мінезі жұмсақ адам!» деген екен.

Физиканың «Қандай да болмасын әрекет/қысым қарсы әрекетке/қысымға тура пропорционалды» деген заңын мектептен білеміз (ұмытпасам, Ньютонның үшінші заңы). Міне, осы қағиданы француз философы әрі жазушысы, Нобель сыйлығының лауреаты Альбер Камю қоғамдық қатынастарға да қолданған. Неғұрлым қатты қысым жасасақ, соғұрлым қарсылық та күшейе түспек. Сондықтан да білім беру ісінде еш қысымға жол бермей, қарым-қатынаста мейлінше жұмсақ болған шарт.

Мейірім бәрін де жеңеді! Мейірімді болайық! Аллах Тағала уа Тағаланың 99 мұбарак есімдерінің (әл-асма әл-хусна) ең біріншісі РАХМАН (МЕЙІРІМДІ) екендігін ұмытпайық!

нәрсе – су, ол қандай да болмасын кейін (форма) қабылдап, кез келген қалыпқа енеді. Сонымен бірге қаттылықты жеңуде ең қуатты да су: тасығанда оның тегеурініне шыдайтын бір де бір қатты нәрсе/зат жоқ. Демек, жұмсақтық – күш. Демек, су сияқты жұмсақ болып, әр адамның бабын таба білу керек».

- «Адамдар туралы ұдайы жақсы пікірде болыңыздар!»

- «Іштерінде ең жақсы адамның кім екендігін айтайын ба? Ол – мінезі жұмсақ адам!»
Мұхаммед (С.Ғ.С.)

Көне қытай данышпаны Лао-цзы шамамен 2500 жыл бұрын былай депті: *«Шөп өсіп тұрғанда жұмсақ болады да, өлгеннен кейін қатып қалады, адам да тірі кезінде жұмсақ та, өлгеннен кейін қатты болады. Демек, өмір дегеніміз – жұмсақтық, ал өлім - қаттылық. Ең жұмсақ*

Бір мысал. Альберт Эйнштейн казармалық қатал тәртіп орнаған Пруссия гимназиясында оқып жүргенде өте төмен көрсеткіштер көрсеткен екен. Кейінірек оның жанұясы Швейцарияға көшкенде мұндағы мектептерде орын алған либералдық (жұмсақ) қатынастар Эйнштейнде барлық дарындардың ашылуына мүмкіндік береді.

3. Әрбір үйренуші мен бүкіл сынып/топ жұмысына көмек пен жәрдем жасау, қол ұшын беруге дайындық.

Оқу процесінде қатысушылардың барлығы да өздерінің ортақ іспен айналысып, маңызы бар проблеманы шешіп жатқандығын есте ұстауы қажет: «Илеп жүргеніміз – бір терінің пұшпағы». Сол себепті де әркімге қол ұшын беру - бірлескен жұмыстың нәтижелігін арттырады деп тұжырымдаған дұрыс. Ал ұстаздың оқу процесі барысында әрбір үйренуші мен топтың жұмысын, оның нәтижелерін қуаттап, қолдап, қолпаштап, олардың нәтижелеріне шын көңілден қуанып отыруы қажет.

Менің ойымша, білім игеру процесінде бәсеке мен жарыстың бір ғана түрін қабылдауға болады. Ол - **өзіңмен өзің жарысу**. «Мен кеше қандай едім, бүгін содан асып түсуім керек! Мен кеше қанша біліп едім, бүгін одан да көп үйренуім қажет!» деген мағынада әр кез өсу мен дамуды

Білім игеру процесінде бәсеке мен жарыстың бір түрін ғана қабылдауға болады. Ол - өзіңмен өзің жарысу.

мақсат тұту, әр мезетте өркендеуге ұмтылу –жарыс пен бәсекенің басты мазмұны. Сол себепті де оқушылардың бір-бірімен (жекелей немесе шағын топ құрамында) жарыспағаны дұрыс. Өйткені жарыс негізгі мақсатқа айналып, негізгі үйрену мен даму мақсаттары екінші орынға шығып қалуы ықтимал. Ал бұл өз кезегінде оқушылардың қарым-қатынасына эгоистік мазмұн әкелуі мүмкін (қызғаныш, бәсекелестік, бақталастық, басқаға жақсылық тілемеу, қалай болған-да да озу, т.б.)

4. Әрбір пікірді тыңдай білу, оны сыйлау және онымен санасу.

Әр мәселе бойынша әрбір адамның өзіндік пікір қалыптастыратындығы хақ: «Қанша адам бар болса, пікірлер де соншама» деп бекер айтылмаған болар. Сайып келгенде, білім дегеніміз әр адамның **өзіндік түсінігі, пікірі, ұстанымы, тұжырымдамасы, көзқарасы, пайымдауы, уәжі, ойлары, ұсыныстары, дәлелдері**. Сондықтан да білім алу процесінде үйренушілердің өзіндік көзқарас қалыптастыруға ұмтылуын ынталандырып, ондай әрекеттерін қуаттаған жөн.

Ұстаз оқушылардың кез келген өзіндік ұстамын қабылдауы қажет. Тіпті шәкірттердің пікірі қолданыстағы даусыз пікірлерге қайшы болса да. Мұғалімнің бұл жердегі негізгі ұстанымы «Мен Сізбен келіспеймін, алайда Сіздің пікіріңізді сыйлаймын!» болғандығы шарт. Егер де оқушының пайымдауы қате немесе жаңсақ болса, оны мұғалімнің өзі түзетуге ұмтылмай, Сократтың «маевтика» әдісіндегідей «Ал егер де Сіздің пікіріңіз дұрыс болмаса ше? Егер олай болмай, бұлай болса ше? Ал егер былай жасаса, не өзгерер еді? Мүмкін былайша болуы қажет болар, Сіз қалай ойлайсыз?» деген сияқты сұрақтар қойып, оқушыға өз қатесін өзі түзету мүмкіншілігін беруі абзал. Немесе осы жұмысқа басқа оқушыларды «Сіздер алдыңғы айтылған пікірмен келісесіздер ме? Ол пікірге қандай өзгерістер енгізер едіңіздер? Ол пікірдің оң және теріс жақтары қандай деп ойлайсыздар?» деген сынды сұрақтар арқылы жұмылдырған дұрыс.

5. Жағымды (позитивтік) және конструктивтік көзқарас ұстану, ешкімді де, еш нәрсені де (өзгенің пікірі мен көзқарасы) сөкпеу, даттамау.

Жұмыс барысы мен нәтижесінде туындайтын сәтсіздіктердің алдын алу, оларды болдырмауға ұмтылу; ал сәтсіздік болған жағдайда кімнің кінәлі екендігін іздемей, оның себептерін талдап, болашақта оны қайталамаудың жолдарын қарастыру. Ұстаз бірінші кезекте «жараға жабысқан шыбын» сияқты болмай, оқушының бойынан, оның іс-әрекетінен, жасаған жұмысынан қате іздемей, керісінше, жақсы мен жағымды қасиеттерге, сәтті шыққан жерлерге назарын аударуы қажет шығар?! Оқушының жұмысын тексергенде, қызыл сиямен оның қателерін көрсетпей, жасыл сиямен сәтті шыққан жерлерін түртіп отырсақ қайтеді?

**Адам жан-жағына
нәр шашуы керек пе,
әлде зәр шашуы керек пе?**

Тек жағымсыз жақтарға назар салу, біреудің бойынан кемістік іздеу – жақсы қасиет болмас... Мәселен, Сіз жұбайыңыздың тек қателерін, олқылықтарын күннен күнге тізбектеп тұрыңызшы, не болар екен? Әрине, жанжал болады! Дәп осылай шәкірттеріміздің де аяқтарын шалыс басқан сәттерге ғана ниеттенбейік! Бүгінде **бірінші мезетте** біз бір-бірімізге (туған-туысқа, әріптестілерге, оқушыларға, күллі адамға) жылы сөйлеуіміз қажет болар, бір-бірімізді қуанытып, ризаландырып, шаттандырып, күлдіріп, шабыттандырып отыруымыз дұрыс шығар?

Біз бір-біріміздің жақсы да, жағымды жақтарымызға ниеттенейік, **бірінші мезетте** соларды ғана байқайық, ағайындар мен әріптестілер! Бір-бірімізді жамандап немесе даттап емес, мақтап әрі қуаттайық! «Болатын елдің баласы бірін-бірі «батыр» дейді, болмайтын елдің баласы бірін-бірі...» Әрі қарай айтпай-ақ қояйын, оны өздеріңіз де жақсы білесіздер...

6. Оқушылардың қателесу құқығын толығымен мойындау.

Қателесуден еш қорықпау керек: «Тек еш нәрсе жасамайтын адам ғана қателеспейді» деген нақылды бәріміз де талай естіген шығармыз.

Оқушылардың жұмыстарын тексергенде, қызыл сиямен олардың қателерін белгілемей, керісінше, жасыл түспен жетістіктерін, тиімді және ұтымды жақтарын көрсетсе қайтеді?

Неліктен біз жақсылыққа назарымызды салмай, бірінші мезетте тек жамандықты, олқылықты байқаймыз? Неліктен біз қолымызға қызыл түсті қалам алып, оқушы жұмыстарынан тек қате іздейміз? Мүмкін, керісінше, оқушылардың жұмыстарын тексеріп отырып, қызыл сиямен олардың артықшылықтарын, тиімді және ұтымды жерлерін белгілеуіміз керек шығар?!

Оқушы бір қате жасаудан (мәселен, бір сөзді дұрыс жазбай, «а» әрпінің орнына «о» әрпін жазғаннан) нашар адам болып кеткен жоқ қой! Ондайға кешірімді болайық: одан да келесі жолы оның ондай қате жібермеуіне атсалысайық!

Қателерге бағытталу, біреудің алдымен тек кемшілігін байқау біздің қанымызға сіңіп, өмірлік әдет пен салтымызға айналып кетпей ме? Мұндай атмосферада өскен бала есейгеннен кейін айналасындағы адамдардың жақсы, жағымды қасиеттері мен қылықтарын байқамай, тек олардың олқылықтары мен кемшіліктерін ғана көруге ниеттеліп кетеді емес пе?!

Сол себепті де біз көп жағдайда «жараға жабысқан шыбын» сияқты болып кетеміз емес пе? Айналаңызға көз жүгіртіңізші: қаншама ерлі-зайыптылар, ата-аналар мен балалар, жора-жолдастар, туған-туыстар, ұстаздар мен шәкірттер бір-бірінің кемшіліктерін теріп, бір-біріне кінә тағып, қарым-қатынастарын нашарлатып, бір-бірімен араласуды у мен зәрға толтыратындығын! Біреуге кінәрат артудың орнына, тағы да қайталап айтайын, оқушының өз қателері мен кемшіліктерін анықтап, олардың себеп-салдарын айқындап, оларды түзетіп, өзін-өзі жөндеу мүмкіндігін беру керек! Қандай адам кемшіліктерді бетке айтқанды жақтыра қояр екен?!

Біз тіпті **«Жасасын қате!»** деген қағиданы өз кәсібіміздің негізгі ұстанымына айналдырғандығымыз дұрыс.

Ұстаздың негізгі қағидалары мынандай: «Жасасын қате!», «Тек ештеңе жасамайтын адам ғана қателеспейді!», «Қатесіз үйрену мүмкін емес!», «Адам қателесу арқылы үйренеді!», «Қатеге кешірімді болайық!», «Әр оқушының қателесу құқығы бар!»

Қатені өрескелдік, төтенше жағдай, шектен тыс қылмыс деп түсінуден ауылымызды аулақ салайық! Өйткені сабақ дегеніміз үйрену алаңы, полигоны. Ал мұнда біз қатені дұрыс түсініп, оны үйренудің ажырамас бөлігі деп есептеп, «қатесіз үйрену мүмкін емес» деген принципті ұстанамыз: «Тек ештеңе жасамайтын адам ғана қателеспейді!», «Адам қателесу арқылы үйренеді!». Осы полигонда қателесейік, қатені кешірімді түрде қабылдайық, осында өз қателерімізді өзіміз немесе өзгелердің көмегімен түзетейік! Ал ертең, өндіріске маман болып барғанымызда, қателеспеуге тырысайық, өйткені барлық мүмкін қателерді біз полигонда жасап, олардан тиісті сабақ алғанбыз. Және де өндірісте қателерді полигондағыдай кешіре бермейтіндігін естен шығармаймыз!

Әрине, кемшіліктер мен қателерді мүлдем байқамау керек дегенді айтып тұрған жоқпын мен мұнда. Мен оларға бағытталу мен ниеттелу адамдардың қарым-қатынасында бірінші орынға шықпай, екінші, немесе тіпті төртінші-бесінші кезекте тұруы қажет деп айтудамын. Мәселе **кемшіліктер мен қателерді, олқылықтар мен жетіспеушіліктерді бетке баспай, оларды байыпты әрі сыпайы, ренжітпейтін әрі кемсітпейтін қалыпта болғандығы** туралы.

Қалай дейсіз бе?

Әрине, ең бастысы – басқалармен жағымды әрі сыйластыққа негізделген қатынас құру арқылы. Екіншіден, кемшіліктерді адамның/оқушының бетке баспай, оларды айқындау әрі түзетуді сол кісінің өзіне беру керек. Мысалы, мынандай сөздер мен сөз тіркестері арқылы: «Неліктен осылай деп ойлайсыз? Мүмкін олай емес шығар? Ал егер де былай болса ше? Ал егер Сіз мына мәселеге назар аударсаңыз қайтеді?». Басқаша айтқанда, адамдар/оқушылар қателерін түзетуге көмек бергенге бізге риза болғандығы дұрыс болар. Олардың дереу өз қателерін түзетуге ұмтылғандығы абзал болар...

Менің ойымша, бүгінде «Дос жылатып айтады, дұшпан күлдіріп айтады» мақалын сәл-пәл өзгертіп, оны «Дос жылатып қана емес, жылы-жылы да айтады» деп келтіруге болатын шығар...

7. Жұмысқа әртүрлі тәсілдер мен құралдарды қолдану арқылы үнемі жаңалықтар енгізіп отыру.

Бұл жәйт үйренушілердің назарын білім игерудің қиыншылықтарынан оның қызықты жақтарына аударады, оларды ынталандырады, еркіндік береді. Үйренуде (білім беру процесінде) негізгі сұрақ «Неге үйрету?» емес, «Қалай үйрету/үйрену?» болғандықтан, әдістемелік тұрғыдан оқушыларға қызықты үйрену тәсілдерінің (ойсергектер, топқа бөліну тәсілдері) жаңа түрлерін ұсынып тұрған жөн.

Әр сабаққа оқушы «Бүгін нендей жаңалық болар екен? Қандай жаңа тәсілдермен танысып, жұмыс жасар екенбіз?» деген оймен ынталанып келсе, құба-құп болар еді.

Әр сабаққа жаңалық енгізу жұмыс тиімділігін арттырады!

Әрине, оқушылар тәсілдер көмегімен жұмыс жасауға әбден көндігіп алғаннан кейін (мәселен бірінші тоқсанның екінші жартысынан бастап), оларға жаңа тәсілдерді өз тарапынан келтіру тапсырмасын беріп отырған дұрыс. Осы арқылы оқушылардың шығармашылығын арттырып, оларды сабаққа белсенді түрде қатыстырудың жоғары деңгейіне көтерілуіміз сөзсіз.

8. Шығармашылыққа негізделу, шығармашылық тұрғыдан қатысушылардың ашылуына мүмкіндік беру.

Шығармашылық дегеніміз жаңалық ашу дедік. Әр сабақта оқушыларды біреудің айтқанын қайталамай (репродуктивтік әрекеттер), жаңалық жасауға, ашуға ынталандырып отырған абзал. Әрине, **шығармашылық бірінші мезетте жазумен байланысты**, сол себепті кез келген сабақ жазумен аяқталғандығы дұрыс. Жазуда оқушы өзінің түсінігін, пайымдауын, білімін, ішкі жан дүниесін көрсетеді. Оқушылардың сабақ соңында жазған эсселерін оқып, оларға: «Дүние жүзінде 8 миллиардтан астам адам бар, алайда олардың біреуі де Сіз секілді жаза алмайды!» деп айтып, оларды ынталандырып дұрыс... Өзіндік ұстаным мен көзқарас деген осы емес пе?!

Жазу дегеніміз:

- 1) үйренгендіктің дәлелі,**
- 2) ойлаудың ең жоғарғы түрі.**

Жазудың, біріншіден, дәлел екендігін (оқушының сабақта **не** үйренгендігінің, **қалайша** жұмыс жасағандығының, оның ой-өрісі деңгейінің), ал, екіншіден, ойлаудың ең жоғарғы түрі екендігін (жазу өте-мөте қиын, сөйлегеннен

гөрі жазғанда миымыздың едәуір бөлігі жұмысқа белсене араласып, миымыз дами түседі) ескеру қажет. Сол себепті де оқушылар әр сабақта жазу әрекетімен айналасуы қажет, әрбір пән бойынша жазу бағалаудың негізгі нысаны болғандығы дұрыс (тоқсандық жұмыс, жоба, портфолио т.б.).

Философтар адам өмірінің үш мезетінде нағыз адам ретінде көрінеді дейді:

- біреуге ортақтасқанда (қайғысына, мұң-мұқтажына);
- ғашық болғанда;
- шығармашылықпен айналысқанда.

Сонымен жазу барысында, яғни шығармашылықпен айналысқанда, біз нағыз адам биігіне шығамыз деген сөз бұл...

МОТИВАЦИЯ (УӘЖ) ТУДЫРУ НЕМЕСЕ ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ОЯТУ

Үйренушінің оқуға/үйренуге деген ықылас-ынтасы, ниеті мен зауқы болмаса, оқу нәтижесінің мардымды болуы екіталай. Француз жазушысы Анатоль Франс кезінде «*Тамақ тек зор тәбетпен ішкенде ғана сіңеді*» деген екен. Оқу мотивациясы дегеніміз дәп осы сияқты білімге, білуге, үйренуге деген «тәбет». Жан Пиаже «когнитивтік дисбаланс» (танымдық тепе-теңсіздік) ұғымын жан-жақты талдап, ғылыми қолданысқа енгізген. Ол бойынша адам танымдық тепе-теңсіздік жағдайында ғана үйренеді екен. Танымдық тепе-теңсіздік адамның үйреншікті әрі өзіне бұрыннан белгілі, таныс дерек, мәлімет, ақпарат, пікір, көзқарасының өзгеруімен байланысты: адам бейтаныс жағдайда, үйреншікті емес нәрсеге кезіккенде үйренуге ынталы болады екен.

Мотивация (уәж) – әр үйренушінің білімге деген қажеттілігі мен мұқтаждығы, құлшынысы мен ұмтылысы, ынтасы мен көңілі, қызығушылығы мен құмартушылығы, оның білім процесінде алдына қойған мақсаттары мен мүдделері.

Мотивацияны тудырмай, қызығушылықты оятпай, тақырыпты терең игеруге жетуіміз екіталай!

Мұнда басты мәселе әр үйренушінің жеке «Мен»-імен байланысты, яғни мотивация үйренушінің білімге деген қатынасымен тікелей байланысты болып, оқу процесінде шәкірттің үйрену әрекеттерімен айқындалады.

Мотивацияның түрлері:

1. Танымдық мүдделер

1) Кең ауқымды мотивтер

- білім алу;
- кәсіп алу, маман болу.

2) Оқу-танымдық мотивтер

- білім игеру тәсілдерін меңгеру,
- белгілі бір тақырыпты (ақпарат, мәлімет, ұғым, пән, білік, дағды, машық, құзырет) игеру.

2. Әлеуметтік мүдделер

1) Кең ауқымды

- қоғам (адамзат, Отан, жанұя, ұжым т.б.) алдындағы борыш пен жауапкершілік,
- білім алудың әлеуметтік маңызын түсіну жауапкершілігі.

2) Қоғамдағы өзінің орнын табу (*Абай айтқандай: «Сен де бір кірпіш... Дүниеге кетігін тапта, бар - қалан!»*)

- белгілі бір мақсатқа жету,
- басқа адамдардың ішінен белгілі бір позицияны иемдену,
- қоғамда беделге, материалдық құндылықтарға, атақ, лауазым, абырой, даңққа, мақтау мен марапаттауға ұмтылу.

3) Әлеуметтік қарым-қатынас

- қоғамдағы басқа адамдармен қарым-қатынас құру,
- қарым-қатынастың тиімді тәсілдерін меңгеру.

Әрбір үйренушінің оқу мен үйренуге (алдағы сабаққа, қарастырылатын тақырыпқа, өткізілетін шараға т.б.) деген қызығушылығын бірінші мезетте оның жеке тұлғасына, жеке өміріне, жеке басының мұң-мұқтаждарына, қажеттіліктеріне және мүдделеріне жүгіну арқылы ғана оятуға болады.

Оқушылар әр сабақ пен тақырыптың өз өміріне, оның ішінде өзінің тұлға және маман ретінде дамуына тікелей қатысы бар болып, елеулі пайда әкелетіндігін білгенде ған таным процесіне белсене араласады. Сол себепті де оқушының «МЕН» сезімі арқылы оның оқу материалына қызығушылығын тудыруға болады.

Қызығушылықты ояту дегеніміз оқуға деген «тәбетті» шақыру іспеттес, онсыз білімнің «сіңірілетіні» екіталай немесе «сіңірілу» саналы және ерікті түрде болмайды. Үйренуші игерілетін білімге тек өзінің тікелей қатысы бар екендігін сезінгенде ғана оған именуге, зер салуға, оны қарастыруға дайын болады. Басқаша сөзбен айтқанда, қызығушылықты ояту дегеніміз қажеттіліктерді айқындау.

Жан-Жак Руссо «Эмиль, немесе тәрбие туралы» романында баланы оқуға қалайша қызықтырып, ынталандыруға болатындығы жайлы көп жазады. Оның ойы бойынша, бұл мақсатта оның заманында қолданылып жатқан әртүрлі тәсілдердің біреуі де мардымды нәтижеге қол жеткізе қоймайды. Баланы оқуға үйретудің «ең жақсы» әдістері – балаға бейімделініп жасалынған парталар, карточкалар, баланың бөлмесін баспа шеберханасына айналдыру, құмар ойын сүйектері т.б. құралдар - оған әріп таныта қоймайды.

Баланы оқуға үйрететін оның өзінің оқуға деген ынтасы дейді философ. «Баланы оқуға ынталандырыңыз да, барлық парталар мен ойын сүйектерін ұмытыңыз, – деп тұжырымдайды Ж.-Ж.Руссо. – Шынайы ықылас, қызығушылық, міне, алысқа дұрыстап апаратын ұлы қозғағыш». Әрі қарай ол 8 жастағы Эмильді қалайша оқуға үйреткенін келтіреді.

Бұл мақсатта тәрбиеші Руссо былайша баланың қызығушылығын арттырып, «қоздырып» отырған. Эмиль бір күні оянғаннан бастап үйдегі барлық туған-туыстарынан, әкесінен, анасынан, аға-әпкелерінен, достарынан – түскі тамаққа, серуенге, қайықта жүзуге, қандай да бір қоғамдық мерекені тамашалауға шақырған хаттар ала бастайды: «Бұл хаттар қысқа, айқын, нақты және әдемі жазылған». Эмиль оқи білмейді, алайда оның «оқып бер!» дегеніне ешкім де құлақ аспаған: «Оларды оқып беретін біреуді табу керек, алайда мұндай уақытта ондай адамды ылғи да таба алмайсың немесе ондай адам баланың кешегі жасаған жақсылығы үшін хатты оқып беруге ұмтылатын емес». Ешкім хаттарды оқып бермеген соң Эмиль күні бойы дал болып, үлкен қызықтардан тыс қалғанын іштей сезіп жүр. Кешке жақын оқып бергеннен не пайда, егер ол көп нәрседен құр қалған болса: «Әйтеуір бір уақытта оған хаттарды оқып береді, алайда бала барлық қызықтардан кеш қалады. Қап! Егер де оның өзі оқи білгенде ғой!».

Ертеңіне ол тағы да хаттар алады: «Олардың барлығы да қып-қысқа, олардың қызық мазмұнын білсе ғой!» Осылайша Эмиль талай-талай қызықтардан қалғанын түсінеді, оған іші удай ашиды. Енді не істеу керек? Оған ешкім де хаттарды дер кезінде оқып берейін деп тұрған жоқ қой?! Амал жоқ! Өзі оқып-үйренбесе болмайтындығына Эмильдің көзі жетеді: «Хаттарды оқуға талпынса қайтеді; басқалар бірде көмек берсе, кейде жәрдемдесуден бас тартады». Ол енді анадан-мынадан қандай әріп екендігін сұрап, оларды ежіктей бастайды: «Бала барлық күш-жігерін жинап, хаттың жартысын әрең дегенде түсінеді: ертең оны тәтті крем жеуге шақырыпты... Алайда қайда және кіммен бірге? Хаттың басқа да бөлігін оқу үшін қаншама қажыр-қайрат жұмсалды десеңізші!».

Эмиль жазуға өздігімен осылайша үйренді. Бұл үшін тәрбиешіге тек оның ынта мен қызығушылығын ғана тудыру қажет болды. Ал онсыз қаршадай баланың үйренуі екіталай нәрсе еді немесе оны үйрету үшін ұстаздың қаншама уақыт, күш-жігер, қажыр-қайрат жұмсауы қажет еді! Міне, адамның өз бойында туындаған ынта мен қызығушылықтың керемет мықты қозғаушы күш болатындығының дәлелді айғағы осы! (Ж.-Ж.Руссо, 83).

ҚЫЗЫҒУШЫЛЫҚТЫ ОЯТУ АРҚЫЛЫ ҮЙРЕНУШІЛЕРДІ МЫНАНДАЙ ӘРЕКЕТТЕРГЕ БАУЛУҒА БОЛАДЫ:

1. Үйренушілер өздерінің бұрынғы жеке білімін айқындайды.

Бұл үшін үйренушілер қарастырылатын тақырыпты жеке тәжірибесі тұрғысынан ой елегінен өткізіп, ол бойынша не білетіндігін естеріне түсіреді, оларды талдайды. Бұл әрекет оларды белсенді жұмысқа ынталандырады және өздерінің бұрынырақ алған білімдеріне баға беруге шақырады, өйткені мұнда әр үйренуші «*Мен осы тақырып бойынша не білемін? Менің білетінім қандай дәрежеде екен? Менің есімде нендей білім жатталып қалды екен? Ол маған қалайша қажет болып еді?*» сияқты сұрақтарға жауап береді. Осы арқылы оқушы бұрынғы білімін жаңа біліммен салыстырып, байланыстырады. Осы әрекеттер арқылы ол жаңа білімді игеруге ынталанады, онда қызығушылық пайда болады. Оқушы жаңа білімнің бұрынғы білім негізінде қалыптасатындығына көзін жеткізеді, әр білім алдыңғы білімнің жалғасы екендігін және білім игеру ісінің үздіксіз процесс екендігін түсінеді. Өз кезегінде бұл тұжырымдар оқушының өз біліміне деген жауапкершілігін арттыра түседі.

Жаңа тақырып оқушыларға таныс болмаса да, оның бұрында кезікпегенін айқындау ісі белсенді жұмысқа жетелейді. Мұнда «*Бұл не нәрсе екен? Мұны білу қанишалықты керек болады? Бұны қалайша білуге болады?*» деген сынды ойлар мен мақсаттар оқушыларды алға бағыттайды, олардың жаңа тақырыпқа деген құлшынысының себепкері болады.

Әр сабақтың басында оқушылардың «Мен осы тақырып бойынша не білемін? Не білгім келеді? Бұл білім маған қалайша қажет болады?» секілді сұрақтарға жауап ізденіп, кері байланыс жасауы орынды.

2. *Үйренушілер талқыланатын тақырыпты кең ауқымды контексте қарастырады.*

Білім игеру процесінің басты мақсаты – бірінші кезекте **тұлға (адам) мен азамат қалыптастыру** екендігін ұмытпау қажет. Сол себепті де қандай да болмасын тақырып пен мазмұн тек сабақ (немесе пән) аумағында қарастырылмай (тар контекст), жалпы мәселелер (рухани, әлеуметтік, саяси, идеологиялық, саяси, экономикалық, этикалық, кәсіби т.б.) аумағында талқылануы шарт. Кең контекст оқушылардың ой-өрісін дамытумен қатар, олардың дүниетанымы мен көзқарастарын да кеңейтеді. Бұған қоса оқу материалы өмірмен байланыстырылады, ол тек игерілуді қажет ететін ақпарат деңгейінде қалмай, жалпы дүниетанымдық сипат алады.

3. *Үйренушілер белсенді болады.*

Білім игеру процесі – белсенді процесс. Ол тек әрекет арқылы ғана жүзеге асырылады. Бұған қоса іс-әрекеттердің түрлері мен өзінділік дәрежесі неғұрлым көп және жоғары болса, білім игерудің тиімділігі де арта түседі.

Әдетте сабақта оқушы көбіне-көп екі жұмыс атқарады, олар – тыңдау мен жазу (көшіру). Ал белсенді әрекеттер дегеніміз өздігімен түсіну, таңдау, талдау, шешім қабылдау, жаңа мазмұн құрастыру, өз білімінді бағалауға негізделген ойлану, талқылау, өз пікіріңді қалыптастыру, оны дәлелдей және қорғай білу, пікір алмасу мен таластыру, өзгенің пікірін тыңдап, оны қабылдау, өз пікіріңді жазу секілді жеке және бірлескен жұмыс түрлері. Осындай белсенді әрекеттер тұлғаны жан-жақты дамыта түсіп, оның білім игерудегі көкжиектерін кеңейтеді.

4. Үйренушілер ізденіс, зерттеу және талдауға негізделген шығармашылық жұмыстарға жұмылады.

Әрбір адамда жаңа нәрсеге деген құлшыныс болады: біз жаратылысымыздан таныс емес жәйттерге әуеспіз, соларға қызығушылық танытамыз. Тіпті кішкене нәрестелер де жаңа ойыншықты көргенде, біраз уақытын оны зерттеуге (жан-жағынан мұқият қарап, қолымен ұстап) жұмсайды.

Адамның осы қасиетін оқушы аудиториясында ұтымды қолданған абзал. Сол себепті де оларға шығармашылық табы жоқ жұмыстарды ұсынбау керек. Олардың қатарына репродукцияға негізделген көшіру, қайталау, жаттау сынды әрекеттерді жатқызуға болады.

Оқушыларға ұсынылған жұмыстар ізденіс пен зерттеуге, талдау мен сараптауға сүйенетін, өзіндік тұрғыдан орындалатын шығармашылық жобалар қатарында болуы керек.

5. Үйренушілер алдағы тақырып бойынша қажеттіліктерін айқындайды.

Өз мүдделері мен қажеттіліктерін айқындауы («Не білім келеді?») әр оқушыға өзінің сабақ процесіне тікелей қатысы бар екендігін сезіндіреді. Сол арқылы оқушы өзін сабақтың тыс бақылаушысы емес, оның белсенді қатысушысы ретінде таниды. Өз кезегінде бұл жәйт оның белсенділігін арттырып, сабақ тақырыбына деген ынтасын жоғарылатады.

6. Үйренушілер прагматикалық тұрғыдан ой толғауға және талқылауға жұмылады.

Әр сабақтың қандай да болмасын маңызы (жалпы дамытушылық, рухани, философиялық, әлеуметтік, кәсіби, тұрмыстық т.с.с.) оқушы назарынан тыс қалмауы орынды. Оқушы өзіне прагматикалық сипаттағы сұрақтар қойып («Бұл тақырып маған тұлғалық, кәсіби даму тұрғысынан не береді? Оның маған келтіретін пайдасы қандай болмақ?»), оларға жауап беру үшін ізденуі оның сабақ тақырыбына деген қызығушылығы мен ынтасын арттырады.

ҚОСЫМША

Мотивацияның ережелері

Үйренушілерде білімге деген қажеттілік тудыру, оның беретін пайдасы туралы пікірлесу («Бұл маған не береді? Пайдасы қандай?»).

1. Әр үйренушінің білім игеру ісіне деген жеке жауапкершілігін қамтамасыздандыруға ұмтылу.
2. Үйренушілердің қызығушылығын тудырып, оны үнемі қолдап, қыздырып отыру керек.
3. Сабақта алған білімдердің практикалық маңызына ерекше көңіл бөлу керек. Әр сабақ прагматикалық (пайда тұрғысынан) сипат алуы керек.
4. Үйренушілерді ұдайы мақтап, қолпаштап, қолдап отыру керек.
5. Үйренушілер бір-бірімен жарыспай, оларда өзімен-өзі жарысу сезімін қалыптастыруға ұмтылу керек.
6. Жүргізуші (мұғалім, мұғалім) өзі де шабыттанып, сол көтеріңкі күйін үйренушілерге көрсетуі керек.
7. Әр үйренушінің жеке мотивтерін айқындау (үйренушінің «Бұл тақырып мен үшін неліктен қызықты әрі пайдалы?», «Мен неліктен осы сабаққа белсене қатысудамын?», «Бұл сабақтан мен не аламын?») сияқты сұрақтарға жауаптары).
8. Сабақ барысында тұлға аралық қатынастардың дамуына ықпал жасау.
9. Таңдауды әрқашан да үйренушілердің өздері жасаған жөн.

Қызығушылықты тудырудың кейбір тәсілдері

1. Қызықты бір оқиғаны сипаттап беріңіз.
2. Қандай да бір талқыланған мәселе бойынша үйренушілердің пікірін білу үшін олардың қол көтеріп, дауыс беруін (жақтап немесе қарсы шығып) сұраңыз.
3. Сұрақ қойыңыз.
4. Уәде беріңіз.
5. Үйренушілерді күлдіріңіз.
6. Даулы немесе басқалардың көзқарасына қарама-қарсы пікір айтыңыз.
7. Әдеттен тыс мәліметтер келтіріңіз.
8. Көрнекіліктер мен үлестірмелі материалдарды қолданыңыз. *Бұған тағы да екі тәсілді қосуға болады (А.Ә.):*
9. *Өз өміріңізден немесе кәсіби тәжірибеңізден мысалдар келтіріңіз.*
10. *Оқушылардың шешімін қажет ететін проблемалық ситуацияны суреттеңіз.*

Қызығушылық келесі әрекеттерден бәсеңдейді

1. Мұғалім өзін үйренушілерден тысқары ұстаса.
2. Мұғалім үйренушілерді бәсең (пассив) тыңдаушылар қатарында ұстап, оларды сол күйде қалдырса.
3. Мұғалім өз ұсыныстарының (идеяларының) үйренушілер үшін міндетті түрде қажетті болады деген ойы мен пікірі.
4. Мұғалімнің үйренушілерге сын айтуы, олардың кемшіліктерін бетіне басуы.
5. Оқушылардың мұғалімнің қойған сұрақтарына жауап бере алмай, өздерін дым білмес ретінде сезінуі. *(Кітаптан: «Методическое пособие для тренера. Программа «Street Law». Сост. Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 2001. – 153 с.).*

Сәттілікке бағытталу

Біз әдетте сәтсіздікке көп көңіл бөлетін сияқтымыз: қандай да бір іс жасамасақ та, алдымен жіберген қателерді назарға аламыз да (жоғарыда айтылғандай, «жараға жабысқан шыбын» сияқты), қол жеткізген сәттіліктерімізге жіті мән бермейміз. Тіпті адам бойынан алдымен кемшіліктер мен олқылықтарды іздейміз, ал оның жағымды жақтарына аса назар аудармаймыз. Қазақтың осындайда келтіруге ыңғайлы мақалы бар емес пе (арулар кешірсін мені!): «Екі қатын қосылса, үшіншісінің соры!». Алайда бұл нақыл сөз тек нәзік жандарға емес, бәрімізге де тиеселі емес пе? Оны «Екі адам (еркек болсын, әйел болсын) қосылса, үшіншісінің соры!» деп те өзгертуге әбден болады деп есептеймін!..

Сопылардың «Игіліктер мен кемшіліктер» атты хикаясында бір адам сопыға өмірде жаман адамдардың көптігін айтып, мұңын шағады.

- *Өмір-бақи мен адамдардың жамандығы мен нашарлығынан жапа шегудемін,- деп налыды әлгі адам.*

- *Пәленше мені сөгіп, мен туралы жаман сөз айтты. Түгенше өз сөзінде тұрмады... Анау адам да мені алдап кетті, мынау да менімен бөліспеді...*

- *Бірге өмір сүретін, араласатын адамдардың тек қателері мен жаманшылықтарын ғана байқайтын ақымақтарға ұқсама, - депті сопы оған.*

- *Ондай ақылсыздар адамдардың жақсы жақтарына назар аудармайды. Олар денедегі жараларға ғана жабысатын шыбындар іспеттес.*

Міне, біз көп жағдайда **жараға жабысқан шыбын** тәріздіміз: тек жамандық пен кемшіліктерді көреміз. Бұл ерекшелік әсіресе ұстаздарға өте-мөте тән десек те болады. Шәкірттеріміздің қателіктеріне ерекше көңіл бұрамыз да, оларды бетке айтуға әуеспіз...

Біз, ұстаздар қауымы, көп жағдайда жараға жабысқан шыбын тәрізді емеспіз бе: бірінші кезекте тек қате мен кемшіліктерді көреміз?!

Мұндай ұстанымның позитивтік көзқарасты дамытпайтындығы және өмірде де, жұмыста да жағымды нәтижелерге әкелмейтіндігі анық. Үйрену процесінде өз жұмысы мен әрекеттерінің сәтті шығуына

ниеттелмеген шәкіртте өмірінің басқа да мезеттерінде (жұмыс орнында, жанұяда, қарым-қатынаста) өз ісінің ойдағыдай аяқталуына сенімі болмайды. Оның өз істері мен әрекеттерінің жағымсыз ғана нәтиже беретіндігіне әбден сеніп кетіп, өзін ылғи да «жолы болмайтындар» қатарына қосып жүруі де мүмкін.

Біз өмірге деген позитивтік және оптимистік көзқарас қалыптастыруымыз қажет, бұл ұстанымды шәкірттерімізге де үйреткеніміз абзал. Бұл өмірде бәрі де өзімізге байланысты емес пе? Су жартылай құйылған шишаны көріп біреу «Шиша жартылай толы» десе, екінші адам «Шиша жартылай бос» деп айтқан секілді. Егер сары уайымға салына беретін болсақ, өміріміз де дәл сондай мазмұнда болады ғой! «Уайым түбі – тұңғыық, батасың да кетесің! Тәуекел түбі – жел қайық, өтесің де кетесің!» деп дана халқымыз бекер де айтпаған болар!

Оқу процесінде сәттілікке ниеттену керек және оқушыларда соңғы нәтиженің ойдағыдай болатындығына сенім қалыптастыру қажет. Мәселен, жоғарыда айтқанымыздай, қате жасағанда оған налымай, оны жібергені үшін үйренушіні жазаламай (төменгі баға қою, ескерту жасау, сөгу т.б.), қатенің үйренуде алатын маңызды рөліне назар аударған жөн. Шындығына келсек, *еш нәрсе жасамаған адам ғана қателеспейді, қате жасамай біз үйрене алмаймыз*. Жазалаудың орнына жіберген қателерді талдап, дұрыс қорытынды шығарып, оларды болашақта қайталамаудың жолдарын қарастыру қажет.

Егер үйренушінің бойында өз ісінің ұтымды әрі игі нәтижелі болатындығы туралы сенім қалыптаспаса, оның үйренуге деген ықыласы мен ынтасының төменгі дәрежеде болуы хақ. Сол себепті де үйрену процесінде сәттілік жағдайын қалыптастыруға ұдайы көңіл бөліп тұрған жөн.

Бәрі де жақсы ниетке байланысты. Есімі әйгілі бизнесмен әрі жазушы Роберт Киосаки өз кітаптарының бірінде мынандай әңгіме келтіреді.

Жаңадан ашылған дарынды балалардың мектебіне балаларды және мұғалімдерді конкурстан іріктеп алып, мектеп иелері оларды «Сіздер жүзден жүйрік, мыңнан тұлпарсыздар!» деген ойға иландырады. Жыл бойы мектеп басшылары оқушылар мен ұстаздарға ұдайы «Біздің мектеп – ең үздік мектеп, ал сіздер – ең озықсыздар!» деген сөздерді қайталап, олардың санасында «Біз ең жақсымыз!» деген ойды мықтап бекітеді. Шынымен-ақ, бұл мектеп бір жыл ішінде қаладағы ең мықты мектепке айналып, оның оқушылары барлық жарыстардың жеңімпаздары болып, ал мұғалімдері кәсіби шеберлік тұрғысынан алдына ешкімді салмапты.

Оқу жылы сәтті аяқталып, оның биік қорытындылары жарияланғаннан кейін ғана мынандай жәйт белгілі болады: бұл мектепке ең үздік емес, қарапайым оқушылар мен ұстаздар қабылданған екен. Мектеп басшылары адамдарға жоғары сенімнің игі ықпалын дәлелдеу үшін эксперимент, тәжірибе жүргізу мақсатында іріктеу конкурсының қорытындысы бойынша ең жақсыларды жинамай, «қатардағы» және «орташа» шәкірттер мен педагогтерді мектепке алыпты. Тек жыл ұзақ оларды өз күштері мен мүмкіншіліктеріне сендіріп, жоғары нәтижелерге осылайша жеткізіпті...

«Жақсы сөз – жарым ырыс» деген осы емес пе?

Үйренушілерді сәттілікке бағыттау мәселесі педагогика ғылымдарының докторы профессор Аршагүл Рысбаеваның оқу құралында жан-жақты қарастырылған (қараңыз: Рысбаева А.Қ. Педагогикалық процесс субъектілерінің табысты іс-әрекетіне интерактивті оқытудың ықпалы. Оқу құралы. – Алматы, 2008. – 80 б.).

Сәттілік жағдайын келесі түсініктерді басшылыққа алу арқылы қалыптастыруға болады:

басты назарды жұмыстың сәтті шыққан жерлеріне аудару (*мәселен, сабақ соңындағы кері байланыста оқушылар «Өз жұмыстарыңыздың қандай жерлері сәтті болды деп ойлайсыздар?», «Қандай жетістіктерге қол жеткіздіңіздер?» деген секілді сұрақтарға ауызша не жазбаша жауап береді*);

- жіберген қателерді кемшілік ретінде қабылдамай, оларды үйренудің заңды көрінісі деп түсіну, қателерді түзетуді үйренушілердің өздеріне тапсыру;
- жазалау шараларын (мәселен, төмен баға қою, ескерту жасау) түзету әрекеттерімен алмастыру;

- «сөйлеу» ұғымын «әңгімелесу» ұғымымен алмастыру;
- әр үйренушіні дәрежесі тең тұлға ретінде сыйлау және оған ілтипат көрсету, оқушылардың әрбір ниеті мен әрекетін қолпаштау, олардың сеніміне ие болуға ұмтылу, олармен жылы сөйлесу секілді «жұмсақ», «ұстамды», «сабырлы» қарым-қатынастық тәсілдерді қолдану;
- әр үйренушіні атқарған жұмыстарының қорытынды нәтижелерінің сәтті шығатындығына сендіру, оларды өздерінде **жеңімпаз** сезімін қалыптастыруға ынталандыру.

ҚОСЫМША

СӘТТІЛІКKE ЖЕТУДІҢ КЕЙБІР КЕҢЕСТЕРІ

1. Кәсіби қызметке жан-тәніізбен берілу керек!
2. Шаршамаңыз, талмаңыз, әрекеттеріңізді еш толастатпаңыз, доғармаңыз! Сәттілік ешқашан да бекерден - бекер, аяқ асты келе салмайды!
3. Оптимист болыңыз! Үлкен жетістіктерге қол жеткізу тіпті де қиын емес!
4. Басқа адамдармен бірлесе өмір сүруге және олармен ынтымақты болуға үйреніңіз! Өзіңізді қоршаған адамдардың сүйіспеншілігіне бөленуге тырысыңыз!
5. Шыдамдылыққа үйреніңіз! Сіз өзіңіз танитындардың ішінен ең шыдамды болуға тырысыңыз!
6. Басқалардың пікірлері мен ұстанымдарын сыйлаңыз!
7. Әрбір туындаған проблеманы жан-жақты ойластыруды үйреніңіз! Мойымаңыз! Егер де Сіз бір шешімге бүгін келе алмаған болсаңыз, бұл мәселеге ертең қайта оралыңыз. Өзіңіз жасаған әрбір шешім Сізде проблема шеше білетін қабілеттің бар екендігін меңзейді. Осыны ұмытпаңыз. Алдыңызда туындаған кез келген проблеманы шешу жолы Сіздің басыңызда пайда болатындығына кәміл сеніңіз.
8. Басқа адамның көзқарасын түсінуге үйреніңіз! Әрбір пікірталаста сан алуан тұжырымдар тоғысады. Бұл таласта Сіздің пікіріңіздің дұрыс болуы міндет емес. Бұл мәселенің Сізге қаншалықты қатысы бар болса да, Сіздің санаңыз ашық болсын.
9. Тәкаппар болмаңыз!
10. Кешірімді болыңыз!
11. Өзіңіздің ішкі жан дүниеніңіздің тыныштығын ойлаңыз!
12. Табандылықпен және толассыз еңбектеніңіз!
13. Ұтымды қасиеттеріңізді біліңіз!
14. Адал болыңыз!
15. Материалдық байлықтар Сізді билеп-төстеп алмасын!
16. Өз сәтсіздіктеріңізге тым қатты кейімеңіз!
17. Сізді қоршаған адамдарға сыйласымдық пен ізеттілікті әрбір оңтайлы сәтте көрсетуге ұмтылыңыз! Ешкімге де менсінбей қарамаңыз!
18. Өткенді тым жиі және ұзақ түрде еске алмаңыз!
19. Басқа адамдар мен бүкіл Әлем алдындағы борыштарыңызды, міндеттеріңізді орындаңыз!
20. Әр кез бақытты болуға ұмтылыңыз және өмірге қуаныңыз!
21. Өмірде сәттілік армандауға батылы жететіндерге, ұйымдастыру қабілеті және өз талаптарын жүзеге асыруға қайраты бар адамдарға ғана беріледі!

(Билл Ньютеннің «Бүркіттермен бірге қалықтаңдар» кітабынан: Ньютен Б. Парите вместе с орлами. – М.: Попурри, 2013. – С.112)

БІРЛЕСКЕН ТОПТЫҚ ЖҰМЫС

Әрбір сабақта топтық жұмыс арқылы бірлесе әрекеттенген тиімді. Бұл ұстаным-құрастырылған (конструктивтік) білімнің басты идеяларының бірі. Осы бағытты ұстанған оқу/үйрену жобаларының барлығы да бірлескен әрекеттерді үйренудің негізі деп таниды. Ж.Пиаже бұл туралы былай жазады: «Адамның ақылы (*«ми» деген мағынада – А.Ә.*) өзін таниды, яғни, психологиялық тілмен айтқанда, басқа заттармен немесе басқа ақылдармен қатынаста ғана болады» (Ж.Пиаже, 347). Адамның санасы тек басқа адамдармен қарым-қатынаста ғана дамиды, тек қарым-қатынас әрекеттері ғана бізді жаңа түсінікке әкеледі. Ал қарым-қатынас дегеніміз өзімізді басқаларға (олардың пікіріне, идеяларына, көзқарасына, мінезіне) бейімдеу деген сөз.

Қарым-қатынас дегеніміз өзінді басқаларға бейімдеу.

Шағын топтық (немесе жұптық) жұмыстар үйренушілерде бірлік, бірегейлік (корпоративтік) сезімдер қалыптастырып, сол арқылы өздерінің ұжымға тікелей қатысы бар екендігін аңғартады. Ал «Көптің түкіргені – көл», «Бірлесе көтерген жүк жеңіл» екендігі баршаға аян, ұжым болып қандай да болмасын тапсырманы орындау қызық та тартымды шаруаға айналады.

Бірлескен жұмыс барысында шағын топ мүшелерінің (ең тиімдісі әр топ құрамында 4 оқушы болғанда, ары кеткенде 3-тен кем емес, 6-дан артық емес) барлығы да өзара қарым-қатынасқа негізделген (интербелсенді) әрекеттерді атқарады (мәселен, тыңдай білу, өз пікірін ұтымды және дәлелді түрде жеткізе білу, ортақ пікір қалыптастырып, бір мәмілеге келу, туындаған егес пен дау-дамайларды шеше білу, бірлесе шешім қабылдау). Мұнда біреудің жұмыстан тыс не қалыс қалуы екіталай: барлығы да қызу әрекетте болады, барлығы да жұмыстың қорытынды нәтижесіне өз үлесін қосады. Бұған қосымша жоғарыда келтірілген «Бефель» кестесі бойынша топтық/жұптық жұмыстың тиімділігі 90% екендігін де ұмытпайық!

Әдетте дәстүрлі сабақта бірнеше үйренуші ғана әрекет жасайды: олар ұстаз талабы бойынша берілген тапсырманы жеке-жеке орындап, жасалған жұмысы бойынша есеп немесе жауап береді. Ал бұл мезетте қалған оқушылар белсенді әрекеттер атқармайды. Бұған керісінше топтық жұмысқа барлық дерлік оқушылар қатысады, өйткені берілген тапсырма бірлескен жұмыс арқылы ғана орындалуы тиіс. Әр оқушы идеяларды келтіру мен оларды талқылау, тандау және шешім қабылдау ісіне белсенді қатысады: топтық жұмыста әрбір пікір мен көзқарас құнды.

Дәстүрлі сабақта үйренушілерді жұмысқа жұмылдыру ұстаз тарапынан қатаң талап қою арқылы жүзеге асырылады (мәселен, бұйрық, нұсқау, жарлық, үкім арқылы). Ал топтық жұмыста үйренушілерді белсенділендіру **кеңес, сұраныс, ұсыныс** арқылы жасалады. Дәстүрлі сабақта ұстаздың өзі үйренушілердің жұмысын бақылауға алса, топтық жұмыста бақылауды топ мүшелерінің өздері жүргізеді.

Топтық жұмыс үйренушілерде ұжымдық сезім қалыптастырып, бірлескен жұмыстың қызықты әрі тартымды әрекет екендігін көрсетеді, оқушылардың жалпы еңбекке деген ынтасын арттырады. Оқушылар өмірде «МЕН» қағидасынан гөрі (эгоцентристік немесе эгоистік ұстаным) «БІЗ» тұжырымының (ұжымдық, жамағаттық, қоғамдық ұстаным, бірлік идеясы) анағұрлым пайдалы екендігін аңғарады, бұл позицияның зәулім гуманистік идеяларға негізделгеніне көздерін жеткізеді.

Сопылардың «Ақиқатқа апаратын жол» атты хикаясында бір жас жігіт сопылардың шайхысынан былай деп сұрайды:

Ұстаз, мен Сіз секілді ақиқатты іздейін деп едім. Бұған қалайша жетуге болады? Қандай жолмен жүру керек?

Ақиқатқа апаратын жол өте қиын, балам! – деп жауап береді шайхы. – Сол себепті де, сен жалғыз жүрмей, басқа да жолаушыларға қосыл. Бұл жол – қауіптерге толы сапар. Онда қарақшылар, кедергілер мен қиыншылықтар көптеп кездеседі. Егер қорықсаң – үйде отыра бергін. Бидайды желге ұшырып, дәнін кебегінен тазалайды. Ақиқатқа апаратын жолда кебек дегеніңіз – қорқыныш.

«Жалғыз жүріп жол тапқанша, көппен жүріп адас» деген аталы сөз де бірлескен әрекеттердің мәнін ерекшелеп тұрған жоқ па?!

Топтық жұмысты ұйымдастыру арқылы мұғалім мынандай мақсаттарға жетеді:

- үйрену процесіне қатысушылардың әрқайсысы бір-бірімен жеке қарым-қатынас орнатады;
- үйренушілер туындаған сенімсіздік пен қобалжудан («Бұл жұмысты мен орындай алар ма екенмін?», «Жұмысты орындай алмасам қайтемін?», «Ұят болып қалмас па екен?»), қорқыныштан («Мені жазаламас па екен?», «Басқалар менің жұмысымды сынап немесе күлкіге жығып кетпес пе екен?») арылады;
- әр үйренушіге өзінің қабілеттері мен ерекшеліктерін ашуға (көрсете білуге) жағдай жасалады;
- үйренушілер арасында еркіндік және сенім атмосферасы қалыптасады;
- үйренушілер топ жұмысында позитивтік, конструктивтік, шығармашылдық қағидаларды ұстанады.

Топтық жұмыстың тиімділігі мен нәтижелігі келесі әрекеттерден артады:

1. Берілген тапсырма топтың барлық мүшелеріне қызықты болуы керек.
Тапсырма барлық оқушылардың мүдделеріне сәйкес келіп, оларда бірлескен жұмысқа деген ынта тудыруы керек.
2. Топқа бөлудің қызықты тәсілдерін қолдану керек.
Оқушыларды топқа бөлудің қызықты әрі танымды тәсілі олардың алдағы жұмысқа деген ықыласын арттырады. Бөліну кезінде басқалардан ерекшеленетін қасиеттері арқылы олар уақытша болса да бастарын біріктіреді, араларында бір-біріне деген жылы сезімдер орнайды.
3. Топ ішіндегі бірлескен жұмыс ережелерін айқындап, нақты уақыт белгілеу керек, оларды әр жұмыс алдында тағы да бір қайталап, еске түсіріп отырған жөн.
4. Тапсырманың топқа бөлінбей тұрып берілгені дұрыс.
5. Тапсырма берілгеннен соң оның түсініктілігін топ ішінде талқылап алу керек.
6. Топтар арасында бәсекені негізгі мақсатқа айналдырып жібермеу керек.
Топ аралық бәсеке, жоғарыда айтылғандай, оқушыларды проблема шешу мәселесінен «қайткенде де бірінші болу керек» деген ұстанымға ауытқытып жіберуі мүмкін. Әрбір оқушы бәсекеге өзгелермен емес, алдымен өзімен-өзі түсуі керек.
7. Жұмыс аяғында әр топ жұмыс нәтижелерін жариялап немесе ол туралы есеп беруі керек.

Жұмысты жұп немесе топ құрамында орындау үйренушілердің барлығын дерлік белсенділендіреді!

Бірлескен жұмыстың ережелері тоқсан басында оқушылармен бірлесе қабылданып, оларды сынып қабырғасына іліп қойған орынды. Әрине, ережелердің тыйым салу тұрғысынан емес, жұмыс-

сты тиімді ұйымдастыру ауқымындағы ұсыныстар тұрғысынан құрастырылғандығы орынды. Мұнда мынандай талаптарды ұстануға болады:

- Тыңдай білейік!
- Бірлескен жұмыста актерлер мен көрермендер жоқ – бәрі де қатысушылар!
- Әрбір қатысушы өз пікірін келтіруі керек!
- Біреу сөйлегенде, оның сөзін бөлмейік!
- Жеке бастың қасиеттері сыналмай, тек пікірлер ғана сыналады!
- Мәселе жеңіске жетуде емес, басқалардың пікірін біліп, шешімнің ең тиімді жолын табуда!
- Басқалардың пікірлерін сыйлайық!
- Бірлесе жұмыс жасауға ұмтылайық!
- Бір мәмілеге келуге атсалысайық!
- Жанжалдарды болдырмауға ұмтылайық!

Бұған қоса қарым-қатынастың (коммуникацияның) ережелерін құрастыруда Г.Грайстың максималарын (этикалық қағидаларын) қолдануға тұрарлық. Бұл максималар алдымен **бірлескен әрекеттерді** қамтиды:

1. Ақпараттың толықтығы максимасы (Бар білгенімізді айту!).
2. Сапа максимасы (Шындықты айту!).
3. Релеванттылық максимасы (Тақырыптан ауытқымау!).
4. Мәнер максимасы (Анық, қысқа және бірізді түрде сөйлеу!).

Мұнымен қатар Г.Грайс қарым-қатынаста аса маңызды тағы да бір қағида – **сыпайылықтың** максималарын келтіреді:

1. Әдеп максимасы (Басқалардың мүддесін сақтау! Оның жеке әлемінің шекарасын бұзбау!).
2. Кеңпейілділік максимасы (Басқаларға жүк артпау!).
3. Қолпаштау максимасы (Басқаларды жамандамау!).
4. Кішіпейілділік максимасы (Мақтанудан қашқақтау!).
5. Келісу максимасы (Қарсылық білдіруден қашқақтау!).
6. Симпатия максимасы (Мейірбандық таныту!) (*С.Мирсеитова, 2005, 43*).

Сабақ аяғында (кері байланысты ұйымдастырғанда) бірлескен жұмыстың нәтижелігі туралы оқушыларға келесі сұрақтарға ауызша немесе жазбаша жауап беруді тапсырған орынды:

- Топ ішінде жұмыс жасау тиімді болды ма?
- Топ қалайша ортақ пікірге келді? Ортақ пікірге келуде қандай қиыншылықтар туындады?
- Сіздің пікірлеріңізді топ қандай дәрежеде ескерді?
- Топтың пікірін жариялаған спикердің көңіл-күйі қандай дәрежеде болды?
- Бірлескен жұмысқа қандай жәйттер кедергі болды?
- Бірлескен жұмысқа қандай жәйттер көмектесті (пайдалы болды)?
- Топ жұмысын басқарған оқушының пікірлері қашан да ұтымды болып отырды ма?
- Топтық жұмыста Сіз қандай тәжірибе жинақтадыңыз?
- Топтық жұмысты қалайша жақсартуға болады?

Топтық жұмыста оқушылар қандай да бір берілген тапсырмаларды орындау барысында топ ішінде рөлдерге бөлініп, сол рөлдердің ерекшеліктеріне сәйкес әрекеттер атқарғандығы дұрыс.

Топтық жұмыста мынандай рөлдерді қолдануға болады:

Көшбасшы (немесе **капитан**) – мәселені талқылауды ұйымдастырушы, барлық оқушыларды белсенді түрде қатысуға шақырады, жасалған жұмыстың барлығын да үйлестіріп, қатысушылардың жеке пікірлерін жинақтауға, біріктіруге ұмтылып, оларды өз көзқарасын дамытуға бағыттайды.

Спикер – топ ұйғарымын басқаларға жариялаушы, шешен.

Автор – өз көзқарасы мен пікірін келтіруші, ұсынушы.

Түрлендіруші – автордың ұсынысын толық қабылдамай, өз түсінігін құрастыратын, содан туындаған ойларымен басқалармен бөліседі.

Сыншы (немесе **Пессимист**) – талқылау барысында қабылданған шешімдерге күмән келтіріп, өзгеше ұсыныс жасап, басқа шешімдер мен көзқарастар келтіреді.

Қуаттаушы (немесе **Оптимист**) – қандай да болмасын келтірілген ұсыныс пен әрекетті демеп, қолпаштап отырады. Оның жұмысы сыншы рөліне қарама-қарсы. Ол өз жұмысында мақтау мен мадақтауды, арқадан қағу мен қол шапалақтауды қолданады да, солар арқылы топ ішінде көтеріңкі көңіл-күй орнатуға бар күшін салады.

Суретші – топ жұмысының нәтижелерін плакатқа маркермен түсіруші.

Талдаушы (немесе сұрақ қоюшы) – жұмыс жасау барысында үнемі сұрақ қойып отырады.

Бұлардан басқа да рөлдерді қолдануға тұрарлық, оларды қолдану сабақ мақсаттары мен жоспарланған нәтижелеріне байланысты болады:

- **идея келтіруші** («идеялар генераторы») – үнемі өз ойларын келтіріп, топтың әрекеттерін соларды жүзеге асыруға бағыттаушы;
- **ақын** – бірлескен жұмысты жандандыру мақсатында топ жұмысына немесе мүшелеріне арнап өлең мен ұйқастар шығарушы;
- **күмәнданушы** (немесе **скептик**) – сыншы секілді әр идея, ой мен әрекетті күмәнданып қабылдаушы, қарсы пікір айтушы;
- **барлаушы** – басқа топтарда жұмыстың қалайша жүріп жатқандығын анықтаушы;
- **хатшы** – топ жұмысының барысы мен қатысушылардың әрекеттерін қағазға түсіруші, проблеманың шешімін жазушы;
- **бақылаушы** – ойын ережелері мен рөлдерді орындау үшін қабылданған тәртіптерді, қатысушылар әрекеттерінің аяққы нәтижеге бағытталуын қадағалаушы, қатысушылардың әрекеттеріне баға береді;
- **уақыт қадағалаушы** (таймкипер) – жұмысқа берілген уақытты қадағалап отырады.
- Рөлдерді таңдауда мынандай **ережелер** қабылдаған орынды:
- Рөлдер ерікті түрде таңдалады.
- Әр қатысушы рөлдерге тиесілі міндеттер мен қызметтерді (функцияларды) барынша орындап, қадағалауы керек.
- Сабак барысында қатысушылардың рөлдермен алмасуына болады.
- Сабак барысында қатысушылар басқа да рөлдерді ойлап тауып, оларды орындауларына болады.
- Сабак аяғында әр қатысушы өзінің әрекеттері мен топ жұмысына жазбаша түрде есеп беруі керек.
- Рөлдерді алмастырып отырса да болады.
- Сонымен, бірлескен жұмысты еңбек пен танымның ең тиімді және өнімді әрекеті деп ұйғаруға әбден болады. «Егер есек болмасаң» атты сопылардың хикаясы да осы жәйтті баса айтады:
- *Ұстаз, айтыңызшы: адам жалғыз жүріп ақиқатқа жете ала ма?*
- *Ақиқатты іздеу – құм басқан құлазыған далада мөлдір суы бар құдық іздеумен тең. Егер құм ішіне жалғыз аттансаң, мүмкін жыртқыш аңдардың тырнағына түспей, құдықты табарсың, алайда сен жалғыздықтан мол қайғыға батасың.*
- *Есек те жалғыздан жалғыз құм даланың бір шетінен екінші шетіне жете алады, бірақ дұрыс бағытта жүруі үшін оны қаниама тепкі мен қамшы астына алу керек!- Сондықтан да, егер де есек болмасаң, сапарға жалғыз шықпа.*

ҚОСЫМША

Бірлескен оқудың элементтері

(Дэвид Джонсон және Роджер Джонсон құрастырған бірлесе оқудың элементтері келесі кітаптардан келтірілді: 1. Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №5 оқу құралы. - Алматы, 1998. - 13 – 14 беттер. 2. Некоторые вопросы образования. Пер. с англ. - Алматы: Центр Демократического Образования, 2001. - 26 бет).

1. Өзара позитивті тәуелділік.

Оқушылар қандай да болмасын жұмыс пен тапсырманы орындау үшін және сәтті нәтижеге жету үшін бір-біріне тәуелді (жағымды тұрғыдан) екендігін, бір-бірімен байланысты екендігін сезінуі керек. Мұндай тәуелділікті оқушы сыныбы ішінде келесі түсініктерді ұстану арқылы құрастыруға болады:

- оқушыларға ортақ мақсаттар қою (оқушылар тек өздері ғана оқымай, сонымен бірге өз жолдастарын да үйренуге ынталандырады),
- оқушылар арасында еңбекті бөлу (жұмысты рөлдер немесе міндеттерге бөлу оқушы-

лардың ортақ жұмыстың нәтижесіне деген жауапкершілігін арттырады),

- оқушылар арасында материалдарды, ресурстар немесе ақпараттарды топ мүшелері арасында бөлу (мұнда оқушылардың назары ортақ түсінік құрастыруға бағытталады),
- оқушыларға жауапкершілік жүктеу (түсінік құрастыру және сол ұғымды басқалардың игерілуі әр оқушыға байланысты деген идеяны ұстану),
- оқушылардың шағын топтарын марапаттау (мадақтау мен марапаттау топтың әр мүшесіне оның жұмыс нәтижесіне қосқан үлесін ескерусіз теңдей бөлінеді).

2. Бетпе-бет тұрғыдан өзара әрекеттесу.

Сыныпта оқушылардың бір-бірімен әрекеттесуі үшін тиімді жағдайлар жасау қажет: парталарда оқушылар бір-біріне бет қаратып отырып, оларда бірлескен әрекеттердің нәтижесін көрсетуге болатын материалдар болуы керек (плакат, маркерлер), оларға өзара әрекеттесуді қажет ететін тапсырмалар беру керек. Оқушылар бір-біріне жәрдемдесу, өзара пікір алмасу, бірін-бірі демеу, бірін-бірі үйрету арқылы өз оқуын жақсартта түседі.

3. Жеке жауапкершілік.

Топтың әрбір мүшесінің мақсаттары мен жауапкершілігін айқындау керек. Әр оқушының орындаған тапсырмасы жеке бағаланып (тест немесе жауап беру арқылы), оның нәтижелері топқа жарияланып отырады. Жауапкершілік тек жақсы оқитындарға ғана жүктеліп қоймай, барлық оқушыларды де қамтуы қажет.

4. Тұлға аралық жұмыс дағдылары.

Үйренушілерде әлеуметтік дағдылар қалыптаспаса, олар тиімді түрде бірлесіп жұмыс жасай алмайды. Мұндай дағдылар оқу/оқыту процесінің басты мақсаттарына айналып, әр сабақтың негізін құрауы керек. Өзара әрекеттесу мынандай дағдыларды меңзейді:

- басқара білу,
- шешім қабылдау,
- сенімге негізделген қарым-қатынас құру,
- жанжалдардың алдын алу, оларға жол бермеу.

5. Топтың дамуы.

Топтардың өз мақсаттарына қалайша жететіндігін және өзара тиімді қарым-қатынасты қалайша құратындығын талқылау үшін оқушыларға қажетті уақыт берілуі керек. Ұстаздың топтың дамуын келесі әрекеттерді қолдану арқылы жоспарлауына болады:

- Берілген тапсырманы орындауда топ мүшелерінің ұтымды үш әрекетін келтіру.
- Келесі сабақта топ жұмысының тиімділігін арттыруы мүмкін бір әрекетті келтіру.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕЖЕЛЕРІ

«Интербелсенді оқуды неден бастау керек?» деген сұраққа жауап бергенде, мен ең алдымен келесі ережелерді ұстану қажет деп есептеймін.

Бірінші ереже. Сыныпты жұмысқа дайындау.

Тиімді жұмыс жасау үшін сыныпта (сынып бөлмесінде, кабинетте) компьютер, LCD- проектор, тақта (оған қоса жылжымалы тақта да болса тіпті жақсы) немесе интербелсенді тақта, қол астында бор, флип-чарттар (плакаттар), маркерлер, А-4 форматындағы қағаз болғаны дұрыс.

Сынып үйренушілердің еркін түрде жұмыс жасауына қолайлы болуы керек. Мәселен, әр сабақта үйренушілер шағын топтар құрамын бірнеше рет өзгерту ықтимал, сол себепті де парталар мен үстелдер олардың емін-еркін қозғалуына кедергі болмауы қажет.

Сабақта парталарды қою үлгілері

1. Бетпе-бет отырыс	2. Қарама-қарсы отырыс
3. Үш жақты отырыс	4. Дөңгелек үстел

Әдетте сыныпта оқушылар партаға екеуден отырып, жүздерін мұғалім жаққа беріп отырады. Бұлай отыру олардың бір-бірімен қоян-қолтық араласып, тиімді қарым-қатынас жүргізуіне жәрдемдеспейді: алда немесе арт жақта отырғанмен қалайша әңгімелесуге болады? Отырғанда оқушылар бір-бірінің жүздерін көргені дұрыс, өйткені олардың әңгімелесетін, қандай да болмасын мәселені талқылайтын серіктері өз жолдастары болады.

Парталарды қоюдың да көптеген тәсілдері бар. Ең бастысы үйренушілердің бәрі де бір мезгілде сабақ жүргізушіні көре отырып, топ ішіндегі жұмысқа белсене араласуға мүмкіндік алуы керек.

Екінші ереже. Топқа бөлу.

Әр сабақта оқушыларды шағын топтарға бөліп, сол арқылы олардың бірлесе жұмыс жасауына қолайлы жағдай жасау керек. Үйренушілерді шағын топтарға 4-6 адамнан бөлген тиімді, олар партаны жағалай бір-біріне бет қаратып отырады.

Топқа бөлу әдетте кездейсоқ түрде жасалынады. Алайда әрбір оқушы жолдастарының әрқайсысымен тоқсан бойы топ құрамында жұмыс жасап шығуы керек. Мұндағы басты мақсат – үйренушілердің бір-бірімен тиімді қарым-қатынас құрып, ортақ тіл таба білуіне ықпал жасау. **Кез келген адаммен тіл табыса білу – ең басты дағды мен күзiреттiлiктердiң бiрi.**

Топқа бөлуді әрекетке негіздеп, қызықты қылып өткізген жөн (*топқа бөлу тәсілдері төменде беріледі*).

Үшінші ереже. Мақсаттарды және күтілетін нәтижелерді айқындау.

Әр сабақтың басында бүгін қарастырылатын тақырып бойынша ұстаз өз тұрғысынан сабақтың мақсаттарын айқындап, үйренушілерден қандай білім, білік, дағды, әрекеттер күтетіндігін жеткізеді. Сонан соң үйренушілердің өздерінен сабақтан нендей нәтиже күтетіндерін құрастыруды талап еткен орынды. Бұл әрекет әр үйренушіде өзінің сабаққа тікелей қатысы бар екендігі туралы ойды нақтылап, оларды «*Сабақта мен қандай білім аламын? Ол үшін мен қандай жұмыс пен әрекеттер атқаруым керек? Бұл білім маған қандай пайда бермек?*» деген сұрақтар төңірегінде ой-толғаныс жасауға шақырады.

Төртінші ереже. Жұмыс ережелерін қабылдау.

Сабақ басында жұмыс ережелерін қабылдап, оларды әрі қарай қатаң ұстану үйренушілерді тәртіпке шақырып, тиімді әрі үнемді түрде жұмыс жасауға қолайлы. Ол үшін әрбір шағын топ бұл мәселені 1-2 минут талқылап алғаннан кейін, олардың ұсыныстарын көлемді параққа (флип-чарт, плакат) түрлі-түсті маркерлермен жазып, сыныптың көрнекті жеріне іліп қоюға болады. Ұстаз тарапынан емей, өздері құрастырып қабылдаған ережелерді үйренушілер мейлінше қадағалауға тырысады.

Ережелер сан-алуан болуы мүмкін, мәселен, жұмыс регламенты, реті мен тәртібін анықтайтын, алайда олардың дені бірлескен жұмыста сыйласымды қарым-қатынас құруға бағытталғаны жөн. Мәселен:

- Біреу сөйлегенде, оның сөзін бөлмейік!
- Тұлғаның жеке басын сынамай, көзқарас пен пікірді сынамайық!
- Сабаққа кешікпейік!
- Қысқа да нұсқа сөйлейік!
- Уақытты үнемді әрі тиімді пайдаланайық!
- Берілген тақырыптан ауытқымайық!
- Біз үшін әрбір пікір құнды!
- Жекелей жұмыс жасағанда, бір-бірімізге бөгет жасамайық!
- Тыңдай білейік!
- Берілген тапсырманы мүлтіксіз орындайық!

Бесінші ереже. Сенім және жұмыс атмосферасын қалыптастыру.

Үйренушілерді психологиялық тұрғыдан интербелсенді оқуға дайындау қажет. Әдетте сабаққа келгендердің бәрі дерлік оқуға белсене араласып кетуге дайын емес, өйткені олардың өздерін ыңғайсыз әрі дискомфортты сезінуі мүмкін. Мұның себептері де баршылық:

- өзіне көтеріңкі жауапкершілік жүктеуі және содан қаймығу, жүрексіну,
- оң нәтиженің шығуына күмәндану,
- жазалаудан немесе күлкі/мазаққа жығылудан қаймығу,
- еріншектік пен шаршағандық (мәселен, бірінші сабақта ұйқысын аша алмау, немесе соңғы сабақта шаршау),
- назарын жинақтай алмау (мәселен, үзіліс кезіндегі оқиғалардың немесе алдыңғы сабақтың әсерінде болу).

Үйренушілердің сабақ барысында барлық шарттылықтардан арылып, ойлау аппаратын белсенділендіріп, жұмысқа толық ниеттеліп, қызу кірісіп кетуін бірінші мезетте ойсергектер арқылы жүзеге асыруға болады. Ойсергектер арқылы сыныптағы үйренушілер өздерін жеңіл сезінеді, ашылады, әрқайсысы біртұтас ұжымның өкілі ретінде алда күтіп тұрған бірлескен күрделі жұмысты атқаруға дайындалады (*Ойсергектердің үлгілері төменде беріледі*).

Алтыншы ереже. Барлық үйренушілер жұмысқа қатынасады.

Интербелсенді әдіс аумағында өтетін сабақ мақсаттарының бірі бірлесе жұмыс жасау болғандықтан, әр қатысушының жұмысқа белсене қатысқандығы абзал. Үйренушілердің білім игеру жұмысының, оның ішінде әсіресе бірлескен жұмыс әрекеттерінің қызықты әрі тартымды екендігіне көздерін жеткізгені дұрыс. Сол себепті де сабақтың басты тәсілі ретінде топтық жұмыстарды тану керек.

Жетінші ереже. Тыңдай білу: барлық пікірлер тыңдалады.

Суырылып алға шығып сөйлегеннен гөрі, тыңдай білген қиын шығар. Топтық талқылау кезінде барлық үйренушілердің өз пікірін келтіріп, басқалардың оны мұқият тыңдап, оның пікірін сыйлап, санасатын жағдай жасап отыру қажет. Мұндайда барлық қатысушылардың пікірі тыңдалуы керек.

Топтық бірлескен жұмыстан соң (талқылау, пікірлесу, ой қозғау, тапсырманы бірлесе орындау т.б.) әр топқа өз пікірі мен көзқарасын жариялау мүмкіндігін беру керек. Ол үшін топ атынан бір үйренуші (оны «сөйлеуші», «шешен», «спикер», «капитан» деп атауға болады) берілген уақыт ішінде өз ойлары мен ұйғарымдарын ортаға салады.

Сегізінші ереже. Жазбаша жұмыстар.

Үйренудің басты мақсаты – тұлғаның дамуы, оның ішінде әсіресе ойлау қабілеті мен шығармашылық дағдылардың өркендеуі. Ал жазу (жазба жұмыстары) – ойлаудың шырқау биігі. Жазуда үйренуші сонымен қатар «Мен» тұрғысынан өзінің ішкі жан дүниесін ашып, оны асқақтата түседі. Сол себепті де әр сабақта жазу жұмыстарын жиі қолданып отырған орынды. Ал үйренушінің бүгінгі сабақта нендей және қандай дәрежеде білім алғанын, оның өсуі мен дамуын, яғни оның білімін бағалауды тек жазбаша жұмыстарды орындауынан ғана объективті түрде білуге болады. Жазу жұмыстары – оқушы білімін бағалаудың дәлелді нысаны.

Тоғызыншы ереже. Кері байланыс.

Кері байланыс дегеніміз – сабақтың мазмұны немесе әдіс-тәсілдері, оның тиімділігі мен қандай дәрежеде өткендігі туралы үйренушілердің ой-пікірлері мен эмоциялары, олардың болашақтағы (келесі сабақтардағы) өз мұқтаждарын келтіруі. Бұл пікірлер мұғалімге өткізген сабағына баға беріп, оның ұтымды жақтары мен кем-кетіктерін анықтап, өз жұмысына өзгерістер енгізу мүмкіндігін береді.

Үйренушілер «*Сабақ қалай өтті? Қызық болды ма? Ұнады ма?*», «*Сіз үшін сабақтың құнды жәйттері қандай болды?*», «*Бүгін не нәрсеге үйрендіңіз (білдіңіз)?*», «*Бүгінгі үйренгеніңіз Сіз үшін болашақта қажет болады деп ойлайсыз ба?*», «*Осы тақырып бойынша тағыз да не білгіңіз келеді (қандай ақпарат көздерін оқисыз)?*», «*Қандай сұрақтарыңыз бар?*», «*Сабақтың өту барысы бойынша қандай пікірлеріңіз/ұсыныстарыңыз бар?*», «*Келесі сабақта қандай мәселелерге назар аудару керек деп ойлайсыз?*» деген сұрақтарды ауызша талқылағаннан кейін, оларға жазбаша жауап берумен жалғастыруы мүмкін. Онда кері байланыс бағалаумен бірігіп, оны орындауға оқушыларға жеткілікті уақыт беріледі (мәселен, 5-10 минут немесе одан да көп уақыт аралығында).

Жауаптарды, мәселен, «Шығу парақтары» тәсілі бойынша беруге болады. «Шығу парақтарында» оқушылардың сабақ бойынша мынандай сауалдарға жауап бергені орынды:

Білдім (Білдім және түсіндім).

- Білгім келеді.
- Ұнады/ Ұнамады.
- Сұрақтарым

- өзіме;
- мұғалімге;
- басқа оқушыларға.
- Пікірім.
- Тілектерім.
- өзіме;
- басқа оқушыларға;
- мұғалімге.
- Өз жұмысыма деген көзқарас
- Мен қалайша жұмыс жасадым?
- Өз жұмысыма көңілім тола ма?
- Сәтті шыққан әрекетім қандай болды?

Бұл жерде әр «Шығу парақтарында» үш сұрақ/сауалдан аспағандығы орынды екендігін естен шығармау керек.

Үйренушілердің пікірлері мен қойған сұрақтары мұғалім тарапынан ескеріліп, келесі сабақты соларға жауап берумен бастау мүмкіншілігін береді.

Кері байланыс ұстаз бен оқушылардың арасында сенімге негізделген қарым-қатынас орнатуға бағытталады. Сонымен қатар ол өткен сабақты бағалау мен талдаудың, келесі сабақты жоспарлаудың тиімді түрі болып табылады.

РЕФЛЕКСИЯ МЕН КЕРІ БАЙЛАНЫС

Рефлексия туралы

«Рефлексия» сөзі латын тіліндегі «reflexio» – «артқа қарау» деген ұғымынан туындайды. Джон Дьюи рефлексиялық ойлауды былай сипаттайды: «Қандай да болмасын бір пікірді не білімнің ықтимал көрінісін олардың негіздерін ескере отырып белсенді түрде, толассыз және мұқият қарастыру, осының салдарынан туындаған қорытындаларды талдау» (Дж.Дьюи, 1997, 15).

Жалпы алғанда рефлексия зерттеу секілді: адам мұнда өзінің ішкі дүниесін жан-жақты қарастырады, яғни өзін өзі зерттейді. Бұл зерттеудің басты тақырыбы адамның өзі болып табылады. Осы тұрғыдан алғанда рефлексия адамның өзінің ішкі ахуалы мен өзгерістерін тануы іспеттес: адам жасап жатқан әрекеттерін бір сәтке доғарып, өзінің ішкі жан дүниесіне үңіледі, өзімен өзі әңгімелеседі, сырласады, әрекеттерін талдап, оларға баға береді, өзіне «сырт көзбен» қарайды. Осыдан кейін әрекеттеріне өзгерістер енгізеді, кемшіліктерін түзейді, оларды болдырмаудың жолдарын қарастырады, болашақта қандай істер жасайтындығын жоспарлайды. Жалпылама алғанда, рефлексияның қадамдары мынандай болуы ықтимал: 1) Аялдама жасау (тоқтау); 2) Артқа қарау: түсіну, талдау, бағалау; 3) Өзгерістер енгізу; 4) Болашақты жоспарлау.

Рефлексия сыни ойлау арқылы жүзеге асырылады, өйткені мұнда дайын жауап жоқ, оны іздеу керек, іздену қажет, жобалау мен жоспарлау керек, болжам жасап, жаңалық ашу қажет.

Рефлексия күмәндану мен терең ойлануды қажет етеді, мұнда өз әрекеттеріңді, ойлауыңды, ұстанымдарыңды жан-жақты қарастыру керек, өзіңе өзің толассыз түрде сұрақтар қойып, оларға жауап табуға ұмтылу. Бұл туралы Дж.Дьюи «Егер пайла болған ой лезде қабылданатын болса, онда алдымызда сыни ойлау емес, мұнда рефлексия minimum түрінде болады» деп айтқан да, әрі қарай рефлексияны «затты жан-жақты зерделеу, ойлану, ойды дамытатын және оны не құптайтын, не жоққа шығаратын қосымша деректер мен жаңа жәйттерді іздестіру» (Дж.Дьюи, 1997, 22) деп атайды.

Рефлексия – өзіндік тәжірибе, өзін-өзі тану мен өздігімен үйрену туралы ойлану. Ол білім алушыларға өзінің үйрену әрекеттері мен амалдарын айқындау мен нақтылау, үйренудің мақсат-міндеттерін тұжырымдау, үйрену нәтижелерін сараптап, ой елегінен өткізу мүмкіндіктерін береді.

Сонымен рефлексияда адам әрекеттерін бір мезетке тоқтатып, жан-жағына байыппен қарап, өзіне мынандай сұрақтар қояды: «Мен кімін? Қандаймын? Не істеп жатырмын? Осы әрекеттерімнің мақсаты қандай? Мен қалай әрекеттенудемін? Бұл маған не береді? Мен мұны қалай қолданамын? Маған мұны қалайша өзгертуге болады? Енді не істеймін?» Бұл сауалдарға ол өз алдында бүкпесіз шындық тұрғысынан адал түрде жауап береді, басқа да сұрақтарды туындатып, оларға да жауап іздейді. Адамның өзімен өзі жасаған диалогі осылайша жалғаса береді, тіпті үздіксіз сипат алады.

Сондықтан да рефлексияның оқу процесінде алатын орны ерекше. Өйткені үйрену деңгейі адамның өз әрекеттерін ұйымдастыру мен өзгертулерді қалайша ойластыра білетіндігіне байланысты. Басқаша сөздермен айтқанда, рефлексия – адам миындағы метанымдық (метакогнитивтік, «танымды тану») процестермен байланысты. Рефлексияда адам өзінің ойлау, зерделеу процестерінің қалай өтетіндігі туралы ойланады, танымдық әрекеттерін түсінеді және түсіндіреді, оларға мақсат қояды, жоспарлайды, шешім қабылдайды, әрі қарай не болатындығын болжайды. Бұл әрекеттер арқылы адам өз білгенін сынайды, білімін сыни тұрғыдан талдайды.

Осыған байланысты үйрену адамның өзінің жасаған әрекеттерін есіне түсіріп, оларды нақты айқындағанда ғана іске асырылады (мән-мағынасы, қиындықтары мен оларды шешу жолдары, түрлері, құралдары, нәтижесі, т.б.), яғни рефлексия арқылы әрекеттердің реті мен мазмұны қарастырылып (адам әр қадамын өлшеп-пішіп алады), проблема шешіледі де адам осындай тұжырымдау арқылы өзіндік пікір мен ұғым қалыптастырады. **Үйрену – рефлексияның нәтижесі.**

Оқушыларды әр сабақта рефлексия жасауға үйрету керек. Өйткені бала рефлексия жасай алмаған жағдайда, яғни өз әрекеттерін түсіндіріп, оларға талдау жасап, бағалай алмаса, онда оның берілген оқу әрекеттерін ғана орындап, бірақ олардың өзінің дамуындағы маңызын түсінбейтіндігі анық. Басқаша сөзбен айтқанда, рефлексия жасай алмайтын оқушы өзінің өзгерістерін де байқамайды.

Үйренуде рефлексия сабақ соңында оқушылардың тақырыпты қандай деңгейде игергендігін білуге бағытталатын қарапайым бекіту мен қорытындылау емес (мәселен, «Сонымен бүгінгі сабақта біз не өттік/білдік/қарастырдық?») секілді сұрақтар арқылы).

Рефлексияда оқушы өзінің қалай үйренгендігін (үйренудің қадамдарын, әдіс-тәсілдерін) талдап, оларды түсінуге тырысады. Ол өзінің атқарған әрекеттерін зерделеп, олардың берген нәтижелерін нақтылайды, оларды қалайша жақсарту болатындығы туралы ойланады. Мұндай зерттеу жұмысы білім алушыға жасалынған іс-әрекеттерін талдап, оларды бағалау мүмкіндігін беріп, оны сонымен бірге болашақтағы үйрену амалдарын жоспарлап, өз білгендерін арттыруға ынталандырады.

Рефлексияда адам өзімен ылғи да диалогте болады: оның психикасы екіге бөлінеді. Бір бөлігі «Мен-өзім» болады да, екінші бөлігі «Мен-басқа» рөлінде болады, немесе, М.М.Бахтин бойынша, «Мен-орындаушы» және «Мен-қадағалаушы» болып екіге бөлінеді. Адам осылайша өз әрекеттеріне сырт көзбен қарап, оларды екшейді, таразы басына салады, олардың дұрыс-бұрыстығын ажыратады. Ылғи да «Мен оның (яғни өзінің) орнында болсам, не жасар едім?» деген ой үстінде болады.

Бұл ұйғарымға сәйкес, психолог А.А.Бизязеваның өте орынды келтірген мысалдарына сүйенсек, мұғалім сабақта «Мен-орындаушы» ретінде жаңа тақырыпты түсіндіреді де, ал «Мен-қадағалаушы» рөлінде «Мен қалай түсіндіріп тұрмын?» деп өз әрекетін талдап, оны бағалайды. Осыған ұқсас шахмат ойынында шахматшы тек алдында отырған адамға қарсы ойнамай, ойша қарсыласының орнына отырып, соның жүрістерін жасап, оларға қарсы жүрістерді ойластырып отырады (А.Бизязева, 27).

«Мен-басқа» ұғымы адамды шынайы түрде жан-жақты қарастырғандықтан, адам мұндай «қарсыласының» ескертпелерін, айқындаған қателері мен олқылықтарын алдын алып, оларды түзетуге тырысып отырады. Басқаша сөзбен айтқанда, «Мен-басқа» адамға тыныштық бермей, оны үздіксіз мазалап, тоқтатпай, оның әрі қарай жылжуына, дамуына себепкер болады. Адамның танымы (білімі) осылайша бір-біріне қарама-қарсы полюстердің қақтығысуы нәтижесінде өседі.

А.А. Бизяева рефлексияны лезде тудырудың мынандай тренингін ұсынады: «Ол үшін «Қазіргі кезде айналысып жатқан іс-әрекеттеріңіздің қайсысы өзіңіз үшін ең маңызды болып табылады?» деген сұраққа жауап беріңіз. Ойландыңыз ба? Енді төмендегі сұрақтарды мұқият оқыңыз. Асықпаңыз, егер де Сіз өзіңізге өзіңіз шыншыл және адал болсаңыз, онда әрбір сұраққа берген жауабыңыз Сізге өзіңіз туралы жаңа білім беруі мүмкін.

- Бұл істе мен шындығында қандай нәтижелерге қол жеткізім келеді?
- Бұл нәтиже шындыққа айналу үшін менің алғашқы қадамым қандай болуы керек?
- Бәрі маған ғана байланысты ма?
- Мен өзім осы нәтижеге тікелей жауаптымын ба?
- Мен нәтиженің қолжетімділігіне сенемін бе?
- Менің күмәндарымның себебі қандай?
- Мұны бұрын жасауда маған не кедергі болды?
- Нәтижеге жету жолында болашақта қандай мүмкін кедергілерді көріп тұрсыз?
- Егер мен мақсатқа жетсем, менің өмірімде қандай игі өзгерістер болады?» (А.Бизяева, 32).

Осы секілді сұрақтарға жауап беріп, біз өз әрекеттерімізді жобалап, мақсаттарымызды айқындауға, басқалардың іс-амалдарын түсінуге үйренеміз, жеткен нәтижеге баға беріп, оларды жақсарту тұрғысында әрекеттенеміз. Мәселе бұл жерде әрекеттерімізді зерделеп, жетістіктер мен қиыншылықтарды талдаумен қатар рефлексиялық ойлаудың реті мен әр кезеңін тереңінен қолдануда. Мәселен, сабақтан кейін өзіңізге мынандай сұрақтар қойып, оларға жауап іздеуге болады:

- Сабақты өткізуім өзіме ұнады ма?
- Мен сабақта нақты мақсат қойдым ба?
- Мен мақсатыма жеттім бе? Оның дәлелдері қандай болды?
- Таңдап алынған тәсілдер тақырыпты тереңінен ашуға көмектесті ме?
- Талқылауды жандандыратын ашық сұрақтарды қойып отырдым ба?
- Барлық оқушылар сабаққа белсенді түрде қатысты ма?
- Мен оқушыларды сабаққа белсене қатысуын ынталандыра алдым ба?
- Мен оқушылардың сабаққа белсене қатысуын ынтасын бәсеңдеткен жоқпын ба?
- Өзіне өзі сенбейтін оқушыларды қолдап отырдым ба?
- Мен зерттеу сұрақтарын қойып, жорамалдау жасауға ынталандырдым ба?
- Менің пікірім оқушылардың пайымдауларынан үстем болған жоқ па?
- Мен әрбір әрекеттен кейін оқушылардан кері байланыс алып отырдым ба?
- Менің ең сәтті шыққан әрекетім қандай болды?
- Менің ең сәтсіз шыққан әрекетім қандай болды?
- Бұл сабақ бұдан да мәнді болу үшін оған қандай өзгерістер енгізе аламын?

Ресейлік зерттеуші В. Краевский білім алушының рефлексиясын ұйымдастыру мынандай кезеңдерден тұруы ықтимал деп есептейді:

1. Пәндік әрекеттерді (рефлексияға дейінгі) уақытша тоқтату.

Пән бойынша жүргізіліп жатқан таным әрекеттерге (математикалық, зияткерлік, көркем т.б.) аялдама жасалынады немесе олар уақытша тоқтатылады. Мәселені шешу барысында қиындық туғанда назарды алдыңғы әрекеттерді талдауға бұрылады.

2. Жасаған әрекеттердің реттілігін қайта қалыптастыру.

Жасаған әрекеттердің реттілігін ауызша немесе жазбаша сипаттау. Мұнда тіпті оқушыларға маңызды болып көрінбеген әрекеттер де сипатталуы керек.

3. Әрекеттердің құрастырылған реттілігін зерттеу.

Әрекеттердің құрастырылған реттілігін оның тиімділігі, өнімділігі, мақсаттарға сәйкестігі т.с.с. тұрғысынан зерттеу. Оқушылар рефлексиялық материалды талдаудың параметрлерін мұғалімнің ұсынысы бойынша немесе өз мақсаттарының негізінде таңдайды.

4. Рефлексияның нәтижелерін анықтау және нақтылау.

Мұндай нәтижелердің бірнеше түрі ажыратылады:

- Әрекеттің пәндік өнімдері: идеялар, ұсыныстар, заңдылықтар, сұрақтарға жауап беру т.б.;
- Әрекет барысында жасалынған (құрастырылған) немесе қолданылған құрал/тәсілдер;
- Болашақ әрекеттер бойынша болжау/гипотеза: «бұл сапа және мөлшер тұрғысынан былайша өседі».

5. Пән ауқымындағы келесі әрекеттерде болжау мен гипотезаларды тексеру.

Рефлексияны оқу үрдісіне енгізгендегі ең басты проблема оқушылардың өздерінің нәтижелері мен проблемаларының себебін анықтай алмай, әрекеттері барысында не болып жатқандығын түсіндіре алмаумен байланысты (В.Краевский. Рефлексия в практике обучения. http://www.elitarium.ru/2011/08/03/refleksija_v_obuchenii.html).

Енді әдістемелік әдебиетте келтірілетін рефлексия түрлеріне тоқталып өтейік.

Қызмет тұрғысынан келтірілетін рефлексия түрлері

1. Әрекет рефлексиясы: өз әрекеттеріне баға беру («жасадым – жасамадым», «үлгердім – үлгермедім»), оқу материалын игеру тәсілдері мен құралдарын сараптау, ең тиімді шешімдерді іздестіру. Әрекет рефлексиясын сабақ соңында қолдану әр оқушының белсенділік деңгейін көрсетеді.

Тәсілдері: «Табыс баспалдағы», «Блоб ағашы», «Блоб көпірі» т.б.

2. Сенсорлық/сезімдік рефлексия: көңіл-күй мен эмоциялық бағалауды білдіру («ұнады – ұнамады», «жайлы – жайсыз», «қажет – қажет емес»). Сабақтан кейінгі көңіл-күй мен эмоциялық ахуалды смайликтер, бас бармақты жоғары не төмен көрсету, Күн немесе бұлт суреттерін салу т.б. арқылы көрсету.

3. Зияткерлік рефлексия: танымдық ұғымдар тұрғысынан сабаққа немесе өз түсінігіне баға беру («білдім – білмедім», «түсіндім – түсінбедім», «оңай болды - қиындық туғызды»).

4. Ішкі әлем рефлексиясы: рухани мәселелер ауқымында өзін бағалау («өзгердім – өзгермедім», «жақсардым – нашарладым», «мен үшін құнды болды/болмады»).

Құрылым тұрғысынан рефлексияның түрлері

а) жеке – өзін-өзі бағалаудың қорытындысы бойынша бір оқушымен әңгіме жүргізу; мұнда оқушының өзін-өзі бағалаудың нақты түрде қалыптасу деңгейін анықтау мақсатталады: оқушы өз жұмысын қандай ерекшеліктері үшін және қалай бағалағандығын айқындайды;

б) топтық – қойылған мақсатты шешу жолында топтық жұмыстың тиімділігі мен оның әр мүшесі әрекеттерінің маңызын нақтылау.

КЕРІ БАЙЛАНЫС

Рефлексия адамның өз білімі мен әрекеттерін талдау, сол туралы өзіне есеп беру болғандықтан мұнда басқа адамдардың пікірлері мен бағалауының алатын орны ерекше, өйткені өзіне сырт көзбен қараған адам басқа адамдардың өзі туралы пікірлері арқасында рефлексиясын тереңдете түседі. Өзі туралы сырт пікірлерді адам қарым-қатынаста біледі. Осындай қарым-қатынаста өзі туралы пікірді есту мен білуді кері байланыс деп атайды. Сырт пікірлер адамға өзінің қайда және қандай екендігін білуге көмектесіп, болашақ әрекеттеріне түзету енгізіп, оларды жоспарлау мүмкіндігін береді. Сол себепті кері байланыс – келесі әрекеттерді ынталандыруға бағытталған рефлексияның ақпараттық негізі.

Адамның бір ерекше қасиеті бар: біз өзіміз туралы өзгелердің пікірін естігіміз келіп тұрады. Сондықтан да кез келген әрекеттен кейін басқалардан «Қалай болды? Мен сырт көзге қалай болып көріндім? Қалай сөйледім (жасадым, отырдым, тұрдым, жаздым т.б. әрекеттерді келтіруге

болады)?» деп өзіміз туралы пікірін сұраймыз. Сол әрекетті бақылаған адам өз пікірін айтады, бағасын береді. Оның пікірі өзіміздің оймен сәйкес келуі немесе келмеуі де мүмкін. Алайда **сырт пікір бізге білім мен әрекеттерімізді түзету, өзгерту, жақсарту мүмкіндігін береді**. Олардың мұндай пікірі біз үшін кері байланыс болады. Осылайша өзгелердің өзіміз туралы пікірлері бізге өзімізді тануға, ішкі «Мен»-нің қалыптасуына көмектеседі.

Ал енді осыған қарама-қарсы жағдаятты көз алдыңызға елестетіп көріңіз: Сіздің әрекетіңізден кейін бір де бір адам ләм-мим деп жұмған аузын ашпады, өз ойын айтпады делік. Осындайда өзіңізді қалай сезінер едіңіз? Әрине, мұндай жағдаяттың қуаныш және қанағат әкелуі екіталай, өйткені біз өз әрекетімізді басқалардың талдағанын және бағалауын қалаймыз.

Кері байланыс (ағылш. feedback) – адамның өзі қуә болған оқиғаға немесе басқалардың әрекетіне айтылған пікірі, реакциясы. «Сырт көз сыншы» дегендей, мұндай сырт пікірдің өз әрекеттеріңді реттеуге, жақсартуға тигізетін септігі өте жоғары. Сол себепті бүгінде кері байланыс үйренудің (білім алу жүйесінің) маңызды ұғымы деп есептелінеді. Кері байланыс арқылы алынатын мәліметтер әсіресе өз біліміне түзету мен өзгертулер енгізу ісінде өте құнды болып табылады.

Кері байланыстың мәнін «Екі жұлдыз, бір тілек» атты тәсіл жақсы келтіреді. Алдымен біреудің әрекеті мен жасаған ісін мақтаймыз, оның жағымды және тиімді жақтарын атап көрсетеміз, содан соң бұл жұмысты қалай жақсартуға болатындығы туралы ұсыныс айтамыз, бағыт-бағдар сілтейміз.

2013 жылдың наурыз айында Амстердамда өткен «Ұстаз сапасы» атты оқытушылық қызметтің Халықаралық Саммитінде оқу мен оқытудың сапасы көп жағдайда кері байланысқа тәуелді екендігі аталды. Ұстаздардың оқушылар тәрбиесіне жасайтын ықпалын бағалау өте қиын, алайда ата-ана, оқушылар мен қоғам мүшелерінің кері байланысы осы мәселені айқындауға қолғабыс болады. Саммит мұғалімдерге өздерінің кәсіби біліктілігін жақсарту үшін кері байланыстың өте қажет екендігін және біраз жетістіктерге бастайтындығын кеңінен атап көрсетті (<http://asiasociety.org/teachingsummit>).

Әлемнің ең бай адамы Билл Гейтстің «Мұғалімдерге шынайы кері байланыс керек!» деп баса айтып, АҚШ білім беру жүйесі алдында осындай мақсат қойғандығы бекерден бекер жәйт емес (www.youtube.com/watch?v=CW1Ssx-s2U4). Оның ойынша, АҚШ білім беру жүйесі Шанхай мектептерінен үлгі алуы керек: Қытайдың бұл мегаполисінде әрбір мұғалім – мейлі ол тәжірибелі болсын, мейлі жас болсын – өз сабақтары мен әрекеттеріне кері байланыс алуға және өзгелерге беруге құқылы екен: мұнда кері байланыс мұғалім кәсібінің ең маңызды бөлігі деп есептелінеді.

Кері байланысты қолданғанда мынандай жәйттерді есте ұстаған дұрыс:

- Кері байланыстың үйренудің ең тиімді әдісі екендігін ұмытпаңыз, өзіңізге қажетті екендігін де естен шығармаңыз. Бұған қоса кері байланысты жұмысымызды жақсартудың, өз олқылықтарымызды түзетудің ең тиімді нысаны деп қабылдау керек. Сол себепті кері байланысты сабырлықпен және іштей болса да ризашылықпен қабылдау керек. Бұл жерде «Ал егер кері байланыс атаулының бәрі де ақшаға жасалынып, ақылы болса, не болар еді?» деп өзімізден сұраған орынды болар.

- Кері байланыс әрқашан да субъективті болады, өйткені ол – біреудің өзіндік пікірі. Осы тұрғыдан алғанда кері байланысты ақиқат деңгейіне шығарудың қисыны жоқ шығар. Оны басқа адамның бағасы деп қабылдап, оның еш міндетті емес екендігін естен шығармаған абзал. Бізге қандай да кері байланыс берілсе де оның тиімді/тиімсіздігін, пайдалы/пайдасыздығын өзіміз өлшейміз және бағалаймыз, оны қабылдау не қабылдамауды өзіміз шешеміз.

- Мүмкін кері байланыстың ең құнды жағы бізге ұнамайтын бөлігі болатын шығар: айтылған сын мен ескертпелер, айқындалған кемшіліктеріміз бен қателеріміз. Алайда мен сіздерге кері байланыс бергенде тым қатал сыншы болмауды ұсынамын, өйткені «Суық-суық сөйлесе, мұсылман діннен таяды», «Адамның көңілі бір шөкім насыбайдан қалады», «Итің жаман!» дегенде, ой, өлгенім-ай!» дегендерді ұмытпайық! Сондықтан да кемшіліктерді тіке бетке баспай, оларды жанамалай жеткізген жөн болар? Мысалы, мынандай сұрақтар арқылы: «Неліктен Сіз бұлай

жасадыңыз (айттыңыз, жаздыңыз, ұйғардыңыз, т.б.)? Мүмкін олай емес, былай болар?» немесе «Егер мына жерге мынандай өзгертулер енгізсе, не болар еді?»

- Негізінен кері байланыстың үш негізгі қызметін ажыратуға болады: әрекеттерді түзету мен реттеу, тұлға аралық қатынастарды реттеу, өзін өзі тану құралы. Сондықтан оның мазмұны жағымды, позитивті болу керек. **Кері байланыстың негізгі идеясы жасалған істі бағалау емес (оның жақсы не жаман жасалынғандығын анықтау), керісінше, не жасалуы керектігін көрсету.**

Сонымен, кері байланыс оқу/оқыту мен үйренудің/үйретудің қалай жүріп жатқандығын, оның сапасын анықтау мүмкіндігін береді. Кері байланыс арқылы оқу мен оқушылардың жетістіктері мен кемшіліктерін анықтауға болады. Кері байланыс дұрыс жауап немесе бағыт таңдалынып, қателерді түзету әрекеттерін іске қосады.

КЕРІ БАЙЛАНЫСТЫ ҰСЫНҒАНДА МЫНАНДАЙ ЕРЕЖЕЛЕРДІ ҰСТАНҒАН ДҰРЫС:

Позитивті болу.

Талданып жатқан әрекеттің жағымды, ұтымды жақтарын көруді ұмтылу қажет. Тіпті адамның мақтайтындай қасиеті болмаса, онда оның ниеті мен ынтасын жағымды деп тану керек. Ұсыныс жасағанда жұмысты жақсартатын мәселелерге тоқтаған дұрыс. Әңгімені өзгені жақтыру және сыйлау тұрғысынан жүргізу керек.

Бағалаушы болмау.

«Адамның басқа адамдардан айырмашылығы – оларға ұқсамайтындығында» деген қағида ны ұстанған орынды, яғни біз басқалардан артық та, кем де емеспіз, тек өзгешеміз. Кері байланыста сол себепті өзімізді жоғары да, төмен де қоймау керек, тек өз ойымыз бен түсінігімізді келтіру қажет.

Кеңес бермеу, үйретпеу, тек ұсыныс жасау.

Адам біреуге кеңес бергенді ұнатады да, алайда өзіне ақыл айтқанды ұнатпайтындығын ұмытпау керек. Осыны есте сақтай отырып, ақылғөйсінбей, «Мынаны жасау керек!», «Олай ету қажет!» немесе «Мен Сіздің орныңызда былай жасар едім!» деген сөздерді айтпай, өзіміздің пікірімізді келтірейік, ал оны қабылдау не қабылдамау – кері байланысты алушы адамның құзыры. Мұнда кері байланыс берушінің сөйлеу интонациясы сұраулы, ал ең жиі қайталайтын сөзі «мүмкін» болуы керек болар, яғни ол ылғи да кері байланыс алушының пікірін сұрап, онымен ақылдасып тұрғандай болады: «Мүмкін былай жасау керек шығар?»

Ынталандыруға ұмтылу.

Кері байланыстың бір мақсаты – адамды шығармашылық жұмысқа ынталандыру. Жағымды пікір айтумен қатар адамды болашақта өз жұмысына игі өзгертулер енгізетіндей қызықтырып, шабыттандырған дұрыс.

Сыпайы болу.

Адамды жекімей, ұрыспай, дөрекі сөйлемей, ренжітпеуге тырысу керек, өйтпеген жағдайда оның кері байланысты ризашылықпен қабылдап, өз әрекеттеріне соны өзгерістер енгізетіндігі екіталай.

Көмектесу, жәрдем беру.

Адамға шынайы түрде жақсылық тілеп отырғандығымызды дәлелдеп бағу керек. Кері байланыста «Мен Сізге қалайша көмектесе аламын деп ойлайсыз?» деген секілді сұрақтар арқылы өзіміздің қол ұшын беруге дайын екендігімізді білдірген жөн.

Тең ұстау.

Кері байланысты жүргізудің негізгі нысаны ақылдасу, кеңесу болғандықтан мұндай әңгімеде екі жақ та бір-біріне пара-пар болуы керек. Біреудің екіншіден жоғары тұруы кері байланыстың нәтижелі болатындығына нұқсан болады.

Сәттілікке бағыттау.

Тыңдаушының көкейіне «Кері байланыс – игі әрекет» деген оймен қатар оның нәтижелерінің тұлғаның дамуы мен өсуі үшін маңызды екендігін ұялату керек. Ал игі нәрсенің қорытындысы тек жағымды болатындығын да ұмытпаған жөн. Кері байланыс тиімді әрі сәтті болған сайын мұғалім оқу/оқытудың қалай жүріп жатқандығы, оқушылардың қалай оқитындығы туралы қажетті мәліметтер алып отырады.

КЕРІ БАЙЛАНЫСТЫ АЛҒАНДА МЫНАНДАЙ ЕРЕЖЕЛЕРДІ ҰСТАНҒАН ДҰРЫС:

Ризашылық білдіру.

Кері байланыстың бір адамның екіншіге шын көңілмен көмек көрсету екендігін ескере отырып, айтқан ескертпелер мен ұсыныстарға ризашылықпен қарау керек: кері байланыс берушіге жиі рахмет және алғыс айтып, ол Сізді ынталандырғандай, оны да жігерлендіріп отыру қажет.

Тыңдай білу.

Кері байланыс берушінің сөзін бөлмей, оны ылғи да мақұлдап отырған дұрыс (бас изеп, ишаратпен). Қажет болған жағдайда оған ойын нақтылайтын сұрақтар қою арқылы бұл мәселе бойынша өзіңіздің келісетіндігіңізді және хабардар екендігіңізді білдіріңіз, әңгімені өзіңізге қажетті бағытқа бұрып отырыңыз.

Мадақтай білу.

Ризашылықты білдірумен қатар кері байланыс берушіні мадақтауды да ұмытпаған жөн. Осы арқылы біз тиімді қарым-қатынаспен бірге берілген ұсыныстардың сапасын да арттырамыз. «Сіз бұл мәселеге тіпті де мен ойламаған жақтан қарадыңыз! Шындығында да бұл өте тиімді ұсыныс (идея, ой, әдіс, тәсіл т.б.) екен! Менің ойымша, Сіздің сөздеріңізде терең мағына бар! Бұл ұсынысыңыз менің тәжірибемде маңызды орын алады деп ойлаймын!» секілді сыпайы мақтаулардың әңгімені мәнді жасайтындығы анық.

РЕФЛЕКСИЯ МЕН КЕРІ БАЙЛАНЫС ТӘСІЛДЕРІ

Сабақ соңында оқушылар ауызша немесе жазбаша мына сұрақтарға жауап бере алады:

1. Бүгін мен ... білдім.
2. Маған ... қызық болды.
3. Маған ... қиын болды.
4. Мен ... тапсырмаларын орындадым.
5. Мен ... екендігін түсіндім.
6. Мен енді ... жасай аламын.
7. Мен ... екендігін сезіндім.
8. Мен ... иемдендім.
9. Мен ... үйрендім.
10. Мен ... жасап көремін.
11. Мені ... таң қалдырды.
12. Сабақ менің өміріме ... берді.

Рефлексиялық шеңбер

Бұл тәсіл «Үлкен шеңбер» тәсіліне ұқсас. Оқушылар шеңберленіп орындықтарға отырады (немесе аяғынан тік тұрса да болады). Мұғалім оларға рефлексияны шақыратын мынандай сұрақтар қояды:

- Сабақ барысындағы көңіл-күйіңіз қандай болды? Неліктен?
- Бүгін не білдіңіз? Сіз үшін не жаңалық болды?
- Сабаққа қатысуыңызды қалай бағалайсыз?
- Сабақта қандай қиындықтар туындады?
- Сабақ аяғындағы көңіл-күйіңіз қандай болды? Неліктен?

«Бес саусақ» тәсілі

Оқушылар паракқа алақандарын қойып, оны жиегімен қаламмен айналдырып өтеді. Осыдан соң олар сабақ туралы мынандай сұрақтарға жауап беріп, салынған саусақтарына жазады: Бас бармақ – басты мәселе. Бүгін сабақта ең құнды мәселе қандай болды?

Балалы үйрек – бірлесу. Мен топта/жұпта қалай жұмыс жасадым? Кімге көмек бердім? Кімді риза жеттім?

Ортан терек – ойлану. Мен бүгін қандай білім мен тәжірибе алдым?

Шылдыр шүмек – шынайылық. Сабақ маған ұнады ма? Неліктен?

Кішкентай бөбек – көңіл-күй ахуалы. Мен сабақта өзімді қалайша сезіндім?

Сабақ соңында қойылатын сұрақтар

Оқушыларды рефлексияға шақыру үшін және кері байланыс беру мақсатында оларға мынадай сұрақтарға жеке және бірлесе жауап беруді тапсыруға болады:

- Сабақты қалай атар едіңіздер?
- Сабақтың мақсатына жеттік пе? Неліктен олай ойлайсыздар?
- Сабақтан кейінгі көңіл-күйіңіз қандай?
- Сабақта ең маңызды не болды?
- Бұл сабаққа қандай өзгерістер енгізер едіңіздер?
- Өз жұмысыңызға қанағаттанасыздар ба?
- Өзіңізді не үшін мақтар едіңіз?
- Сабақ қорытындысы қандай болады деп ойлайсыздар?
- Сабақ қорытындысы бойынша кімді мақтар едіңіз? Неліктен?
- Кімнен жақсы көмек алдыңыз?
- Келесі сабақтың мақсаты қандай болады деп ойлайсыздар?

Кемпіркөсак

Тақтадағы кемпіркөсак суретіне өз есімдері жазылған стикерлерді желімдейді. Олар ең төменгі қызыл түстен ең жоғары орналасқан күлгін түске стикерлерді желімдеу арқылы өздерінің сабақтағы түсінік (немесе көңіл-күй) деңгейін білдіреді.

Берілген үлгілер бойынша сөйлем құрау

Оқушылар жазбаша мына үлгілер бойынша сөйлемдер құрастырады:

Мен ... , өйткені ...

Мен қалайша ...

Неліктен мен ...

Менде мынандай сұрақ бар: ...

Сонымен мен...

Рефлексия парағы

Сабақ соңында оқушылардың төменде көрсетілген кестелерді толтырып, оларды топ ішінде немесе сыныппен талқылауына болады. Мұғалім талқылауға қатысып, оны қорытындылайды.

Сабақтағы жетістіктерім	Оның себептері	Сабақтағы кемшіліктерім	Оның себептері

Бір ауыз сөз

Оқушылар стикерлерге сабақ туралы бір ғана сөз жазып, оны тақтаға жапсырады. Өз ойларын түсіндіріп береді. Стикерлерге сабақты бағалайтын келесі сөздерді жазуға болады (оларды тақтаға алдын-ала жазып қойған дұрыс): ұнады, қажет, пайдалы, білдім, үйрендім, қызықтым, ұмтылдым, есте сақтадым т.б.

Сабақта үйренгенін бағалау

Ұнады	Неліктен?	Қиын болды	Неліктен?

Шеңбердегі доп

Оқушылар шеңберлене отырып, бір-біріне кішкене допты лақтырады (немесе жүректің кішкене сұлбасын сағат тілі бойынша жылжытып отырады). Доп қолына тиген оқушы сабақ туралы бір сөйлем айтады.

Мұғалімнің қойған бағасын түсіндіру

Мұғалімнің қойған бағасы (ауызша немесе жазбаша)	Неліктен бұл бағаны маған қойды?

Иық тірескен шеңбер

Оқушылар шеңберге бір-бірінің иығына қолдарын салып, құшақтасқан түрде тұрып, сабақ туралы өз пікірлерін келтіреді. Мұғалімнің де бұл шеңберден орын алғаны дұрыс.

«Менің сабақтан кейінгі әсерім» кестесі №1

Қандай ой пайда болды?	Не сезіндім?

Көңіл-күйді салу

Оқушылар өзінің көңіл-күйін қарандаш, маркер, фломастер, гуашь немесе акварель бояулармен салады (мысалы, қағазға, суланған параққа т.б.). Олардың суреттері смайлик, жапырақтар, гүл, өсімдік, жануар, геометриялық фигуралар, күн немесе бұлт түрінде болуы ықтимал.

Суреттерді шағын топ ішінде шеңбер бойынша жіберіп, толықтыруға болады. Суреттер автор тарапынан топ ішінде немесе бүкіл сыныпқа түсіндіріледі. Суреттерді талқылаудан кейін қабырғаға іліп қойған орынды.

Кейбір әдебиетте суреттерде көптеп қолданылған түстер бойынша оқушылардың көңіл-күйі мен өздерін қалай сезінетіндіктерін анықтауға болады деп келтіріледі. Олар, мысалы, мұндайда Макс Лютердің түстерге берген мінездемесін қолдануды ұсынады:

- қанық қызыл, алқызыл түс – агрессия, ашу, толқығанды білдіреді;
- жұмсақ қызыл түс (раушан, апельсин түсті) – қуаныш пен шаттықты білдіреді;
- көк түс – мұңлы, бәсең көңіл-күй, шаршау, дем алғысы келетінді меңзейді;
- жасыл түс – белсенділік, сонымен бірге бұл түсті тым көп қолданса, баланың қорғанысыздығын көрсетеді, оның қорғаныш іздейтіндігін білдіреді;
- сары түс – сабырлық түсі (қуаныш түсі); алайда бұл түске тым көп көңіл бөлу баланың бәсең бола бастағанын көрсетеді;
- күлгін түс – алаңдаушылықты білдіреді, көңіл-күйі түсіңкі;
- бозғылт түс – бала өз мүмкіншіліктерін ашпайды, оны бір нәрсе шектейді, қобалжытады, тоқтатады;
- қара түс – көңілі пәс, бәрін де жоққа шығару, жұмыс жасауға құлықсыз, өзін төмен бағалайды немесе жақтырмайды деп ойлайды;
- қоңыр түс – бәсең, алаңдаушылық пен өзіне-өзі сенбеушілікті көрсетеді.

«Менің сабақтан кейінгі әсерім» кестесі №2

Қандай ой пайда болды?	Не сезіндім?	Не ұнады?

Ермексазбен көңіл-күйді жеткізу

Оқушылар ермексазбен әртүрлі фигуралар жасап, өз көңіл-күйлерін көрсетеді. Мұнда да мұғалім жасалынған бейнелер мен олардың түстеріне назар аударуы қажет.

«Менің сабақтан кейінгі әсерім» кестесі №3

Қандай ой пайда болды?	Не сезіндім?	Не ұнады?	Не қиын болды?

Тақтадағы сөйлемдерді аяқта...

Оқушылар тақтада (экранда, мониторда) жазылған сөйлемдердің біреуін таңдап, оны әрі қарай жалғастырып, аяқтайды:

- Мен мынаны білдім...
- Маған қызық болғаны...
- Маған қиын болғаны...
- Мен енді...
- Менің ойым мынандай...
- Мен мынаны сезіндім...
- Мен мынаны жасадым...
- Мынаған таң қалдым...
- Қолымнан мынау келді...
- Мен мынаны жасағым келді...

Бұл тапсырманы жазбаша да орындауға болады.

«Білемін, білдім, білгім келеді» кестесі

Оқу материалы (ақпарат, ұғым, түсінік, құбылыс, формула, теорема т.б.)	Бұрыннан білемін	Бүгінгі сабақта білдім	Тағы да білгім келеді

«Менің көңіл-күйім» баспалдағы

Оқушылар стикерлерге өз есімдерін жазып (немесе адам суретін салып), тақтада салынған баспалдақтардың біреуіне жабыстырады. Баспалдақтар «Керемет!», «Өзіме сенімдімін!», «Жақсы!», «Жаман емес», «Маған көмек керек!», «Білмеймін», «Нашар» деп аталады.

Сабақты (немесе тапсырманы) бағалау кестесі

Критерийлер	Жоғары	Орта	Төмен
1. Оқушылар үшін түсінікті болды ма?	+		
2. Оқушылар қалай жұмыс жасады?		+	

3. Оқушылардың көңіл-күйі қандай болды?		+	
4. Сабақтың жаңашылдығы қандай болды?			+
5. Топтық жұмысты ұйымдастыруы қандай болды?	+		
6. Шығармашылық деңгейі қандай болды?		+	
7. Ақпараттық құндылығы қандай болды?	+		
8. Пайдасы қандай болды?		+	

«Сабақтағы проблемалар» кестесі

Қиындықтар	Себебі	Шешімі

Өзін-өзі бағалау

Оқушылар төменде берілген тұжырымдардың біреуін таңдап, оны түсіндіріп береді:

- бәрін де түсіндім;
- бәрін де түсіндім, басқаларға көмектесе аламын;
- түсіндім, алайда маған көмек керек;
- маған көмек керек;
- берілген тапсырманы орындай аламын;
- үй тапсырмасын орындай аламын;
- түсіндіріп бере аламын;
- түсінбедім.

Сабақты бағалау кестесі №1

Қызық болды	Бүгін мынаны түсіндім	Қиын болды

Гүлдер

Оқушыларға қағаздан қиылған үш түсті гүл үлестіріледі. Олар сабақ қорытындысы бойынша жасыл түсті гүлді ең көп көмектескенге, сары гүлді ең сыпайы оқушыға, ал қызыл гүлді ең жақсы тыңдай білген балаға беруі керек. Ең үлкен гүл шоғы кімде болар екен?

Сабақты бағалау кестесі №2

Не болды	Ұнады	Ұнамады

Көңіл-күйді смайликтермен жеткізу

Оқушылар сабақтың басында және аяғында салған смайликтерін салыстырып, олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтарын түсіндіріп береді.

Қателермен жұмыс кестесі

Қателерім	Неліктен қате жібердім?	Қалай түзетуге болады?

Күн көзі

Оқушылар сабақ туралы өз ойларын сары түсті жолақ қағаздарға жазып, тақтада салынған күннің суретіне барып жапсырады. Тапсырма соңында барлық пікірлер оқылып, сабаққа қорытынды жасалынады.

«Сабақтағы жетістіктер» кестесі

Тақырып	Қуаныш	Сәттілік

Көз жұмып ойлану

Оқушылар көздерін жұмып, мына сұрақтарға іштей жауап береді:

- Мен бүгін не білдім/үйрендім?
- Сабақта мен өзімді қалай сезіндім?
- Мен үшін не ең қызық болды?
- Мен кешегі күнмен салыстырғанда өстім бе?

«Сабақтағы қиындықтар» кестесі

Тақырып	Қиын болды	Мұғалімнің ұсынысы

Пікірлер базары

Оқушылардың әрбір шағын тобы плакатқа (флипчартқа) сабақтың өздері ең маңызды деп шешкен бір түсын жазады. Плакаттар қабырғаға ілінеді. Әр плакаттың қасында сұрақтарға жауап беретін оқушы тұрады. Басқа топтар «Галереяны шарлау» тәсіліндегідей плакаттан плакатқа көшіп, оның төмен жағына стикерлермен өздерінің комментарийлерін, сұрақтарын, пікірлерін, қарсы дәлелдерін, қойған бағаларын жазады. Сұрақтарға жауап беруші оқушылардың алмасып тұрғаны дұрыс. Соңында топтар өз плакаттарына қайта оралып, барлық пікірлермен танысады, оларды талқылайды, сұрақтарға жауап іздейді, нәтижелерін сыныпқа ауызша жариялайды.

Сабақты талдау кестесі

Сабақтың негізгі идеясы	Сабақтағы жаңалық	Сабақта ұнаған тәсіл	Сабақтағы басты қиындық

«Плюс - Минус – Қызығамын» кестесі

Кейбір әдебиетте бұл тәсілдің авторы Эдвард де Боно (1968) деп көрсетіледі. Алайда «Қатып қалған ештеңе жоқ!» дегендей, бұл кестені шығармашылықпен өзгертуге болады емес пе?

Оқушылар жекелей (немесе шағын топ ішінде) төмендегі кестені толтырғаннан кейін, оны талқылап, қорытынды жасаған дұрыс.

«Плюс» (+)	Сабақта қызық болған, пайдалы болар деп ұйғарылған мәселелер мен жәйттер жазылады.
«Минус» (-)	Сабақта сәтсіз шыққан, пайдасы жоқ не шамалы болды деп ұйғарылған мәселелер мен жәйттер жазылады.
Қызығамын (?)	«Не білгім келеді?» немесе «Бұл мен үшін қызық бола ма?» деген сұрақтарға жауап келтіру.

Рефлексиялық эссе

Оқушылар мына сұрақтарға жауап бере отырып, сабақта туындаған ойларын тізбектейді:

- Алдымен біз былай деп ойладық...
- Одан кейін біз мына проблемаға тап болдық...
- Проблеманы шешу үшін біз ... жасадық.
- Бұдан біз ... көрдік.
- Демек, бұл мынаны білдіреді ...
- Сонымен біз ... деген шешімге келдік.

«Мен білемін!» кестесі

Құрастырған: Исмаилова Назира, Алматы қаласы, №76 мектептің математика мұғалімі (оқушылар өздерін бағалап, шаршыларды түрлі түске бояйды)

Мен білемін!						
Тақырып: «Натуралды және бүтін көрсеткіштері бар дәреже»						
№	7 «Ә» сыныбы	Бірдей негізді дәрежелерді көбейту және бөлу	Туындыны бөлшектеу және дәрежеге шығару	Дәрежесі бар ұғымдарды түрлендіру	$y=ax^2$, $y=ax^3$ функциясының графигін құру	$y=k/x$ функциясының графигін құру
1	Муслима	Жасыл	Сары	Жасыл	Жасыл	Жасыл
2	Алуа	Көк	Жасыл	Көк	Жасыл	Жасыл
3	Аяла	Жасыл	Көк	Жасыл	Жасыл	Сары
4	Батырхан	Сары	Сары	Қызыл	Жасыл	Қызыл
5
Бояулар не білдіреді?						
Жасыл		Көк	Сары	Қызыл		
Барлық тапсырмаларды өзім орындай аламын		Қиындығы орта деңгейдегі тапсырмаларды орындаймын	Тапсырмаларды мұғалім көмегімен орындаймын	Тапсырмаларды түсінбеймін және орындай алмаймын		

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ОҚУДА/ОҚЫТУДА ОҚУ МАҚСАТТАРЫН АЙҚЫНДАУ МӘСЕЛЕСІ

Блум таксономиясының танымдық деңгейлері

Интербелсенді әдістеме оқу мақсаттарын екі бағытта нақтылауды талап етеді:

1. Оқушылардың оқу материалын меңгеру деңгейін (сапасын) бақылау.
2. Әр оқушының дамуын қадағалау.

Оқу мақсаттары өлшенбелі және нақты, айқын түрде келтірілген (мәселен, кез келген оқушы пен мұғалімнің тануына тұрарлықтай) оқу нәтижелері арқылы көрсетілуі керек. Ал өз кезегінде оқу нәтижелері оқушылардың әрекеттері арқылы құрастырылады. Мұнда мақсаттарды нақтылаудың мынандай басты талабын орындау керек: мақсаттар оқу процесі нәтижесінде үйренушінің *не жасай алатындығын* (нақты әрекеттерді) көрсететін етістіктер арқылы сипатталуы керек.

Оқу мақсаттарын бұлайша құрастыру оңай емес, өйткені дәстүрлі оқытуда мұғалім оқу мақсаттарын бірінші мезетте өзінің жоспарлауы тұрғысынан түсініп, оларды «оқушыларды/оқушыларды үйрету, оқыту, түсіндіру» сияқты жалпылама етістіктер көмегімен құрастырған. Мұндай мақсаттар оқушыға, оның әрекеттері мен дамуына бағытталмаған, сондықтан да олардың тиімділігі мен нәтижелігін айқындау да қиыншылықтар туғызады.

Сол себепті бұл проблеманы мақсаттардың нақты жүйесін, педагогикалық таксономияларды құрастыру арқылы шешу керек. Бұған қоса мұндай жүйенің ішінде мақсаттардың ерекшеліктерін көрсететін категориялар (түрлер) мен деңгейлерді анықтау керек.

«Таксономия» ұғымы биологиядан алынған. Ол күрделілігінің өсуі бойынша (яғни, иерархия бойынша) бірінен соң бірі орналастырылған және өзара тығыз байланыстағы объектілерді жіктеу (классификация) және жүйелеуді білдіреді.

Осы тұрғыдан білім беру жүйесінде кеңінен тараған педагогикалық идеялардың бірі – Чикаго университеті ғалымдарының психолог Бенджамин Блумның жетекшілігімен құрастырған таксономиясын келтіруге болады. Б.Блум бір топ әріптестілерімен бірге 1956 жылы «Таксономияның» танымдық (когнитивтік) саладағы мақсаттарды сипаттайтын бірінші бөлімін жарыққа шығарса, кейінірек Д.Кратволь және басқа ғалымдар «Таксономияның» аффективтік (эмоционалды-құндылықтық) және психомоторлық салалардағы мақсаттарды қамтитын екінші бөлімін құрастырған.

Б.Блум таксономияны құрастыруды оқу үдерісінде жоспарланған мақсаттарды нақты айқындау қажеттілігімен түсіндірген. Оған дейін оқу бағдарламасының мақсаты, оқушылардың үйрену мүмкіндіктері және оқу нәтижесінде үйрену нәтижелері бір-біріне сәйкес келмеген: бағдарлама тек оқушылардың білім мазмұнын көрсетсе, оқу нәтижелері басқаша көрсеткіштер тұрғысынан құрастырылатын. Ал Блум таксономиясы оқудың нақты нәтижелерін оқушылардың әрекеттері тұрғысынан көрсетуге бағытталған: «Дидактикалық мақсаттар біздің оқытуда қандай нәтижелерді күтетіндігімізді түсіндіреді. Олар біздің оқу мақсаттарымызды оқыту нәтижесінде оқушылардың құлықтарындағы өзгерістер арқылы сипаттайды» (Н.Гренлунд). Мәселен, «сабақ нәтижесі бойынша (немесе «сабақ аяғында») оқушылар: нені, қалай ...ажыратады, ...салыстырады, ...негіздейді, ...талдайды, ...құрастырады, ...бағалайды, ...қолданады».

Таксономияның жоғары деңгейлері өзінен төмен деңгейлерден күрделі болып келеді және олардың барлығын қамтиды, мәселен, «Бағалау» деңгейі барлық деңгейлерді қажеттейді.

Блум таксономиясының идеялары бүкіл әлем педагогикалық жұртшылығында таным және ойлау әрекеттерінің деңгейлерін, оқу мақсаттарын айқындауда кеңінен қолданыс тапты.

Когнитивтік (танымдық) салаға оқу бағдарламалары, оқулықтар, ұстаздардың күнделікті практикасында келтірілетін мақсаттар кіреді. Мұндағы мақсаттар игерілген оқу материалын есте сақтау мен оны қайта келтіруден басталып, оларды өздігінше түсініп, солардың негізінде жана

Таным деңгейлері	Көрсеткіштер
Білім	Ақпаратты, оқу материалын (қажетті деректерді, нақты фактілерді немесе бүтін теорияларды) есте сақтау мен қайталау (репродукция).
Түсіну	Оқу материалын бір формадан екінші формаға, бір белгі жүйесінен басқа жүйеге түрлендіру (интерпретация), ауыстыру, оқу мәліметін өздігінше игеру, салдары мен нәтижелерінің қандай болатындығы туралы алдын-ала болжау, жорамалдау. Мысалы, сөздерді математикалық формулаға түсіру немесе схема, кесте түрінде көрсету; өз сөзімен түсіндіріп беру, қысқаша сипаттау.
Қолдану	Оқу материалын жаңа жағдайлар мен ситуацияларда қолдану. Мәселен, ережелерді, формулаларды, түсініктерді, заңдарды, теорияларды, қағидаларды қолдана отырып қандай да бір проблеманы шешу.
Талдау (анализ)	Оқу материалын құрамдас бөліктерге жіктеп, олардың арасындағы байланыстарды анықтау, бүтіннің қалайша құралатындығын түсіну және түсіндіре білу.
Синтез	Оқу материалын пайдалана отырып, шығармашылық тұрғыдан жаңа мазмұн құрастыру. Мәселен, баяндама немесе эссе жазу, жоспар немесе схема құрастыру.
Бағалау	Оқу материалының маңызын бағалау: салыстыру және айырмашылықтарын айқындау, таңдау, дәлелдеу арқылы шешім қабылдау. Мұнда тұжырымдар нақты талаптар (критерийлер) тұрғысынан болуы керек. Бұл критерийлер үйренушінің өмірлік тәжірибесі мен ұстанған көзқарастарына негізделетін немесе ұстаздың ұсынысынан туындайтын болуы керек. Бағалау алдыңғы деңгейлердің нәтижелеріне жету мүмкіндігін береді.

білім құрастырып (идеялар, әдістер, тәсілдер, әрекеттер т.б.), сол арқылы қандай да болмасын проблемаларды шешуді қарастырады.

Когнитивтік мақсаттар сабақ барысындағы үйренушілердің әрекеттері ретінде келтіріледі, сол себепті де оларды педагогикалық диагностикада қолданған тиімді.

Блум таксономиясы бойынша жоғары деңгейдегі мақсаттар төменгі деңгейлерді міндетті жасайды. Мәселен, үйренушілерге «Бағалау» деңгейіндегі сұрақ қойып немесе тапсырма ұсыну олардан төменгі деңгейдегі («Білім», «Түсіну», «Қолдану», «Талдау», «Синтез») әрекеттерді меңгеруді талап етеді, яғни шәкірттер қарастырылатын мәселені өздігімен білуі, түсінуі, қолдануы, талдауы және оның негізінде жаңа мазмұн құрастыруы (синтездеу) қажет.

Блум таксономиясының әр деңгейіне жеке тоқталып, оларға сипаттама берейік.

1) Білім

Қайталау немесе тану арқылы мәліметтердің есте қалай сақталғанын тексеру, мағлұмат пен деректерді еске түсіру арқылы жүзеге асырылатын категория. Бұл деңгейде *тестілеу, қалдырып кеткен белгілерді орнына қою, анықтамалар мен атауларды жаттау немесе қайталау, процестердің өрбу немесе орын алу тәртібін қайталау* сияқты тапсырмалар қолданылады. Оларды орындағанда оқушылар оқу материалын мұғалімнің лекциясында немесе оқулықта берілген күйде бұлжытпай қайталап беруге тырысады. Олардың басты мақсаты – ақпаратты жадында сақтау және іздеу болып табылады.

«Білім» деңгейі – таным мен ойлаудың басқа деңгейлерінің негізін құрайды, өйткені онсыз қалғандарының болуы, жүзеге асырылуы екіталай. Мәселен, көбейту кестесін немесе қажетті формулаларды жатқа білмей, есеп шығарумен айналысуға болмас; Абайдың өлеңін білмей оның көркемдік ерекшеліктері мен оқырманның ішкі жан дүниесінде қандай сезімдер тудыратындығы туралы ой толғап немесе шығарма жазу мүмкін емес.

Алайда педагогтар бұл деңгейге асыра назар аударып, оны оқу процесінің, оның ішінде сабақтың негізіне айналдырады. Зерттеушілердің айтуы бойынша, орташа есеппен алғанда сабақтың 80% есте сақтау мен жаттау, қайталау мен тану тапсырмалары құрайды екен. Ал бұл жәйт келесі проблемаларға алып келеді:

1. Қайталау немесе жаттау тапсырмалары негізінен үйренушілерден белсенді әрекеттерді талап етпей, олардың сабақтағы бәсеңдігіне (пассивтігіне) жол береді.

2. Үйренушілер сабақ тақырыбына ынта мен қызығушылық танытпайды, демек, олар сабақтың нәтижелеріне де құлықсыз болады. Сол арқылы олар өз біліміне, өздерінің парасаттық дамуына деген жауапкершілікті көрсетпейді.

3. Бұл деңгейдегі сұрақтардың бір ғана дұрыс жауабы бар болғандықтан, олар үйренушілерден ой толғау, пікірлесу мен пікірталасты қажет етпейді. Бұл жәйттің үйренушілердің ойлау қабілеті мен коммуникативтік дағдыларының дамуына кері әсер келтіретіндігі сөзсіз.

4. Бұл деңгейде берілген тапсырмаларды орындау қайталауға негізделгендіктен, үйренушілер өзіндік ой мен идея, пікір мен көзқарас, тұжырым мен дәлелдерді ізденуге ұмтылмайды. Ал өз кезегінде бұл жәйт олардың дербес тұлға ретінде дамуына қолғабыс тигізбейді.

«Білім» - таным және ойлаудың ең төменгі деңгейі.

Бұл деңгей үйренушілердің құзырында болуы қажет.

Сол себепті де «Білім» деңгейі үйренушілердің құзырында болуы қажет, ал педагог бұл деңгейге әдейі тоқтамай, шәкірттерін танымның (және ойлаудың) бұдан жоғары деңгейлеріне бағыттауы керек.

2) Түсіну

Түсіну дегеніміз-мәліметті таныс, анық күйге (формаға) ауыстыру арқылы өзіндік түсінік қалыптастыру. Бұл деңгейде үйренушілер мағлұматты тек есте сақтамайды, олар оның ауқымы мен көлемін ұлғайтпаса да, сол берілген мөлшерде басқаша қылып көрсетеді. Олар мәліметтерді басқа таныс жүйеге түрлендіреді, есте сақталған мағлұматты басқаларға жеткізу жолдарын айқындайды, ұқсастықтар пен айырмашылықтарды анықтайды, салыстырады, нәтижелерді суреттейді. Мәселен, мектепте жиі қолданатын «Шығарманы (анықтаманы, ережені) өз сөздеріңізбен айтып (түсіндіріп) беріңіздер» тапсырмасы түсінік деңгейін көрсетеді.

Бұл деңгейдегі тапсырмалар «Білім» деңгейімен салыстырғанда, үйренушілерден белсенділікті талап етеді. Олар ақпаратты өздеріне таныс жүйеге көшіріп, түрлендіреді де, сол арқылы оны есте сақтауды едәуір жақсартады. Ал түсінік бірінші мезетте бірлескен әрекеттер негізінде (талқылау, пікірлесу, алмасу, ортаға салу) құралады.

Түсіну категориясын төрт топқа бөлуге болады (Некоторые вопросы образования, 6-8).

1. Түсіндірме (интерпретация) – үйренушілердің қарым-қатынас барысында негізгі идеяларды анықтауы және олардың өзара байланыстарын келтіруі. Әдетте екі объектінің ерекшеліктерін салыстырғанда, ұқсастырғанда немесе бір-біріне қарсы қойғанда, үйренушілер оларға белгілі бір мағына беру арқылы өздерінің түсінігін көрсетеді.

Түсіндірме әдетте «Қалай?» «Неліктен?» сұрақтарына жауап беру мен «Салыстырыңыздар», «Айырмашылығын көрсетіңіздер» тапсырмалары арқылы жүзеге асырылады.

Түсіндіруде мынандай тапсырмаларды келтіруге болады: негізгі идеяны келтіру, маңызды нәрселерді қосалқылардан бөлу, негізделген қорытындыларды негізделмеген қорытындылардан ажырату, қорытынды жасау.

2. Аударма (трансформация) – мағынасын сақтай отырып, үйренушілердің идеяларды қандай да бір белгілеу жүйесінен өздеріне таныс жүйеге немесе формаға ауыстыру.

Мұнда мынандай тапсырмаларды келтіруге болады: график немесе функцияны оқып беру, математикалық формуланы сөзбен келтіру, теореманы формуламен көрсету, суретті немесе схеманы түсіндіру, мәліметті өз сөзімен мазмұндау немесе қысқаша келтіру, сөзбен берілген мәліметті кесте (таблица), график, диаграмма түрінде көрсету; нақсызды (абстракцияны) нақтылау, қысқа түрге түсіру т.б.

3. Мысалдар – мәліметті, ойды дұрыс түсінгендікті көрсету үшін практикадан алынған фактілерге жүгіну, соларды келтіру.

Әрине, үйренушілер мысалдар келтіргенде, лекция мен оқулықтарда көрсетілгендерден басқаларын айтқаны дұрыс, өйтпеген жағдайда олар қайтадан «Білім» деңгейіне оралады.

4. Анықтамалар – атау немесе түсініктің мағынасын өз сөзімен жеткізу, таныс және түсінікті сөздермен анықтама түрінде тұжырымдау.

Мұнда да үйренушілер оқулықта немесе сөздікте берілген анықтаманы жатқа айтпай, өзіндік тұрғыдан ұғым немесе құбылыстың анықтамасын өздеріне таныс әрі түсінікті сөздермен құрастырады.

«Түсіну» деңгейіне жорамалдауды да жатқызуға болады. Жорамалдауда оқушылар оқу материалы бойынша әңгіменің (сипаттаудың) әрі қарай не туралы болатындығын, оның салдары мен нәтижелерін болжап, өз түсініктерін келтіреді.

3) Қолдану

Қолдану – қандай да бір проблеманы (мәселені) шешу үшін мәліметті іс жүзінде қолдану, жүзеге асыру. Бұл деңгейде оқушылар мұғалімнің көмегінсіз таныс емес проблеманы өздігінше шешуі керек. Мұнда қорытынды нәтиже (мысалы, проблеманың шешімі) маңызды мәселе болып қалмай, сонымен бірге шешім іздену процесінің өзі де маңызды болып танылады: үйренушілердің мәселені шешу жолы шешімнің өзінен де маңызды болуы мүмкін.

Қолдануда үйренуші тарапынан келесі әрекеттер атқарылады:

1. Проблемамен танысады.

Проблема мүлдем таныс болмағандықтан, ол жан-жақты қарастырылады. Бұл әрекет «Білім» деңгейіне сәйкес келеді.

Қолдану дегеніміз өздігімен (өз қолымен, өз басымен) проблеманы іске асыру.

2. Проблеманың ерекшеліктерін анықтайды.

Проблема басқа да ұқсас мәселелермен салыстырылып, сол арқылы оның ерекшеліктері айқындалады. Бұл әрекет «Түсіну» деңгейіндегі қимылдарға ұқсас.

3. Шешім қабылдайды.

«Қалай жасаймын?», «Не істеу керек?» деген сұрақтарға жауап беріледі.

4. Шешімді жүзеге асырады, қолданысқа түсіреді.

Бұл шешім анықтама, ереже, формула, теңдеу күйінде келтірілуі мүмкін.

Мысалы, үйренушілер қандай да бір мәліметті (ереже, анықтама, формула) жатқа біледі («Білім» деңгейі). Олар мәліметті өз сөзімен түсіндіріп немесе оны басқа формада көрсетіп беріп (ауызша болса – кесте не график түрінде, формула болса – ауызша түсіндіріп), оның басқалардан айырмашылығы мен ұқсастықтарын айқындайды («Түсіну» деңгейі).

Енді үйренушілер осы мәліметті нақты бір қолданыста көрсетеді: ереже, формула немесе анықтаманы қолданып есеп шығарады, жаттығу орындайды, проблема шешеді.

Бұл деңгейге мынандай тапсырмалар мен сұрақтар жатады:

- Қалай қолдануға болады?

- Өздеріңіз жасап көріңіздер.

- Не білгіңіз келеді?

- Қалай жасау керек?

- Қалай шешу керек?

- Таблица, кесте, график жасаңыздар.

Оқушылар өз білімдерін өмірден алынған бір ситуациямен салыстырады, теориялық білімін (абстракцияны) нақты жағдайда қолданады: мәселен, проблема шешуде, қандай да бір мәселе мен сұраққа жауап беруде, есеп шығаруда. Оқушы бұл деңгейде шешімі көрсетілмеген практикалық мәселені, проблеманы өздігімен, педагогтың көмегінсіз шеше білуі қажет. Ал шешім табу үшін оқушы қандай да бір теория немесе идеяны, ереже немесе формуланы, заң/зандылық немесе әрекеттер жиынтығын (процедураны), әдіс немесе тәсілдерді, тұжырымдама немесе қағиданы қолдануы қажет. Мұндай жұмыста оқушының мынандай әрекеттерді атқаруы ықтимал: проблеманы таныс жүйеге ауыстыру, проблеманың өзіне белгілі жақтарын айқындау, проблеманың таныс емес жақтарын өзіне белгілі жақтарымен салыстыру не сәйкестендіру,

проблеманы бір жүйеге келтіру, проблеманы шешу жолдарын қарастырып, оларды сараптау, проблеманың шешімін ұсыну т.б. Басқаша сөзбен айтқанда, «Қолдану» деңгейінде оқушының білімі нақты әрекеттер арқылы жүзеге асырылады, мұндағы басты сұрақ «Оқушы өз қолымен не жасай біледі?»

«Қолдану» деңгейінде оқушылар нақты ситуацияларды «ойнап» береді, өз қолымен жасайды, тәжірибе мен эксперимент қояды, аспаптар мен құралдарды қолданады, өздерін басқалардың орнына қояды, есеп шығарады, сөйлем немесе мәтін құрастырады т.б. әрекеттерді атқарады.

4) Талдау

Егер «Қолдану» деңгейі шешім қабылдау үшін құрамдас бөліктерді біріктіруді меңзесе, «Талдау» деңгейі, керісінше, бүтін, тұтас нәрсені оның қалайша құрылғандығын түсіндіру мақсатында құрамдас бөліктерге бөлуді нұсқайды. Бұл деңгейде зерттеу нысанасының (күрделі процесс немесе объект) әр түрлі бөлшектері белгілі бір нәтижеге жету үшін қалайша бірге жұмыс істейтіндігін көрсету қажет. Үйренушілер жауап беру үшін ой қозғап, өз жауаптарының логикалық тұрғыдан мінсіз болғандығын қадағалау керек. Бұған қоса олар құрамдас бөліктердің байланыстарының қозғаушы күштерін (мотивтерін) анықтайды.

«Талдау» деңгейінің «Түсіну» деңгейіне ұқсастықтары бар (Некоторые вопросы образования, 12). Алайда түсінумен салыстырғанда талдау мәліметті терең өңдеумен, жан-жақты игерумен ерекшеленеді. Түсінік – нәтижені суреттеу, сипаттау, ал талдау – нәтижеге қалайша жеткендікті түсіндіру.

Талдау сұрақтары мен тапсырмаларының түрлері мынандай болады (Некоторые вопросы образования, 13-14):

1. Негізін тану – ауқымды әрі бүтін құрылымды құрамдас бөліктерге жіктеу, сол арқылы берілген мәліметті әрі қарай дамыту.

Мұнда мәліметтің негізгі бөлімдері арасындағы қатынастарды көрсету үшін оның берілген ауқымынан, шеңберінен тыс шығу керектігі меңзеледі. Бұл үшін алдымен мәліметті (ақпарат, проблема, ұғым, құбылысты) құрамдас бөліктерге жіктеп, оларды бір-бірімен салыстырып, айырмашылығын айқындау керек. Осыдан кейін әрбір бөліктің ерекшелігі, мақсаты мен міндеті анықталып, оларды белгілі бір сипаттар не талаптар бойынша түрлерге (кластарға) жатқызылады.

Талдаудың бұл түріне келесі тапсырмалар жағады:

- Процестің қай кезеңдері нәтиже тұрғысынан маңызды болғандығын көрсетіп, дәлелденіздер.

- Өз әрекеттеріңізді тағы да сараптап, қай жерлерде ұтымды болғандығын анықтаңыздар.

- Өз қателеріңізді анықтап, оларды түзетіңіздер.

- Құрамдас бөліктердің өзара қатынасын сипаттап, олардың әрқайсының алатын орны мен маңызын анықтаңыздар.

- Құрамдас бөліктерді сипаттап, олардың қалайша бүтін құрастырып, қорытынды нәтиже сомдайтындығын дәлелденіздер.

2. Астарлы мағынаны ажырату - екі тұжырымның өзара қатынасын көрсету. Бұл қатынастар тура көрсетілмеген немесе айтылмаған тұжырымдарды, ассоциацияларды, нәтижелер мен салдарды келтіру арқылы көрсетіледі. Мұнда мәліметтің жасырын, астарлы ұғымы мен мағынасын айқындау керек.

Мәселен, «Біз бәріміз де Көксерекпіз!» деген ұстаным қалайша түсінесіздер?» деген сұраққа жауап беру үшін үйренушілер М.Әуезовтің «Көксерек» повесінің астарлы, жасырын мағынасын түсінуі керек. Бұл шығарманың бірден көзге түсетін проблемасы «Адам және табиғат». Ал шындығында Мұхтар Әуезов мұнда келесі сұраққа жауап беруге тырысқан сияқты: «Көксерек бұл дүниеге келгенде, көзі ашылмаған бөлтірік еді: пәк еді, бейкүнә еді. Кейіннен ол тажалға айналды. Адам да өмірге бейкүнә нәресте ретінде келеді. Алайда кейінірек ол да тажалға айналады. Неліктен? Кім кінәлі бұған: қоғам мен орта ма, әлде адамның өзі ме?» Үйренушілер шығарманың осы секілді тұспалды, көзге көрінбейтін мәнін анықтау керек.

Астарлы мағынаны ажырату айсбергтің (мұзды таудың) су астында көрінбей жатқан 9/10 бөлігін айқындаумен бірдей. Өйткені кез келген ақпараттың тек 1/10 бөлігі ғана сөзбен беріледі де, қалған бөлігі астарлы болып, «көрінбейді».

3. Мотивация – «Неліктен? Не себепті?» деген сұрақтарға жан-жақты жауап беру арқылы қозғаушы күштер мен себептерді айқындау.

Үйренушілер оқиғалар мен әрекеттер туралы өздері пайымдаған қосымша мағыналарды пайдалана отырып, олардың тура және жасырын (астарлы) мағыналарын таниды, өз ойларын дәлелдер арқылы қорғайды.

Мәселен, «Ресейдің Қырымды өз территориясына қосуың қандай себептермен байланыстыруға болады?» деген сұраққа жауап беру үшін үйренушілер Ресей мен Украина арасындағы саяси дағдарыстың себеп-салдарын айқандауы керек.

5) Синтез

Синтез – жаңа мазмұн мен бүтін ұғым (түсінік, құбылыс, құрылым) тудыру мақсатында жеке бөліктерді (элементтерді) шығармашылықпен біріктіру.

Синтез шығармашылық процестерді білдіреді. Мұндағы зерттеу жұмыстары «Қолдану» деңгейіне де, синтезге де жатуы мүмкін. Бірақ «Қолдану» жаңа ұғымды құрастыруды талап етпейді, ал синтез үйренушінің жеке тәжірибе негізінде жаңалық енгізуді, жаңаша шешімді келтіруді меңзейді. Синтез – «жинақтау» деген ұғым, ол болжау, шарттылық, мүмкіндік ұғымдарын қолданып, құрамдас бөліктердің қалайша бірігіп, жаңа мазмұн, құрылым, модель құрайтындығын көрсетеді. Бұл деңгейдегі сұрақтарға жауап беріп, тапсырмаларды орындау бірінші кезекте жазбаша түрде жүзеге асырылады.

Синтездің мынандай түрлері болады 1. Шығармашылық жанрлар – эссе, өлең, жоба, баяндама, шығарма, шешендік (ораторлық) сөз, сценарий, компьютерлік бағдарлама т.б.

2. Жоспар құрастыру, әрекеттердің тәртібін келтіру немесе тәжірибе өткізу.

3. Абстрақтылы қатынастармен көрсетілетін нәтижелер. (Некоторые вопросы образования, 15-16):

Мәселен, әртүрлі құбылыстарды бақылау нәтижелерінің негізінде жаңа моделдер құрастыру: бұл қандай да бір ғылыми болжам келтіретін гипотеза болуы мүмкін.

6) Бағалау

Бағалау – күмәнді, даулы және пікірталас туғызатын мәселелер бойынша шешім қабылдап, оны нанымды дәлелдер арқылы айғақтау. Мұнда да шығармашылық әрекеттердің маңызы зор.

Бұл деңгейде үйренушілер өз жауаптарында дәлдік, нақтылық, логикалық жүйе, дәйектілік секілді талаптарды қолданады, сөйтіп олар өздерінің таңдау жасап, шешім қабылдай алатындығын көрсетеді.

Бағалауда үйренушілер алдымен өз ойлары, идеялары, пайымдаулары қандай талаптар (критерийлер) негізінде құрастырылатындығын анықтап, содан кейін осы талаптарды қолдана отырып, өз ойларын келтіреді. Бұл талаптар үйренушілердің 1) қандай мәдени және әлеуметтік құндылықтар таңдағанына, 2) діни-рухани және тарихи идеалдарына, 3) жеке басының тұлғалық ерекшеліктері мен құндылықтарына негізделеді. Критерийлер сандық немесе сапалық тұрғыдан болуы ықтимал. Олардың екі түрін келтіруге болады: а) ішкі критерийлер (логика тұрғыдан негізделуі, реттілігі, дәлелденуі, айқындығы т.б.); ә) сыртқы критерийлер (қандай да бір мақсаттарға негізделуі, тиімділігі, нәтижелілігі, пайдалығы, стандарттарға сәйкестігі, т.б.).

Мәселен, «Үйрету мүмкін емес, үйрену ғана ықтимал» деген тұжырыммен келісесіз бе?» деген сұраққа әртүрлі жауап алуға болады, өйткені үйренушілердің сенімдері мен ұстанған құндылықтары, түсініктері мен көзқарастары біркелкі емес.

Үйренуші бағалау тапсырмаларын орындауда келесі әрекеттерді атқарады (Некоторые вопросы образования, 17):

1. Өз позициясының (идея, пікір, түсінік) дұрыс-бұрыстығын анықтап, оны жан-жақты пысықтайды.

«Бағалау» деңгейі өздігімен таңдау жасап, шешім қабылдауды қажет етеді.

2. Өзінің дербес көзқарасын қалыптастырып, тұжырым ретінде келтіреді.

3. Өз пікірін негіздейді, жақтайды: дәлел келтіреді, сілтеме жасайды, қорғайды.

Бағалау «Сіздің ойыңызша бұл дұрыс па, бұрыс па (маңызды ма -маңызды емес пе, жақтайсыз ба - қарсысыз ба)?» деген пікірталас пен дау-дамай туғызатын сұрақтар арқылы жүзеге асырылады.

Бағалау синтезбен тығыз байланыста болады, сол себепті үйренушінің қандай да бір проблема бойынша таңдау жасап, шешім қабылдауы **жазбаша түрде** жүзеге асырылуы тиіс.

Бағалау өз құрамына барлық деңгейлерді сіңіреді, яғни бұл деңгейде оқушыларға сұрақ қойып немесе тапсырма берсек, бұл сұраққа жауап беру немесе осы тапсырманы орындау үшін оқушылардың білуі, түсінуі, қолдануы, талдауы, жаңа мағына құрастыра білуі қажет.

Б.БЛУМ ТАКСОНОМИЯСЫНЫҢ ДЕҢГЕЙЛЕРІ БОЙЫНША СҰРАҚТАР МЕН ТАПСЫРМАЛАР ҮЛГІЛЕРІ

МАЗМҰНЫ	Сұрақтардың үлгілері	Тапсырмалардың үлгілері	Таным деңгейі
<p>Қайталау немесе тану арқылы мәліметтердің есте қалай сақталғанын тексеру, мағлұмат пен деректерді еске түсіру: жабық тест тапсырмалары; қалдырып кеткен белгілерді орнына қою; жағқа айту; анықтамалар мен атауларды қайталау, олардың қолдану тәртібін айту.</p>	<p>БІЛІМ</p> <p>Ұлы Отан соғысы қашан басталды? Бастауыш деген не? Жай бөлшектер қалай жазылады? Египеттің астанасы қандай қала?</p>	<p>- Анықтау, - қайталау, - көрсету, - белгілеу, - санап шығу, - еске түсіру, - цитата келтіру, - атау, - назар аудару</p>	<p>Т Ө М Е Н Г І</p>
<p>Мәліметтерді басқа таныс жүйеге түрлендіру, есте сақталған мағлұматты басқаларға жеткізу жолдарын айқындау.</p> <p>Ұқсастық пен айырмашылықты анықтау, салыстыру, нәтижені суреттеу.</p> <p>Төрт топқа бөлінеді:</p> <p>1. Түсіндірме (интерпретация) - негізгі идеяларды анықтау және олардың өзара байланыстарын келтіру: «Қалай?» «Непіктен?» сұрақтары, «Салыстырыңыздар», «Айырмашылығын көрсетіңдер» тапсырмалары.</p> <p>2. Аударма (трансформация) - мағынасын сақтай отырып, идея-ларды таныс жүйеге, формаға ауыстыру: графикалық беру, суретті түсіндіру, өз сөзімен мазмұндау.</p> <p>3. Мысалдар - мәліметті, ойды дұрыс түсінгендікті көрсетеді.</p> <p>4. Анықтамалар – атау немесе түсініктің мағынасын өз сөзімен жеткізу, таныс және түсінікті сөздермен анықтама тұжырымдау.</p>	<p>ТҮСІНУ</p> <p>1. Түсіндірме. - <i>Х пен У арасындағы айырмашылық қандай?</i> - <i>Батыс және Шығыс Қазақстанның рельефін салыстырыңыздар.</i></p> <p>2. Аударма. - <i>Түсінгеніңізді өз сөзіңізбен айтып беріңіз;</i> - <i>Зерттеуіңізді таблицца жүзінде көрсетіп, қысқаша мазмұндап беріңіз;</i> - <i>Шығарманың сюжетін өз сөзіңізбен әңгімелеп беріңіз.</i></p> <p>3. Мысалдар. <i>Тақырып (анықтама) бойынша мысал келтіріңіз-дер.</i></p> <p>4. Анықтамалар. - <i>3-сынып оқушысына түсінікті болатындай етіп проблеманың анықтамасын беріңіз;</i> - <i>Осы атауды өз сөзіңізбен түсіндіріп беріңіз.</i></p>	<p>- Аудару, - сөзбен қайта құрастыру, - суреттеу, - сипаттау, - анықтау, - түсіндіру, - жеткізу, - ерекшелігін анықтау, - өз орнына қою, - әңгімелеп беру, - мәлімдеп беру, - салыстыру, - айырмашылығын көрсету, - қарама-қарсы қою, - ұқсастықтарын келтіру, - графикалық беру, - болжау, - суретті түсіндіру, - өз сөзімен айту, - анықтаманы тұжырымдау.</p>	<p>О Р Т А</p>

ҚОЛДАНУ

<p>Белгілі бір проблеманы шешу үшін мәліметті қолдану немесе іске асыру. Оқушы мұғалімнің көмегінсіз таныс емес проблеманы өзінше шешуі керек.</p> <p>Ұстаз тек шешімге емес, шешу процесінің қалайша құрылғанына да назар салуы керек, өйткені оқушының дамуы үшін шешу жолы шешімнің өзінен де маңызды болуы мүмкін.</p>	<p>Оқушылар белгілі бір мәліметті (ереже, анықтама, формула) есте сақтайды (<i>Білім</i>), оның басқалардан айырмашылығын айқындайды (<i>Түсіну</i>), енді осы мәліметті нақты бір қолданыста көрсетеді /«Қалай қолдануға болады? Жасап көр. Не білің келеді? Таблица, график жаса» тапсырмаларына сәйкес/.</p>	<p>- Интерпретациялау, - қолдану, - бір нәрсеге тіркеу, - пайдалану, - көрсетіп беру (жұмыс ретін, принципіні), - ережесін сақтап орындау (рөлді орындау), - практикада қолдану, - жұмысты аяқтау, - иллюстрациялау, - шешу, - идеяларға жүгіну, - жазып көрсету, - реттеу, - нобайын салу</p>	<p>О Р Т А</p>
--	---	--	----------------------------

ТАЛДАУ

<p>Зерттеу нысанының құрылымын анықтау мақсатымен оны құрамдас бөліктерге жіктеу.</p> <p>Оқушы әр түрлі бөліктердің қалайша жұмыс істейтіндігін және нәтижеге қалай жеткізетіндігін анықтайды, түсіндіреді</p> <p><i>Түсіуден талдау</i> мәліметті терең өңдеумен, игерумен ерекшеленеді.</p> <p>Талдау сұрақтары мен тапсырмаларының түрлері:</p> <p>1. Негізін таныу - құрамдас бөліктерге жіктеу, айтылған ойды әрі қарай дамыту.</p> <p>Мәліметтің негізгі түсініктері арасындағы қатынастарды көрсету үшін оқушылар оның шеңберінен шығуы керек.</p> <p>2. Астарлы мағынаны (подтекст) ажырату - екі тұжырымның өзара қатынасын көрсету.</p> <p>Тура көрсетілмеген шешімдерді, ассоциацияларды келтіру, себеп-салдарды айқындау.</p> <p>3. Мотивация - себептерді айқындау.</p> <p>Оқушы тура және жасырын (астарлы) мағына мен әрекеттерді танып, өз ойларын дәлелдер арқылы қорғауы керек.</p>	<p>1. Негізін таныу.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Әңгіме құрылымы бөліктерінің өзара айыр-майшылығын келтіріп, олардың негізгі идеяны қалайша ашатындығын айқындаңыздар; - Екі теореманы салыстырып, оларды қандай да бір категорияларға жіктеп, неіктен осылайша бөлінетіндігін түсіндіріп беріңіздер . <p>2. Астарлы мағына.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Барлық зейнетақы қорларын біріктірудің мәні қандай? - «Ер туған жеріне, ит тойған жеріне» деген мақалды қалай түсінесіз? <p>3. Мотивация.</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ресейдің Қырымды өз территориясына қосып алуының себебі қандай? - Жердің сатылуы туралы мәселенің қазіргі күні талқылануы неіктен? 	<p>- Бөліп шығару, - талдау, - бөлу, - жіктеу, - баға беру, - түсіндіру, - санап шығару, - тәжірибе жасау, - тестілеу, - өзара байланысын көрсету, - қарама-қарсы қою, - сынау, - диаграммамен көрсету, - тексеру, - талқылау, - анықтап сұрау, - салыстыру, - мәселені шешу, - қорытындылау, - категорияларға бөлу</p>	<p>Ж О Ғ А Р Ғ Ы</p>
--	--	---	--

СИНТЕЗ

<p>Жана мазмұн тудыру мақсатында элементтерді шығармашылықпен біріктіру.</p> <p>Болжау, шарттылық, мүмкіндік ұғымдарын қолданып, өз тәжірибесі негізінде жана мазмұн, модель, құрылым құрастыру.</p> <p>Жұмыс және нәтиже түрлері:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Шығармашылық жанр. 2. Жоспар құрастыру немесе тәжірибе өткізу. 3. Абстрактілі ұғымоармен негізделетін нәтижелер. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шығармашылық жанрлары: эссе, шығарма, өлең, шешендік (ораторлық) сөз, сценарий, компьютерлік бағдарлама. 2. Мәлімет бойынша барлық білімді тиянақтап, оны бір жүйеге келтіріп, жоспар немесе кесте құру. Тәжірибені жоспарлап, нәтижесін бақылау. 3. Ғылыми гипотеза (болжау) құрастырып, ұсыну. 	<ul style="list-style-type: none"> - Құрастыру, - жоспарлау, - ұсыну, - жасау, жасап беру, - ретін өзгерту, - сөзбен құрастыру, - алмастыру, - өзгерту, - жинақтау, - шығармашылықпен орындау, - ұйымдастыру, - дайындау 	<p>Ж О О Ғ Р Ғ Ы</p>
--	---	--	--

БАҒАЛАУ

<p>Даулы және пікірталас туғызатын мәселелер бойынша шешім қабылдап, оны дәлелдеу.</p> <p>Оқушылар өз ойларын, идеяларын, пайымдауларын мазмұндап, оларды негіздеуі қажет.</p> <p>Бұл деңгейде жауаптарда нақтылық, логикалық жүйе, дәйектілік қолданады.</p>	<p>«Сіздің ойыңызша бұл дұрыс па, бұрыс па? Маңызды ма, емес пе? Жақтайсыз ба? Қарсысыз ба?» деген пікірталас пен дау-дамай туғызатын сұрақтар арқылы жүзеге асырылады.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Тиянақтау, - салмақтау, - бағалау, - маңыздылығына қарап жіктеу, - тексеру, - салыстыру, - қайта қарастыру, - рет-ретімен қою, - сұрыптау, - ұсыныс жасау, - таңдау, - өлшеу, таразылау, - сынау, сынақтан өткізу, - шешу, - жақтап не жоққа шығаратын дәлелдер келтіру 	<p>Ж О Ғ А Р Ғ Ы</p>
---	---	---	--

(Некоторые вопросы образования. Пер. с англ. - Алматы: Центр Демократического Образования, 2001 кітабы бойынша)

БАҒАЛАУ ТУРАЛЫ

«Бағалау не үшін керек?» деген сұраққа дәстүрлі оқыту жүйесінде «Оқушылардың білімін тексеру үшін» деген жауап беріледі, өйткені мұнда бағалауды мұғалім тарапынан оқушының білім деңгейін анықтау деп қарастырылады. Осы тұрғыдан мұғалімдер өз әрекеттерін сабақта оқушылардан берілген сұрақтарына ауызша жауап алумен немесе тест қабылдаумен шектейді. Алайда мұндай тексеріс көп жағдайда оқушылардың есте сақтау қабілетін ғана анықтап, олардың не үйренгендігін, білімділігі мен біліктілігінің жалпы деңгейін айқындамайды. Бұған қоса, бұл жерде «бағалау» ұғымы «баға қою» ретінде қабылданады, ал мұндай түсінік бағалаудың мазмұны мен барлық ерекшеліктерін айқындамайды.

Бағалау бірінші кезекте білімнің сапасын айқындау үшін қажет. Егер де біз өз жұмысымызда елеулі табыстарға қол жеткізгіміз келсе, онда өткен уақыттағы және қазіргі нәтижелерімізді анықтауымыз керек, яғни жұмысымыздың оң жақтары мен кемшіліктерін айқындап, оны бағалауымыз қажет.

Мектептің жұмыс сапасы оның өз мақсаттарын (миссиясын) қандай деңгейде орындайтындығымен байланысты. Сапа – мектептің (немесе пәннің, сабақтың, мұғалімнің) оқу нәтижелеріне қол жеткізуде оқушыға қандай деңгейде көмектесіп, оқушының «не үйренгендігінің» айғағы. Осыған орай оқу/оқыту сапасын қажетті деңгейде қамтамасыздандыру үшін мұғалімдер **өз жұмысын бағалауда** мынандай мәселелерге назар аударып, қойылған талаптарды орындауы керек:

1) Мақсат.

Оқудың/оқытудың мақсаттарын айқындау:

- *Бағалау не үшін керек? Бағалау кім үшін қажет және оның нәтижелерін кім пайдалана алады?*

а) Бағалау білім деңгейінің сапасын айқындау үшін қажет:

- оқушы өзінің білімі ахуалын білгісі келеді,

- мұғалім оқушының білімі қандай дәрежеде екендігін және өзінің оқыту әдіс-тәсілдерінің нәтижелігін анықтағысы келеді,

- мектеп әкімшілігі бұл екеуінің де жұмысқа деген қабілеті мен білімі, кәсіби деңгейін білуді мақсат тұтады,

- мемлекет министрлік арқылы бюджеттік қаржының қалай жұмсалатындығын және оқушыларды оқыту ісінің ахуалы мен деңгейін білгісі келеді.

ә) Бағалау жоспарланған нәтижелермен (стандарттармен) салыстырғанда білім деңгейі мен оқудың/оқытудың қаншалықты дәрежеде екендігін білу үшін қажет.

б) Бағалау оқу мен оқытуда қолданылып жатқан әдістемелік ұстанымдардың тиімділігін білу үшін қажет.

2) Нәтиже.

Оқудың/оқытудың нақты нәтижелерін айқындау:

- *Нені бағалау керек? Оқу процесінің қандай нәтижелері (білім, білік, дағды, машық, түсінік, қатынас т.б.) бағалау арқылы анықтауға тұрарлық (маңызды)?*

Оқу процесінің тиімділігі мен нәтижелігі оқушылардың **не білгендігімен** айқындалады. Жоғары мектептің бүгінгі күнгі талаптарына сәйкес оқушылар оқу процесі барысында және нәтижесінде мынандай білік, дағды, күзiреттiлiктердi меңгеруi және иемденуi керек:

- ақпараттың шексіз көп мөлшерінен (оқулықтар, ғылыми әдебиет, БАҚ, Интернет) өзіне қажеттісін таңдап алып, оны өз қажеттілігіне бейімдеп, практикада қолдану;

- өздігімен үйрене білу;

- проблемаларды шешу мен шешім қабылдау секілді күрделі тапсырмаларды орындау;

- қандай да болмасын мәселе бойынша өзіндік пікірі, ойы, тұжырымы, түсінігі болу, оларды ұтымды түрде басқаларға жеткізу, дәлелдеу және қорғау;

- қарым-қатынас құра білу (ауызша және жазбаша коммуникация), бірлесе жұмыс жасай

білу: тыңдай білу, басқаларды сыйлау, өзге пікірлерге икемді және бейімді болу, олармен санасу, жанжалдардың алдын алу;

- өмірге деген көзқарасын, ұстанатын сенімдерін, қажеттіліктерін, құндылықтарын өмірлік философия (рухани, моральдік, этикалық дүниетаным) ретінде қалыптастыру, бұл философияны жалпы адами құндылықтармен байланыстыру;

- өз білімі мен танымының қандай деңгейде екендігін біліп, оларды әрқашан да дамытып отыру.

Бағалауда оқушылардың осындай білік, дағды, құзіреттіліктері қарастырылады.

3) Тұжырымдама.

Оқушылардың жетістіктерін анықтауда қандай қағидаларды ұстану керектігін айқындау:

- *Бағалауда ұстанған жалпылама қағидалардың қандай болуы керек? Бағалауда қандай саясат ұстану керек?*

4) Құрал.

Оқу жетістігінің (үлгерімінің) дәлелдерін жинақтау:

- *«Қалай бағалау керек? Оқушылардың тақырып (пән) бойынша қандай білімді (білік, дағды, машық, құзыреттілік, құндылықтар) және қандай деңгейде меңгергенін қалайша білуге болады? Оқушылардың білім игергендігінің (бір нәрсені білгендігінің) дәлелі қандай болу керек? Бағалаудың қандай тәсілдері мен құралдарын қолдану керек?»*

Мұнда оқушылардың білім игеруде қандай нәтижелерге жеткендігін дәлелдейтін құралдарды (тәсілдерді) таңдап алу қажет. Бұл тәсілдердің жүзеге асырылуы үшін талдау мен қорытынды жасауға тұрарлықтай әрбір оқу мақсаты үшін көп мөлшерде тапсырмалар дайындау керек.

5) Талаптар.

Оқушылардың берілген тапсырмаларды қандай дәрежеде орындайтындығын анықтайтын және олардың үйренгендігін дәлелдейтін талаптар (критерийлер) құрастыру:

- *«Бағалаудың талаптары (критерийлері) қандай болуы керек?»* (бұл жерде төменде келтірілген «Рубрика» атты бөлімшенің идеяларын қараңыз).

6) Жариялау.

Оқушылардың жазу жұмыстарын оқу процесіне қатысушылардың назарына ұсыну жолдарын анықтау:

- *«Бағалаудың нәтижелерімен көпшілікті қалай және қашан таныстыру керек?»*.

Бағалау процесіне қатысты адамдар үшін оның нәтижелерін жариялау маңызды. Мұнда жариялаудың әртүрлі тәсілдерін қарастыру қажет: жазу жұмыстарын сынып қабырғасына іліп қою, «Автордың орындығынан» оқу, кітапша түрінде басып шығару, қабырға немесе электронды газет түрінде жариялау, бейнефильм немесе слайд жасау т.б.

7) Кері байланыс.

Оқушылардың үйрену көрсеткіштерін зерттеу және оларды өз жұмысын жақсарту үшін қолдану, оқу жоспарларын құруда оқудың/оқытудың нәтижелерін ескеру:

- *«Бағалаудан кейін оқу процесіне қандай өзгерістер енгізу керек? Бағалау нәтижелері қашан қажетті болады және оларды қалайша пайдалануға болады? Бағалаудан кейін оқу процесіне қандай өзгерістер енгізу керек?»*

Оқушылар оқуының сапасын үнемі жетілдіру мақсатында кері байланысты оқу жоспарлары мен бағалауға өзгертулер енгізу үшін қолдану керек, өйткені бағалау оқушының оқу әрекеттерінің соңғы нәтижесі болмауы қажет. Бағалау білім игерудің белгілі бір кезеңіндегі оқушы жұмысының сапасын анықтайды, ал оқушы оның нәтижелерін өзгерту мүмкіндігіне ие болады.

Интербелсенді оқу/оқыту практикасында «бағалау» термині мынандай мағынада қолданады:

Бағалау – оқушылардың оқу процесінде қаншалықты табысты (немесе, керісінше) болғандығын, білім игерудегі олардың жетістіктерін, өсуі мен дамуын анықтау.

Бағалау – оқушылардың қолынан не келетіндігін (білім, білік, дағды, машық, құзыреттілік, құндылықтар) айқындау.

Бағалау – білім игеру процесіне қатысушылардың (мұғалім және оқушылар) әрекеттері қандай деңгейде екендігін, олардың сапасын анықтау.

Бағалау – оқушылардың білімін қалайша әрі қарай дамытып, олардың алдағы білім игеру әрекеттерінің деңгейін қалайша жақсартуға болатындығын білу, жоспарлау және оқушыларды соған ынталандыру.

Бағалау – оқу процесінің (оқушы әрекеттерінің, сабақтың, пәннің, курстың) қаншалықты нәтижелі екендігін анықтап, мақсаттардың қандай дәрежеде жүзеге асырылып жатқандығын анықтау.

Бағалау тәсілдері

Оқушылардың білімін бағалауда мынандай тәсілдерді қолдануға болады: *Тестілеу, Бақылау, Интервью, Сауалнама, Есеп беру, Рубрика, Өзін-өзі бағалау (оның ішіне топ жұмысын бағалау кіреді), Портфолио, Жазбаша жұмыс үлгілері.*

Тестілеу

Тест оқушылардың оқу жетістіктерін, олардың білімі, біліктері мен дағдыларының жиынтығын объективті түрде (мұғалімнің қатысуынсыз) өлшеу мүмкіншілігін береді. Мұнымен қатар тестілеудің артықшылығы оның технологиялық мүмкіншіліктерімен байланысты: тест қысқа уақыт ішінде компьютерді қолдану арқылы үйренушілердің көп мөлшерінің білім деңгейін өлшенбелі әрі дәл тапсырмалар арқылы анықтайды. Барлық үйренушілерге ортақ және біркелкі тапсырмалар тест нәтижелерін оқу процесін өзгерту мақсатында қолдануға тиімді етіп, оқушыларды өзін-өзі бақылау және өз білімін жетілдіру ісіне ынталандырады.

Тестілеуде мынандай қағидаларды ұстану қажет (*Дерек көзі: Владимир Бриллер. Оценивание для совершенствования. Слайды. – Шымкент, 2006*):

- Тестілеу әділ түрде жүргізілуі керек.

Тестілер барлық оқушыларға бірдей мүмкіншілік беруі керек.

- Тестілер ашық болуы керек.

Оқушылардың барлығы да тест тапсырмаларымен танысу мүмкіндігіне ие болуы керек.

- Тестілеу бағалаудың бір құралы ғана.

Оқу бағдарламалары тестілеуге бағынышты болмау керек. Оқу процесі жайлы шешім қабылдауда тестілеу нәтижелерінен басқа да көрсеткіштерді қолдану керек.

- Бағалаудың басқа да құралдарын қолдану керек.

Бағалаудың оқушылардың жетістіктері мен олқылықтарын объективті түрде көрсететін тестілеуден басқа да әдістерін қолдану керек.

Тест түрлері

1. Бақылау деңгейі бойынша:

- Кіріспе тест - оқу жылы басында немесе пәнді зерттеу (оқу) жұмысы басталғанда оқушының білімін анықтау мақсатында жүргізіледі;
- Ағымдағы тест – пән бойынша тоқсан барысында жүргізіледі;
- Межелік бақылау тесті – тоқсанда екі рет өткізіледі;
- Аралық бақылау тесті - курс немесе пән аяғында қабылданатын емтиханның нысаны (формасы);
- Қорытынды бақылау тесті – оқу мерзімі аяқталғаннан кейін қабылданатын мемлекеттік емтиханның нысаны (формасы).

2. Ұсыну немесе жауап беру нысаны бойынша:

- Қағазға басылып берілетін тестілер;
- Компьютер арқылы ұсынылған тестілер.

3. Мазмұн тұрғысынан:

- Бір пән мазмұны бойынша;
- Бірнеше пән мазмұны бойынша - бір тест ішіне бірнеше пән бойынша тапсырмалар біріктіріледі, мәселен Аралық мемлекеттік бақылау немесе Ұлттық бірінғай тестілерде бес пән бойынша;
- Пәнаралық тестілер - тест тапсырмалары бірнеше пәннің мазмұны бойынша құрылады, оларға жауапты да пәндердің тоғысуы мен байланысы тұрғысынан беру керек.

4. Нәтижелерді қолдану бойынша

- Салыстыруға негізделген тестілер - стандарттармен немесе басқа оқушылардың жетістіктерімен салыстыруға бағытталады;
- Жетістіктерді айқындау үшін өткізілетін тестілер - әр оқушының жеке пән бойынша оқу жетістіктерінің деңгейін анықтауға бағытталады.

Тест тапсырмаларының нысандары (формалары)

Тестілерді әдетте **жабық және ашық** деп екіге бөледі.

Жабық тест дегеніміз – келтірілген жауаптардың ішінде біреуі немесе бірнешеуі дұрыс болатын тапсырма, оқушылар бұл жауаптарды тандап көрсетуі тиіс. Әрине, бірнеше дұрыс жауаптары бар тапсырмалардың қиындық деңгейі әлдеқайда жоғары болады, алайда олар технологиялық тұрғыдан қолдануда қиыншылықтар туғызады (мәселен, компьютермен тексеру барысында).

Жабық тест тапсырмаларының басым көпшілігін Блум таксономиясының төменгі «Білім» деңгейіне жатқызуға болады, өйткені олардың мазмұны *ақпаратты тану, табу, ажырату* секілді әрекеттерден құралады. Сол себепті де жабық тестілерді МЕКТЕП-те оқушылардың білімін бағалауда мейлінше аз мөлшерде қолдану керек, өйткені бұл тәсіл оқушылардың тек есте сақтау қабілетін ғана айқындап, шәкірттердің басқа да менталдық (парасаттық) және операциялдық ерекшеліктері мен қабілеттерін анықтау мүмкіндігін бермейді, сонымен қатар оқушыларды таным мен ойлаудың жоғары деңгейлеріне шығуға ынталандырмайды.

Жабық тестілер оқушылардың тек есте сақтау қабілетін ғана айқындап, шәкірттерді таным мен ойлаудың жоғары деңгейлеріне шығуға ынталан дырмайды

Әдетте жабық тестілерде мынандай тапсырмалар беріледі:

- пәннің негізгі ұғымдары мен терминдерін игеруді тексеруге бағытталған,
- нақты оқиғаларды немесе есімдерді есте сақтаумен байланысты.

Мысал ретінде ҚР Білім және ғылым министрлігінің Білім беру және ғылым саласындағы қадағалау және аттестаттау комитетінің слайдтарынан (С.Ирсадиев. *Внешнее оценивание в системе образования США. Слайды. - Алматы, 2006*) алынған тестілерді келтірейік.

1. Бірнеше жауаптан біреуін таңдау:

1) *Кітап 80\$ тұрады, оның бағасын 8,25% түсірген. Сізде 100\$ бар. Кітапты сатып алғанда Сізге қанша ақша қайтару керек?*

A. 5,2\$; B. 7,35\$; C. 13,4\$; D. 19,95\$; E. 21,25\$

2) *Қорапта 16 қарындаш бар: 8 қызыл, 4 жасыл, 4 көк. Қорапта әр түстен бір-бір қарындаштан қалу үшін одан қанша қарындаш алу керек?*

A. 4; B. 8; C. 12; D. 13; E. 16.

2. Мұндай тапсырмаларға қоса жабық тестілерге толықтыруды қажет ететін мынандай тапсырмаларды жатқызуға болады:

«Қазақ хандығының бірінші хандары _____ және _____».

Жауаптары: Керей және Жәнібек.

3. Жабық тестілерге сәйкестендіруді қажет ететін мынандай тапсырмалар да жатады:

«Екі бағанды бір-біріне сәйкестендіру керек:

1. Абай

A) «Боран»

2. Мұхтар Әуезов

Ә) «Аққулар ұйықтағанда»

3. Сайын Мұратбеков

Б) «Қан мен тер»

4. Мұқағали Мақатаев

В) «Ескендір»

5. Әбдіжәміл Нұрпейісов

Г) «Жусан иісі»

6. Тахауи Ахтанов

Ф) «Көксерек»

Жауаптары: 1 және ___; 2 және ___; 3 және ___; 4 және ___; 5 және ___; 6 және ___.

Жабық тест тапсырмаларын құрастырғанда мынандай шарттарды қадалаған орынды:

1. Тапсырмаларды сұрақ түрінде келтірмей, хабарлы сөйлем формасында беру керек.
2. Тапсырмалар 7-8 сөзден тұратын мағынасы нақтылы әрі түсінікті жай сөйлем ретінде құрастырылуы керек.
3. Тапсырмаларды бұйрық рай етістіктерін қолданбай («табыңыз/дар», «анықтаңыз/дар», «атаңыз/дар» секілді), тұйық етістіктердің көмегімен құрастыру керек: «табу керек», «анықтау қажет», «атау керек».
4. Барлық жауаптардың ұзындығы біркелкі болуы керек.
5. Бір тест жиынтығында келтірілген тапсырмалардың күрделілігі (оңай, орташа, қиын) тең болып, оларды күрделілігінің өсуіне қарай орналастыру керек.
6. Тест жиынтығын орындауға жұмсалатын уақыт мөлшерін көрсету керек.

Әдетте жабық тестілер оқушылардың өзін-өзі бағалауы үшін қолданылады. Мәселен, бір тарауды оқып, игергеннен кейін мұғалімдерға сол тарау мазмұны бойынша құрастырылған тест сұрақтарын қажетті мөлшерде ұсынады (30, 40, 50 немесе тіпті 100 сұрақ). Оқушы осы сұрақтарға өздігімен жауап беріп, сол арқылы «Менің аталмыш тарау бойынша алған білімім қандай деңгейде екен?» деген сұрақты айқындайды. Оқушыдан ешкім де «Сіз қанша сұраққа жауап бердіңіз?» деп сұрамайды, ол жауапты өзіне бүкпесіз шындық тұрғысынан беруі керек.

Жабық тестілерді оқушылардың өзін-өзі бағалауы үшін қолданған орынды.

Мысалы, оқушы «Мен 50 сұрақтың 48-не жауап бердім, бұл 96% көрсеткіш. Меніңше, жаман көрсеткіш емес, яғни тарауды мен өте жақсы меңгеріппін!» деген қорытынды жасауы ықтимал. Немесе «Япырау, мен тек 35 сұраққа жауап бердім немесе 70% көрсеткішке жеттім! Ал бұл тек C+ ғана емес пе?! Қой, бұлай болмас, мен бұл тарауды тағы да бір қарастырып, білімімді ұштай түсейін!» деген шешім жасауы ықтимал. Өзін-өзі бағалау дегеніміз осы...

«Мұндай жоғары түсінігі бар оқушы қайда?!» дейтін шығарсыз, әріптес? Алайда біз дәп осындай оқушыны қалыптастыруға барымызды салуымыз қажет!

Ашық тестілер дайын күйде берілген бір немесе бірнеше дұрыс жауаптарды іздестірмей, шығармашылық тұрғыдан шешім келтіруді талап етіп, мынандай тапсырмалардан тұрады:

- өзіндік түсінікті келтіру,
- мәселелерді шешу,
- ой-өрісті дамытуға бағытталған оқушылардың шығармашылық жұмыстары.

Ашық тестілерді Блум таксономиясының «Түсіну», «Қолдану», «Талдау», «Синтез», «Бағалау» сияқты орта және жоғарғы деңгейлеріне жатқызуға болады. Ашық тестілердің мынандай түрлерін атауға болады (*С.Ирсалиев. Внешнее оценивание в системе образования США. - Алматы, 2006*):

1. Қысқа жауапты қажет ететін ашық тестілер

Мысалы: «Туындылар: $2 \times 2 = 4$; $2 \times 2 \times 2 = 8$; $2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$; $2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 2 = 32$

Егер туындылардың көрсетілген реттілігін жалғастырса, 375 саны осы туындылар қатарына жата ма? Жауапты түсіндіріп беру керек».

Тапсырманы орындауды тексерудің нұсқасы:

«Дұрыс жауап - 1 балл.

Дұрыс түсіндірулер:

«Жатпайды, өйткені 375 саны 2-ге бөлінбейді (жұп сандар қатарына жатпайды)» немесе «Жатпайды, өйткені 375 саны бұл реттіліктегі екі жауаптың арасынан орын алады». Бұл жауаптар қабылданады, өйткені «375 – тақ сан».

«Бұл реттілікте санақ 2-ден ғана жүргізіледі» немесе «Бұл реттілікте сандар 2-ге көбейтіліп отыр» сияқты жауаптар қабылданбайды.

Бұрыс жауаптар – 0 балл. Қандай да болмасын бұрыс немесе толымсыз түсіндірме.

2. Жан-жақты жауапты талап ететін ашық тестілер

Мысалдар:

1. Интернетте келтірілген жарнамадан үзінді:

«Жиһаз шығаратын компания біздің жарнама агенттігіміздің көмегіне жүгінді, сол себепті де олардың табысы соңғы жылда 10% өскен. Бұл компанияның табысы Интернет қызметін қолдану арқылы Сіздің де табысыңыздың қаншалықты өсіретіндігін айғақтайды».

Тапсырма: Бұл жарнаманың қаншалықты дәлелді екендігін сипаттау керек. Келтірілген дәлелді растаудың барлық жақтарын талдау қажет.

2. «Жас өспірімге қайда тұрған оңтайлы: ауылда ма, қалада ма?» тақырыбына көлемі 500 сөзден аспайтын шығарма жазу керек.

Ашық тестілерді бағалаудың критерийлері алдын-ала дайындалуы керек, бұл критерийлер жазу жұмыстарын бағалайтын рубрика формасында болуы мүмкін.

Бақылау

Бақылау – қандай да бір жәйттерді (фактілерді) анықтау үшін ақпаратты жинақтау құралы.

Бақылау арқылы, мәселен, оқушылардың сабақта қалай жұмыс жасағандығын немесе сабақтың қалай өткендігі туралы ақпарат жинап, талдау жұмысын жүргізуге болады. Бұл үшін бақылау парақтарын қолданған тиімді. Сабаққа, жұмыс барысына өзгертулер енгізу мақсатында мұндай парақтарды бірлесе талқылап, олар бойынша қорытынды шығарып отыру керек.

Оқушының сабақтағы жұмысын бақылау парағы

Аты-жөні	Бақылау ұзақтығы (уақыты)	Өзіндік пікірлер келтіруі	Сұрақтар қоюы	Сұрақтарға жауап беруі	Топ жұмысына араласуы
Оқушының жұмысы бойынша мұғалімнің қорытынды пікірі					

Оқушының пікірталасқа қатысуын бақылау парағы

Оқушының аты-жөні _____					
Әрекеттері	Қандай жиілікте	Әрқашан	Әдетте	Кейде	Ешқашан
Берілген тапсырма мен сұрақтарды түсініп алуға тырысып, басқалармен бөліседі.					
Оқулыққа сүйенбей, идеялар мен ойлар келтіреді.					
Тыңдай біліп, сөйлеушіні қуаттап отырады.					
Өз пікірлерін дерек көздерімен немесе практикамен дәлелдейді.					
Пән ауқымында қалмай, пікірлерін кең тұрғыдан қалыптастырады.					
Пікірлерді қорытындалау мен жалпыламалауға ұмтылады.					

Басқаларды тыңдайды, бөтен пікірмен санасады.				
Өз ойларын басқа пікірлермен салыстырып, қорытынды шығарады.				
Жана түсініктердің пайда болуына мүдделі.				

Бұл парақта оқушының жұмысын «+» немесе «-» белгілерін қойып бағалауға болады.

Төменде келтірілген кестеде жеке оқушының жұмысы бағаланбай, сабақтың барысы бақыланады. Бақылаушы парақтың оң жағындағы бағанға өз пікірлерін келтіреді.

Сабақты бағалау парағы

Пән _____ Мұғалім _____ Уақыты _____	
Талаптар	Комментарий
Сыныптағы психологиялық климат	
Оқушылардың қызығушылығы (мотивациясы)	
Оқушылардың белсенділігі	
Оқушылардың бірлесе жұмыс жасауы	
Блум таксономиясы бойынша жоғары деңгейдегі сұрақтар мен тапсырмаларды қолдану	
Сабақ құрылымының жүйелілігі	
Мұғалім және оқушылар қолданған әдіс-тәсілдер	
Бағалау тәсілдерін қолдану	
Сабақтың нәтижелілігі туралы жалпылама пікір	

Сауалнама

Сауалнама – берілген сұрақтарға жауап беру арқылы ақпарат жинақтау.

Сауалнаманы алдын-ала құрастырып, респонденттерге таратып берген орынды. Мәселен, тоқсан басында оқушының мұқтаждары мен қызығушылығын анықтау үшін *кіріспе сауалнамасын* жүргізген орынды. Оқушылардың жауаптары пән мазмұнында қажетті өзгертулерді жасап, үйренушілердің танымдық деңгейін анықтауға септігін тигізеді.

Тоқсан аяғында оқушыларға кіріспе сауалнамасын қайтарып, оларға өздерінің мұқтаждары қаншалықты ескеріліп, өз білімдерінің қандай дәрежеде өскендігі туралы ой-толғаныс жұмысын жазуды тапсыруға болады.

Оқушыларға арналған кіріспе сауалнамасының сұрақтары

1. Тоқсанда пән бойынша алдыңызға қандай мақсаттар қоясыз? Келтірілген тізім ішінен 3-5 мақсатты таңдаңыз:

- сабақта жақсы баға алу;
- ҰБТ-ға жақсылап дайындалу;
- өзіндік тұрғыдан оқып/үйрену дағдыларын дамыту;
- үйренудің тиімді әдіс-тәсілдерін меңгеруді жалғастыру;
- пән бойынша негізгі ұғымдар, түсініктер мен заңдылықтарды білу;
- оқулықта берілген мәліметтерді игеру;
- мұқият тыңдай біліп, жүйелі түрде сөйлей білу;

- е) өмірде қажетті білім алу;
- ж) өз қабілеттерімді дамыту;
- з) өмірде туындаған проблемаларды шеше білу;
- и) ешнәрсе білгім келмейді.

2. Пән игеруде әрекеттердің қандай түрлерін таңдап алар едіңіз? Келтірілген тізім ішінен 3-5 әрекетті таңдаңыз:

- а) әр сабақта топ ішінде бірлесе жұмыс жасау;
- ә) өзім құрастырған жоспар бойынша оқу;
- б) өзіндік тұрғыдан оқыл/үйрену;
- в) ақпарат көздерінен тапқан мәліметтерді басқалармен талқылау, бөлісу;
- г) білгенімді анықтап, оны әрі қарай қалайша дамытудың жолдарын қарастыру;
- ғ) өз білімдерімді қолдану;
- д) тоқсан бойы қорытынды жоба бойынша жұмыс жасау;
- е) оқушылардың сабақта да, сабақтан тыс уақытта да бірін-бірі оқытуы;
- ж) мұғалімнің тыңдау және оның сұрақтарына жауап беріп, берген тапсырмаларын орындау;

- з) оқулықты оқып, игеру;
- и) әрекеттенгім келмейді.

3. Мұғалімнің сабақтарда қандай әдіс-тәсілдерді қолданғанын қалай едіңіз? Келтірілген тізім ішінен 3-5 тәсілдерді таңдаңыз:

- а) дайын жауап бермей, жауап ізденуді ұйымдастыру;
- ә) оқушылармен диалог (әңгіме, сұхбаттасу) құру, олардың пікірін сұрап, қандай да болмасын мәселені талқылау;
- б) оқулықтағы мәліметті өз сөзімен түсінікті етіп жеткізу;
- в) оқушылардың бірін-бірі оқыту тәсілдерін қолдану;
- г) лекция түрінде: білгенін келтіріп, оқушылардың конспект жүргізуін талап ету;
- ғ) оқытудың техникалық құралдарын қолдану (компьютер, интербелсенді тақта, проекторлар);
- д) белсенді үлестірмелі материалдарды тарату;
- е) тақта мен борды қолданып, мәліметтердің бір бөлігін келтіру;
- ж) ақпараттың басқа да формаларын қолдану: кесте, схема, диаграмма, график;
- з) оқушыларға әдіс-тәсілдерді таңдауда ерік беру;
- и) мұғалімнің өзі біледі.

Интервью

Интервью – сұрақ-жауаптар арқылы қандай да болмасын мәселені талқылау және өзіндік пікір келтіру.

Интервью арқылы оқушының немесе мұғалімнің сабақ тақырыбы немесе оқу/оқыту процесі жайлы пікірлерін білуге болады. Мұнда интервью сұрақтары алдын-ала дайындалып, сұхбаттасушыларға (интервьюерлерге) таратылады. Олардың жауаптары оқу/оқыту процесінің деңгейін анықтап, оған өзгерістер енгізу мүмкіншілігін береді.

Оқушыдан интервью алу парағы

Оқушының аты-жөні _____ Талқыланатын сабақ тақырыбы немесе проблема _____ _____	
Сұрақтар	Оқушының жауаптары
- Сабақ Сізге ұнады ма? Өз пікіріңізді дәлелденіз. - Сабақтың ең ұтымды жерлері қандай болды? - Сабақ тақырыбының (проблеманың) Сіз үшін қандай маңызы бар деп ойлайсыз? - Бүгінгі үйренгеніңіз Сіз үшін болашақта қажет болады деп ойлайсыз ба? Неліктен? - Осы тақырып (мәселе) бойынша тағы да не білгіңіз келеді? - Осы тақырып (мәселе) бойынша қандай ақпарат көздерін қарастырасыз? - Бұл проблеманы шешуде Сіздің үлесіңіз қандай болды деп есептейсіз? - Сабақта қандай әрекеттер атқардыңыз? - Топ жұмысы қандай деңгейде өтті деп ойлайсыз? Неліктен? - Өз жұмысыңызға қанағаттанасыз ба?	

Мұғалімнен интервью алу парағы

Мұғалімнің аты-жөні _____ Талқыланатын сабақ тақырыбы немесе проблема _____ _____	
Сұрақтар	Мұғалімнің жауаптары
- Сабақ қалайша өтті деп ойлайсыз? - Жоспарлаған мақсаттарыңызға жеттіңіз бе? Оған қандай дәлелдер келтіресіз? - Сабақтың ең ұтымды жерлері қандай болды деп ойлайсыз? Неліктен? - Бұл сабаққа қандай өзгертулер енгізедіңіз? Неліктен? - Сабақ тақырыбының (проблемасының) оқушылар үшін қандай маңызы бар деп ойлайсыз? - Оқушылардың бүгінгі үйренгені болашақта қалайша қажет болады деп ойлайсыз? - Оқушылардың сабаққа деген қызығушылығын арттыру үшін қандай әрекеттерді қолдандыңыз? - Оқушылардың белсенділігі қандай дәрежеде болды деп ойлайсыз? Неліктен? - Бүгінгі сабақтан түйген ең маңызды ойыңыз қандай болды?	

Рубрика

Рубрика - оқушылар орындаған жұмыстардың қандай болуы керектігін (параметрлер белгілеу арқылы) және қандай бағаға тұрарлық екендігін нақты түрде айқындау, бағалаудың дәл талаптарын (критерийлерін) таңдау және тағайындау.

Оқушылардың жұмыстары субъективті тұрғыдан бағаланбауы үшін, жұмыстарға қойылатын талаптарды алдын ала айқындап алу оқушылардың өз жұмысында озық үлгілерге (идеал) сүйеніп, қалай жазу керектігін есте ұстап, жұмыстарды сол тұрғыдан орындауына жол береді. Бұл өз кезегінде оқушы жұмыстарының сапасын арттырады.

- **Критерийлердің келесі ережелерге сай болғандығы дұрыс:**
- Критерийлер үшеуден кем болмауы керек.
- Критерийлер оқушыларға алдын-ала белгілі болуы керек.
- Критерийлер оқушылармен бірге құрастырылуы керек.

- Мұғалім ұсынған критерийлер оқушылар тарапынан толық қабылдануы керек.
- Бағалаудың әрбір түрі мен әрекеті үшін бөлек критерийлер қажет.
- Критерийлер жазбаша түрде келтірілуі керек.
- Критерийлер жария түрде келтірілуі керек: силлабустардан орын алып және сынып қабырғасына іліп қойған орынды.

Төменде қандай да болмасын тақырыпқа жазылған эссенің бағалау критерийлері келтіріледі.

Эссені бағалауға арналған әмбебап рубрика

Мазмұны мен ұстанған көзқарасы

- Көлемі бекітілген мөлшерден кем емес;
- Берілген тақырып ауқымында жазылған, одан алшақтаулар жоқ.
- Нақты проблема айқындалып, эссе соны шешуге бағытталған.
- Таңдап алынған позиция немесе көзқарас нақты айқындалған және кең контексте қарастырылады (тарихи, әлеуметтік, саяси, экономикалық т.б.);
- Нақты айқындалған дербес көзқарас ұстанылады: оқулықты немесе лекцияны қайталамайтын, өзіндік «Мені» анық көрінетін идеялар (пікірлер, ойлар) келтіріледі.

Құрылымы

- Үш бөлімді құрылым нақты айқындалған: кіріспе, негізгі бөлім, қорытынды;
- Бір бөлімде келтірілген идеялар екінші бөлімде тура сол қалпында қайталанбайды: өзгертілген, түрлендірілген қалыпта беріледі, дамытылады;
- Бөлімдер арасында логикалық байланыс байқалады, *«сонымен бірге»*, *«сөйтіп»*, *«сонымен»*, *«алайда»*, т.б. сияқты байланыстырғыш сөздер қолданылады.

Стиль

- Жай сөйлемдерге қарағанда құрмалас сөйлемдер көптеп қолданылған;
- Оқығанда қиындық туғызбайды, түсінікті, стилистикалық қателер кездеспейді;
- Атаулар мен терминдер өз мағынасында қолданылған;
- Сөздер өз мағыналары тұрғысынан дұрыс қолданылған;
- Біркелкі немесе ұқсас ұғымдар мен түсініктер синонимдер арқылы беріледі;
- Таза және ұқыпты жазылған, орфографиялық және пунктуациялық қателер жіберілмеген.

Ұстанған позиция

- Өзіндік, соны пікір келтірілген, лекция немесе оқулықты қайталамаған;
- «МЕН» ұғымы тұрғысынан жазылған;
- Біреудің пікірін қайталамайды;
- Нақты айқындалған;
- Жалпы адами немесе кәсіби құндылықтар тұрғысынан келтірілген;
- Түсінікті.

Дәлелдемелік негіз

- өз көзқарасын жақтайтын бірнеше дәлелдер келтірілген;
- өз пікіріне қарсы дәлел келтіріліп, ол өз позициясының артықшылықтарын келтірумен жоққа шығарылған;
- қоғамда жаппай қабылданған құндылықтарға, кең тараған пікірлерге және беделді адамдардың көзқарастарына сілтеме жасалады;
- дәлелдер эмоционалды және субъективті материалдарға сүйенбей, фактілерге негізделеді, олар өздерінің өміршеңдігі мен шынайылығымен оқырманның сенімін тудырады;
- өз көзқарасының дәлелдері ретінде нақты мысалдар келтіріледі;
- нақты және айқын түрде ұстанған көзқарасының қоғам өмірі үшін келтірілетін салдары, артықшылықтары немесе зардаптарын көрсетеді;
- ақпарат көздерінің нақты көздеріне сілтеме жасалады (БАҚ, Интернет, арнайы әдебиет).

Қорытынды

- нақты және айқын тезистер келтіріледі;
- проблеманы шешуде қолдануға тұрарлық нақты ұсыныстар келтіріледі;
- ұсыныстар өмірде кездесетін ситуациялар тұрғысынан келтірілген, нақты өмірмен тығыз байланысты.

Бұл рубрика үлгілі жұмыстың («өте жақсы» бағасына тұрарлық) параметрлерін сипаттайды. Ал басқа жұмыстардың критерийлері одан төмендеу болады.

Әрбір жұмысқа талаптарды (критерийлерді) өзгешелеп қою керек. Талаптарды белгілеу сонымен бірге жұмыстарды орындау реті, алгоритмі болады, өйткені мұнда жұмыстың қалай орындалатындығы да келтіріледі.

Жазу жұмыстарының критерийлерін белгілейтін басқа да рубрикалардың мысалдарын келтірейік.

Портфолио

Портфолио – оқушының тоқсан немесе оқу жылы бойы жасаған жұмыстары және жетістіктерінің айғағы мен дәлелі. Портфолио оқушының даму прогресі мен жетістіктерін көрсетіп, бұл процесті жан-жақты талдау мүмкіншілігін береді: оқушылар өз оқуын бұрынғыдан да сәтті түрде ұйымдастырып, мақсаттарын тереңірек түсініп, жұмыстарына өзгерістер енгізіп, оқудағы өз жетістіктерін көреді. Портфолиода оқушы өзінің тоқсан не жыл бойы атқарған жазба жұмыс үлгілерін сақтап, оқу аяғында үйренгені туралы есеп берген кезде портфолионы дәлел ретінде қолдана алады.

Портфолио – оқушының оқу процесіне қалайша қатысатындығын көрсететін жұмыстарының жиынтығы ретінде оқудың тиімділігі деңгейін айғақтайды, оқу процесінің оқушы үшін қандай нәтиже беретіндігін көрсетіп, оқушылармен *кері байланыс* құру тәсілі болып табылады. Бұған қоса портфолио оқушылардың бірлесе жұмыс жасап, мұғалімдермен әрекеттесуге септігін тигізеді, өйткені ол оқушылардың жетістіктері мен дамуының динамикасын талдау жұмысына оқушылардың өздері мен мұғалімнің қатысуын талап етеді.

Портфолио оқушылардың оқуын қорытынды әрекет (емтихан) бойынша бағаламай, процесс бойынша бағалау мүмкіншілігін береді. Портфолиоларды электрондық түрде де келтіруге болады (Қараңыз: М.Лебедева, О.Шилова, 21-25).

Портфолио бірнеше қызмет атқарады:

- **жинақтаушы** – оқушылардың жұмыстарының жиынтығы;
- **үлгі (модель)** – оқушының жеке оқу траекториясын қалыптастырудың құралы, өйткені ол әр оқушыға оқудың өзіндік стратегиясын айқындап, қажетті материалдар мен жұмыс түрлерін таңдау мүмкіншіліктерін береді;
- **ой толғанис пен шығармашылық тудырушы** – оқушыларға оқу/үйрену және кәсіби тұрғыдан қажетті әдістер мен тәсілдердің қолдануын ұғынып, оларды қолдану мен өзгерту мүмкіншіліктерін береді.

Мұнымен қатар Сузанна Саффкова портфолионың мынандай мүмкіндіктерін нұсқайды:

- мұғалім үшін – оқушының жетістіктерімен танысып, олардың маңыздылығын айқындау мен бағалау;
- оқушы үшін – тұлғалық тұрғыдан дамып, мотивация мен өзіндік жетістіктер, кемшіліктер мен мүмкіндіктер туралы түсініктерінің өзгеруіне байланысты әрі қарай жетістіктерге жету;
- мектеп үшін – оқушылардың мүмкіншіліктерін (әлеуетін) айқындап, соған байланысты сабақ беру әдістемесі мен оқу процесін ұйымдастыруды оқушылардың мүмкіншіліктеріне байланысты өзгерту;
- жоғарыда көрсетілген барлығы үшін – қажет болған жағдайда жасаған жұмыстары туралы құжаттармен дәлелденген есеп беру (С.Саффкова, 11-15).

Портфолио – материалдардың қарапайым жинағы ғана емес. Бағалауда портфолионың нақты мазмұнымен бірге материалдардың қалайша таңдалып алынғандығы және оларды

дәлелдеу базасы да бағаланады. Оқушылар портфолиоға өздерінің түсініктері, ой-толғаныстары мен дәлелдеулерін көрсететін мынандай материалдарды жинақтайды:

- өткізілген пікірталастардың қорытындылары,
- оқыған материалдарының (кітап, зерттеулер) конспектілері,
- проблема шешудің өзіндік ұсыныстары,
- эссе мен басқа да жазу үлгілері.

Басқаша сөзбен айтқанда, **портфолио үшін ең басты мәселелер – есеп беру (дәлелдер келтіру) және ой-толғаныс (рефлексия).**

Портфолионы оқу процесіне қалайша енгізуге болады? Бұл үшін мынандай әрекеттерді атқарған орынды.

1. Оқушылардың түсінігі мен мотивациясын тудыру.

Әрбір оқушыға портфолионың не үшін құрастырылатындығы түсінікті болуы керек. Оқушылар портфолионың қызықты әрі қомақты нәтижелерге қол жеткізетіндігіне көз жеткізіп, оны өзін-өзі бағалау мүмкіншілігі деп қабылдағаны дұрыс.

2. Портфолионың түрін айқындау.

Портфолионың түрін мұғалім көмегімен оқушының өзі таңдауы керек. Мұнда мәселе мақсатқа байланысты: егер оқушы есеп беруді жоспарласа, онда портфолио оның жұмыстарының толық жинағы (немесе таңдамалы жұмыстар жинағы) болады; ал егер де ол өзінің тұлғалық әрі кәсіби дамуын мақсат тұтса, онда портфолионы ой толғанысқа негізделген жұмыстар құрайды.

3. Тапсыру мерзімін айқындау.

Мұнда портфолионың дайын түрде тексеруге өткізілетін мерзімі белгіленеді, әдетте ол тоқсан аяғында межелік бақылауда мұғалім тарапынан тексеріледі.

4. Портфолио бөлімдері мен рубрикаларын айқындау.

Портфолио құрылымы оқушылармен бірлесе анықталады. Өз портфолиосының құрылымын белгілеуде оқушыға ерік беру қажет, бұл жерде тек «Өзім туралы», «Менің таңдаулы жұмыстарым», «Менің жетістіктерім», «Менің ой-толғанысым» сияқты міндетті бөлімдердің болуын талап ету керек.

5. Бағалау критерийлерін айқындау.

Критерийлер оқушылармен бірлесіп құрастырылады. Мұнда назарды жұмыстардың жинақталуына ғана емес, сонымен бірге олардың жүйеленуі мен өзінділігіне, оқушының ой толғанысына аудару керек.

6. Бағалау әдістері.

Оқушылармен бірлесе айқындалады: презентация, қорғау т.б.

Портфолионы құрастыру үшін оқушыларға оның формасына (құжаттар мен тапсырмалардың тізімі және реттілігі) және әр құжаттың мазмұнына қойылатын талаптарды келтірген жөн.

Әдетте портфолионың екі түрін ажыратады: **өсу портфолиосы** (мұнда оқушының жеке тұлғалық және кәсіби дамуы көрсетіледі) және **нәтижелер портфолиосы** (жыл бойы қол жеткізген ең елеулі нәтижелер). Алайда портфолионың түрі оқушы пен мұғалімнің мақсаттарына орай таңдалатындықтан, оны әртүрлі тұрғыдан құрастыруға болады. Мәселен, М.Лебедева мен О.Шилова (М.Лебедева, О.Шилова, 21-25) портфолионың мынандай түрлерін келтіреді.

Портфолионың түрлері

Максаты бойынша	Меншікті портфолио	Оқушылар өздері үшін құрастырады
	Есеп беру портфолиосы	Оқушылар мұғалім үшін құрастырады
	Портфолио-жоба	Оқушылар өз әрекеттерін ұйымдастыру үшін құрастырады
Мазмұны бойынша	Жетістіктер портфолиосы	Оқушылардың белгілі бір уақыт аралығындағы (немесе материалдың қомақты бөлігі бойынша) жұмыстары
	Ой-толғаныс портфолиосы	Оқушылардың мақсаттарға жетуін бағалау (оқушылардың өзін-өзі бағалауы)
	Проблема шешуге бағытталған портфолио	Нақты проблеманы шешудің мақсаттарын, шешу процесі мен нәтижелерін көрсететін барлық материалдар
	Тақырыптық портфолио	Белгілі бір тақырып (немесе модуль) аумағында оқушылардың жұмысын көрсететін материалдар

Портфолионың құрылымы алдын-ала анықталып, оның қандай жұмыстар мен құжаттардан тұратындығы белгілеп алған орынды. Портфолионың қандай бөлімдер мен рубрикалардан (тақырыптар, бөлімшелер) тұратындығын оқушының өзі таңдауы керек, бұл жерде мұғалім оған бөлімдер мен рубрикалардың тізімдерін ұсынып, олардың ішінде қандайларының міндетті екендігін ғана атайды. Өз қалауы мен пікірі ескерілген жағдайда ғана оқушы портфолионың өзінің меншікті жұмыс екендігін түсініп, оны құрастыруға белсене кіріседі.

Портфолионың **міндетті бөлімдері мен рубрикаларының тізімі** мынандай болуы мүмкін:

1. Оқушы өзі туралы.

- өзі туралы мәлімет (қысқаша өмірбаяны, фотолар);
- пән бойынша алдына қойған мақсаттары;
- пәнді игеруде күтетін нәтижелері мен жұмыс жоспары;
- пән игеруде қолданатын әдіс-тәсілдері.

2. Пәннің теориялық мазмұны.

- терминологиялық сөздік (глоссарий);
- оқу материалдары (тірек лекциялары, конспектілер, Интернет материалдары т.б.);
- нормативтік құжаттар (заңдар, үкімдер, нұсқаулықтар, ережелер);
- оқушының өзі тапқан қосымша материалдар.

3. Оқушының жұмыс үлгілері.

- ғылыми-әдістемелік жұмыстары (баяндамалар, құралдар, мақалалар);
- шығармашылық жұмыстар (эссе, сценарийлер, өзі қойған тәжірибелердің сипаты мен нәтижелері, өзі құрастырған есептер, сөзжұмбақтар т.б.);
- келесі үлгі бойынша тоқсан бойы өзіне ұнаған екі сабақтың жоспарын (құрылымын) келтіру: тақырып, сабақ кезеңдері, сабақта қолданған әдіс-тәсілдер, сабақтың ұтымды жерлері, сабақтың маңыздылығы;
- бірге оқитын жолдастарының озық жұмыс үлгілері.

4. Оқушының жетістіктері.

- жаңалықтары (келтірген жаңа ақпараты, өздігімен анықтаған заңдылықтар);
- ең ұтымды шыққан жұмыстары;
- марапаттаулар.

5. Оқушының ой-толғанысы.

- пәнді оқу/игеру процесіндегі өзінің рөлі туралы ой-толғаныс;
- өзінің ой толғанысын көрсететін әрекеттерді сипаттау (сабақ талдау, пікірталас ұйымдастыру, интервью мәтіндерін келтіру, сауалнамаларға жауаптары);

- өзін-өзі бағалау;
- өз жұмысы туралы есептері;
- оқу процесі туралы ой-толғанысы (эсселер, хаттар, пікірлер).

Портфолионың жанрлық мазмұны

Портфолионың бөлімдері мен рубрикалары айқындалғаннан кейін, жинақталатын жұмыстар мен құжаттардың жанрлық сипатын нақтылап анықтау керек. Мұнда бірінші кезекте оқушының дербестігін, шығармашылығын, рефлексиясын көрсететін жұмыс түрлері келтірілуі керек. Алайда бұл жұмыста да оқушының қалауы мен мүдделері ескерілуі тиіс: портфолиоға жинақталатын жұмыстарды оқушының өзі таңдағаны дұрыс.

Портфолиоға мынандай жұмыстарды жинақтауға болады:

- тексеру және бақылау жұмыстарының, тестілердің сұрақтары мен нәтижелері,
- топтық жұмыс нәтижелері (оқу тапсырмаларын орындау реті, алгоритмі),
- жобалар,
- шығармашылық жазу жұмыстары,
- фотолар,
- графикалық ұйымдастырушылар: кестелер, схемалар, диаграммалар, гистограммалар, графиктер,
- сауалнамалар мен оларды талдау нәтижелері,
- интервьюдің сұрақтары мен жауаптары,
- үй тапсырмалары (өздік жұмыс нәтижелері),
- бақылау күнделіктері,
- оқу процесі туралы ой толғаныстар,
- өзін-өзі бағалау жұмыстары,
- портфолионы құрастыру жұмысы туралы жазылған хаттар (мұғалімге, туыстарына, жолдастарына),
- оқу/үйрену немесе зерттеудің мақсаттарын тұжырымдау,
- портфолио тақырыбы бойынша жасаған баяндамалары,
- салынған суреттер,
- оқушының жетістіктерін көрсететін мақтау қағаздары, сертификаттары, өзінің жұмыстары жайлы пікірлер, мінездемелер.

Портфолионы бағалауда мынандай параметрлер қарастыруға болады:

- **құрылымы мен құрастырылуы** (келтірілген материалдардың реттілігі мен қандай тәртіппен құрылғаны, жүйелілігі: үйрену барысында қалыптасқан нақты дағдыларға сәйкес бөлінгендігі),
- **комментарий** (келтірілген материалдарға түсіндірме беру),
- **мазмұны** (материалдардың сапасы мен кең ауқымдылығы),
- **өзін-өзі бағалау** (өз әрекеттері мен дамуына баға беру, оларды сыни көзқарас тұрғысынан талдау қабілеті, өз тәжірибесін кәсіби қызметпен байланыстыру әрекеттері оқушыда рефлексия дағдысы қалыптасқандығын көрсетеді).

Ендігі мәселе портфолионы қалайша, қандай талаптар деңгейі тұрғысынан бағалау керектігі туралы болмақ, өйткені жұмыстар мен құжаттардың толық жинақталуы оқушының дамуын жан-жақты түрде айғақтамайды. Сол себепті де портфолионы бағалауда оның құрылымына, оқушының ойлау дербестігіне, шығармашылық деңгейіне, өзін-өзі бағалауына назар аудару керек. Мысалы, портфолионы бағалауда мынандай критерийлерді ұстануға болады:

Портфолионы бағалау критерийлері

Критерийлер	Жоғарғы балл	Оқушының жинаған балы	Мұғалімнің комментарийі
Барлық бөлімдер келтірілген	10		
Өздігімен қосымша бөлімдер кіргізу	5		
Портфолионы құрастыруда зерттеу әдістерін қолдану	10		
Портфолионы құрастырудағы өзінділік пен дербестік	15		
Материалдарды безендіру	10		
Портфолионың оқушы үшін пайдасы, қорытынды жасау	10		
Бірге оқитын жолдастарының пікірлері	10		
Ой-толғанысқа негізделген материалдар	15		
Портфолионы таныстыру (жариялау, презентациялау)	15		
Барлығы	100		

Өзін-өзі бағалау

Әрбір үйренушінің сабақта қалайша жұмыс жасағандығын анықтау – мұғалім үшін өте күрделі мәселе. Мұнда басты сұрақ оқушының оқу процесінде қалайша жұмыс жасап, оқу мазмұнын қандай дәрежеде игергендігімен байланысты болады. Сол себепті де оқушылар өздерінің қалайша дамығандарын білуі үшін оларға өзін-өзі бағалау жұмысын тапсырған орынды. Мұндай үлгілерде оқушылар өз жұмысын атқарған әрекеттері арқылы бағалайды.

Өзін-өзі бағалауды мынандай ұйымдастыруға болады:

1. Мұғалім оқушылармен бірлесе отырып, бағалау критерийлерін айқындап (критерийлер оқушылардың іс-әрекеттерінен тұруы керек), бағалау кестесін құрастырады.
2. Оқушы сабақ барысында немесе басқа да іс-әрекет қорытындысы бойынша өз жұмысын бағалайды. Бағалауда «плюс» және «минус» белгілерін немесе дәстүрлі бес балдық жүйені қолдануға болады.
3. Нәтижелерді талқылау.

Мұғалім оқушыларға мынандай мәселелерді талқылауды ұсынады:

- Жұмыс орындау барысында оқушылар өздерінің қандай әрекеттерін сәтті болды деп есептейді?
- Жұмыс орындау барысында оқушыларда қандай қиыншылықтар пайда болды? Бұл қиыншылықтарды қалайша жеңуге болады?
- Оқушылардың бұл әрекеттері бұрынғы жұмыстармен салыстырғанда қандай деңгейде болды?
- Жұмыс орындау барысында оқушылар жетістіктерге қол жеткізді ме?

4. Жазбаша есеп беру.

Оқушылар өз жұмысы жайлы жазбаша есеп беріп, оның тиімділігі жайлы ой толғайды. Өзін-өзі бағалау жұмысын да кестелер арқылы жүзеге асыру тиімді. Төменде оқушылардың өзін-өзі бағалау кестелерінің бірнеше мысалы келтіріледі.

Оқушының өзін-өзі бағалау кестесі
(Топ ішінде талқылау жұмысы)

Критерийлер (оқушының іс-әрекеттері)	Әрқашан	Әдетте	Кейде	Ешқашан
<i>Мен талқыланып жатқан мәселені басқа проблемалармен салыстырып (аналогия келтіріп), олардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын айқындаймын.</i>				
<i>Мен мәселені жан-жақты қарастырып, жалтыламалап, қорытынды жасаймын, барлық ойлар мен болжамдарымды ортаға саламын.</i>				
<i>Мен нақты дерек көздеріне сілтеме жасап, барлық ұсыныстарымды нанымды түрде дәлелдеймін.</i>				
<i>Талқылау барысында мен басқалардың пікірлерін мұқият тыңдаймын, олардың сөздерін бөлмеймін, олармен санасамын.</i>				
<i>Проблема шешуде ортақ мәмілеге келу үшін мен өз пікірлеріме өзгерту енгіземін.</i>				

Жазба жұмысын орындауда оқушының өз әрекеттерін бағалау

Критерийлер (оқушының іс-әрекеттері)	Әрқашан	Әдетте	Кейде	Ешқашан
<i>Мен жоба тақырыбы бойынша қажетті ақпарат көздерімен танысып, оларды жан-жақты қарастырып қолданамын.</i>				
<i>Мен оқулықты қайталамайтын, өзіндік түсінігімнен туындаған жаңа көзқарас пен пікірлерді келтіремін.</i>				
<i>Мен өз пікірлерім мен ұстанымдарды нақты дәлелдерге сілтеме жасау арқылы келтіремін.</i>				
<i>Мен өз пікірлерім мен ұстанымдарды анық және айқын түрде келтіремін.</i>				
<i>Мен баяндау стилін мұқият қадағалап, соған сәйкес сөздер мен тіркестерді таңдаймын.</i>				
<i>Мен проблеманы шешуді практикалық тұрғыдан қарастырамын.</i>				
<i>Мен ой қорытуда проблеманы философиялық (жалтыламала) тұрғыдан қарастырамын.</i>				

Топтық жұмысты бағалау

Оқушылардың топ ішінде жұмыс жасау деңгейін білу мақсатында оларға топ жұмысын бағалау кестелерін ұсынған орынды.

Бағалаудың бұл түрін қолданғанда да алдымен критерийлерді айқындап, олардың кестесін оқушыларға таратып беру керек. Оқушылар топ ішінде атқарылған өз әрекеттерін бағалағаннан кейін, олар мұғаліммен бірлесе отырып, әр оқушының бағалауына (немесе алған бағаларына) сәйкес топ жұмысын бағалайды.

Бағалау қорытындысы ретінде оқушылардың мынандай сұрақтарды талқылағаны орынды:

- Топ жұмысының қандай жағымды жақтарына назар аудардыңыз? Бірлесе жұмыс жасау тиімді болды ма?

- Топ жұмысын кім басқаруға ұмтылды? Оның көшбасшылығын өзгелер мойындады ма? Неліктен?
- Топ жұмысында қандай қиыншылықтар туындады? Неліктен?
- Бұл қиыншылықтарды топ ішінде қалайша жеңдіңіздер? Сіздің бұл жұмысқа қосқан үлесіңіз қандай болды? Ал өзіңіз бұл қиыншылықтарды қалайша жеңуге болады деп ойлайсыз?

Топ жұмысын бағалауда кестелер қолданған тиімді. Төменде сондай бағалау кестелерінің бірнеше мысалы келтіріледі.

Топ жұмысын бағалау кестесі

Критерийлер- Топ мүшелері	Идеяларды ұсыну	Жолдас- тарын топ жұмысына жұмылдыру	Идеялардың дербестігі	Сұрақ кою	Сұрақ- тарға жауап беру	Белсенді түрде тыңдау	Жалпы балл
Мұрат	+	+	+	+	+		5
Қаламқас	+	+	+	+	+	+	6
Маруана		+		+	+	+	4
Бакытгүл	+		+			+	3
Әжмаг	+	+	+	+	+	+	6
Топ бойынша	4	4	4	4	4	4	24 немесе 80 %

Топтың талқылау жұмысын бағалау

Әрекеттер	Әрқашан	Әдетте	Кейде	Ешқашан
<i>Біз берілген тапсырма мен сұрақтарды түсініп алуға тырысып, бір-бірімізбен бөлісеміз, бір-бірімізге көмектесеміз.</i>				
<i>Біз бір-бірімізді тыңдап, ойлар мен пікірлерімізді сыйлап, олармен санасамыз.</i>				
<i>Біз оқулыққа сүйенбей, практикадан дәлел келтіріп, өзіндік идеялар мен ойларды келтіреміз.</i>				
<i>Біз мәселелерді практикалық тұрғыдан қарастырып, шеңуге ұмтыламыз.</i>				
<i>Біз бір-бірімізді тыңдап, сөйлеушіні қуаттап, әр пікірмен санасып отырамыз.</i>				
<i>Біз талқыланған мәселені пән аумағында ғана қарастырмай, оны кең тұрғыдан түсінуге тырысамыз.</i>				
<i>Біз талқылау нәтижесінде жаңа білім мен түсініктің пайда болуына мүдделіміз.</i>				

САБАҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

НЕЛІКТЕН САБАҚ ҮШ КЕЗЕҢНЕН ТҰРАДЫ?

Барлық дерлік оқыту жүйелері, жобалары және технологиялары сабақтың үш кезеңдік құрылымын ұстанады.

Бұл ұстанымның Г.Гегельдің диалектикасынан бастау алатындығы сөзсіз. Адам өз сана-сындағы ұғымдардың барлығын да объективтік деңгейге дейін жеткізеді дейтін бұл диалектикалық ілімге сәйкес, біздің түсініктеріміз үш кезеңнен тұрады: **тезис – антитезис – синтез**. Таным процесінде біз әлем туралы қандай да болмасын түсінік қалыптастырсак (тезис), міндетті түрде оған қарама-қарсы тұжырым да табылады (антитезис). Сол себепті де объективтік білім алуымыз үшін, біз ой толғаныс арқылы тезис пен антитезистің қажетті жақтарын салғастыра келе, орта мағынаны (синтез) табуымыз керек. Гегельдің пайымдауы бойынша, екі қарама-қарсы тұжырымдар мен пікірлердің тоғысуынан (тезис – антитезис) шынайы түсінік пен білім пайда болады (синтез).

Жан Пиаже балалардың ойлау ерекшеліктерін анықтайтын тәжірибелерден олардың ойлауы үш кезеңнен тұратындығын байқаған: «Бірінші кезеңде балалар өзінің көзқарасын келтіреді, екінші кезеңде басқалардың көзқарастарын жақтайды, ал үшінші кезеңде тіпті қарапайым заттарды да ескере отырып, салыстырмалы көзқарас таңдайды. Сонымен бұл процесс ойдың бірте-бірте әлеуметтендіру процесіндей болады: алдымен таза эгоцентризм, одан кейін әлеуметтендіру және аяғында толық объективтендіру... Бұл үш кезең біздің ұғымымыздағы ойлаудың да үш кезеңін көрсетеді: трансдукция, қарапайым дедукция және толық дедукция» (Ж.Пиаже, 278).

Мұнда Ж.Пиаже «таза трансдукция» деп баланың логикалық тәжірибемен байланыспаған алғашқы «ой тәжірибесін» атайды, оны «қарапайым елестету немесе өмірді түйсінген қалыпта имитациялау» дейді (Ж.Пиаже, 339), ал дедукцияны баланың бір құбылысты түсіндірумен қанағаттанбай, оны басқа да құбылыстармен байланыстырып, соның нәтижесі бойынша қорытындылауы мен жалпыламалауы деп атайды. Алғашқы дедукция баланың өзі білетін, оның күнделікті тәжірибесінен туындаған, оның сенімін тудыратын өмірдің кейбір жақтарына бағытталады. Мұнда бала өз түсініктеріне қарама-қарсы гипотезалар мен басқалардың келтірген пікірлерін қарастырады, оларды ой-өрісінен өткізеді. Тек осыдан кейін ғана оның ойы жан-жақты болып, бастапқы сенімдерден арылады (Ж.Пиаже, 338-339).

Сонымен Гегельдің және Ж.Пиаженің ілімдеріне сүйене отырып, таным және ойлау процестері үш кезеңнен тұрады және олар біртұтас құбылыстың, қозғалыстың бір-бірімен тығыз байланысты, бір-бірінен туындайтын және бір-бірінен қызмет жасамайтын ажырамас бөліктері болып табылады деп ұйғаруға болады.

Таным кезеңдері (Г.Гегель бойынша)	Ойлау кезеңдері (Ж.Пиаже бойынша)
<i>Тезис</i>	<i>Эгоцентризм немесе трансдукция</i>
<i>Антитезис</i>	<i>Әлеуметтендіру немесе қарапайым дедукция</i>
<i>Синтез</i>	<i>Объективтендіру немесе толық дедукция</i>

Тура осы секілді барлық дерлік оқыту жүйелері мен жобаларында кез келген сабақты да үш кезеңге бөлу дәстүрі мықтап орын алған. Сабақтың үш кезеңдік структурасын М.Жанпейісова былай түсіндіреді: «Психологтардың пайымдауынша, әрбір дербес тарауды (тақырыпты) оқып үйрену үш негізгі кезеңнен: *кіріспе-қызықтырушылық, операциялдық-танымдық және рефлексиялық-бағалау* кезеңдерінен тұруы тиіс (Л.М.Фридман)» (М.Жанпейісова, 15).

Дәстүрлі оқыту әдістемелері де орта мектепте «Өткенді қайталау – Жаңа білімді түсіндіру – Бекіту» форматындағы сабақтың үш кезеңдік құрылымын (азғантай ауытқулармен де болуы мүмкін) ұстанады.

Сабақ басында мұғалім әдетте оқушыларды жаңа тақырыпты игеруге жұмылдырмайды, ынталандырмайды, олардың қажеттіліктерімен санаспайды: сабақ мұғалімнің жоспары бойынша өткізіледі. Ал мұғалімнің мақсаты әдетте тек білімді «берумен» шектеледі: мұнда негізгі мәселе ақпараттың ауқымында болады – неғұрлым көбірек «берілсе», соғұрлым дұрыс болып есептелінеді. Оқушылардан оқулықта берілген мәліметтерді қайталау талап етіледі. Әрине, мұндай сабақтарда оқушыларға білгенін практикада, күнделікті өмірде қандай қолданыс табатындығы жайлы ой қозғап, өзіндік түсінік пен пікір қалыптастыру мүмкіндігі берілмейді. Көбінесе мұндай сабақтар репродуктивтік тұрғыдан қайталауға ғана негізделеді.

Сабақтың үш кезеңдік құрылымы жаңашыл оқу жобаларында

Жаңашыл жобалардың басым көпшілігі ұстанған сабақтың (немесе жалпы таным процесінің) үш кезеңін негізінен мынандай түсіндіреді:

1. Бірінші кезеңде үйренушілер өздерінің бұрынғы білетіндерін естеріне түсіру арқылы білім игеруге белсенділендіріледі. Мұнда олар «танымдық тепе-теңсіздік» (Ж.Пиаже) жағдайында болып, жаңа білімге деген қызығушылықтары пайда болады.

2. Екінші кезеңде үйренушілер дербес тұрғыдан танымдық әрекеттер атқарады.

Ж.Пиаже «Балалар әрекет жасамай сөйлегенде бірін-бірі түсіне ме?» деген сұраққа «Баланың ойын түсіндіру үшін, оның әрекеттерінен бастау керек» деп жауап береді (Ж.Пиаже, 353).

3. Үшінші кезеңде шәкірттер үйренгені жайлы ой толғайды, пікірлеседі, оларды талқылайды, осы әрекеттер арқылы ол жаңа түсініктер құрастырады: «Ой тәжірибесінің сан қилы жақтарын ой елегінен өткізе отырып, бала жол-жөнекей бір анықтаманы екінші анықтамамен алмастыратын фактілерді ашып, сол арқылы өзінің алғашқы ойлағандарына өзгертулер енгізеді» (Ж.Пиаже, 377).

Әртүрлі оқыту жүйелерінде қолданылатын сабақ (таным) кезеңдері

Дәстүрлі оқыту	Модульдік технология (М.М.Жанпейісова)	«Сыни ойлауды дамыту» жобасы	Жоғарғы мектептегі сабақ құрылымы (Р.Иинз)	Мұғалімнің гуманистік философиясы (С.С.Мирсеитова)
Өткен материалды қайталау	Мотивациялық кезең	Қызығушылықты ояту	Мотивация	Мотивация
Жаңа білімді түсіндіру	Операционалдық кезең	Мағынаны ажырату	Білім құрастыру	Білім құрастыру
Жаңа білімді бекіту	Рефлексия-бағалау кезеңі	Ойтолғаныс	Білімді ұштау	Түсінікті дамыту

М.М.Жанпейісованың «**Модульдік оқыту технологиясында**» да сабақтың үш кезеңдік құрылымы орын алған: «Оқу модулі қайта жаңғыртушы оқу циклі ретінде үш құрылымды бөліктен: кіріспеден, сөйлесу бөлімінен және қорытынды бөлімнен тұрады» (М.Жанпейісова, 8).

Бұл технология тұлғаны дамыту идеяларын ұстанғандықтан, оқушының әрекеттеріне көп көңіл бөліп, оларға үш деңгейдегі («жеңілдетілген» стандарт, «стандартты», «стандарттан жоғары») тапсырмалар ұсыну арқылы «оқушылардың білім сапасын едеуір арттыруға және білім стандарты бекіткен оқу материалын барлық оқушылардың *жүз пайызға* меңгеруін қамтамасыз етуге мүмкіндік береді» (М.Жанпейісова, 8).

Модульдік оқыту технологиясында сабақ (модуль) «**Кіріспе (Мотивация кезеңі) – Сөйлесу (Операционалдық-әрекет кезеңі) – Қорытынды (Рефлексиялық-бағалау кезеңі)**» құрылымында өткізіледі. «*Кіріспе бөлімінде* мұғалім оқушыларды оқу модулінің жалпы

құрылымымен, оның мақсат-міндеттерімен таныстырады. Сонан соң мұғалім осы оқу модулінің *барлық уақытына* есептелген оқу материалын *қысқаша* (10-20 минут ішінде), сызба, кесте және т.б. белгілік үлгілерге сүйене отырып түсіндіреді» (М.Жанпейісова, 9).

Оқу модулінің кіріспе бөлімінде мұғалім келесі әрекеттерді атқарады:

а) оқушыларды оқу модулінің жалпы құрылымы және мазмұнымен таныстырады;

ә) оқушылардың осы оқу модуліндегі танымдық қызметінің мақсаттары мен міндеттерін анықтайды, әсіресе бұл мақсаттар мен міндетті әрбір оқушының «қабылдауына», түсінуіне ерекше көңіл бөледі;

б) тірек сызбаларға («орамалға», белгілік үлгілерге) сүйене отырып, модульдің тұтас тақырыбы бойынша оқу материалын қысқаша (15-20 минут ішінде) түсіндіреді» (М.Жанпейісова, 15).

Сабақтың «Сөйлесу» атты келесі модулінде «оқушылардың оқу материалын қайта жаңғырту деңгейін, қарапайым білік пен дағдыларды және білімін іс жүзінде бірнеше рет қайта қолдануы» (М.Жанпейісова, 9) жүзеге асырылады. Бұл бөлім оқушылардың «тақырып мазмұнына (тұтас тақырып немесе тарау бойынша) «өсу» бағытымен – қарапайымнан күрделіге, репродуктивтік тапсырмалардан шығармашылық сипаттағы тапсырмаларға, зерттеушілік қызмет элементтеріне қарай бірнеше мәрте қайта оралып отыру әр оқушыға оқу материалымен жұмыс істей отырып, өз қабілеттерін, жадын, ынтасын, ойлауын, ауызша және жазбаша тілін дамытуға мүмкіндік береді» (М.Жанпейісова, 9).

Бұл бөлімде оқушылар шағын топтарға бөлініп, белсенді әрекеттер атқарады: «Оқу модулінің *сөйлесу* бөлімі оқушылардың өзін-өзі оқытуына және өзін-өзі бағалауына, бірін-бірі оқытуына және бірін-бірі бағалауына құрылған» (М.Жанпейісова, 10).

Модульдік технология бойынша сабақтың (модульдің) үшінші «Қорытындылау» бөлімі бағалауға арналады: «Оқушы өзінің сөйлесу бөлімінде алған білімін, білігі мен дағдыларын **ешкімнің көмегіңсіз** көрсетуі тиіс. Оқушы білімін бақылаудың формалары ретінде тестілік тапсырмалар, бақылау жұмыстары, сынақ, шығарма немесе диктант оқу пәнінің ерекшелігіне орай қолданылып, оқу модулінің осы *қорытынды* бөлімінде беріледі» (М.Жанпейісова, 10).

Елімізде 1997 жылдан бастап қолданып келе жатқан «**Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту**» (Reading and Writer for Critical Thinking) жобасы да сабақтың үш құрылымдық кезеңін ұстанады: «Қызығушылықты ояту – Мағынаны ажырату – Ой толғаныс».

Бұл құрылым ойлау процесінің қалайша өрбитіндігін сипаттап, әрбір оқушыны «өзінің курстастары және мұғаліммен жүргізетін рефлексиялық диалогке жұмылдыруды» көздейді (С.Мирсеитова, 2008, 116).

Аталмыш жобада сабақтың әр кезеңінің ерекшеліктері мен мақсаттарын қалайша сипаттайтындығына тоқталып кетейік.

«Қызығушылықты ояту» кезеңінде (Evocation) үйренушілер білім процесіне ниеттеледі, айрықша көңіл аударады, жаңа материалды игеруге ынталанады. Бұл кезеңде мынандай үш мақсат жүзеге асырылады:

1. Қарастырылатын тақырып бойынша үйренушілер бұрынғы білімдерін есіне түсіреді.

Білім зерттеу – жаңаны ескімен байланыстыратын процесс, жаңа білім міндетті түрде қандай да бір жеке тәжірибе негізінде (бұрынғы білім) құралады. Өзінің жеке білімін еске түсіру арқылы үйренушілер белсенді түрде өздерінің білімін анықтап, оны талдайды және алдағы уақытта қарастырылатын жаңа мәліметтермен байланыстырады. Сол арқылы олар өз білімінде «бос орындардың» қалмауын қадағалап, білім игеру процесін бір сәтке де тоқтатпайды.

2. Үйренушілер белсенді әрекеттерге жұмылдырылады.

Білім игеру – белсенді әрекет. Саналы білім алу үшін үйренушілер білім игеру процесіне белсенді түрде араласуы керек: ойлау, сөйлеу мен жазу арқылы өз білімдері мен түсініктерін өзгелерге жеткізе білуі керек.

3. Үйренудің мақсаттарын айқындау арқылы үйренушілер ойлау жұмысына ынталандырылады.

Шығармашылық белсенділікті көтеру үшін бұл кезеңде үйренушілерді зерттеу мақсаттарын айқындауға жұмылдыру керек. Өз мұқтаждарынан туындаған, өздері құрастырған мақсаттар үйренушілердің жаңа білімге деген ынталарын еш бәсеңсітпейді. Ал үйренушілердің жеке тәжірибесінен туындаған пікірлер әрқашанда сан алуан болып, сол арқылы оларды пікір алмасуға және пікірталасқа әкеледі. Өз кезегінде көзқарастардың мұндай қарама-қайшылығы әр үйренушіде түрлі сұрақтардың пайда болуына әкеледі. Ал бұл сұрақтарға жауап беру белсенді түрде жұмыс жасауға (ойлау, оқу, жазу, сөйлеу) ынталандырады.

«Мағынаны ажырату» кезеңі (Realization of meaning) жаңа материалды игеруде туындаған сұрақтарға үйренушілердің өз тәжірибелері тұрғысынан жауап беруімен ерекшеленеді.

Бұл кезеңде үйренушілер жаңа ақпаратпен немесе идеялармен тікелей қарым-қатынас жасап, оларды дербес түрде зерттейді, ізденеді.

Бұл кезеңнің басты мақсаттары мынандай:

1. Үйренушілерді жаңа білім игеру жұмысына асқан құштарлықпен араластырып, олардың оқу процесіне деген қызығушылығын арттыру.

Сабактың басқа кезеңдерімен салыстырғанда мұнда үйренушілер мейлінше дербес болып, ұстаздың араласуын қажет етпей, өзіндік тұрғыдан әрекеттенеді. Олар үйренудің әртүрлі тиімді тәсілдерін қолдану арқылы белсенді танымдық жұмысқа кірісіп, жаңа білім туралы өзіндік түсінік және пікір қалыптастырады. Үйренушілер мұндай жұмысқа жұмылдырылмаса, зерттеудің мағынасы тіпті де жоғалып кетуі мүмкін.

2. Үйренушілерді өзіндік пікір мен түсінік қалыптастыруға ынталандыру.

Белсенді үйренушілер жаңа мәлімет жайлы өзіндік түсінік қалыптастырады. Қажет болған жағдайда олар оны қайта қарастырып, сұрақтар қойып, түсінбеген жерлерін анықтауға тырысады. Мұндай жағдайларда бәсең (пассив, ыркы кемшін) үйренушілердің өздері түсінбегенді қалдырып кетуі әбден ықтимал.

«Ой толғаныс» кезеңінде (Reflection) үйренушілер жаңа мәліметтерді өздерінің бұрынғы білімдерімен (ұғымдарымен) салыстыра отырып өзгертеді.

Осы кезеңде олар сұрақтар, ұсыныстар, пікірталастар, зерттеулер арқылы бұрынғы түсініктерінің негізінде жаңа білім құрастырады. Үйрену дегеніміз-өзгеру және өзгерту деген сөз. Өзгеру жаңа түсініктің атаулары мен терминдері, жаңа әрекеттер, білімнің жаңа ахуалы мен жаңа сенімдер тұрғысында болуы мүмкін. Мұндай өзгерістер үйренушілердің бұрынғы білім негізінде жаңа түсінікті қалыптастыру жұмысына белсене араласқанда пайда болады.

Бұл кезеңде мынандай мақсаттар тұтуға болады:

1. Үйренушілер өз ойлары мен түсініктерін өздері игерген мәліметтер арқылы жеткізеді.

Зерттеу және түсінік – өзіндік, дербес ұғымдар. Үйренушілердің есінде өздерінің тәжірибесі, білімі, сөздері арқылы түсінгендері қалады. Жаңа түсінік тек осындай өзіндік контексте пайда болады.

2. Үйренушілер бір-бірімен ой бөліседі.

Пікірлесу арқылы үйренушілерде өзіндік пікірлердің пайда болуына ой талқыда келтірілген көзқарастардың әртүрлілігі, сан алуандығы көп септігін тигізеді. Үйренушілердің ой алмасуда әр түрлі пікірлерді келтіруі жаңа мәліметтің игерілуіне жол ашады (Дж.Стилл, К.Меридит, Ч.Темпл, С.Вальтер, 15-19).

**«СЫНИ ОЙЛАУДЫ ОҚУ МЕН ЖАЗУ АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ»
жобасы бойынша сабақ кезеңдері**

Қызығушылықты ояту (Evocation)	Мағынаны ажырату (Realization of meaning)	Ой толғанис (Reflection)
<i>Сабақ мазмұнын оқушылардың бұрынғы білімдерімен байланыстыру, оқушылардың ықыласын жаңа білімді қабылдауға белсенділендіру, олардың сұрақтары мен мақсаттарын айқындау</i>	<i>Мұғалімнің басшылығымен оқытудың белсенді түрлерін қолданып жаңа мәліметпен танысу, оны жан-жақты қарастыру, зерттеу, игеру</i>	<i>Жаңа тақырып бойынша оқушылардың пікірлесуі, ойлануы; жаңа мәліметті өз түсінігіне икемдеу немесе проблемаларды шешуде қолдану</i>

С.Мирсеитова сабақтың мынандай құрылымын ұсынады: **Мотивация, Білім құрастыру, Түсінікті дамыту.** Бұл кезеңдердің мақсаттарын зерттеуші былайша түсіндіреді:

1 кезең. Мотивация

Мақсаттар:

- а) оқушы өміріне тікелей қатысы бар нақты проблеманы ұсыну;
- ә) оқушылардың аталмыш проблема бойынша алдыңғы білімдерін анықтау.

2 кезең. Білімді құрастыру

Мақсаттар:

- а) оқу және зерттеу үшін қажетті құралдар мен тәсілдерді қолдану;
- ә) топтық ізденісті ұйымдастыру, жоба әдісін қолдану;
- б) ізденіс әдісін қолдау – материалды зерттеу, бұрыннан таныс және жаңа білімді айқындау, сұрақтар қойып, өзара байланыстарын анықтау;
- в) қарым-қатынасты қолдау – жұп пен топ ішінде әңгімелесу, диалогтік ізденіс, топ ішінде талқылау.

3 кезең. Өзіндік түсінікті дамыту

Мақсаттар:

- а) нәтижелерді топтың жазбаша түрде баяндауын қолдау;
- ә) топтық презентацияларды қолдау, жоба әдісінің қорытынды кезеңін қолдану;
- б) оқушыларға өз білімдерін жаңа ситуацияларда қолдануға мүмкіншілік беру, олардың білімдерінің шынайылығын білу мақсатында оларды сынақтан өткізу» (С.Мирсеитова, 2008, 117-118).

Соңғы кезде **Дэвид Колбтың** үлгісі мектепте интербелсенді сабақтар ұйымдастыруда кеңінен қолданылып жүр. Д.Колб идеялары бойынша сабақтың құрылымы мынандай болуы ықтимал:

- 1. Мотивация және жаңа тақырыпты жариялау – сабақтың 10 % үлесін құрайды.
- 2. Өткен сабақты бекіту (қайталау) – сабақтың 20% үлесін құрайды.
- 3. Жаңа материалды меңгеру – сабақтың 50% үлесін құрайды.
- 4. Бағалау – сабақтың 10 % үлесін құрайды.
- 5. Сабақты қорытындылау (дебрифинг, рефлексия) – сабақтың 10 % үлесін құрайды.

Д.Колб бойынша, сабақ басындағы мотивация кезеңі шәкірттердің назарын зерттелетін тақырыпқа аударып, оларды қызықтырып, жаңа материалдың қажеттілігі мен пайдасын айқындауға бағытталуы тиіс.

Бекіту кезеңі шәкірттердің қызығушылығын арттырумен қатар олардың санасында тақырыптардың жай ғана материалдардың жиынтығы емес, пән ауқымында жүйелі әрі логикалық реттілігі мен бірзділігі бар мәліметтер екендігі туралы ұғым қалыптастыруды мақсат тұтады.

Жаңа материалды игеру (зерттеу) кезеңінде шәкірттер жаңа білім құрастырады. Ұстаз оларға білім игерулері үшін жаңа материалды игеру үшін қажетті сұрақтар мен тапсырмалар ұсынады.

Бағалау кезеңі тексеруге емес, ынталандыруға бағытталғандығы дұрыс. Сол себепті де мұнда өзін-өзі бағалау мен топ жұмысын бағалау секілді тәсілдерді қолдану қажет деп есептейді Д.Колб.

Дебрифинг – сабақты қорытындылау, кері байланыс алу. Сабақтың осы қорытынды кезеңінде ұстаз шәкірттердің пікірін сұрайды (не ұнағандығы мен ұнамағандығы туралы), ұсыныстарын тыңдайды, өткен сабақты қорытындылайды. Осы әрекеттер шәкірттерді әрі қарай оқу материалын өздігімен игеруге ынталандырады.

Әрине, сабақтың кезеңдеріне уақытты жоғарыдай бөлу шартты түрде жүзеге асырылатындығы түсінікті. Ұстаз сабақ тақырыбы мен мақсаттарына сәйкес сабақ кезеңдерінің үлесін басқаша да құрастыруы ықтимал. Мұнда мәселе Д.Колбтың үлгісін сол баяғы үш кезеңге біріктіруге болатындығында:

1 кезең. Мотивация және жаңа тақырыпты жариялау, өткен сабақты бекіту (қайталау) – 30%.

2 кезең. Жаңа материалды меңгеру – 50%.

3 кезең. Бағалау және сабақты қорытындылау (дебрифинг, рефлексия) – 20%.

САБАҚ КЕЗЕҢДЕРІН ПРОБЛЕМАМЕН БАЙЛАНЫСТЫРУ

Интербелсенді әдістеме тұрғысынан сабақтың үш кезеңін басқаша да белгілеп, атауға болады. Бұл жерде барлық пәндер мен сабақтарды біріктіретін жәйтті табуға тырысып көрейік. Ол жәйт әрі әмбебап, әрі өзгермейтін инвариант секілді болуы қажет еді. Барлық сабақтарда кез келген пән және тақырып бойынша қандай ортақ әрекет жасаймыз? Бұл рөлге **проблема** тұрарлық деп шешуге әбден болады.

Проблема дегеніміз – шешуді, жан-жақты қарастыру мен талдауды қажет ететін күрделі мәселе, сұрақ. Шындығында да кез келген пән қандай болмасын бір қомақты, ауқымды проблеманы (рухани, дүниетанымдық, әлеуметтік, саяси, экономикалық, этикалық, эстетикалық т.б. деңгейде) жан-жақты қарастырып, зерттеуге арналмай ма? Әрбір сабақ та осы ауқым төңірегінде орналасқан көлемі шағындау проблеманы айқындау, шешу және қолдану мәселелеріне бағышталған емес пе? Әр сабақта біз осы әрекеттермен айналыспаймыз ба?

Бұған қоса проблема шеше білуі адамның ең маңызды құзырлықтарының бірі екендігі даудырмайтын мәселе секілді. Ақылды деп біз көп білгенді айтпаймыз (онда Интернеттен ақылды ешкім болмас!), ақылды деп проблема шеше білетінді айтамыз деп жоғарыда айтқанбыз. Сондықтан да өзіміз де проблема шешуге үйреніп, осы істі балаларымыз бен шәкірттерімізге дарытсақ, игі болар еді, өйткені біз көбіне көп ондай әрекетке шорқақ келеміз. Проблема шеше білмейміз немесе ондай жауапкершілікті өзімізге жүктегіміз келмей, басқаларға ысыра саламыз, жұмсауықпыз. Сол себепті де өзімізге сенбейміз, басқалардың өз өміріміздің проблемаларын шешеді дегенге кәміл сенеміз. Сол себепті де басқаларға (әсіресе жоғары жаққа) жалтақ-жалтақ қарап, жаутаңдап тұрамыз «Маған қол ұшын беріп, проблемамды шешіп берер ме екен?» деген жаңсақ үмітпен. Сол себепті де көкеміздің ықпалына (күшіне, ақшасына, таныстары мен байланыстарына т.б.) иек артамыз...

Барлық пәндер мен сабақтарды проблеманы анықтау, шешу және шешімді қолдану мәселелері біріктіреді.

Алайда біздің бар өміріміз проблемалардан тұрмай ма? Әр мезетіміз проблема шешуді талап етпей ме? Осындай әрекетке дайын болуымыз қажет емес пе?

Таң сәріде сағатымыздың безек қағып шырылдағанынан бастап, алдымызда сопаң етіп проблемалар көлденеңдейді де («Тұрайын ба әлде тағы да бес минут жылы төсекте жатайын ба?»), күні бойы бірінен соң бірі тізбектеле береді, тізбектеле береді басымыз қайтадан жастыққа тиіп, тәтті ұйқыға берілгенімізше.

Адамдарды екі түрге бөлуге болатын тәрізді: 1) проблема шеше білетіндер, 2) проблема шеше білмей, тек ақталатындар. Мәселен, сабаққа дайындалмай келген оқушыдан сұраңызшы: «Неліктен оқымадыңыз?» деп. Ол Сізге 1001 себеп келтірер. Алайда оған өтірік айтып, сұраншақтанып, ар-намысын сатқанша, сабаққа дайындалу арқылы өз проблемасын шешуі

анағұрлым жеңіл болар еді емес пе? Бірақ оны ешкім де проблема шешуге ынталандырған да, үйреткен де жоқ, керісінше, ата-анасы да, ұстаздары да ол үшін оның барлық проблемаларын шешуге ұмтылды: «Сен не білем дейсің?! Менің айтқаным дұрыс! Мені тыңда, айтқанымды жаса! Сонда жаман болмайсың, адам боласың!». Сол себепті де оқушы ақталуға арланбайды, оны өзінің заңды әрекеті деп түсінеді де, ал проблема шешуден бас тартады, оны басқаларға (ересектерге, білетін жолдастарына) ұсынады: «Сіз/сен айтшы: «Не/қалай жасау керек?»».

Көз алдыңызға мынандай жағдаятты елестетіңізші:

Жұмыстан кейін шаршап-шалдығып үйге келдіңіз. Келсеңіз: үй-іші жиналмаған, тамақ пісірілмеген, кір жуылмаған, сиыр сауылмаған (бойжеткен қызыңыз бар болса). Немесе: үйдің алды сыпырылмаған, отын жарылмаған, пеш жағылмаған, малдың асты жиналмаған немесе шөп салынбаған, су әкелінбеген (егерде ер жеткен ұлыңыз бар болса). Сіздің реакцияңыз, әлбетте, ренжуді білдіреді: «Неге телевизордың алдында телміріп отырсындар?! Неліктен мына жұмыстың барлығын жасамадыңдар?!» деп дауыс көтеруге баратын боларсыз. Сонда ұл-қыздарыңыз: «Жаса!» деп айтқан жоқсыз ғой!» деп ақтала жөнелсе, оларға не дер едіңіз? Әрине, қуана қоятындығыңыз екіталай... Алайда мұндай іске өзіміз де кінәлі емеспіз бе? Балаларымызды өздігімен ойлап, өздігімен әрекет жасауға ынталандырудың орнына оларға ерік бермей, тәк-тәктің астына алып, тек өз айтқанымызбен ғана жүріп-тұруды талап еткеніміз жоқ па? Жалқаулық та, енжарлық та, өздігімен әрекет жасамаушылық та осындай тәрбиенің салдары...

Ұлым Айдостың жолдасы Азамат бірде мынандай деп айтып еді: «Бала кезімде марқұм әкем былай дейтін: «Азамат, айтқызбай жасамайсың ба! Айтқызып жасайтындай сен құл емес-сің ғой!»».

Құл айтқызып жасайды, ерікті адам айтқызбай жасайды.

Міне, дәп осылай: құл айтсаң ғана жасайды, қалған уақытта отыра береді, өйткені қыбырлап қайтеді: бұл шаруаның бәрі де оның ісі емес – қожайынның үлесі, сондықтан да мұрнын қанатып, жұмысқа құлшынататын құл жоқ. Айтқызбай жасайтын тек ерікті адам, өйткені бұл шаруаның барлығы да оның меншігі, сол себепті де ол жұмыстың тындырылып кетуіне мүдделі.

Сонымен балаларымыз бен оқушыларымызды кез келген проблеманы өздігімен шешуге баулу қажет шығар?! Солай емес пе? Бүгін біздің қоғамға проблема шеше білетін тұлғалар мен мамандар қажет!

Сонда проблема шешу дегеніміз не? Проблема шешу – өздігімен (біреудің нұсқауымен емес!) таңдау жасап, шешім қабылдау. Дәп осылай! Біз күн ұзақ, өмір бойы өзіміз дұрыс таңдау жасауға ұмтылып, шешім қабылдауымыз керек!

Проблема шешу дегеніміз өздігімен таңдау жасап, шешім қабылдау.

Сонымен, **барлық пәндер мен сабақтарды біріктіретін жәйт – проблема.** Сол себепті де сабақтың құрылымы да проблемамен байланыстырылуы керек деген ойға тоқталайық.

Сабақ кезеңдері мен мақсаттары

Кезеңдер	Негізгі мақсаттары
Проблема айқындау	<p>Қарастырылатын мәселе (тақырып) бойынша негізгі проблемаларды анықтап, оларды игеруге оқушыларды ынталандыру, шәкірттердің қызығушылығын ояту.</p> <p>Мұғалім:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Оқушыларды жаңа білім қабылдауға және игеруге белсенділендіреді. <p>Оқушылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тақырып бойынша өз мақсаттарын айқындайды; - Тақырып бойынша өз өмірлеріне тікелей қатысы бар нақты проблемаларды айқындайды. - Проблема бойынша өздерінің бұрынғы білімдерін есіне түсіреді, оларды салыстырады, байланыстырады; - «<i>Не білемін?</i>», «<i>Не білім келеді?</i>», «<i>Жаңа білімнің маған берер пайдасы қандай болмақ?</i>» секілді сұрақтарға жауап іздейді.
Проблема шешу	<p>Жаңа білімді іздену мен зерттеу кезеңі. Мұнда проблеманы шешу жолдары қарастырылады.</p> <p>Мұғалім:</p> <ul style="list-style-type: none"> - оқушыларға білім алудың белсенді тәсілдерін ұсынады; - оқушылардың өздігімен жаңа мәліметті жан-жақты қарастырып, зерттеп, игеруіне қажетті жағдайлар жасайды. <p>Оқушылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - жекелей, жұппен, топпен жаңа ақпаратпен танысады; - мәлімет бойынша пікір алмасады, ой жарыстырады, талқыға салады; - жаңа ақпарат туралы өзіндік пікір қалыптастырады; - «<i>Қалайша жаңа білімге үйренемін/ оны түсінемін/ игеремін?</i>», «<i>Қандай тәсілдерді қолданған тиімді?</i>», «<i>Бұл мәлімет туралы менің ойым/түсінігім/қатысым қандай?</i>» деген сұрақтарға жауап беруге ізденеді.
Проблема шешімін қолдану	<p>Үйренгенді айқындау және бағалау, проблема бойынша шешім қабылдау кезеңі.</p> <p>Мұғалім:</p> <ul style="list-style-type: none"> - оқушылардың жаңа мағлұмат бойынша ойланып, ол жөнінде өзара пікір алмасу мен талқылауды ұйымдастырады. <p>Оқушылар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - осы сабақта білгендері мен үйренгенін тұжырымдайды; - олардың қолданысы туралы ойланады, пікірлеседі; - өзінің жаңа біліміне баға береді; - жаңа білімді нақты бір проблема шешуде қолданады; - «<i>Не білдім/үйрендім?</i>», «<i>Бұл білім маған не үшін керек?</i>», «<i>Бұл білімнің қолданысы қандай?</i>», «<i>Бұл білімді ары қарай қалай дамытамын/ жалғастырамын?</i>», «<i>Тағы да не білім келеді?</i>» деген сұрақтарға жауап беруге ізденеді; - сабақта не нәрсеге үйренгендігі және қалайша жұмыс жасағандығы туралы есеп береді.

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕР

Бүкіл әлем педагогтарының қолданысында көптеген дидактикалық әдістер орын алады. Бүгінде интербелсенді оқу/оқыту әдістерін жіктеудің көптеген варианттары бар. Бұл жіктеулер интербелсенді әдістерді әртүрлі тұрғыдан түрлендіреді: мазмұндық, қолдану тұрғысынан, технологиялық сипаттары бойынша, т.б. Біз интербелсенді әдістерді түрге бөлудің негізіне М.Новиктің жіктеуін жатқыздық.

Оқытудың интербелсенді әдістерінің жіктелуі (М.Новик бойынша)

Тектері	Түрлері
Имитациялық емес	Проблемалық лекциялар
	Проблемалық семинарлар
	Тақырыптық топтық пікіргаластар
	Ой қозғау (breinstorming)
	Дөңгелек үстел
	Педагогикалық ойын жаттығулары
Имитациялық а) Ойын түрінде емес	Нақты ситуацияларды талдау
	Имитациялық жаттығулар
	Тренингтер
ә) Ойын түрінде	Рөлдік ойындар
	Іскерлік ойындар 1) Оқу ойындары - блиц-ойындар - мини-ойындар - компьютерде өткізілетін ойын сабақтары
	2) Өндірістік ойындар - проблемалық-іскерлік ойындар
	3) Зерттеу ойындары - проблемалық-іскерлік ойындар
	Ойын түрінде жобалау

Пікіргалас

Пікіргалас – оқушылардың сыныпта немесе шағын топ ішінде нақты бір өміршеңді проблема бойынша өзіндік көзқарастары мен пікірлерімен алмасып, оларды дәлелдеп, өзге позициялармен толықтыру әрекеттері.

Қандай да болмасын дамудың негізінде пікірлердің тоғысуы мен олардың қарама-қайшылықтары, олар туғызатын қақтығыс пен дау-дамай жатады – бұл диалектика заңдылығы. Бұл заңдылық әсіресе қоғамның әлеуметтік, саяси дамуы мен жеке адамның рухани және кәсіби өсуіне жан-жақты ықпал жасайды.

Пікіргалас – оқу/оқытудың тиімді тәсілдерінің бірі, өйткені оқушылар қандай да бір өміршеңді мәселе немесе проблеманы жан-жақты қарастыру және талқылауда өздерінің теориялық және практикалық білімдерін жинақтап, оларды қолдана отырып, өз көзқарасын пайымдау мен түйіндеуге, өзге пікірлерді ескеруге және оларды өз қажетіне пайдалануға үйренеді.

Оқушылар пікірталаста еркін қарым-қатынаста болып, өз позицияларын қалыптастыру және қорғау, оларды өзге пікірлермен салыстыру әрекеттерімен айналысады. Сол арқылы олар демократиялық қоғамның басты ерекшелігі болып табылатын *идеологиялардың қақтығысуына* белсенді түрде араласады. Пікірталас оқушы сыныпқа өмірдің шынайы проблемаларын әкеліп, оларды әртүрлі көзқарас тұрғысынан қарастырады, ең тиімді шешімдерін табуға бағыттайды.

Баяғыда Үргеніш ханы Сырым батырды мұқату мақсатында кенеттен оған мынандай сауал қойған екен: «Дау мұраты не? Жол мұраты не? Сауда мұраты не? Қыз мұраты не?» Сонда Сырым шешиен жұлып алғандай: «Дау мұраты – біту, жол мұраты – жету, сауда мұраты – ұту, қыз мұраты – кету!» деп жауап қатқан екен.

Бұл жерде «біту» сөзі тек «аяқталу» деген мағынада емес, сонымен бірге «бітімге келу» деген мағынада қолданылған. Пікірталастың мақсаты жеңу емес - ортақ бір мәмілеге, бітімге келу, қарастырылған проблеманы шешу екендігін ұмытпаған абзал. Көп жағдайда оқушылар бұл қағиданы ұстанбай, жеңіске жетуге ұмтылуы да мүмкін. Олар мұндай кезде ізет пен байыпты, әдет пен тәртіпті ұмытып, қызыл кеңірдек болып, қарсы пікір ұстанғандардың жағасынан алуға дайын болады. Әрине, бұл жерде оларға ақиқаттың өзінің де, оған барар жолдың да қажеті болмай қалады.

Пікірталаста қатысушылар жаңалық ашуға ұмтылмайды, олар өздері үшін маңызды бір пікір қабылдайды. Ал бұл пікір басқа пікірлер мен көзқарастардың тоғысуы мен қақтығысынан пайда болады. Алғашында қандай да болмасын сипатта болған үйренушілердің пікірі талас пен сайыста келтірілген өзге тұжырымдардың ықпалымен өзгереді, яғни олардың қасиеттерін белгілі бір дәрежеде қабылдайды, өзіне сіңіреді.

Пікірталастың басты мақсаты - әр үйренушінің қарастырылған проблема бойынша өзіндік пікір, көзқарасты қабылдауы, бір байлам мен шешімге тоқтауы. Мұндай проблеманың ғылымда, теория мен практикада нақты шешімі бар болғандықтан, оны үйренушілер сыныпта тек өздері үшін ғана қабылдайды.

Мұғалім пікірталастың мынандай ережелерін қадағалауды талап етуі керек:

1. Пікірталаста тұлғаның жеке қасиеттері сыналмай, тек пікірлер, көзқарастар мен пайымдаулар ғана сыналуы тиіс.
2. Пікірталаста басты мақсат жеңу емес – ақиқатқа жету.
3. Басты этикалық ереже: басқа пікірлермен келіспеуге болады, алайда оларды сыйлау керек.
4. Біреу сөйлегенде, оның сөзін бөлуге болмайды.
5. Басқа пікірлермен келіспеушілік болған жағдайда, оларға жалаң түрде баға бергеннен гөрі («Бұл дұрыс емес!», «Бұл қате ұстаным!», «Мен мұнымен келісе алмаймын!», «Біздің пікір ғана дұрыс!» деген тәрізді), олардың мағынасы мен мазмұнын айқындайтын сұрақтар қойған орынды.
6. Пікірталаста икемділік пен бейімшілдіктің жоғарғы дәрежесін көрсеткендер (яғни өз пікірлерін басқалардың позитивті де жағымды ықпалы арқасында өзгерте алатындар) жеңіске жетеді.
7. Ақиқатқа жету жолы біреу емес және олардың барлығы да тең дәрежелі.

Пікірталас тәсілдері

Торлы талқылау

- 1) Екі жақты шешімі бар проблеманы келтіргеннен кейін, мұғалім оқушылардың осы мәселе төңірегіндегі өз ойларын қағазға түсіріп алып, өз көзқарасын айқындауын сұрауы керек.

Бұл жерде оқушылар «Т-кестесін» қолданғаны орынды. Олар мұғалім ұсынған проблема (немесе сұрақты) жазып алғаннан кейін дәптерін екіге бөліп, сол жақ бағанға бірінші көзқарасты жақтайтын, ал оң жақтағы бағанға екінші көзқарасты негіздейтін дәлелдерді келтіреді. Осыдан кейін олар өздерінің қай позицияны жақтайтындығын кестенің астына жазып қояды.

<i>Иә</i>	<i>Жоқ</i>
<i>Дәлелдер</i>	<i>Дәлелдер</i>

Ұстанған позициям: _____

- 2) Осыдан кейін оқушылар үш үлкен топқа бөлінеді: бірінші пікірді ұстанғандар, екінші ұстанымды жақтағандар және «Екеуі де мүмкін» деген көзқарастағылар.
- 3) Пікірлестер тобында оқушылар өз көзқарастарын дәлелдейтін тұжырымдарды талқылап, дәлелдердің тізімін жасайды.
- 4) Әрбір топ бүкіл топ атынан сөйлейтін спикерді таңдайды.
- 5) Осыдан соң топ спикерлері кезекпен өз дәлелдерін сыныпта белгіленген уақыт ішінде (мәселен, 2 минут) жеткізеді.
- 6) Спикер сөйлеп болған соң, қарсы жақтардың сұрақ қоюына болады, оларға жауапты барлық топ мүшелері береді.
- 7) Осылайша үш топ та өз дәлелдері мен уәждерін келтіргеннен кейін қарсыластар проблема жөнінде өз ойларын жазбаша келтіреді (мәселен, эссе түрінде).

Пікірталастың ережелері:

- біреу (мысалы, спикер) сөйлегенде, оның сөзін бөлмеу керек;
- қарсы жақтың көзқарасына жағымсыз тұрғыдан сын және пікір айтпау керек («дұрыс емес!», «келіспейміз!», «жалған!», «біздің ойымыз ғана дұрыс!» деген сияқты);
- егер келіспейтін жағдай болса, қарсы жақтың көзқарасын айқындайтын сұрақ қою керек.
- Пікірталас соңында оқушылардан «Қай жақ жеңді?» деп сұрауға болады. Егер оқушылар жеңісті біреуге беретін болса, онда оларды мынандай түсініктерге алып келу керек (мысалы, сұрақ қою арқылы):
- *пікірталас - ақиқатқа жетудің тиімді тәсілі;*
- *пікірталас әркімнің өз көзқарасын айқындауға зор мүмкіншілік береді;*
- *пікірталаста жеңілгендер болмайды: бәрі де ұтыста болады.*

(Бұл тәсіл «Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген V- құрал. - Алматы, 1998» кітабы бойынша келтірілді).

Кезектескен пікірталас

Оқушыларға екіұшты жауабы (шешімі) бар проблемалық сұрақ қойылады.

Жеке жұмыс. Пікірталасқа қатысушы әрбір оқушы екі шешімді де жақтайтын дәлелдерді берілген уақыт ішінде (2-6 минут) жазбаша келтіруі қажет. Бұл жұмыста тағы да «Пікірталас кестесін» қолданған орынды:

Шешім №1	Шешім №2
<i>Екі дәлелден кем емес</i>	<i>Екі дәлелден кем емес</i>

Топтық жұмыс. Оқушылар шағын топтарға құрамында өз дәлелдерін ортаға салып, талқылап, топқа ортақ әр көзқарасты жақтайтын бес дәлелден таңдап, тізім жазады.

Пікірлер бойынша бөліну. Оқушылар сыныпта екі қарама-қарсы пікірлерді жақтаулары бойынша екі үлкен топқа бөлінеді. Екі топ өз дәлелдерін маңыздылығы бойынша бөледі: алдымен ең маңызды дегендері жазылады.

Пікірталас. Екі топтың пікірталасы кезектескен түрде өткізіледі: алдымен бірінші топ өзінің бірінші дәлелін келтіреді, ал екінші топ оған қарсы пікір айтып, оның осал жақтарын іздестіріп, жоққа шығаруға ұмтылады. Осыдан кейін екінші топ өзінің бірінші дәлелін жариялайды, ал бірінші топ оны сынайды. Пікірталас осылайша бес дәлел келтіру арқылы ұйымдастырылады.

Қорытындылау және бағалау. Пікірталас аяқталғаннан кейін жүргізуші (мұғалім немесе оқушы) пікірталасты қорытындылап, әр көзқарастың (пікірдің) оң, ұтымды жақтары мен кемістіктеріне тоқтайды. Осыдан кейін оқушылар пікірталас нәтижесінде тиянақтаған ойларын қағазға түсіреді (6-10 минут).

«БҰРЫШТАР» ПІКІРТАЛАСЫ

1. Мұғалім тақырып бойынша екі немесе одан да көп баламалы шешімдері бар проблеманы анықтап, оларды жариялағаннан кейін оқушыларды шағын топ құрамында осы мәселені «Ой қозғау» тәсілін қолдана отырып талқылауды ұсынады.
2. Мұғалім оқушыларға көзқарастардың бірін таңдап, үш минут ішінде ұстанған позицияларды дәлелдейтін аргументтерді жазуды тапсырады.
3. Бірінші көзқарасты ұстанған оқушылар сыныптың бір бұрышына, басқа пікірді жақтағандар екінші бұрышына, ал енді үшінші немесе төртінші позицияны таңдағандар бөлменің басқа бұрыштарына барып тұрады.
4. Мұғалім талқыланып жатқан проблема бойынша алдын-ала дайындаған мәтінді (мақала, лекция, ғылыми монография т.б.) оқушыларға таратып береді. Оқушылар шағын топ ішінде мәтінді өзара бөліп, өздерінің позициясын қуаттайтын дәлелдер іздейді. Әр топтан 1-2 оқушы осыдан кейінгі пікірталаста топ пікірін білдіретін спикер (шешен, сөйлеуші) болып таңдалады.
5. Топтарға кезекпен сөз беріледі. Спикерлер 1-2 минут аралықта өз топтарының позицияларын айқындайды.
6. Енді сөз топтардың басқа да мүшелеріне беріліп, олар да пікірталасқа араласады. Топтарды пікірталасқа ынталандыру үшін мұғалім тарапынан оқушыларға мынандай сұрақтар қойған орынды: *«Неліктен бірінші топтың мүшелері үшінші топтың көзқарасын қабылдамады?»*, *«Сіздер екінші топтың қандай пікірімен келіспейсіздер?»*, *«Неліктен бірінші топтың оқушылары сіздерді өз көзқарасына иландыра алмады?»*, *«Неліктен сіздер өз позицияларыңызға өзгеріс енгізбедіңіздер (енгіздіңіздер)?»*.
7. Пікірталас кезінде оқушыларға олардың өз көзқарастарын өзгертіп, басқа топтарға ауыса алатындығын ескерту керек. Мұғалім тіпті оқушыларды өз пікірлерін өзгертуге ынталандыру керек. Бұл жәйт олардың ойлану жұмысына қызу түрде қатысқандығын және ойлау икемділігінің жоғары деңгейін көрсетіп, топтың басқа мүшелерінің жауапкершілігін көтереді: олар жақтастарынан айрылып қалмау үшін пікірталаста дәлелді болуға тырысады.
8. Пікірталас соңында әрбір топқа өз позициясын қысқа түрде (1 минут) басқалардың алдында ауызша тұжырымдау мүмкіндігі беріледі (спикерлер сөйлеп болғаннан соң оларға сұрақтар қойылмайды).
9. Пікірталас аяқталғаннан кейін мұғалім оқушыларға өз ұстанымдарын эссе түрінде жазба ұсынуды тапсырады.

(Бұл тәсіл «Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген V- құрал. - Алматы, 1998» кітабы бойынша келтірілді).

«АКАДЕМИЯЛЫҚ ДАУ-ДАМАЙ» ПІКІРТАЛАСЫ

1. Мұғалім сабақта қарастырылып жатқан тақырып бойынша кемінде екі шешімі бар проблеманы оқушыларға жария қылады.
2. Оқушылар төрт адамнан тұратын шағын топтарға бөлінеді.
3. Топ ішінде оқушылар қарама-қарсы көзқарастар бойынша екі-екіден бөлініп, жұптаса отырып, өз позициясын қорғауға дайындалады (бұл жерде оқушылар жұптарға өз қалауы бойынша немесе тіпті мұғалім нұсқауымен бөлінуіне болады).
4. Жұптар уақытша бұзылып, оқушылар сынып ішінде өз жақтастарын тауып, басқа жұптар құрып, өз дәлелдерімен бөліседі, оларды толықтырады.
5. Оқушылар алғашқы жұптарына қайта оралып, басқа оқушылардан естіген дәлелдерін ортаға салып талқылайды, алдағы пікірталасқа дайындалады.
6. Жұптар топ ішінде кезекпен екінші жұпқа өз позициясын жеткізеді. Қарсы жақ мұқият тыңдап, туындаған ойларын қағазға түртіп отырады.
7. Екі жұп бір-біріне сұрақтар қойып, жауап беріп, өз ұстанымдарын жақтап, пікірталасқа кіріседі.
8. Пікірталас тоқтатылып, екі жақ келісім мен мәмілеге келетіндей ортақ шешімді іздестіреді. Мұнда әр жақтан ұтымды дәлелдер ескеріледі.
9. Бағалау. Оқушылар пікірталаста туындаған өз ойлары, позициялары мен ұстанымдарын қағазға түсіріп, әрекеттері бойынша есеп береді.

(Бұл тәсіл «Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген V- құрал. - Алматы, 1998» кітабы бойынша келтірілді).

Дөңгелек үстел

4-6 оқушы топтар талқыланып жатқан даулы мәселе бойынша өз ойларын ортаға салады. Мұнда олар кезекпен де, кез келген тәртіппен де (тандап алған ережелері бойынша) сөйлеуі ықтимал. Пікірталасқа берілген уақыт аяқталған соң (әдетте 4-10 минут), оқушылар талқылаудың нәтижелерін тиянақтап, ортақ қорытынды шешім қабылдайды, өз ойларын 6 минут ішінде қағазға түсіреді (бағалау).

Сыныпта бірнеше топ (сыныптағы оқушылар санына байланысты) бір мезгілде дөңгелек үстел шеңберінде пікірталас жүргізуі мүмкін.

Ток-шоу

Теледидарда жиі жүргізілетін пікірталастар желісі бойынша ұйымдастырылады. Пікірталастың бұл түрі талқыланатын проблема бүкіл сынып үшін қызықты және өзекті болған жағдайда тиімді болады.

Бұл үшін 4-6 оқушы (оларды алдын-ала дайындаса да болады немесе оларды сабақ барысында міндеттеуге де болады) бүкіл сыныптың алдына шығып, ұсынылған проблема бойынша өз ойларын жария қылады. Жүргізуші (мұғалім немесе алдын-ала дайындалған оқушы) үнемі олардың көзқарастарының қарама-қарсы жақтарына назар аударып, пікірлердің қақтығысуына жол береді. Әр қатысушы өз ойларын дәлелдеуге тырысып, қарсы пікірлерге дау айтады. Әріне, бұл оқушылардың талқыланып жатқан проблема бойынша өзіндік пікірлері болуы керек. Қалған сынып тек тындайды, олардың талқыға қатысу құқығы болмайды.

Пікірталас соңында жүргізуші талқыны қорытындылап, ортақ шешім табуға тырысады. Барлық оқушылар өз ойларын жазбаша келтіріп (әдеттегідей 6 минут ішінде), жұмыстарын бір-біріне оқып береді (жариялайды).

Форум

Пікірталастың бұл түрі «Ток-шоуға» ұқсас. Мұнда тек қалған сынып талқыға түсе алады: өз орындарынан сұрақ қойып, өз пікірлерін берілген мерзімде қысқа түрде баяндайды (мәселен, олардың сөйлеуі 30 секунд немесе 1 минуттан аспауы керек). Осы арқылы бүкіл сынып пікірталасқа қатыса алады.

Сарапшылар топтарының отырысы

Пікірталасқа дейін. Оқушылар шағын топ құрамында (әдетте 4-6 адамдық) ұсынылған проблеманы 4-8 минуттай өзара талқылап, аяғында бір тоқтамға, ортақ шешімге келуі керек. Сыныптағы топтар саны 3-6 аралығында болған дұрыс. Осыдан кейін әр топ өз ішінен бір сарапшыны тандап, оған өз көзқарастарын қорғау жұмысын жүктейді.

Пікірталас. Сарапшылар сынып алдына шығып, пікірталас барысында топ пікірін (мүддесін) қорғайды. Жүргізуші (әдеттегідей мұғалім немесе талқыға салынған мәселені жақсы білетін оқушы) сарапшыларға кезекпен сөз беріп, олардың идеяларына комментарий жасап, пікірталас ережелерінің ұстануын қадағалайды.

Топтар пікірталасқа қатыса алмайды. Алайда әр топта пікірталас барысында 1 минуттық үзіліс (тайм-аут) алып, өз өкілімен (сарапшысымен) кеңесу құқығы болады.

Сөз талқы соңында жүргізуші пікірталасты қорытындылап, барлық сарапшыларға ортақ пікірге, ортақ шешімге келуді тапсырады. Бұл үшін ол әр сарапшыға өз ойын қорытындылап, оны басқа пікірлерге жақындастыру үшін 1 минут уақыт береді.

Бағалау. Барлық оқушылар әдеттегідей өз ойларын жазбаша келтіріп (6 минут ішінде), жұмыстарын бір-біріне оқып береді (жариялайды).

Симпозиум

Оқушылар берілген тақырып бойынша өз баяндамаларын топ алдында оқып, тыңдаушылардың сұрақтарына жауап береді. Жүргізуші назарын пікірлердің қақтығысуы мен қарама-қайшылықтарына назар аударып, пікірталас ұйымдастырады. Сыныптың пікірі екі жақты болып, әртүрлі көзқарастар келтірілгендігі орынды. Пікірталас баяндамашының ұстанған көзқарасы төңірегінде ұйымдастырылады.

Сот отырысы

Пікірталастың бұл түрі қылмыстық немесе азаматтық істердің сотта қаралғандығын қайталайды, имитациялайды. Сот отырысына алдын-ала дайындалған орынды. Бұл үшін оқушылар өзара рөлдерді тандап, бөлісіп алады. Рөлдердің ішінде судья, прокурор, адвокат, айыпталушы, жәбірленуші, жауап беруші, куәгерлер т.б. болуы ықтимал. Пікірталас сот отырысының ережелері бойынша өткізіледі: алдымен судья қаралатын істің мән-жайын баяндайды, содан кейін тараптар сөз сөйлеп, өз көзқарастарын білдіреді, содан кейін куәгерлерден жауап алынады. Соңында судья пікірталастың қорытындыларын жариялап, үкім шығарады.

Мысалы, әдебиет сабақтарында әдеби кейіпкерлердің істерін қарастыру мәселесін қолдануға әбден болады. Олардың қатарына Қодарды (Қозы Көрпешті өлтіргендігі үшін), Бекежанды (Төлегенді өлтіргендігі үшін), Құнанбайды (Қодар мен Қамқаны өлтіруге үкім шығарғандығы үшін) т.б. кейіпкерлердің «істерін» жатқызуға болады.

Пікірталас-диалог

Дайындық кезеңі. Оқушыларға екі шешімі бар проблема (тақырып, сұрақ) ұсынылады. Оқушылар шағын топтарға бөлінеді: топ ішінде бір жұп бірінші пікірді, ал екінші жұп басқа пікірді жақтаушы болып тағайындалады. Осыдан кейін жұптар пікірталасқа дайындалады: тақырып бойынша ақпарат көздерімен танысады, дәлелдерді жинастырады, мысалдар келтіреді т.с.с.

Негізгі кезең. Қарама-қарсы пікірлерді ұстанған жұптар бір партаға отырып, пікірталастырады: өз дәлелдерін келтіреді, сұрақ қояды, жауап береді (6-10 минут). Уақыт аяқталған соң мұғалім оқушылардың жұптарына бастапқы рөлдерімен алмасуды тапсырады: бірінші көзқарасты ұстанғандар енді екінші пікірді жақтаса, екінші ұстанымды жақтағандар бірінші көзқарасты дәлелдейді. Пікірталас әрі қарай өз жалғасуын табады, алайда мұнда алдында келтірілген дәлелдерді келтіруге болмайды: аргументтер тың, соны, жаңа болуы қажет.

Қорытындылау кезеңі. Мұғалімнің пікірталасты қорытындылағанда келесі мәселелерге тоқталғандығы орынды:

- негізгі тақырыпты қорытындылау;
- келтірілген фактілер, дәлелдер мен мәліметтерге шолу жасау;
- талқылау барысында пайда болған және болашақта пікірлесуді қажет ететін сұрақтар мен тақырыптарды айқындау;
- барлық шешімдерді қайталау;
- талқылау барысына талдау мен комментарий жасау.

(М.В.Клариннің «Иновации в мировой педагогике» кітабы бойынша).

«Фишпул»

Қатысушылар екі шеңберге бөлініп отырады. Ішкі шеңберге пікірталасқа қатынасатын оқушылар отырады да, қалғандары сыртқы шеңберде жайғасады – олар пікірталасқа қатыспайды. Ішкі шеңбердегі оқушы саны 6 болуы керек, олардың төртеуінің пікірталасқа қатынасатындығы алдын-ала жарияланған және олар пікірталастың аяғына дейін болады, қалған екі орын бос. Бұл орындарға пікірталасқа қатынасамым деген сыртқы шеңбердің кез келген оқушы отыра алады. Сыртқы шеңбердегі оқушылар сарапшылар рөлдерін орындап, пікірталасқа баға береді.

«Мылқау пікірталас»

Қатысушыларға тақырып ауқымында 4 көзқарасты талқылау ұсынылады. Талқылау барысы мынандай кезекпен ұйымдастырылады:

- 1) Оқушылар шағын топтарға бөлінеді.
- 2) Топтың әрбір мүшесі плакатқа жазылған тұжырыммен танысады да, астына аяқталмаған екі сөйлемнің біреуін аяқтайды: «Автормен келісемін, өйткені...» немесе «Автормен келіспеймін, өйткені ...». Жұмыстың бұл кезеңінде сөйлесуге, талқылауға тиым салынады.
- 3) Шағын топтар барлық 4 плакатты аралап шығады.
- 4) Барлық топтар өз ойларын плакаттарға жазып болғаннан кейін, әр топқа бір плакаттағы жазуларды талдап, оларды қорытындылау тапсырмасы ұсынылады.
- 5) Шағын топтар өз ойларын ортаға салады, бүкіл сынып оларды талқылайды.

Ойындар

Мектептің оқу процесінде қолдануға тиімді ойындардың ішінен мынандай түрлерін қарастыруға болады:

1. Рөлдік ойындар.

2. Іскерлік ойындар.

- а) Іскерлік оқу ойындары
- саяхат ойындары,
 - блиц-ойындар;
- ә) Өндірістік ойындар.

3. Имитациялық ойындар.

Рөлдік ойындар

Рөлдік ойындар – тиімді интербелсенді әдістердің бірі.

Педагогика саласында зерттеу жүргізетін ғалымдардың басым көпшілігі оқу/оқытудың ойын әдістерін кәсіби дамуды қамтамасыздандырудағы ең тиімді әрі болашағы зор тәсілдер деп есептейді. Өйткені **іс-әрекет арқылы үйрену/үйрету – танымның ең тиімді тәсілі** екендігі баршаға аян: адамның жадында бірінші мезетте өзінің жасағаны мен бастан кешкен әсерлері қалады. Ал рөлдік ойындар оқушылардың өздерін басқа адамдардың орнына қойып, мәселе немесе проблеманы солардың тұрғысынан қарастырып, шешімді өз «қолдарымен» жасауды меңзейді.

«Ойын» сөзі сабақта инсценировканың орын алып, әрекеттердің спектакль түрінде көрсетілетіндігін меңзейді. Ал «рөлдік» сөзі әр қатысушының белгілі бір рөл орындайтынын және де бұл рөлдің басқа рөлдердің қатарында болып, олармен тығыз қарым-қатынаста болатындығын білдіреді. Бұл қарым-қатынас өмірде орын алған қарым-қатынастарды қайталайды, сол себепті

де рөлдік ойындар қоғамда кең етек алған проблемалар мен оларды шешудегі тиімді әрекеттерді меңгеруді мақсат тұтады. Мұнда оқушылар пікірталастағыдай өз түсініктері мен көзқарастарынан туындаған позицияларды ұстанбай, өздерін басқалардың орнына қояды.

Бұл әдіс оқушыларда жинақталған теориялық білім, практикалық тәжірибе, өмірде ұстанатын құндылықтарды еркін түрде меңгеру және қолдану дағдыларын қалыптастырады.

Рөлдік ойындарда оқушы өзінің теориялық білімдерін өмірде (практикада) кездесетін ситуациялар мен жағдаяттарда қолданады. Ол мұндай ойындарда проблемалардың мазмұны мен мән-жайын дұрыс түсінетіндігін көрсетеді, олардың шешу жолдарын қарастыру арқылы өзінің шығармашылық (креативтік) деңгейін дамытады.

Рөлдік ойындарды жүргізу алдында мұғалімнің әдістемелік тұрғыдан жан-жақты дайындалуы шарт, ол әсіресе келесі мәселелерді алдын-ала мұқият талдап алуы керек:

- ойынды өткізудің әдістемесі (ойын шарттары мен ережелері, мақсаттары, кезеңдері, қатысушылар т.б.);
- ойынның мүмкін нәтижелерін болжау;
- ойынның нәтижелерін қорытындылау.

Рөлдік ойында оқушылардың тобы бүкіл қоғамның кішірейтілген моделі немесе қоғамдық процестің бір көрінісі ретінде қарастырылып, оларға ойын түрінде қоғамдық қатынастарды (проблемаларды, ситуацияларды, т.б.) қайталау, модельдеу, имитациялау, «ойнап шығу» тапсырмасы беріледі. Сол себепті де **рөлдік ойындардың басты тақырыбы – «қоғамды» ойнау, қоғам проблемаларын қарастыру және талқылау.**

Рөлдік ойындарда қатысушылардың топтары әр түрлі **қоғамдық топтардың** рөлдерін орындайды, мәселен: мемлекет, өкімет, парламент, партиялар, бизнес өкілдері немесе субъектілері (компаниялар, фирмалар, кәсіпорындар, банктар, жинақтаушы қорлар), жалдамалы жұмысшылар немесе әлеуметтік топтар (оқушылар, студенттер, зейнеткерлер, мемлекеттік бюджет тарапынан қызмет жасаушылар).

Мұндай ойындардың тақырыбы ретінде әлеуметтік сипаттағы мынандай жағдаяттарды тандап алуға болады:

- парламентте заң қабылдау немесе заңға өзгертулер енгізу,
- парламентте өкімет әрекеттерін партиялар мен әлеуметтік топтар тұрғысынан талдау және баға беру (мысалы, экономикалық дағдарыстан шығу саясаты),
- парламентте немесе өкімет отырысында әлеуметтік топтардың ахуалын қарастыру (немесе болжау),
- келісім шарт жасау (мемлекетаралық, мемлекет пен жекеменшік компаниялар, компания мен қызметкерлер арасында),
- қызметкерлерді тандау (кастинг) және жұмысқа қабылдау,
- компанияның бір жылдық (тоқсандық) жұмысын талдау және бағалау,
- компанияның дағдарыстан шығу жолдарын талқылау,
- компанияның рынокқа шығу мақсатында өз өнімдерін презентациялау,
- компанияның даму мәселелерін талқылау және т.б.

Рөлдік ойынды былай ұйымдастыруға болады

1. Проблема (тақырып) айқындау.

Мұғалім оқушыларға алдан-ала талқылауды, пікір таластыруды қажет ететін тақырып немесе шешімі қажет проблеманы ұсынады. Оқушылар жекелей тақырып немесе проблеманы қарастырып, ұсынылған әдебиетпен танысып, сабаққа дайындалып келеді.

2. Рөлдік топтарға бөліну.

Бұл әрекет сабақтан тыс уақытта өтеді: оқушылар әртүрлі көзқарастар мен позицияларды ұстанған топтарға бөлінеді (әр топта оқушылардың саны 10-нан аспағаны дұрыс). Оқушылардың командалары пікірталастағыдай ұстанған көзқарастар бойынша жасақталмай, басқа тұрғыдан жасалуы керек, өйткені ойында оқушылар басқа біреудің позициясын ұстанып, проблема шешудің жолдарын қарастырады.

Егер де рөлдік ойында ауқымды мәселелер талқыланатын болса, онда оқушылар қоғамның негізгі саяси және әлеуметтік топтары немесе олардың мүдделерін жақтайтын саяси партиялар, кәсіпорындар, компаниялардың рөлдерін «ойнайды». Ал егер ойын қандай да бір әлеуметтік маңызы бар проблеманы көпшілік тұрғысынан шешуге бағытталса, онда оқушылар пікірлер мен көзқарастар тұрғысынан бөлінеді: «жақтаушылар» және «қарсы шығушылар», «жаңашылдар» және «консерваторлар».

Мұндай топтардың кемінде екеу болғаны дұрыс. Алайда қоғамда сан алуан пікірлерді туғызатын мәселелерді қарастырғанда (мәселен, ұлт мәселесі, экономикалық дағдарыс, рухани ахуал), топтар санын ұлғайтып жіберуге де болады. Бірақ олардың жалпы саны 4-5-тен аспағаны дұрыс, өйткені рөлдердің көптігі талқылауды бөлшектеп жіберіп, сабақты ұйымдастыруды қиындатуы ықтимал.

Топ ішінде де оқушылар жеке рөлдерге бөлінуі мүмкін. Мұндай бөліну екі тұрғыдан жүзеге асырылады:

1) Лауазымдық тұрғыдан, яғни әлеуметтік топ ішіндегі қызметтеріне сәйкес бөліну.

Мысалы, егер оқушылар тобы өкімет рөлін ойнайтын болса, онда оқушылар премьер-министр, министрлер рөлдерін өзара бөліп алуы керек.

2) Қызмет (функция) тұрғысынан, яғни топ ішінде ұстанатын позиция мен атқаратын әрекеттерге сәйкес бөліну.

Мәселен, оқушылар жоғарыда келтірілген көшбасшы, ынталандырушы, күмәнданушы, сынаушы т.б. рөлдерді өзара бөліске салуы мүмкін.

3. Рөлдерді талқылау.

Рөлдер таңдалғаннан кейін, оқушылар топ ішінде олардың басты ерекшеліктерін айқындап, қандай позиция ұстанып, рөлдерді қалай ойнау керектігін талқылайды.

4. Өз ұстанымын дәйектеу.

Топтар өз ұстанымын құрастыру үшін бірнеше беттік баяндама жасайды. Баяндаманы дайындау кезінде оқушылар өз әрекеттерін таңдап алған рөлдері бойынша атқарады.

5. Жариялау.

Әрбір рөлдік топ берілген тақырып (проблема) бойынша өз позициясын жариялауы керек. Бұл үшін топ атынан спикер берілген уақыт ішінде (5-8 минут) басқа қатысушылар алдында сөйлеп, оларға топ ұстанымын жеткізеді.

6. Пікірталас.

Оқушылар өз позицияларын негіздейді, дәлелдейді. Олар мұнда басқалардың пікірімен санасу, бітімгершілікке келу, мағыналы сөздерді демагогиядан ажырата білу секілді дағдыларды меңгереді.

7. Қорытындылау.

Мұғалім рөлдік ойынның берілген тақырыпты (проблеманы) қандай деңгейде ашқандығы, бұл жұмыстағы оқушылардың кәсіби деңгейі туралы ой қозғап, өзінің де позициясын келтіреді. Оқушылар өз ұстанымдары мен рөлдері жайлы, ойынның қандай деңгейде өткендігі туралы пікірлерін алдымен ауызша келтіріп, соңынан жазбаша есеп береді. Егер де олар өзінің қателерін анықтап, оларды түзету үшін қандай білім мен дағды керектігін түсінсе немесе өз әрекеттерінің дұрыстығына көздерін жеткізсе, бұл жәйттер ойынның өз мақсатына жеткендігін меңзейді.

Қорытындылауда басты назарды практика үшін маңызды әрі қолайлы ойын нәтижелерін талдауға аударған дұрыс. Сонымен бірге қорытындылауда бүкіл ойын барысын талдап, оны ой елегінен өткізгенде, келесі әрекеттерді талқылаған орынды:

- жеке, топтық, топ аралық ойлау әрекеттерінің өзгерістері;
- тұлға аралық қатынастардың өзгеруі нәтижесінде туындаған ұжымдық пікірлердің қалыптасуы;
- оқушылардың пікірлері мен рөлдерінің өзгеруі, олардың қарым-қатынас динамикасы.

Рөлдік ойындар үйренушілерде мынандай біліктерді қалыптастыруға септігін тигізеді:

- қарым-қатынастық (коммуникативтік) дағдылар;
- шағын топтарда жұмыс жасау дағдылары;
- толеранттылық (басқаның пікірі мен көзқарасын қабылдау, оларды сыйлау, олармен санасу, төзімділік пен шыдамдылық);
- өзіндік тұрғыдан ойлау, пікір және көзқарас қалыптастыру, позиция (сенім, құндылықтар) таңдау т.б.
- үйренгенді (білім, білік, дағды, түсініктер т.б.) практикалық тұрғыдан қолдану;
- өздерінің үйрену деңгейін анықтап, оны әрі қарай дамыту.

Іскерлік оқу ойындары

Іскерлік оқу ойындарында оқушылар қандай да бір сценарий ауқымында рөлдерді өзара бөлісіп, зерттеу жұмыстарын жүргізу және деректерді талдау арқылы нақты практикалық мәселелерді бірлесе отырып шешеді. Оқу ойындарының сценарийлері тақырып ауқымында болып, күрделі мәселелерді ойын тұрғысынан, «ойнап» шешуге бағытталады.

Оқу ойындарының екі түрін ажыратуға болады:

1. Сабақ тақырыбы бойынша жазылған сценарийлер бойынша (мұғалімдер мен оқушылардың өздері жазған) қысқа ситуацияларды ойнау.

2. Компьютерді қолданатын ойындар

- мультимедиялық ойындар,
- интернетте ақпарат табу әрекеттеріне негізделген іздеу ойындары.

Компьютерлік ойындарда оқушылар бірнеше топқа (командаларға) бөлініп, бөлек сыныптарда отырып, бір-бірімен Интернет арқылы байланысуына болады.

Оқу ойындары сценарийлерінің негізінде қандай да болмасын мәлімет (оқулықта немесе басқа да ақпарат көздерінде берілген құжат, оқиға, мәтін, деректер) жатады. Мәлімет сценарийде өзінің деректік формасынан айрылып, оқушылардың рөлдерге бөлініп, ойнауына мүмкіншілік туғызатын қызықты оқиғаға айналуы керек.

Оқу ойындарында бірінші кезекте оқушылардың қиял мен фантазиясына жол ашу керек. Бұл әсіресе **саяхат ойындарында** сәтті түрде жүзеге асырылады. Оқушылар саяхат ойындарында көркем шығармалар мен кітаптар, тарихи оқиғалар, аңыздар, карталар, құжаттар бойынша тарихи, географиялық, өлкетанушылық, ғылыми «экспедицияларды» ұйымдастырып, өз қиялдарынан туындаған оқиғалар мен ситуацияларды құрастырады. Мәселен, «Отырар, 1219 жыл», «Түркістанға саяхат», «Кенесары әскерінің ізімен», «Шоқанның ізімен», «Алматыдан Атырауға велосипедпен саяхат жасау», «Алтын адам» заманында», «Майкрософт» фирмасына экскурсия», «Нюрнберг процесінде», «Желтоқсан, 1986 жыл» т.б. тақырыптар бойынша «экспедиция» ұйымдастыруға болады.

Оқушылар мұндай саяхат кезінде өзара бөліп алған ойын рөлдеріне сәйкес әрекеттер атқарып, шығармашылықтарына кеңінен жол береді. Мұндай рөлдер қатарына тарихи тұлғаларды, ғылыми немесе кәсіби мамандарды (тарихшы, мұражай қызметкері, палеонтолог, археолог, геолог, экономист, ғарышкер, ұшқыш, топограф т.б.) жатқызуға болады.

Саяхат ойындары барысында оқушылар күнделік жазып, оқиға болған жерлерден репортаждар беріп, өз жұмысы немесе ашқан «жаңалықтары» бойынша есеп дайындап, достары мен туыстарына хат жазып, әр түрлі мағлұмат жинау ісімен айналысуы мүмкін. Әрине мұндай «құжаттардың» қиял мен фантазия негізінде жазылатындығы сөзсіз.

Оқу ойынын қалайша құрастыруға болады?

Оқу ойындарын құрастыруды Роберта Л.Росс-Фишердің «Игра, моделирующая реальность, как средство повышения эффективности обучения» (Р.Фишер, 18-22) атты мақаласында келтірілген реттілік бойынша қарастырайық.

Оқу ойынын мұғалім жеке өзі немесе басқа әріптестілерімен (оқушылармен) бірігіп құрастырады. Ойынды құрастыруда мынандай ережелерді ұстанған жөн:

1. Ойын арқылы оқушылардың қандай білік пен дағдыларға үйренетіндігін анықтаңыздар.

Бұл мәселе тақырып пен ойынның сюжетін таңдап, ойынға қатысушы оқушылардың әрекеттерін бағалау критерийлерін белгілеуге көмектеседі.

2. Ойын оқушылардың тоқсан аяғында қорытынды жұмысты сәтті жазуына көмектесуі керек.

3. Сценарий жазғанда, оқушылардың қызығушылығын арттыратын келесі мәселелерге назар аудару керек:

- Қызықты кейіпкерлер.

Олардың саны топтағы оқушылардың санымен бірдей болғаны дұрыс; әр кейіпкердің есімін, жасын, кәсібін, отбасы жағдайын нақтылау керек; мұның бәрі қатысушылардың ойынын жеңілдету үшін жасалады; мәселен: «Қуандықұлы Бақытжан, 42 жаста, үш баласы бар, Отансүйгіш ақын, елінің азаттығын көксейді»;

- Оқиғаның өрбитін уақыты мен мекен-жайы.

Ойында келтірілетін оқиғалар қандай кезеңге жатады? Қайда болған? Мысалы, жоғарыда есімі аталған Бақытжан XIX-ғасырда, XX-ғасырдың 70-ші жылдары немесе қазіргі уақытта өмір сүруі мүмкін.

- Сюжет.

Сценарий жалпы түрде жазылады, алайда оның сюжеттік жолдары қатысушыларды қызықтыруы керек.

- Жалпы проблемалар.

Қатысушылардың шешімін қажет ететін ең кемінде бір проблеманы айқындау керек.

- Нақты проблемалар.

Сюжеттің даму кезеңдерінде шым-шытырық оқиғаларды келтіру керек: олар қатысушылардың өздігімен таңдау жасап, өз шешімі мен оның салдарына деген жауапкершілікті мойындарына жүктеуі қажет. Қатысушылар «Әрі қарай не істеу керек? Қалайша таңдау жасаймыз? Оның салдары қандай болуы мүмкін?» деген сұрақтарға жауап бере отырып, өз әрекеттерін жоспарлайды.

- Оқиғалардың шешімі.

Бұл жерде де қатысушылар өздігімен таңдау жасап, шешім қабылдайды.

- Ойынды аяқтау.

Ойын аяқталғаннан кейін оның логикалық қорытындысы қандай болуы керек? Мәселен, оқушылар өз ойындары бойынша жаңа сценарий жазып, қажет болған жағдайда оны басқа оқушылардың алдында ойнап беруі де мүмкін; немесе олар сценарийлерді жинақ түрінде басып шығарады.

4. Ойыннан кейін. Қатысушыларға ойын туралы өз ойларын білдіру мүмкіндігін ойын аяқталысымен берген орынды. Ол үшін оқушыларды шағын топтарға бөліп, мынандай сұрақтарды талқылауды тапсыруға болады:

- Бұл ойында өздеріңіз үйренген және білгендеріңіздің ішінде ең маңыздысы қандай жәйт болды?
- Бұл тақырып бойынша тағы да не білгілеріңіз келеді?
- Бұл ойынның шынайы өмірден қандай айырмашылығы бар?

Талқылауға жеткілікті уақыт берген дұрыс (15 минуттан 30 минутқа дейін). Әр топ өз ойларын плакатқа түсіріп, содан кейін жариялайды: қабырғаға іліп, қорғайды, сұрақтарға жауап береді.

Ауызша талқылаудан соң оқушылар өздерінің ойында қандай тәжірибе иеленгендігі туралы жазуы қажет.

5. Ойынның оқушыларды қандай білік пен дағдыларға үйрететіндігіне байланысты нәтижені бағалайтын жүйе жасау керек. Бұл жүйе әр оқушының жетістіктері мен мұғалім жұмысының тиімділігін бағалау мүмкіншілігін береді.

Оқу ойындары туралы қызықты мәліметтерді мынандай сайттардан білуге болады:

<http://memory.loc.gov/ammem/ndlpedu/index.html>, www.spa3.k12.sc.us/WebQuests.html

Өндірістік ойындар

Оқу/үйрену процесінде қолдануға тиімді ойындардың тағы да бір түрі – **өндірістік ойындар**. Бұл әдіс ойынға қатысушылардың сан қилы (кейде тіпті бір-біріне қарама-қарсы) мүдделерін тоғыстырып, ойын аяқталғаннан кейін қатысушылардың барлығын қанағаттандыратын шешім қабылдауды қажет етеді. Өндірістік ойындар әлеуметтік немесе экономикалық сипаттағы нақты бір жағдайды (ситуацияны) шешуде үйренушілердің өзара әрекеттесуін қалыптастырады (имитациялайды, модельдейді).

Егер рөлдік ойындарда қатысушылар әдетте әртүрлі әлеуметтік мүдделері бар қоғамдық топтар (немесе субъектілер) рөлдерін орындаса (өкімет, оппозиция, орта бизнес, зейнеткерлер, оқушылар т.б.), өндірістік ойындарда олар *бір әлеуметтік топ* немесе *бір мүдде* аумағында қалып отырады. Қатысушылардың мұндағы басты **мақсаты – қойылған кәсіби мәселені (проблеманы) шешу**, сол себепті де олар тиімді әрі нәтижелі шешім келтіру тұрғысынан бәсекеге түседі, жарысады. Демек, **өндірістік ойын дегеніміз сабақ аумағындағы кәсіпқойлардың (кәсіпкерлердің) жарысы**.

Өндірістік ойындарда әлеуметтік және экономикалық маңызы бар мынандай күрделі проблемаларды шешуге болады:

- Экономикалық дағдарыста ауыл тұрғындары үшін жаңа жұмыс орындарын ашу туралы өз ұсыныстарын келтіру.
- Экономикалық дағдарыс жағдайында кәсіпорында жаңаша жалақы жүйесін жасау.
- Кәсіпорында (мекемеде) жұмыскерлерді ынталандыру жүйесін құру.
- Несие берудің жаңа шарттарын талқылап, оларға өзгертулер енгізу.
- Кәсіпорын (мекеме) жұмысында немесе оның қызметкерлері арасында туындаған проблемаларды шешу: жанжал, ортақ мәмілеге келу, келіссөз жүргізу, проблеманы бірлесе шешу.

Іскерлік топтардың мақсаты – теориялық білімдердің қандай деңгейде игерілгендігін және оларды қолдана білуді көрсету, проблемаларды жеке және бірлесе отырып шешу дағдыларын қалыптастыру.

Өндірістік ойындар практикалық проблемаларды өмірлік ситуацияларға жақындастырып шешуге, кәсіби тұрғыдан нақты әрекеттерді орындау дағдыларын қалыптастыруға бағытталады.

Өндірістік ойындар әдетте оқушы топтың өзара келісімге келіп, бірлескен ізденіс әрекеттері (ой-толғанис, талқылау, пікірлесу, идея жинау арқылы) түрінде өтеді. Ал мұндай әрекет топ мүшелерінің барлығын да жұмысқа, қарым-қатынас процесіне жұмылдырады. Бұл әдіс коммуникацияның ерекше түріне жатады.

Өндірістік ойындар мынандай нәтижелерге жеткізеді:

- оқушылар кәсіби (қоғам өмірінде орын алған) проблемаларды өздігінше қарастырып, оларды шешуде теориялық білімдері мен кәсіби тәжірибелерін қолданады;
- оқушылар өздеріне керекті ақпарат жинақтап, оны талдауды үйренеді;
- оқушылар кәсіби проблема шешудің әртүрлі балама ұсыныстарын келтіріп, ішінен ең тиімдісін таңдай біледі, оларды жекелей және бірлесе отырып өзіндік тұрғыдан шешеді;
- оқушылар кәсіпкерлер командасында бірлесе жұмыс жасау дағдыларына үйренеді;
- оқушылар бірлесе отырып проблема шешу – жұмыс жасаудың ең тиімді әрекет екендігін аңғарады.

Өндірістік ойындарды мынандай құрастыруға болады:

1. Қатысушыларды проблемамен таныстыру.

Мұнда оқушылар ойынның шарттары және ережелерімен танысып, ойында қажетті материалдарды иеленеді (заңдар, нормативтік құжаттар мен ережелер, нұсқаулықтар мен өкімдер).

2. Командаларды (топтарды) құрамдау.

Топтарға бөліну кез келген тәсіл бойынша жасалуы мүмкін.

3. Командалық жұмыс.

Әр команда мәселе шешуде өз идеялары мен әдістерін ұсыну үшін бірлесе отырып, 5-8 минуттық ауызша баяндама дайындап, оны басқаларға қалайша жеткізетіндігін талқылайды.

4. Жариялау және талқылау.

Командалар баяндамаларын кезекпен жариялайды, мұнда да олар өз рөлдеріне тиеселі әрекеттер атқарады. Баяндамалар жарияланғаннан соң олардың мазмұны салыстырылып, талқылау мен пікірталастар ұйымдастырылады, сұрақтар қойылады, сын пікірлері келтіріледі, ұсыныстар жасалады.

5. Қорытынды.

Мұғалім ойынның өту барысына талдау жасап, командалардың және жеке оқушылардың әрекеттерін сараптайды. Әдетте ол ойынның жағымды нәтижелеріне тоқталып, оқушылардан өз әсерлері мен пікірлерін білдіріп, көңіл-күйлерін келтіруді сұрайды. Оқушылар бұл сауалға алдымен ауызша, содан кейін жазбаша жауап береді.

Егер ойын жарыс түрінде ұйымдастырылса, қазылар алқасы өз үкімін шығарып, орындарды бөліске салады.

Имитациялық ойындар

Имитациялық ойын дегеніміз адамдардың қалыптан тыс (экстремалды) жағдайлардағы әрекеттерін анықтайтын өмір сүру ортасының үлгісін (моделін) құру. Мұндай жағдайлар қатарына «Жанжал», «Әуе апаты», «Жер сілкінісі», «Кеме апаты», «Робинзон», «Жау тылында», «Тұтқында» секілді оқиғаларды жатқызуға болады.

Имитациялық ойындарда оқушылар өмірде тууы мүмкін оқыс жағдайларды қайталап (имитациялап), шаруашылық, басқару, әлеуметтік, психологиялық шешімдерді қабылдауды үйренеді. Бұл ойындар қарым-қатынастың әртүрлі тәсілдері арқылы жүзеге асырылады: пікірталас, келіссөз жүргізу, презентациялау, бірлесе әрекеттесу.

Имитациялық ойындар жаңа ортаға бейімделу дағдыларын қалыптастыруға өз септігін тигізеді. Мұндай ойындарда оқушылар үйреншікті қалыптан өзгеше жағдайларда (ситуацияларда) өздерінің күнделікті құлықтары мен әрекеттеріне өзгерістер енгізіп, проблеманың шешімін табады.

Ситуациялық талдау (Жағдаяттарды талдау)

Проблемалық ситуацияларды шешуде оқу процесін белсенді жасау үшін және үйренушілердің ойлау қабілетін дамыту мақсатында ситуациялық талдауды қолданған орынды. Проблемалық ситуация дегеніміз үйренушіге қазіргі кезде білімі мен тәсіл әрекеттерінің жетексіздігі салдарынан оның санасындағы «конфликт». Мұндай жағдайда оқушыда өз білімдерін дамытып, белгілі нәрселер ауқымында өзі үшін жаңалық ашу қажеттілігі пайда болады.

Ситуациялық талдауда үйренушілер ұйымдастыру проблемасының сипаттауымен танысқаннан кейін өздігімен ситуацияны талдайды, проблеманың шешу жолдарын болжайды, басқа оқушылармен пікірталаста өз идеялары мен шешімдерін ұсынады және оларды қорғайды.

Материалды қарастыру тұрғысынан иллюстрациялық ситуациялар, бағалау ситуациялары, жаттығу ситуациялары деп бөлуге болады.

Иллюстрациялық ситуация практикадан мысал келтіріп (жағымды да, жағымсыз да), оны шешу жолдарын қажет етеді.

Бағалау ситуациясы дегеніміз ситуацияны сипаттап, оның шешімін дайын түрде ұсыну: мұнда тек шешу жолдарының дұрыстығы мен тиімділігін бағалау қажет.

Жаттығу ситуацияларында практикадан алынған нақты жағдай қандай да болмасын үйреншікті, стандартты әрекеттерді қажет етеді: мысалы, нормативтерді есептеу, кестелерді толтыру, құқықтық құжаттарды қолдану, т.б.

Оқу процесінде негізінен ситуациялардың үш түрі.

1. Белгілі ситуация: оны шешу үшін белгілі стандартты үлгілер бар; бұл жағдайда ситуацияны шешу жолдары да стандартты болады.

2. Ұқсас ситуация: бұл жағдайда оны басқа да осындай ситуациялармен салыстыру қажет; мұндай ситуациялардың басқа жағдаяттармен толық сәйкес келмеуі де мүмкін, алайда олардың негізі бір болуы ықтимал; онда белгілі шешімді түрлендіріп, қарастырылатын ситуацияға жақындатуға болады.
3. Белгісіз ситуация: мұндай ситуация практикада кездеспегендіктен, оны ешбір үлгімен салыстыруға болмайды, сол себепті де оны шешудің жаңа әдісін табу қажет.

Ситуациялық талдауға нақты ситуацияларды (жағдаяттарды) талдау әдісі, case-study («кейс-стади») әдісі, «инцидент» әдісі, іскерлік корреспонденцияны жіктеу («баскет – метод») кіреді.

Интернет материалдары бойынша

Нақты ситуацияларды (жағдаяттарды) талдау әдісі

Бұл ситуациялық талдаудың ең көп тараған түрі – нақты ситуацияларды дәстүрлі түрде талдау; ол өмірден алынған немесе ойдан құрастырылған ситуацияларды терең әрі майда-шүйдесіне дейін зерттеу.

Нақты ситуацияларды (жағдаяттарды) талдау әдісін қолдану мынандай оқу мақсаттарын шешу мүмкіндігін береді:

- Талдау (аналитикалық) ойлауды дамыту, талдауды динамикада қолдану.
- Ақпаратпен жұмыс жасаудың практикалық дағдыларын иемдену: бөліп шығару, проблемалардың маңыздылығы тұрғысынан құрылымдау және жіктеу.
- Басқару шешімдерін қабылдау.
- Заманауи басқару және әлеуметтік-психологиялық технологияларды игеру.
- Қарым-қатынастық (коммуникативтік) күзiреттiлiктердi кеңейту.
- Басқа адамдармен тиімді түрде өзара әрекеттесудің ең қажетті түрлерін таңдау қабілеттерін қалыптастыру.
- Инновацияларға ынталандыру.
- Проблема теориясын білуге деген ынтаны көтеру.

Интернет материалдары бойынша

Инцидент әдісі

Инцидент дегеніміз мазмұны жағымды емес оқиға, қақтығыс, жағдаят. Инцидент деп тұлға аралық қатынаста шиеленіске негізделген, кикілжің мен конфликттен тұратын төтенше оқиғаны атаймыз. Мәселен, дау-дамай мен айқай-шудан құралатын қақтығыстарды инцидент қатарына жатқызуға болады.

Оқушылардың проблема шешу мәселесімен жиі айналасуы қажет. Инцидент әдісі оларға осындай мүмкіншілікті ұсынады. Олар ақпараттың аз мөлшері мен жетіспеушілігі жағдайында дұрыс таңдау жасап, өздігімен шешім қабылдауға дағдыланады.

Бұл әдісті былайша қолдануға болады. Алдымен оқушыларға инцидент туралы қысқаша ғана мәлімет беріледі. Онда бұл оқыс оқиғаның қайда орын алғандығы (мәселен, оқушы сыныбында немесе деканатта, жиналыста немесе мекеме отырысында, дүкенде немесе көшеде, өндіріс орнында немесе егістікте, отбасыда немесе мектепте т.б.) туралы және оның басты «кейіпкерлері» (оқушы және мұғалім, декан және оқушы, бастық және қол астындағы жұмысшы, әке мен бала, сағушы мен тұтынушы, бір жұмыс орнында істеушілер т.б.) туралы шағын ауызша немесе жазбаша (соңғысы дұрыс) хабарлама келтіріледі.

Оқушылар берілген уақыт ішінде (5-20 минуттай) оқиғаның жай-жапсарын өздігімен жекелей қарастырады, жағдаят бойынша қосымша ақпарат алу үшін сұрақтар дайындайды. Осыдан кейін олар шағын топтарға бөлініп (3-5 адамдық), проблема шешу жолдарын қарастырады, оқиға мен оның қатысушыларының ұстанымдары мен әрекеттеріне баға береді, өздерін солардың орнына қояды. Шағын топтар құрамындағы жұмыс (10-30 минут) қосымша ақпарат жинаумен де жалғасуы мүмкін. Ол үшін шағын топтар мұғалімге берілген уақыт ішінде (5-10 минут) сұрақтар қойып, инцидент бойынша қосымша ақпарат жинауға тырысады.

Қосымша ақпарат алған шағын топтар өз шешімдерін құрастыру ісімен айналысады (10-20 минут). Осыдан кейін әр топ өз ұстанымдарын ортаға салады. Ол үшін топ атынан шешен (спикер) сынып алдында сөйлейді, мұнда олардың өздері дайындаған слайдтарын немесе плакаттарын қолданғандығы дұрыс. Әр топтың қорғауы пікірталас тудыруы анық.

Жұмыс соңында қатысушылар ортақ мәмілеге келіп, өз ұстанымдары мен әрекеттеріне алдымен ауызша, ал содан кейін жазбаша баға бергендігі дұрыс.

Тренингтер

Тренингтер – қысқа мерзім ішінде практикалық қолданыста қажетті әрі тиімді біліктер мен дағдыларды игеруге бағытталған оқу сабақтары.

Тренингтерде әр үйренуші кәсіби (қоғамдық) қызметі мен жүктелген міндеттерін орындауда тиімді әрі ұтымды әрекеттерді таңдап, оларды бекітуге, үйреншікті дағдыға айналдыруға машықтанады. Тренингтер қатысушыларда (оқушыларда, қызметкерлерде) арнайы практикалық дағдыларды қалыптастыруға арналады, мұнда жұмыстың жалпылама әдістемесі қарастырылмайды.

Тренингтердің басты мақсаты – **үйренудің ең тиімді жолдарын игеру**. Мұнда үйренушілер өз әрекеттерін қалайша тиімді түрде ұйымдастырып, жұмыста оң нәтижеге қалайша жету керектігі мәселесімен айналысады. Сол себепті де тренингтерде оқу мазмұны (материалы) тек практикалық тұрғыдан қарастырылады. Мәселен, үйренушілер тренингтерде арнайы берілген жағдайлар мен ситуацияларды модельдейді, оларды қатысушы ретінде өздері «ойнап шығады». Осындай әрекеттер арқылы үйренушілер қажетті практикалық білік пен дағдыларды бекітіп, өздерінің өмірлік тәжірибелері мен жұмыс тәсілдеріне өзгерістер енгізеді.

Тренингтердің соңында үйренушілер үйренген дағды және машықтары тұрғысында пікір алмасып, олардың тиімділігі мен маңызы туралы өз ойларын ортаға салып, талқылайды. Мұндай жұмыс әр үйренушінің өз ойлары мен пікірлерін қағазға түсірумен аяқталады.

Әдетте тренингтерде мынандай интербелсенді тәсілдер қолданады: *іскерлік және рөлдік ойындар, нақты жағдайлар мен ситуацияларды талдау, топтық пікірталастар, презентациялар*.

Мысалы, оқушы топтарына практикада туындаған проблеманы шешудің, белгілі бір ситуациядан шығудың ең тиімді жолдарын табу немесе қандай да болмасын әрекетті жүзеге асыру тапсырмалары берілді делік. Мұндағы мәселе оқушылардың нақты дағды немесе тәжірибеге үйреніп, оларды практикалық әрекеттер арқылы бекітуінде. Сол себепті де оқушылар берілген уақыт ішінде өз әрекеттерін талқыға салып, жоспарлап алып, өз шешімдерін ситуацияны көрсету, оны рөлдерге бөліп ойнау арқылы басқаларға жеткізеді.

Мәселен, егер де оқушыларға фандрейзинг тұрғысынан тапсырма берілсе, оқушылар белгілі бір фирмаға қалай барып, оның басшылығын қалайша өз жобаларын қаржыландыру ісіне қызықтырып, жұмылдыратындығын көрсетіп беруі керек. Оқушылар өздерінің позициясы мен әрекеттерін, сөйлеген сөздерін, тіпті мимика мен ишараттарын мұқият ойластырғаны абзал.

Тағы да бір мысал: топ мүшелері өздеріне берілген тапсырмаға сәйкес жоғарғы оқу орнын жаңадан бітірген жас маманның бірінші жұмыс күнінің ең маңызды мезеттерін ойнап шығуы ықтимал. Мұнда олар жас маманның мекеме (немесе бөлім) басшысымен қалайша сөйлесетіндігін, қалайша жұмысқа қабылдау туралы өтініш жазатындығын, ұжыммен қалай танысатындығын келтіріп, «ойнап» шығуы керек.

Әрбір топтың осындай әрекеттері тренинг барысында талқыланады, басқа топ оқушылары өз пікірлерін келтіреді, сұрақтар қояды. Бұл жерде талқылау пікірталасқа да айналып кетуі мүмкін. Әңгіме аяғында сөз ситуацияны көрсеткен топқа екінші рет беріліп, олар өз әрекеттеріне қандай өзгертулер енгізгендігі туралы баяндайды.

Тренингтердің түрлері

Презентацияларды өткізу дағдыларын қалыптастыру тренингтері қандай да болмасын ұсыныстарды баршаға тиімді таныстыру тәсілдерін қарастырады. Презентация «жариялау» деген мағынаны білдіреді.

Мұндай тренингтерде оқушылар жеке немесе топтық жұмыстардың нәтижелерін басқаларға таныстырудың әдістерін меңгереді. Мәселен, бір топ бірлесе отырып қарастырған проблеманың шешімін плакатта кесте, кластер, схема түрінде кескіндеп, өз ұстанымын топ өкілі (шешен, спикер) арқылы жария қылады.

Бұл жерде басты назар жариялаудың қандай әдістер мен тәсілдер арқылы нақтылы, ұтымды әрі баршаға анық болатындығына аударылады. Оқушылар осындай тәсілдерді іс жүзінде игереді.

Жаңа дағдыларға үйрену тренингі – оқушы сынып (немесе ұйым, мекеме, фирма, кәсіпорын ұжымдары т.б.) мүшелерінің қандай да бір жаңа білік пен дағдыларға үйренуі үшін өткізілетін жаттығулар жиынтығы. Мұндай тренингтің мақсаты – топтың жұмыс жасау деңгейін (ұжымның бәсекеге қабілеттілігін) арттырып, оқушылардың (қызметкерлердің) оқу мен жұмыстың жаңа тәсілдеріне үйренуі.

Мәселен, тоқсанның басында өткізілген мұндай тренингтерде оқушылар оқу ерекшеліктерімен, қажетті құжаттармен танысып, интербелсенді әдістер мен тәсілдерге, жаңа компьютерлік бағдарламаларға, интерактивті тақтамен жұмыс жасауға үйренуі мүмкін.

Іскерлік қатынас дағдыларының тренингтері үйренушілерде тұлғааралық қарым-қатынастың тиімді дағдыларын дамытуға бағытталады. Оқушылар мұндай сабақтарда топ құрамында бірлесе жұмыс жасаудың, өзгелермен тіл табысудың, ортақ мәмілеге келудің, жанжалдардың алдын алудың тәсілдерін меңгереді.

Келіссөз жүргізу дағдыларының тренингтері қарама-қарсы жақпен тиімді талқылау мен пікір алмасудың тәсілдерін ұсынады. Бұл тренинг те іскерлік қатынас дағдыларын дамытатындықтан, мұнда да өзгелермен (тіпті қарама-қарсы пікір ұстанушылармен) тіл табысудың, бітімге келудің, жанжалдардың алдын алудың тәсілдері меңгеріледі.

Көшбасшылық (лидерлік) немесе басқару дағдыларын қалыптастыру тренингтері оқушылардың көшбасшылық қасиеттерін дамытуға бағытталады.

Мұндай тренингтерде тыңдаушылар ұжымды басқарудың кейбір ерекшеліктерімен танысып, ұжым мүшелерін ынталандыру, бірлесе жұмыс жасауды ұйымдастыру, шешім қабылдау және де басқа дағдыларды қалыптастыруға белсенді әрекеттер арқылы үйренеді. Бұл әрекеттердің қатарына ситуацияларды ойнау және талдауды, іскерлік және рөлдік ойындарды, пікірталастарды жатқызуға болады.

Үйрену нәтижесінде қатысушылар басқару ісіне (жоспарлау, таңдау және шешім қабылдау, бағалау, бақылау, болжау, ынталандыру т.б.) талдау жасап, басқару мәселелерін тиімді шешудің әрекеттері мен алгоритмдеріне үйренеді, өздерінің көшбасшылық қасиеттерін дамытады.

Мұндай тренингтерде «Көшбасшы деген кім?», «Бәсеке және билік», «Басшының қасиеттері қандай болу керек?», «Келіссөздерді жүргізу», «Конфликтерді басқару» тақырыптарын қарастыруға болады.

Соңғы кезде үйрену процесінде **видеотренингтердің** қолдануы күрт ұлғаюда. Олардың ерекшелігі видео жазбаларды оқу мақсатында қолдануда.

Видеотренингтер ойын әрекеттеріне негізделіп, екі кезеңнен тұрады. Бірінші кезеңде берілген тапсырма бойынша оқушы немесе оқушылардың шағын тобы проблема шешудің жолдарын іс-әрекет тұрғысынан көрсетіп береді. Мәселен, мұғалім оқушыларға тұлғааралық немесе іскерлік қатынаста туындайтын ситуациялар ретінде жиналыс жүргізу немесе онда сөз сөйлеу, тұтынушымен әңгімелесу, жұмысқа қабылдау немесе жұмысқа тұру, бастықпен немесе қол астындағы қызметкермен сөйлесу сияқты жағдаяттарды сыныпта көрсетіп, рөлдердің көмегімен ойнап шығуды ұсынады. Бұл үшін топ (топтар) өз әрекеттері мен диалогтерін бірер уақыт талқылап, жоспарлайды.

Осыдан кейін топ проблема шешімін өз түсінігінен туындаған қалыпта көрсетеді де, олардың әрекеттері видеоға түсіріледі. Топ қойылымы аяқталған соң, оқушылар оны бейнетаспадан көреді. Мұнда ситуацияны «қоюшы» оқушылар өз әрекеттерін тағы да «басынан өткеріп», басқа оқушылармен бірге оларды талқылау және бағалау, ұсыныстар жасап, өзгертулер енгізу мүмкіншілігін алады.

Әрине, бұл жұмыста мұғалім мен басқа оқушылардың сұрақтары, пікірлері мен ұсыныстары тек позитивті тұрғыдан болғандығы дұрыс.

Оқытудың компьютерлік технологиялары

Оқытудың/оқудың компьютерлік технологияларының қатарына **интернет-технологияларды, электрондық пошта технологиясын, компьютерлік оқыту бағдарламаларын, оқыту видео-курстарын** жатқызуға болады.

Электрондық пошта технологиясы білім меңгеру процесіндегі қарым-қатынасты виртуалды кеңістікке ауыстырады. Мұнда мұғалім мен оқушының, оқушылардың бір-бірімен жасайтын оқу байланыстары Интернет арқылы өтеді. Бұл әдіс соңғы кезде жоғарғы мектепте кең өріс алып келе жатқан қашықтықтан оқыту технологиясының негізгі құралы ретінде танылады.

Компьютерлік оқыту бағдарламалары оқу/оқытуды екі негізгі режимде жүргізу мүмкіншілігін береді: ақпараттық-анықтамалық және бақылау жасау арқылы оқу/оқыту. Компьютерлік оқыту бағдарламаларының ішінде гипермәтіндік, мультимедиялық және интеллектуалдық (мәселен, «Виртуалды түрде жұмысқа тұру») бағдарламаларды атауға болады.

Бағдарламалық оқытудың басты ерекшелігі ретінде ұсынылған материалдың құрамдас бөліктерге бөлініп, оны игерудің әр қадамын бағалауды атауға болады. Бағдарламалық оқытуда ақпарат шағын мөлшердегі бөліктермен қағазға басылған түрде немесе компьютердің мониторында беріледі. Әрбір бөлік бойынша жұмыс жасағаннан кейін, үйренуші өзіне берілген материалды қандай деңгейде игергендігін көрсететін тапсырмаларды орындауы керек.

Бағдарламалық оқытудың тағы да бір артықшылығы: үйренуші оқу материалымен жұмыс жасағанда өзіне қолайлы жылдамдықпен алға жылжып отырады. өйткені оқу материалының келесі бөлігіне ауысу тек алдыңғы бөлік игерілгенде ғана жасалады.

Бағдарламалық оқытудың бір түріне **компьютерлік оқу/оқыту** жатады. Компьютер үйренушілердің жауаптарын бағалап, келесі материалдың қандай болғандығын өзі анықтайды. Компьютерлік оқу/оқытудың тағы да бір ерекшелігі кері байланыстың компьютерлік ойындардағыдай ашық және реңді бояулармен айшықталатындығында.

Зерттеулер компьютерлік оқуда/оқытуда үйренушілер ұсынылған оқу материалын тез игеретіндігін анықтаған, алайда бұл әдістің нәтижелері үйренудің басқа белсенді тәсілдерін қолдану нәтижелерінен артық емес екен.

Компьютерлік оқу/оқытуда әсіресе ұжымды басқаруға, жарнамалық компанияларды өткізуге, келіссөздер жүргізуге үйрететін әр түрлі іскерлік ойындар кең етек алған.

Интернет-технологиялар (оның ішінде **web-технологиялар**) оқу курстарын Интернет желісі арқылы дайындау мен үйренушіге жеткізу үшін қолайлы. Бұл технология ақпараттық ресурстарды бірлесе қолдану үшін жинақталған оқыту материалдарын ұсынады. Мұнымен қатар Интернет арқылы қашықтықта жұмыс жасауға қолайлы әрі тиімді.

Оқыту видеокурстары оқу/оқытуды электрондық оқулықтар негізінде ұйымдастыруға мүмкіншілік береді. Мұнда аудио-, видео- және графикалық материалдар кешенді түрде компьютер арқылы оқушыларға ұсынылады.

ӘР САБАҚТА ҚОЛДАНУҒА ТИІМДІ ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ТӘСІЛДЕР

«Проблема айқындау» кезеңінде қолданылатын тәсілдер

Сабақтың бұл кезеңінде оқушылар сабақ мазмұнын өздерінің бұрынғы білімдерімен салыстырып, байланыстырады. Мұғалімнің бұл кезеңдегі басты мақсаты – оқушыларды жаңа білім қабылдауға және игеруге белсенділендіру. Оқушылар тақырып бойынша сұрақтар қалыптастырып, өз мақсаттарын айқындайды.

Сабақтың бұл кезеңінде оқушылар «Не білемін?», «Не білгім келеді?», «Жаңа білімнің маған берер пайдасы қандай болмақ?» деген сұрақтарға жауап беруге ұмтылады.

Ой қозғау (breinstorming, «Ми шабуылы» деп те аталып жүр).

Шығармашылық ойлауды сын немесе сыннан сескену тежейтіндігі белгілі. Әрине, кез келген жаңа идеяның дұрыс болуы шарт емес. Егер автор сыннан қорқатын болса, онда ол өзінің кейбір дәлелденбеген идеяларын келтірмеуі де мүмкін. Алайда әзірше дәлелденбеген ойлардың қаншасы кейінірек жақсы идеяларға айналады емес пе? Ал сын айту мен сыннан қорқу жақсы идеяларды жоғалтып жібереді. Сол себепті де жаңа идеяларды келтіргенде сынды болдырмау үшін Алекс Осборн «Ой қозғау» (breinstorming) тәсілін ойлап тапқан. Оның 1957 жылы жарық көрген «Қолданбалы қиял» атты кітабында осы тәсіл жан-жақты сипатталады.

Тәсіл негізінде сынға еш көңіл бөлмей, назар аудармай, еркін ассоциациялар арқылы жаңа идеяларды көптеп келтіру мен оларды жинақтау жұмысы жатыр. Мұндағы басты мәселе идеялар мен ойлардың сапасында емес, керісінше, олардың санында болып тұр. Ал сыни пікірлерді келтіріп, идеялар мен ұсыныстарды іріктеу жұмысы шығармашылық әрекеттер аяқталғаннан кейін басталады.

«Ой қозғау» тәсілін қолданғанда мынандай ережелерді ұстану қажет:

1. Проблеманы негізгі терминдер арқылы құрастырып, бір ғана ең басты мәселені айқындау.
2. Бір де бір идеяны жалған деп танымай, оны зерттеуді тоқтатпау.
3. Кез келген идеяны (тіпті оның қажеттілігі қазір күмәнді көрінсе де) жалғастыруға ұмтылу.
4. Қатысушылар өзін ыңғайлы сезініп, «ашылуы» үшін оларды қолпаштап, ынталандырып отыру.
5. Идеяларды бағалау мен іріктеуді тек шығармашылық идеялар келтіру жұмыс аяқталғаннан кейін ғана бастау. Мұндай жұмысты алғашқы әрекетке (идея келтіруге) қатынаспаған сарапшыларды жұмылдыру.

Сарапшылар ой қозғауда келтірілген барлық ұсыныстар мен идеяларды мұқият зерттеп, оларды жүзеге асыру мәселесіне баса назар аударады. Сарапшылар ұсынылған идеялардың ішінен нақты жағдайларда қолдануға тұрарлықтарын тандап алады.

Интернет материалдары бойынша

«Ой қозғауды» сабақта былайша қолдануға болады:

- оқушылар қандай да болмасын ақпарат (мәлімет, проблема, сұрақ) туралы бар білгендерін берілген уақыт ішінде жазбаша келтіреді.
- мұнда ең бастысы идеялардың көптігі, олардың еркін жағдайда айтылуы болғандықтан, оқушылар өз ойындағыларын еш күмәнданбай (мәселен, олардың дұрыс-бұрыс, қажет-қажет еместігіне қарамай) келтіре беруі керек;
- идеялар ешқандай сынға ұшырамауы керек, өйтпеген жағдайда оқушылар тосылып қалып, идеяларды келтіре алмауы мүмкін;
- барлық идеялар сарқылмайынша, олар қағазға түсіріле беріледі;
- идеяларды келтіру жұмысы аяқталғаннан кейін ғана оларды талқылау жұмысы басталады.

Бұл тапсырманы орындауға берілген уақыт (2-6 минут) аяқталған соң, оқушылар бірлесе (жұптасып, шағын топ ішінде, бүкіл сынып болып) жазғандарымен бөліседі, сұрақтарға жауап береді, тізімдерін толықтырады (4-20 минут).

«Ой қозғауда» балама келтіру (аналогия), қиял-фантазия, инверсия, эмпатия тәсілдері кеңінен қолданады.

(Бұл тәсіл *R. Vacca, J. Vacca. Content Area Reading. New York: Harper Collins, 1989.* кітабы бойынша келтірілді).

Кері «ой қозғау» – техникалық объектінің кемшіліктері, қарама-қайшылықтары мен ақауларын айқындап, оларды жетілдіру қажет болғанда қолданылады. Тура «ой қозғаудан» айырмашылығы: мұнда сыни пікірлерге негізгі мән беріледі, қатысушылар зерттеу объектісінің олқылықтары мен жетіспеушіліктерін анықтауға тырысып, нақты техникалық проблеманы шешуге ұмтылады.

Интернет материалдары бойынша

Қарама-қарсы бағалауға негізделген диалог – «Ой қозғаудың» түрі. Бұл тәсілді кеңес зерттеушісі А.Александров ұсынған. Оның негізгі ұстанымы мынандай: идеялар «Ой қозғау» тәсіліндегідей ұжымдық тұрғыдан келтірілгенде, оларға қарама-қарсы идеялар да құрастырылып отырады.

Бұл тәсілді қолданғанда төмендегідей кезеңдерді ұстану қажет:

Бірінші кезең.

- Диалогқа қатысушылар топтарының құрамын белгілеу.

Екінші кезең.

- Проблеманы (мәселе, сұрақ, жағдаятты) талдау тобының құрамын белгілеу.
- Шешімін қажет ететін мәселені құрастыру.
- Құрастырылған мәселе мен тәсілді қалайша қолдануға болатындығын қатысушыларға хабарлау.

Үшінші кезең.

- Идеяларды бірлесе отырып, тура «Ой қозғау» тәсілі бойынша жинақтау. Талқылауда шығармашылық пен бірін-бірі сыйлау атмосферасын құрастыру қажет.
- Алдын-ала дайындалған идеялар тізімін оқуға рұқсат етілмейді: барлық ойлар осы жерде туындауы қажет.
- Әр қатысушының бірнеше рет сөз алуына болады, алайда оның үздіксіз бірнеше рет сөйлеуіне рұқсат етілмейді.

Төртінші кезең.

- Проблеманы талдау тобы туындаған идеяларды жүйелейді. Жүйелеу барысында келтірілген идеялардың тізімі жасалынады.
- Әрбір идея басқа да толықтырушы немесе қосалқы идеяларды айқындау мақсатында талданады.

Негізгі және қосалқы, толықтырушы идеялар топтамаларға (кешендерге) біріктіріледі. Олардың ұқсас қасиеттері мен ерекшеліктері зерттеліп, проблеманы шешудің жалпылама мәселелері аңқталады.

Бесінші кезең.

- Идеяларды «жөкқа шығару»: бұл жерде «ой қозғау» оларды жүзеге асыруда қандай кедергілер бар екендігін анықтауға бағытталады.

Алтыншы кезең.

- Айтылған сын мен сыни ескертпелерді бағалау.
- Іс-тәжірибеде қолдануға мүмкін идеялардың қорытынды тізімін дайындау. Тізімге сыннан өткен идеялар мен оларға қарама-қарсы келтірілген идеялар жазылады.

Қарама-қарсы бағалауға негізделген диалог қатысушыларды үш топқа бөлген жағдайда тиімді әрі нәтижелі болады: 1) идея туындатушы; 2) проблемалық жағдаятты талдау және идеяларды бағалау; 3) қарама-қарсы идеяларды келтіру. Біраз уақыт жұмыс жасағаннан кейін топтардың рөлдерін алмастырып отырған да орынды.

Синектика – ой қозғаудың жетілдірілген түрі.

Бұл тәсілді 1960 жылы Уильям Гордон (АҚШ) ұсынған. Егер ой қозғауда идеяларды топ құрамына кездейсоқ түрде жиналған оқушылар келтіретін болса, синектикада идеяларды сарапшылар (бұл мәселе бойынша хабардар, осы бағытта жұмыс жасап жүрген оқушылар) талқылап, қорытындылайды. Мұнда проблема қарастыру жұмысы бірнеше кезеңдерден өтеді: идеялар туындаудан – сараптауға қарай, сараптаудан қайтадан идеяларды келтіруге қарай.

Синектиканың мақсаты: ой қозғаудағыдай жаңа идеяларды келтіріп, бірлесе талқылау барысында оларды проблема шешетіндей деңгейге жеткізу.

Шешімін талап ететін проблема синектикада күмән тұрғысынан қабылданып, аналогиялар әдісін қолдану арқылы шешіледі. У.Гордон синектика үшін аналогияның төрт түрін ұсынған:

- **Тура аналогия.**

Қарастырылатын мәселе басқа саладағы немесе табиғатта кезігетін ұқсас құбылыспен салыстырылады.

- **Жеке (өзіндік) аналогия.**

Жеке адамның сезімдерімен байланыстырылады (эмпатия әдісі): оқушы қарастырылатын объектің бейнесіне «еніп», оны ішінен көріп, өзінде пайда болған сезімдерді анықтап, түсіндіруге тырысады.

- **Символикалық аналогия.**

Жалпылама түрде қорытындыланған абстрактілік салыстыру: қарастырылатын объект (құбылыс) өзінің ең басты қасиеті (ерекшелігі) тұрғысынан қарастырылады да, оның басқа қасиеттері ескерілмейді.

- **Фантастикалық аналогия.**

Өмірде кездеспейтін фантастикалық бейнелермен салыстыру: параллелді өмір, басқа ғаламшарлардан келген құбыжықтар т.б.

Мұндай аналогияларды қолдану қарастырылатын құбылысты үйреншікті көзқарастан аластатып, оған жаңаша түрде қарап, оның күтпеген шешімін табуға жол бастайды.

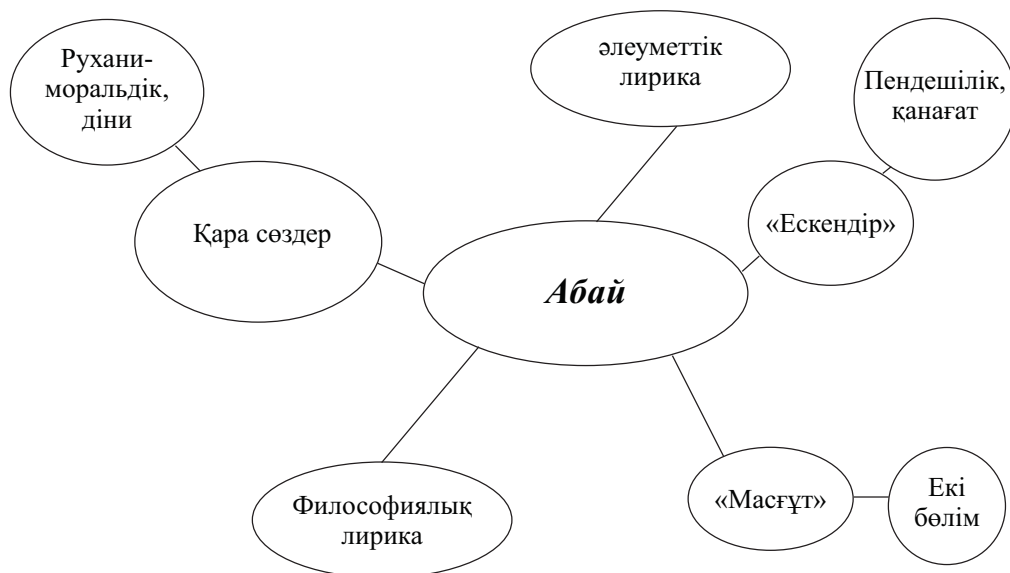
Кластерлер («жүзімнің шоқтары» деген мағынада қолданылған) – идеялар мен ақпараттардың арасындағы байланыстарды айқындауға арналған жазба кестелер.

Негізгі тақырып (тірек сөз, басты идея) тақтаның (дәптердің) ортасындағы шеңберге жазылады да, одан туындаған тақырыпшалар оның жан-жағына жазылып, шеңберленеді, оқушылар оларды бір-біріне сызықтармен қосады да, өз-ара байланыстары туралы әңгімелейді.

Тақырыпшалардың байланыстары туралы сұрақтар құрастырып, оларға жауап ізденгенде тиімді. Әдетте кластерлер оқушының жеке орындалуынан басталып, одан кейін жұмыс жұпта немесе шағын топта (4-6 адам) жалғасады.

(Бұл тәсіл *J. Still, K. Meredith. Democratic Pedagogy National Staff Development Manyal. Bratislava, Slovakia, 1995.* кітабында келтірілген).

Кіріспе сұрақтар – сабақ басында оқушылардың белсенділігін арттыру үшін қойылатын сұрақтар. Бұл сұрақтар Блум таксономиясы бойынша ойлаудың жоғарғы деңгейлері тұрғысынан қойылады.

Олар мынандай мақсаттарға жету мүмкіншілігін береді:

1. Оқушылар тақырып бойынша білгендерін есіне түсіреді.
2. Кіріспе сұрақтарының жауаптары оқулықтарда келтірілмейтіндіктен, оларға жауап беру оқушыларды қабілеттер мен үлгерім тұрғысынан теңдестіреді.
3. Сұрақтарға жауап іздену арқылы оқушы оқу процесіне араласып, белсенді болады.
4. Оқушылардың жауаптары мұғалім тұрғысынан жаңа сұрақтар қойып («Неліктен? Қалайша? Мұның салдары қандай болмақ?», оқушылардың ойлау әрекеттерін дамыта түседі.

Кіріспе сұрақтарының мынандай болғандығы дұрыс:

1. Жаңа тақырыпты зерттеудің бастамасы болуы керек.
2. Сұрақты талқылау 5 минуттан аспауы керек.
3. Ой-толғанысты тудыруы керек.
4. Оқушыларды дайын жауап беруге бағыттамай, жаңаша тұрғыдан ізденуге ынталандыруы керек.
5. Дайын жауабы болмауы қажет.
6. Жауаптардың варианттары көп болуы керек.
7. Жауаптар жазба түрінде келтірілуі керек.
8. Сабақ соңында жауаптарға қайта оралып, олардың дұрыс-бұрыстығы талқылануы керек.

Кіріспе сұрақтарының үш түрі ажыратылады:

- Аналогиялық сұрақтар.
- Өзіндік пікірді келтіруді талап ететін сұрақтар.
- Болжамдау, жорамалдауды (қиял, фантазия) қажет ететін сұрақтар.

Аналогиялық сұрақтар сабақ мазмұны бойынша бір атауды (терминді) басқалармен салыстыруды меңзейді, олар Блум таксономиясы бойынша *талдау* және *синтез* деңгейіне жатады.

Мысалы, биология сабағында «Судың ластануы» тақырыбы бойынша: «Қалдық су, пестицидтер мен шикі мұнайдың қандай байланысы бар?»;

Өзіндік пікірді келтіруді талап ететін сұрақтар оқушылардан ойлау дербестігін талап етеді. Мысалы, саясаттану пәні «Мемлекетті басқару» тақырыбы бойынша: «Сіздің ойыңызша, біздің елдің тарихында ең ұлы билеуші кім болған?»;

Болжамдау мен жорамалдауды қажет ететін сұрақтарға жауап беру үшін оқушылар қиял және фантазияға жүгінугі керек. Мысалы, тарих сабағында «Егер Сізге идеалды өкімет құру мүмкіндігі тисе, оның жұмысының негізіне қандай қағидаларды жатқызар едіңіз?».

(К.Фостер. Вводные вопросы для активизации критического мышления. - Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо, том 5, №4, октябрь, 2004. - С. 38-43 мақаласы бойынша).

Атаулар (терминдер) кестесі. Сабақ басында тақтаға тақырып бойынша 3 негізгі атауларды (терминдерді) жазып, оқушыларға оларды мынандай кестеге түрлендіруді ұсынамыз:

<i>№1 атау</i>	<i>№2 атау</i>	<i>№3 атау</i>
<i>Атау туралы білімдері, мағлұматтары, түсініктері</i>	<i>Атау туралы білімдері, мағлұматтары, түсініктері</i>	<i>Атау туралы білімдері, мағлұматтары, түсініктері</i>

Оқушылар бұл тапсырманы алдымен жекелей (2-4 минут) орындап, одан кейін кестелерін топ (немесе жұп) ішінде оқып, талқылап, толықтырады (3-6 минут). Сыныптық талқылау барысында (4-6 минут) мұғалім оқушылардың өз кестелерін жариялауды ұсынады немесе тақтада келтірілген кестені оқушылардың жауаптары бойынша толтырады.

Сабақ соңында бұл кестеге қайта оралып, келтірілген мәліметтердің дұрыс/бұрыстығы анықталады.

Алдын-ала берілген атаулар.

Мұғалім сабақ басында жаңа тақырып бойынша тақтаға бірнеше атау (терминдер) жазып қойып (3-4 атау), оқушыларға олардың мағынасы, мазмұны және өзара қатынасы мен байланысы туралы ойлануын сұрайды. Бұл жұмысты оқушылардың жеке, жұппен немесе шағын топ ішінде ауызша яки жазбаша (соңғысы тиімдірек) орындауы ықтимал. Содан кейін мұғалім бірнеше оқушының ойы мен пікірін тыңдауына болады.

Бұл тапсырманы күрделендіруге де болады. Ол үшін алдын-ала берілген атаулардың ішіне сабақ тақырыбына қатысы жоқ бейтарап сөзді қосуға болады. Мәселен, биология сабағында «Фотосинтез, жасуша, хлорофилл, терезе» сөздерін келтіруге болады. Бұл жерде соңғы сөз оқшаулау және сабақ тақырыбына тікелей қатысы жоқ, сонда да оқушылар жоғарыда келтіргендей олардың өзара қатынасы мен байланысы туралы өз ойларын келтіруі керек.

Атаулар туралы үш сұрақ – бұл тәсіл «Алдын-ала берілген атаулар» тәсіліне ұқсас.

Мұғалім сабақ басында жаңа тақырып бойынша үш терминді тақтаға жазып, оқушыларға осы атауларға қатысты мынандай сұрақтарға жазбаша жауап беруді тапсырады:

- 1. Қайда? Бұл терминдерді Сіз бұрынырақта қайда және қандай мағынада кездестіріп едіңіз?*
- 2. Қалай? Өз тәжірибеңізден осы атауларды қолданудың мысалдарын келтіре аласыз ба?*
- 3. Қандай? Осы сабақта бұл атаулар қандай қолданыста болады деп ойлайсыз?*

Әдеттегідей бұл жұмысты оқушылардың жеке, жұппен (шағын топ ішінде) ауызша не жазбаша орындауы ықтимал. Содан кейін мұғалім бірнеше оқушының пікірін тыңдайды.

Мұғалімнің сұрақтарды шығармашылық тұрғысынан әр сабақта тақырыпқа байланысты өзгертіп отыруы тиімді.

Ойлан, Жұптас, Пікірлес – оқушыларға қандай да болмасын сұрақ, тапсырма берілгеннен кейін оларды тыңғылықты орындауға бағытталған интербелсенді тәсіл.

Тақтада сұрақ/тапсырма жазылғаннан кейін әрбір оқушы жекеше өз ойлары мен пікірін берілген уақыт ішінде (2-3 минут) қағазға түсіреді. Содан кейін оқушы жұбымен жазғанын 3-4 минут талқылайды, пікірлеседі. Мұғалімнің екі-үш жұпқа өз пікірлерін бүкіл сыныпқа жариялауын сұрауына болады.

(Бұл тәсіл *S.Kagan. Cooperative learning. San Juan Capistrano, 1992.* кітабында келтірілген).

Т-кестесі – бір-біріне қарама-қарсы («иә/жоқ», «келісемін/келіспеймін», «қарсымын/жақтаймын», «ішкі/сыртқы», «басы/аяғы», «маңызды/маңызды емес», «себебі/салдары» секілді) немесе салыстыруға болатын (мәселен, екі объект) ақпарат пен пікірлерді келтіруге арналған жазу кестесі.

Оқушылар алдымен берілген тапсырма бойынша өз ойларын кестеге түсіріп жеке жұмыс жасайды, содан соң олар жұптасып немесе шағын топ ішінде (4-6 адам) кестелерін салыстырып, пікірлеседі, жазғандарын толықтырады. Осыдан кейін тақтада мұғалім бүкіл сыныпқа ортақ кесте құрастыруына болады. Әр жұп/топ бұл кестеге екі-үш пікірін ұсынады.

Тапсырма: Абай мен Шоқанды келесі кестеде салыстырыңыздар.

Абай	Шоқан
<ul style="list-style-type: none"> - ақын - ағартушы - діни философ - болыс болған - медреседе оқыған - 59 жасында дүниесі салған 	<ul style="list-style-type: none"> - Омбы кадет корпусын бітірген - саяхатшы - ағартушы - орысша оқыған, - орысша жазған - отыз жасында өмірден озды

(Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. *Сабақтарды жоспарлау және бағалау. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген VI- құрал.* - Алматы, 1998. - кітабынан).

Оңай және қиын сұрақтар кестесі – Т-кестесінің модификациясы.

Бұл кестені оқушылар қандай да болмасын мәселе бойынша өз пікірін келтіру үшін немесе жаңа ақпаратпен танысқанда (мәселен, лекция мазмұны, мәтін) толтыра алады (алдымен жеке, содан кейін жұппен, шағын топ ішінде немесе бүкіл сыныппен). Кестенің сол жағына олар өз түсініктері бойынша оңай, ал оң жағына қиын сұрақтарды келтіреді.

М.Әуезовтың «Көксерек» повесі бойынша

Оңай сұрақтар	Қиын сұрақтар
<ul style="list-style-type: none"> - Шығарманың басты кейіпкерлері кімдер? - Шығарма қалай басталады? - Шығарма қаншасыншы жылы жазылған? 	<ul style="list-style-type: none"> - Құрмааштың орнында болсаң, не жасар едіңіз? - Шығарманың басты идеясы қандай деп ойлайсыз?

Бұл жерде мұғалімнің оқушылармен бірге алдын-ала бұл сұрақтардың бір-бірінен айырмашылығын анықтап алғаны орынды.

Мәселен, оңай сұрақтар дегеніміз мәтінде жауабы бар сауалдар; ал қиын сұрақтардың жауабы мәтінде жоқ, оларға тек өзіндік тұрғыдан ғана жауап беруге болады: оқушы мұнда өз ойын, пікірін келтіреді. Немесе оңай сұрақтарға бір жақты жауап беруге болады («иә»/ «жоқ»), ал қиын сұрақтарға жан-жақты жауап беру керек.

(Бұл тәсіл «Перемена», 2001, №2 журналында келтірілген)

Болжау

Тақырып атауы келтірілгеннен кейін оқушыларға «Бүгінгі сабақта әңгіме не туралы болады (қандай тақырып маңайында өрбиді, қандай негізгі мәселелер көтеріледі т.с.с.)?» деген сұрақ қойылады. Оқушылар осы сауал төңірегінде ойланып, өз ойларын ортаға салады.

Кейінірек оларға «Сіздердің болжауларыңыз тура келді ме, жоқ па? Неліктен деп ойлайсыз?» деген сұрақ қойған орынды.

Болжауды сабақ бөлімдерінің арасында да қолдануға болады: «Әрі қарай қандай мәселе сөз болады деп ойлайсыздар?».

Бұл жерде, әрине, мәселе оқушылар болжауының дөп тиіп, дұрыс болуында емес, ең бастысы олардың тақырып бойынша белсенді түрде ой қозғауы. Мұнда бұрыс жауаптардың өзі де ұтыс жағдайында болады: есесіне оқушылар сабақ барысында өз қателерін өздері түзетеді.

(Бұл тәсіл Темпл Ч., Стилл Дж., Мереди К. Сыни ойлауды дамыту әдістері. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №2 оқу құралы. - Алматы, 1998. - кітабында келтірілген).

Оқушылардың мынандай **болжау кестесін** толтыруы тиімді:

<i>Сұрақтар</i> <i>Мәтін бөлімдері</i>	<i>Қандай мәселелер көтеріледі?</i> <i>(Не болады?)</i>	<i>Шындығында қандай мәселелер көтерілді?</i> <i>(Не болды?)</i>
<i>I бөлім</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес болжау</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес ақпарат</i>
<i>II бөлім</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес болжау</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес ақпарат</i>
<i>III бөлім</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес болжау</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес ақпарат</i>
<i>IV бөлім</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес болжау</i>	<i>2 сөйлемнен кем емес ақпарат</i>

«ПРОБЛЕМА ШЕШУ» КЕЗЕҢІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТӘСІЛДЕР

Сабақтың бұл кезеңінде мұғалім оқушыларға білім алудың белсенді тәсілдерін ұсынып, олардың өздігімен жаңа мәліметті жан-жақты қарастырып, зерттеп, игеруіне мүдделі. Оқушылар жекелей, жұппен, топпен жаңа ақпаратпен танысып, ол туралы өзіндік пікір қалыптастырады.

Оқушылар бұл кезеңде «*Қалайша жаңа білімге үйренемін/түсінемін/ игеремін?*», «*Қандай тәсілдерді қолданған тиімді?*», «*Бұл мәлімет туралы менің ойым/түсінігім/қатысым қандай?*» деген сұрақтарға жауап беруге ізденеді.

Кең ауқымды лекция – сабақты 6-15 минуттік бірнеше бөлімге бөліп, олардың арасындағы үзілістерді (2-5 минут) оқушылардың жаңа ақпарат жайлы ойлану, пікірлесу, талқылау сияқты белсенді әрекеттерімен толықтыратын дәріс оқу тәсілі.

Зерттеулер адам зейіні 6 минуттен кейін сейіле бастап, 15 минуттен кейін екі есе азаятындығын дәлелдейді. Сол себепті лекцияны бөлімдермен оқу (әр лекцияны 3-4 бөлікке бөлген тиімді) оқушылардың зейінін әлсіретпей, жаңа мағлұматқа деген қатынасы мен қызығушылығын жоғары деңгейде ұстап тұру мүмкіншілігін береді.

Кең ауқымды лекцияны келесі үлгі бойынша өткізуге болады.

1. Зерттеу жаңа мәлімет жөніндегі сұрақтарды онымен танысудан кейін емес (сабақ аяғында), сабақ басында қою оқушылардың жаңа тақырыпты игеру деңгейін арттыратындығын дәлелдеген.

Сабақ басында оқушыларға жаңа тақырып туралы ойлану, пікір мен ойларын ауызша/ жазбаша келтіру тапсырылады (әрекеттер жеке, жұппен, шағын топ ішінде – мұғалімнің және оқушылардың қалауы бойынша – атқарылады). Мұнда жоғарыда «Сабақтың «Проблема айқындау» кезеңінде қолдануға болатын тәсілдер» атты бөлімде келтірілген тәсілдерді қолдануға тұрарлық.

Осы әрекеттер арқылы оқушылар жаңа тақырыпқа деген қызығушылығын арттырып, оны қабылдауға және игеруге дайын болады.

2. Лекцияның әр бөлімі оқылғанда оқушыларға оның мазмұны тұрғысында ойланып, өз түсінігі мен пайымын көрсететін тәсілдерді орындау тапсырылады. Бұл тәсілдер төменде келтіріледі. Басқаша айтқанда, лекция кезінде оқушы тек тыңдап не көшіріп қоймай (бәсең, пассив әрекеттер), мазмұнды игерудің белсенді әрекеттерімен (ауызша немесе жазбаша) айналысады. Бұл арқылы олар жаңа тақырып мазмұнына деген өз қатынасы мен түсінігін айқындап, оны игеру мүмкіншілігін арттырады.

3. Лекция аяқталған соң оқушылар оның мазмұны туралы алдымен жеке ойланып, содан кейін жұп немес топ ішінде талқылау ұйымдастырады. Осыдан соң оларға жазу жұмысы тапсырылады. Оқушылар «Не білдім/үйрендім/ түсіндім?», «Бүгінгі тақырыптың маған қандай пайдасы/тиімділігі бар?», «Бұл туралы не ойлаймын?» деген сынды сұрақтарға

жауап береді. Әдетте оның жазғаны ағымдағы бақылау жасау үшін сабақ аяғында мұғалімге өткізіледі.

(Бұл тәсіл *Ch.Bonwell, J.Eison. Active learning: Creating Excitement in the Classroom. Washington, 1991.* кітабында жан-жақты қарастырылған).

Сұрақ қою, қайтадан сұрақ қою – мәтіннің әр бөлігінен кейін оқушыларға жұп (немесе шағын топ) ішінде бір-біріне немесе өзге де оқушыларға белгілі бір жүйемен сұрақ қою тәсілі.

Мәтіннің бірінші бөлігі бойынша жұптағы А оқушы В-ға бірнеше сұрақты жазбаша дайындап, оларды қояды, ал В оларға жауап береді. Екінші бөлімнен кейін, керісінше, енді В оқушы А-ға сұрақтарын қояды. Үшінші бөлімнен кейін А мен В жұбы бірлесе көрші С және Д жұбына сұрақтар әзірлеп, үзілісте солармен сұрақтарымен алмасады, бірлесе жауап іздейді. Мәтіннің төртінші бөлімі оқылу барысында А мен В бірлесе мұғалімге сұрақтар дайындайды. Мұғалім бірнеше жұптан сұрақтарын тыңдауына болады, оларға өзі жауап беріп, немесе ол сұрақтарға басқа оқушылардың жауап беруін талап етуі мүмкін.

Мұнда басты назарды жауаптарға емес, сұрақтарға аударған жөн. Оқушылардың құрастырған сұрақтары олардың сабақта қандай дәрежеде жұмыс жасағандығының айғағы болады, сол себепті мұғалімнің сұрақтар жазылған парақтарды сабақ соңында жинап алғаны тиімді әрекет.

Тапсырмалардың мазмұны мен реті мұғалім тарапынан шығармашылық тұрғыдан мәтіннің тақырыбына, бөліктеріне сәйкес өзгертілуі мүмкін.

(Бұл тәсіл *Темпл Ч., Стилл Дж., Мереди К. Сыни ойлауды дамыту әдістері. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №2 оқу құралы. - Алматы, 1998.* - кітабында келтірілген).

Бірін бірі оқыту (Мұғалім рөлінде) – «Үйрете отырып, үйренемін» қағидасын жүзеге асыратын тәсіл.

Әдетте біз біреуді үйрету арқылы өзіміз де үйренеміз, екіншіден көп жағдайда мұғалімнен гөрі оқушылардың бір-біріне түсіндіргені тиімдірек: олар жолдастарының айтқанына тереңірек иланады, тезірек түсінеді.

Сабақ алдында мұғалім оқушыларға олардың топ ішінде (3-4 адамдық) кезекпен ұстаз рөлін орындайтындығы мен оның қандай әрекеттер атқаратындығы туралы айтып кетуі керек. Мәтіннің әр бөлігінен кейін оқушылар алдын-ала белгіленген кезекпен мұғалімнің рөлінде мынандай амалдарды орындайды:

1. Мұғалім рөліндегі оқушы мәтін бөлігі аяқталғаннан кейін мәтінде айтылғанды қасындағыларға қорытындылап шығады;
2. Одан кейін мұғалім рөліндегі оқушы қасындағы оқушыларға мәтін мазмұны бойынша екі-үш сұрақ қояды, оның бұл жерде оқушылар арасында кішігірім пікірталас тудыруы да ықтимал;
3. Мұғалім рөліндегі оқушы өз тобындағы оқушылардың туындаған сұрақтарына жауап беріп, мәтіннің қиын жерлерін түсіндіреді;
4. Соңында мұғалім рөліндегі оқушы мәтіннің келесі бөлігі не туралы болатындығы туралы өз болжамын қасындағыларға келтіреді.

Мәтіннің келесі бөлігін игергенде мұғалім рөлін енді басқа оқушы орындап, келтірілген әрекеттерді ретімен орындайды.

(Бұл тәсіл *A.Brown, B.Armbruster, A.M.Palincsar. Instructing Comprehension-Fostering Activities in Interactive Learning Situations. NJ: Earlbaum, 1984.* кітабында келтірілген).

Қос жазба күнделігі – мәтін мазмұнына оқушылардың зейінін аударып, өз қатысын, қабылдауы мен түсінігін келтіре алатын кесте.

Мәтінді оқығанда оқушы қағазды екі бөлімге бөліп, сол жағын «Үзінділер» (немесе «Цитаталар») деп атап, оған мәтінде өзінің назарын тоқтатқан, немесе ерекше толғандырған (келісетін, келісе алмайтын, қызықтырған т.б.) үзінділерді жазады. Үзінділер жеке сөздер, сөз тіркестері, фразалар немесе қысқаша сөйлемдер түрінде келтірілуі мүмкін. Бұл жерде мәтінді көлемді түрде көшірудің қажеті жоқ.

Қағаздың оң жағы «Түсіндірме» (немесе (Комментарий)) деп аталады. Мұнда оқушы сол жақта келтірген жазбаларының түсіндірмесін келтіреді: неліктен ол бұл үзінділерді жазып алды, оның себебі қандай? Осы арқылы ол мәтін туралы өз ойларын, түсінігін, пайымдау мен дәлелдерін жария етеді. Бұл баған сол жақтағы бағанға қарағанда маңызды болғандықтан, көлемді түрде тұтас сөйлемдерден тұруы керек.

Мәтін бөліктері арасындағы үзілістерде оқушылар жұптасып, жазғандарымен бөліседі, оларды талқылайды, пікірлеседі. Мұғалім әр үзілісте бір-екі оқушыны жазбаларын бүкіл сыныпқа оқып беруін сұрайды.

Үзінді	Түсіндірме/Комментарий
<p><i>Білім әрбір төрт жылда ескіріп отырады...</i></p> <p><i>Адам миының көлемі шектеулі...</i></p>	<p><i>Сонда біз жоғары оқу орнын аяқтағанда, көп біліміміз ескіріп кетеді екен ғой! Біз ақпаратты жаттамай, сол мәліметті игеретін тәсілдерді үйренуіміз керек деп мұғалімнің айтқаны рас екен.</i></p> <p><i>Бұл жерде мен «Сонда адам өз миында не сақтауы керек?» деген сұрақ төңірегінде ойланып қалдым. Біздің миымыз кей жағдайда қоқыр-қоқыс салынған себетке ұқсайды: оның ішінде қажетті де, қажетсіз де нәрселер көп. Аннан-мыннан жиналған арасында еш байланысы мен біріктіретін жүйесі жоқ түрлі-түрлі ақпараттар мен ұғымдар. Ал олардың қайсысы өмірде нақты түрде қажетті болатындығын мен өзім шешуім керек шығармын.</i></p>

(Бұл тәсіл *A. Berthoff. The Making of Meaning. Portsmouth, 1981.* кітабында келтірілген).

Сұрақтар кестесі – бұл тәсіл «Қос жазба күнделігі» тәсіліне ұқсас: кестенің сол жағына оқушылар мәтінді тыңдау немесе оқу барысында ұғымдарды, атау/терминдерді, жеке сөздер мен тіркестерді жазады. Ал кестенің оң жағына жазып алған сөздер бойынша туындаған сұрақтарын жазады.

Үзінді	Сұрақтар
<i>Репродуктивтік білім</i>	<i>Репродуктивтік білімнің қандай қажеті бар екен? Бұл ұйғарымды кім дәлелдеді? Ондай болса мектепте не нәрсеге үйрену керек?</i>
<i>Түрлендіруші білім</i>	<i>Біз сабақта білімді қалайша түрлендіре аламыз? Білімді мен қалайша өзгерте аламын?</i>
<i>Бұлыңғыр болашақ</i>	<i>Бұл ұғымды қалайша түсіндіруге болады? Сонда бұрынғы білім шәкірттерді нақты түрде болашаққа дайындамаған ба?</i>

Мәтін бөлімдерінің арасында және оқу аяқталғаннан кейін оқушылар туындаған сұрақтарды бір-біріне оқып беріп, оларға жауап беруге тырысады. Қажет болған жағдайда бұл жұмысқа мұғалімнің да араласуына болады.

Білемін, білгім келеді, білдім – бұл тәсіл «Жұптағы ой қозғауға» ұқсас.

Бұл тәсілдің алғашқы екі тапсырмасы сабақтың бастапқы бөлімінде орындалады. Мұғалім сабақ басында оқушылардың жаңа тақырып бойынша білгендерін жазбаша айқындауын сұрайды: оқушылар алдымен жекеше, содан кейін жұптасып білгендерін келтіреді. Оқушылардың жазбалары талқыланғаннан кейін, оларға «Осы тақырып бойынша не білгіңіз келетінді жазыңыздар!» деген жазба тапсырмасы беріледі. Бұл тапсырма да алдындағыдай орындалады.

Сабақ барысында оқушылар жазғандарын мәтін мазмұнымен салыстырып, «Менің сабаққа дейін білгенім дұрыс/бұрыс па екен? Менің білейін дегенім сабақта қарастырылды ма?» деген сұраққа жауап беріп отырады.

Мәтінді оқу аяқталғанда оқушылар «Мен не білдім?» деген сұраққа жазбаша жауап береді, жауаптарын жұптасып немесе топ ішінде талқылайды. Мұғалім бүкіл сыныптың пікірін білгені дұрыс. Егер де оқушылардың білейін деген сұрақтары сабақта қарастырылмаса (мысалы, уақыт жетпесе), мұғалім бұл мәселелерді өздігімен игеруін сұрайды.

Оқушылар сонымен сабақ барысында мынандай кестені толтырып шығуы қажет (оның он жағына олар өз ойларын келтіреді):

Білемін	
Білгім келеді	
Білдім	

Сабақ барысында мұғалім тақтада оқушылардың кейбір жауаптарын келтіріп, бүкіл сыныпқа ортақ кесте толтыруына болады.

(Бұл тәсіл *D.Ogle. K-W-L: A Teaching Model That Develops Active Reading of Expository Text. The Reading Teacher, 39, 1986.* мақаласында келтірілген).

Бұл кестені сабақ соңында «Тағы да не білгім келеді?» деген сауалмен толықтырған да тиімді. Оқушылар тақырып бойынша өздігімен ізденетін білімнің тізімін келтіріп, өз мұқтаждарының ауқымын анықтайды.

Білемін	
Білгім келеді	
Білдім	
Тағы да білгім келеді	

Белгі қойып оқу немесе INSERT (*Interactive Noting System for Effective Reading and Thinking – тиімді ойлау мен оқуға арналған белгілеудің интербелсенді жүйесі*) – жаңа мәліметті игерудің интербелсенді тәсілі. Бұл тәсілді «Түртіп алу жүйесі» деп те атайды.

Оқушылар мәтінді оқығанда жекелей мынандай кестені толтырып отыруы керек:

v	+	-	?
«Бұрыннан білемін» <i>Мұнда оқушылар мәтінде кездескен бұрыннан білетін мәліметтерді келтіреді</i>	«Жаңа ақпарат» <i>Бұл жерде оқушылар осы мәтінде жаңадан білгенін жазады</i>	«Менің ойлағаным қайшы, кереғар» <i>Мұнда оқушылар бұрынғы білімдеріне қарама-қайшы мәтінде келтірілген мәліметтерді келтіреді («мен бұрын басқаша ойлайтынмын, сөйтсем олай болмай шықты...»)</i>	«Келісе алмаймын. Білгім келеді» <i>Бұл бағанда оқушылар өздері келіспейтін немесе түсініксіз болған, тағы да білгісі келетін мәтіннің тұстарын жазады</i>

Бірінші («қанатша» белгісі бар) бағанға оқушылар мәтінде кездестірген өздерінің бұрыннан білетін таныс мәліметтерді келтіреді.

Екінші («плюс») бағанға оқушылар осы тақырып бойынша өздері үшін жаңа болып табылатын ақпаратты жазады.

Үшінші («минус») бағанға осы мәтінде келтірілген қандай ақпараттың олардың бұрыннан білетініне қайшы келгенін жазады.

Төртінші бағанда оқушылар қандай мәліметпен келіспейтіндігін жазады, бұған қоса мұнда тақырыптың түсініксіз жақтары да келтіріліп, тақырып бойынша оқушының тағы да не білгісі келетіндігі айқындалады.

Сабақтың әр бөлігінен кейін оқушылардың өз кестелерін салыстырып, өзара талқылау жүргізіп отырғандығы орынды.

Кестені толтырғанда оқушылар мәтіннің басты мазмұны мен идеяларын жеке сөз, сөз тіркестері, тезистер, фразалар немесе қысқа сөйлемдер арқылы (мұғалімнің талабына сәйкес) келтірулеріне болады.

(Бұл тәсіл *Th.Estes, J.Vaughn. Reading and Reasoning Beyond the Primary Grades. Boston, 1986* келтірілген).

Мұғалім бұл тәсілді шығармашылық тұрғыдан қарастырып, оған өзгертулер енгізуіне болады. Мәселен, бағандардың (тапсырмалардың) санын қысқартып немесе басқа да тапсырмаларды келтіруге болады: «*көп нүкте*» (...) тапсырмасы оқушыдан мәтіннің ары қарай не туралы болатындығы туралы болжауын сұраса, «*икс*» (x) тапсырмасы келтірілген мәліметтердің жасырын астарын анықтауды талап етеді, «*мен*» тапсырмасы тақырып немесе мәтіннің оқушыға қалай септік тигізіп, қандай пайда келтіретіндігі жайлы болмақ, «!» белгісі бойынша ұнаған жерлерді келтіру керек т.с.с.

Жигсо – көлемді мәліметтер мен мағлұматтарды оқушылардың өздігімен игеруге және бірін-бірі оқытуға, үйретуге бағытталған тиімді тәсіл.

«Жигсо» деп XX-ғасырдың елуінші жылдары балаларға арналып шыққан құрастырмалы (конструкторлық) ойыншықты атаған (бүгінгі күнгі «Лего» сықылды): әр бөлігін өз орнына қойғанда ғана ойыншық бүтін болып шыққан. Бұл тәсілдің басқаша да атауларын кездестіру ықтимал. Мәселен, кейбір әдістемелік және дидактикалық әдебиетте оны «Пазл» (ағылшынның *jigsaw puzzle* сөздерінен), «Зигзаг», «Ажурная пила», «Мозаика» деп те атайды.

Бұл тәсілдің орындалу тәртібі (алгоритмі) мынандай.

1) Көлемді мәтін төрт бөлікке бөлінеді. Оқушылар да 4 адамдық шағын топтарға бөлініп («бастапқы топ»), 1-ден 4-ке дейін нөмірленеді. Осыдан кейін олардың әрқайсысы өз нөміріне сәйкес мәтіннің бір бөлігін ғана оқиды: мәтіннің бірінші бөлігін №1 оқушы, екінші бөлігін №2 оқушы т.с.с. Бастапқы топта олардың басты міндеті – мәтінді оқу, ақпаратпен танысу.

2) Содан кейін топтар құрамы өзгертіліп, жаңа топтар («сарапшылар тобы») құрылады. Сарапшылар топтарында оқушылар нөмірленіп жинақталады: мәтіннің №1 бөлігін оқыған оқушылар бір топқа, №2 бөлігін оқығандар екінші топқа т.с.с.

Сарапшылар тобында оқушылар мәтіннің белгілі бір бөлігін ғана жан-жақты талқылайды. Бұл жерде олар: 1) тақырыптың мазмұнын бірлесе игеру (қиын жерлерін талқылап, бір-біріне түсіндіру арқылы) жұмысымен айналысады: «Не білдік? Не үйрендік?»; 2) бастапқы топтарына оралғанда, басқаларды мәтіннің өз бөліміне қалай үйретуге болатындығын талқылайды: «Қалай үйретеміз?».

Мұнда мұғалімнің оларға бірін-бірі тек сөз арқылы ғана үйретпей, әрекет арқылы да үйрету керектігін ескерткендігі орынды. Сол себепті оқушылар «Қалай үйретеміз?» деген мәселені талқылағанда, мынандай үйрету тәсілдерін қолдану қажеттігін де ойластырғандары жөн болады:

- тірек сөздер кестесі (өздері жазып немесе басқаларды жазғызып),
- мәтін жоспарының сызбасы,
- кластерлер,
- ойлау карталары,
- мәтіннің мазмұны бойынша кестелер немесе диаграммалар.

Осы кезде оқушылардың өздерін ұстаз рөлінде сезінуі керек. Олардың осы бөлік бойынша білімі басқалармен салыстырғанда анағұрлым жоғары болғандықтан, олар аталмыш бөлімнің «сарапшысы» атанады.

Осыдан кейін сарапшылар бастапқы топтарына қайта оралып, өзге оқушыларды кезекпен (алдымен №1-ден бастап, әрі қарай жалғастыра) өз бөлімдеріне үйретеді.

<u>Бастапқы топтар</u>	<u>Сарапшылар топтары</u>	<u>Бастапқы топтар</u>
- әр топ құрамында №1, №2, №3, №4 оқушылар бар	→ - №1 топ құрамында тек №1 оқушылар бар; - №2 топ құрамында тек №2 оқушылар бар; - №3 топ құрамында тек №3 оқушылар бар; - №4 топ құрамында тек №4 оқушылар бар;	→ - әр топ құрамында №1, №2, №3, №4 оқушылар бар

(Бұл тәсіл R.Slavin. *Cooperative Learning. Baltimore, 1991.* келтірілген).

«ПРОБЛЕМА ШЕШІМІН ҚОЛДАНУ» КЕЗЕҢІНДЕ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТӘСІЛДЕР

Бұл кезеңде мұғалім оқушылардың жаңа мағлұмат бойынша ойланып, ол жөнінде өзара пікір алмасу мен талқылауды ұйымдастырады. Оқушылар осы сабақта білгендері мен үйренгенін тұжырымдайды, олардың қолданысы туралы пікірлесіп, проблема шешуде қолданады.

Бұл кезеңде оқушы «*Не білдім/үйрендім?*», «*Бұл не үшін керек?*», «*Оның қолданысы қандай?*», «*Бұл білімді ары қарай қалай дамытамын/ жалғастырамын?*», «*Тағы да не білгім келеді?*» бағалау деген сұрақтарына жауап беруі керек.

Дөңгелек үстел – шағын топ ішінде (4-6 адам) оқушылардың қарастырылып отырған тақырып (сұрақ, проблема, мәселе, идея, тұжырым т.б.) бойынша белгіленген уақыт аумағында (6-15 минут) өз ойларын ортаға салу тәсілі (сөз сөйлеу кезекпен сағат тілі бойынша да атқарылуы мүмкін). Бұл әдіс тәжірибемен алмасу және практикалық әрекеттердің жетістіктері мен қателерін талқылау отырысы (кеңесі) іспеттес.

Дөңгелек үстелде сөз бір оқушыға бірнеше рет айналып келуі мүмкін. Келесі сөйлегенде оқушылар алдындағы ойларын қайталамай, оларды ары қарай жалғастыруы және басқалардың пікірін де ескері отыруы қажет.

Дөңгелек үстел шағын топ құрамында өткізілгеннен кейін, талқылауды бүкіл сыныпмен жүргізуге болады. Мұндай жағдайда мұғалім жүргізуші рөлін атқарып, талқылауға бағыт беріп, сөйлеушілерді анықтап отырады. Мәселен, жүргізуші топтарға кезекпен өз ойлары мен шешімдерін жариялауды ұсынып, кейіннен басқа топтардың олар бойынша өз пікірлерін келтіруді (жақтап немесе қарсы шығып) сұрайды, қажет болған жағдайда пікірталас ұйымдастырады.

Әдетте дөңгелек үстел талқыланатын мәселе ауқымында іс-тәжірибесі бар оқушылардың қатысуымен өткізіледі, өйткені мұнда жедел шешімді талап ететін өзекті мәселелер қарастырылады. Ал мұндай жұмыс оқушылардан өз көзқарастарын жан-жақты нақтылап, дәлелді түрде келтіре білуді қажет етеді. Өз ұстанымдарын келтіру және қорғау арқылы оқушылар тақырып мазмұны мен оның негізгі мәселелерін игереді. Дөңгелек үстелді жүргізуші ретінде мұғалім оқушыларға оның тақырыбы мен негізгі қарастырылатын сұрақтарын алдын-ала таратып береді. Дайындық барысында оқушыларға мынандай теориялық және анықтамалық материалдардың тізімін ұсынған жөн:

- Конституция мен басқа заңдардың көшірмелері;
- мемлекет басшыларының сөздері мен үндеулері;
- статистикалық көрсеткіштер;
- әдебиет тізімі немесе қажетті мәлімет сақталған беттерінің ксерокөшірмелері;
- Интернет сайттарының тізімі.

Дөңгелек үстелде келесі ережелерді ұстанған жөн:

- біреудің сөзін бөлуге болмайды;
- басқаның пікірін сыйлау керек: келіспегенімізді сөз, мимика, ишарат, интонация арқылы білдіруге болмайды;

- берілген уақыт шеңберінен аспау керек;
- сұрақтар туындайтын болса, оларды дөңгелек үстел аяғында ғана қоюға болады.

Талқылауды былайша да ұйымдастыруға болады: шағын топтар өз жұмыстарын аяқтағаннан кейін, әр топтан бір-екі оқушыдан шақырылып, тағы да бір топ құрайды. Енді талқылау топ өкілдерінің қатысуымен өткізіледі. Дөңгелек үстелдің мұндай нысанында қалған оқушылар үнсіз бақылаушы рөлін орындайды немесе сұрақтар қойып, талқылауға белсенді түрде қатынасады.

Дөңгелек үстелді тек оқушылардың қатысуымен ғана ұйымдастырмай, әңгімеге басқа мұғалім немесе мамандарды шақыруға болады. Алайда бұл жерде талқылау тек мұғалім мен мамандардың арасында жүргізіліп, оқушылардың тек тыңдаушы болып қалуынан сақтану қажет.

Интернет материалдары бойынша дөңгелек үстелдің тағы да бір нұсқасын келтіруге болады.

Дөңгелек үстелде үйренушілер талқыланатын тақырып бойынша өзекті мәселелер қойып, оларды шешу жолдарын нақты дәлелдеп, өз тәжірибелері (сәтті немесе сәтсіз) туралы хабарлайды. Дөңгелек үстел – практикалық тәжірибені, жетістіктер мен жіберген қателерді талқылау және тәжірибе алмасуға арналған мәжіліс іспеттес.

Осылайша дөңгелек үстелге қатысушылар тақырыптың мазмұнын, оның негізгі проблемаларын игереді. Мұғалім мұнда жүргізуші рөлін орындап, талқылауды бағыттайды, қажет болған жағдайда түсініктер мен комментарийлер береді.

Жүргізуші талқылауға арналған тақырып қойып, оны сипаттауы қажет. Дөңгелек үстелдің тақырыбын қою дегеніміз тақырып ауқымындағы өмірлік проблемаларды қамтитын 3-4 беттік мәтін. Бұл сипаттау үйренушілерге алдын-ала белгілі болуы қажет (дұрысы, тоқсан басында). Талқылау үлгісінің жоспары (міндеттелген емес, болжамдық қана) тақырып қоюмен бірге үйренушілерге таратылып беріледі.

Теориялық және анықтамалық материал дөңгелек үстелге дайындық барысында құрал ретінде қажет. Мұнда мынандай құжаттардың болғаны дұрыс:

- заңдардың үзінділері;
- статистикалық көрсеткіштер;
- дөңгелек үстелдің тақырыбы бойынша қоғам қайраткерлерінің пікірлері;
- әдебиет тізімі;
- ұсынылған интернет-сайттардың тізімі;
- газет басылымдарының ксерокөшірмелері.

Тақырыпты 4-6 адамдық шағын топтарда талқылап алып, содан кейін бірлесе қарастырған орынды. Мұндайда тақырып мәселелері бойынша кезекпен баяндама жасау жақсы нәтижелерге қол жеткізеді. Бұл әрекетті былайша практикалық тұрғыдан жүзеге асыруға болады. Талқылау жоспарының бірінші мәселесі бойынша бірінші топ баяндайды, ал қалғандары олардың пікірлерін толықтырады, қарсы шығады, т.с.с. Содан кейін екінші сұрақ бойынша екінші топ сөз алады, ал қалған сынып ой талқы жасайды. Осылай жалғаса береді.

Интернет материалдары бойынша

Үш қадамды сұхбат – тақырып бойынша оқушылардың бір-бірінен кезектесіп интервью алу тәсілі. Бұл тәсіл «Сұрақ қою, қайтадан сұрақ қою» тәсіліне ұқсас, алайда мұнда басты назарды жауапқа аудару керек.

Шағын топ ішінде (3-4 адам) оқушылар тақырып бойынша бір-бірінен интервьюді келесі кезекпен алуы мүмкін:

Үш оқушыдан тұратын топта

1. А оқушы В-дан интервью алады, ал С олардың сұрақ-жауабын жазып отырады;
2. В оқушы С-дан интервью алады, ал А олардың сұрақ-жауабын жазып отырады;
3. С оқушы А-дан интервью алады, ал В олардың сұрақ-жауабын жазып отырады.

Төрт оқушыдан тұратын топта

1. А оқушы В-дан интервью алады, ал С оқушы Д-дан интервью алады;
2. В оқушы С-дан интервью алады, ал Д оқушы А-дан интервью алады;
3. Төртеуі де жауаптарды ортақтаса талқылайды.

Үш қадамды сұхбатты жазбаша да орындауға болады.

Әрине бұл тәсілді қолданғанда да мұғалімнің жұмыс ретін шығармашылық тұрғыдан өзгертіп тұруы әбден орынды.

«Үш қадамды сұхбатты» жұптасып ұйымдастыруға да болады. Мұндайда оқушылар келесі тәртіппен жұмыс жасайды:

1. А оқушы В оқушыға мәтіннің бірінші бөлімі бойынша сұрақтар қояды, ал В сұрақтарға жауап береді.
2. Мәтіннің екінші бөлімі аяқталғаннан кейін енді В оқушы А-ға сұрақтар қойып, оның жауаптарын тыңдайды.
3. Мәтіннің үшінші бөлімі аяқталған соң А және В бірігіп, басқа жұпқа (А'В') немесе мұғалімге белгілі бір уақыт ауқымында (2-6 минут) сұрақтар қояды.

(Бұл тәсіл *S.Kagan. Cooperative learning. San Juan Capistrano, 1992.* кітабында келтірілген).

Пікірталас – қандай да болмасын проблема бойынша қарама-қарсы пікірлерді келтіру арқылы ақиқатқа жету тәсілі.

Пікірталас өткізудің түрлері баршылық. Жалпылама олардың негізгі әрекеттері төмендегідей.

1) Екі жақты шешімі бар проблеманы келтіргеннен кейін, мұғалім оқушылардың осы мәселе төңірегіндегі өз ойларын қағазға түсіріп, өз көзқарасын айқындауын сұрауы керек. Бұл жерде оқушылардың «Пікірталас кестесін» толтырғандығы дұрыс:

<i>Бірінші пікір (мәселен, «Иә»)</i>	<i>Мүмкін</i>	<i>Екінші пікір (мәселен, «Жоқ»)</i>
<i>Бір дәлелден кем емес</i>	<i>Бір дәлелден кем емес</i>	<i>Бір дәлелден кем емес</i>

2) Осыдан кейін оқушылар үш үлкен топтарға бөлінеді: бірінші пікірді, екінші пікірді жақтағандар және «мүмкін» деген көзқарасты ұстанғандар.

3) Оқушылар бір пікірді ұстанғандар тобында өз көзқарастарын дәлелдейтін тұжырымдарды талқылап, олардың тізімін жасайды.

4) Әрбір топ бүкіл топ атынан сөйлейтін спикер/шешен таңдайды.

5) Осыдан соң топ спикерлері кезекпен өз дәлелдерін сыныпқа белгіленген уақыт ішінде (мәселен, 2 минут) жеткізеді.

6) Спикер сөйлеп болған соң, қарсы жақтардың сұрақ қоюына болады, оларға жауапты тек спикер ғана бермей, топтың басқа да мүшелері де қайыруына болады.

7) Осылайша үш топ та өз дәлелдері мен уәждерін келтіргеннен кейін қарсыластар бір-біріне қол соғып, орындарына отырып, пікірталасан кейін бағанағы проблема жөнінде өз ойларын эссе түрінде жазбаша келтіреді.

Пікірталастың ережелері:

- спикер сөйлегенде, оның сөзін бөлмеу керек;
- қарсы жақтың көзқарасына жағымсыз тұрғыдан сын және пікір айтпау керек («дұрыс емес!», «келіспейміз!», «жалған!», «біздің ойымыз ғана дұрыс!» деген сияқты);
- егер келіспесеңіз, тек қарсы жақтың көзқарасын айқындайтын сұрақ қана қоюға болады.

Пікірталас соңында оқушылардан «Қай жақ жеңді?» деп сұрауға болады. Егер оқушылар жеңісті біреуге беретін болса, онда оларды мынандай ұғымға сұрақ қою арқылы алып келу керек секілді:

- пікірталас ақиқатқа жетудің тиімді тәсілі;
- пікірталас әркімнің өз көзқарасын айқындауға зор мүмкіншілік береді;
- пікірталаста жеңілгендер болмайды: бәрі де ұтыста болады.

«6 Неліктен?»

Қандай да болмасын мәселені талқылау барысында оқушылар жұптасып бір-біріне алты сұрақтан қояды. Әрбір сұрақ алдыңғы жауаптан туындап отырады.

Мәселен, М.Әуезовтың «Көксерек» повесін талқылағанда сұрақтар былайша өрбуі мүмкін:

1. *Неліктен М.Әуезовтың «Көксерек» повесі 1925 жылы жазылған?*
- *Өйткені осы жылы «Алашорда» партиясы қысымға ұшырай бастады, кеңес өкіметі өзге идеологиялық ұстаным иелеріне қарсы репрессияларды үдете түсті.*
2. *Неліктен «Алашорда» партиясы қысымға ұшырай бастады?*
- *Осы жылы Сталиннің «Алашорда» партиясы туралы хаты жарияланып, онда қазақ зиялылары ауыр сынға ұшырады. Мұхтардың повесі осы саяси қысымдарға жауап ретінде жазылды.*
3. *Неліктен Мұхтардың повесі осы саяси қысымдарға жауап ретінде жазылды деп ойлайсыз?*
- *Өйткені повестің негізгі идеясы кеңес өкіметінің адамдарды бұзып, бейкүнә бөлтіріктерді Көксерек сынды тажалдарға айналдыруы туралы.*
4. *Неліктен повестің негізгі идеясы кеңес өкіметінің адамдарды бұзып, бейкүнә бөлтіріктерді Көксерек сынды тажалдарға айналдыруы туралы деп ойлайсыз?*
- *«Біз бәріміз дүниеге бөлтірік секілді көзіміз ашылмай, пәк әрі бейкүнә болып келеміз, алайда адамдар қоғамы бізге жағымсыз ықпал жасап, адам жейтін тажалға айналдырады» деп түсіну керек бұл повесті.*
5. *Неліктен адамдар қоғамы бізге жағымсыз ықпал жасап, адам жейтін тажалға айналдырады деп ойлайсыз?*
- *Өйткені кеңес өкіметінің қазақ қоғамында жүргізген саясаты осы құралпас еді: елді жіктерге бөліп, бір-біріне айдап салып, қоғамда жаппай өшпенділік тудыру болды.*
6. *Неліктен кеңес өкіметі елді жіктерге бөліп, бір-біріне айдап салып, қоғамда жаппай өшпенділік тудырды?*
- *Өйткені мақсат барша елді жаппай және түбегейлі бағындыру болды, ал бағындыру тек репрессивтік амалдар арқылы ғана жүзеге асырылды: қорқыту-үркіту, жазалау, қырып-жою. Бұл саясат 1928 жылғы кәмпеске мен отырықшылықты жүзеге асырып, 1931-33 жылдардағы ашаршылыққа әкелді.*

Осыдан кейін оқушылар рөлдерімен алмасады: енді жауап берген оқушы сұрақ қойғанға алты сұрақ қояды. Байқағаныңыздай, сұрақ қою онайға соғады да, ал жауап беру қиын әрекетке айналады.

(Бұл тәсіл «Перемена» /2001, №2/ журналынан алынды).

Постер құрастыру – сабақтарда оқушылардың бірлесе отырып белгілі бір проблеманы графикалық түрде шешу тәсілі.

Мұғалім тақырып бойынша шешуді талап ететін проблеманы оқушыларға ұсынады. Оқушылар шағын топтарға бөлініп, аталмыш проблеманы шешу жолдарын талқылап, өздерінің шешімін маркерлермен плакатқа/флипчартқа түсіріп, 10-20 минут ішінде постер құрайды (толтырылған плакатты/флипчартты постер деп атайды). Оқушылар өздігімен мазмұн мен тапсырма орындаудың форматын таңдайды, ақпарат жинастырады, оларды талдап, бағалайды. Мұғалім оқушыларға 2-3 түсті маркерлерді қолданып (бір түсті плакат оқуға қиын, ал 4-5 түс тыңдаушылардың назарын тоқтата алмайды), плакаттағы жазу, сурет, сызбалардың сыныптың кез келген жерінен көрінуі (оқылуы) керектігін ескертеді.

Плакатты толтырғанда қандай да бір кескіндік ұйымдастырушы (графикалық органайзерлер) тәсілін қолданған дұрыс. Олардың қатарына Т-кестесі, кластер, Венн диаграммасы мен

олардың модификацияларын, салыстыру кестелерін, М,У, W, + диаграммаларын жатқызуға болады.

Жұмыс аяқталғаннан кейін плакаттар қабырғаға ілінеді де, әр топ атынан бір (немесе бірнеше) спикер/шешен шығып жұмысты қорғайды. Қорғау соңында шешен (немесе басқа да топ мүшелері) сұрақтарға жауап береді, мұғалім осында талқылау ұйымдастырады. Бұл үшін ол әр топқа бір-екі сұрақты дайындауды міндеттейді.

Бірлескен жұмысты/жобаны қорғау кезінде келесі ережелерді ұстанған орынды:

- спикер сөйлегенде, оның сөзін бөлмеу керек;
- басқа топтың көзқарасына сын айтпай, тек жағымды және позитивті тұрғыдан пікір келтіруге болады.

Топтық зерттеудің тақырыбын мұғалім әр топқа жеке тапсырма ретінде беріп немесе топтар тапсырмаларды өздері таңдап алуы мүмкін.

Пирамида құру – жаңа мәліметпен жұмыс жасалғаннан кейін, түрлі деңгейлерде түсінік құрастыру тәсілі. Бұл тәсіл жүзеге «жеке – жұп/топ – сынып» схемасы арқылы асырылады:

1. Оқушылар берілген материалмен (мәтін, лекция, оқулық) жекелей танысып болғаннан кейін, ол бойынша өзіндік түсінік және пікір қалыптастырады.
2. Оқушылар жұптарға бірігіп, өздерінің идеялары, ойлары мен пайымдауларымен серіктерімен бөліседі.
3. Оқушылар төрт адамдық шағын топтарға бірігіп, туындаған проблемалар мен мәселелердің шешімдерін талқылайды, қорытындылайды, бір шешімге келеді.
4. Соңында оқушылар бүкіл сынып болып, проблеманың шешімдерін келтіреді, олардың ең тиімділері тақтаға (плакатқа) жазылады.

Жеңілдетілген анықтама (немесе түсіндірме)

Сабақтың соңында оқушыларға қарастырылған тақырып бойынша қандай да бір атау (ұғым, түсінік т.б.) таңдап алып, оны 1-сынып оқушысына түсінікті болатындай етіп анықтама немесе түсіндірме беруді сұрау керек.

Бұл тапсырманы алдымен жұп/топ ішінде ауызша, сонан кейін жекелей жазбаша орындаған орынды.

Тәсілдің негізінде жазушы Курт Воннегуттың «*Өзі зерттеп жатқан ғылыми тақырыбын он жастағы балаға түсіндіріп бере алмаған ғалым – алаяқ*» деген сөздері жатыр.

Салыстыру кестелері

Оқушылардың алған білімдерін жинақтау мен тиянақтаудың тиімді тәсілдеріне түрлі кестелерді құрастыру жатады.

Сабақ аяғында (басында да болады) шағын топ ішінде орындалады. Кестелердің негізінде салыстыру жатыр. Мәселен, кестелерде бүтіннің құрамдас бөліктерін немесе жеке объектілерді нышандары, ерекшеліктері мен қасиеттері тұрғысынан салғастыруға болады.

Көркем шығарманың бөлімдерін салыстыруға арналған кесте

<i>Ерекшеліктері</i> Бөлімдері	<i>Кейіпкер-лері, олардың сурет-мелуі</i>	<i>Сюжеттік ерекшеліктері</i>	<i>Сөз қолданысындағы ерекшеліктері</i>	<i>Тақырыптық ерекшеліктері</i>	<i>Негізгі идеяны ашудағы рөлі</i>
<i>Бірінші бөлім (оған атау беріңіз)</i>					
<i>Екінші бөлім (оған атау беріңіз)</i>					
<i>Үшінші бөлім (оған атау беріңіз)</i>					

Әдебиет сабағында келтірілген кестеде оқушылар шығарманың (әңгіме, поэма, өлең, повесть, роман т.б.) құрамдас бөліктерін әртүрлі тұрғыдан салыстырып, шығарманың біртұтас идеясы мен стилінде олардың алатын орны мен қызметтері жайлы өз түсініктерін келтіруге болады.

Бұл тәсілді кез келген пәнде оқылатын мәтін бойынша қолдануға болады.

Үлкен шеңбер – топ ішінде бірлесе жұмыс жасаудың тиімді үлгісі.

Бұл тәсіл бойынша оқушылардың жұмысы үш кезеңде өтеді.

1) Топ сынып ішінде үлкен шеңбер құрып отырады. Мұғалім талқыланатын тақырып бойынша қандай да бір проблеманы айқындайды.

2) Белгілі бір уақыт ішінде (2-7 минут) әрбір оқушы жеке жұмыс жасайды: берілген проблема төңірегінде ойланып, дәптеріне аталмыш проблеманы шешудің өзі ұсынған шараларын жазады.

3) Шеңбер бойынша әрбір оқушы кезекпен өз ұсыныстарын оқиды. Топ әр оқушыны оның сөзін бөлмей, сын айтпай мұқият тыңдайды. Содан кейін айтылған әрбір ұсыныс талқыланады (бұл жерде сын емей, пікір айтылады: оқушылар бір-бірінің көзқарасын сыйлау керектігін әрқашанда ескеріп отырады) және олар дауысқа салынады. Маңыздылығы тұрғысынан тандалып алынған ұсыныстар бүкіл сыныптың ортақ пікірін білдіретін тізім қатарына енгізіледі. Бұл тізімді тақтаға мұғалім немесе оқушылардың біреуі жазып тұрады.

«Үлкен шеңбер» тәсілін мәселені шешудің жолдарын тез анықтау керек кезде қолдануға тиімді.

Аквариум – оқушылардың қандай да болмасын проблеманы «көрермендер» немесе «жұртшылық» алдында диалог үрдісінде талдау мүмкіншілігін беретін тәсіл.

Шағын топ ішінде (4-6 адам) оқушылар проблеманы шешу жолдарын талқылайды. Талқылауды топ ішіндегі бір оқушы (немесе екі оқушы да болады) жүргізеді: ол басқаларға сөз беріп, олардың пікір алмасуын ұйымдастырады, топты ортақ мәмілеге келуге бағыттайды. Сыныптағы басқа оқушылар көрермендер сияқты жаңағы топты қаумалай қоршап тұрады: олар топ ішіндегі оқушылардың проблеманы қалайша шешетіндігіне, олардың диалог құруына көңіл қояды. Алайда олар диалогке араласа алмайды, олар тек топ ішіндегі атқарылып жатқан жұмысты өздерінің осындай шағын топ ішіндегі әрекеттерімен салыстырады.

Шағын топтағы оқушылар осылайша сырт назарында болады: олар құдды аквариум ішіндегі балықтар сияқты.

Бұл тәсіл оқушыларға өз жолдастарының қалайша қарым-қатынас құратындығын, басқаның пікірін қалайша қабылдайтындығын, өз ойларын қалайша дәлелдейтіндігін, пайда бола бастаған кикілжіңдерді қалайша болдырмай тастайтындығын көріп, оларды талдап, белгілі бір қорытындыға келтіру мүмкіндігін береді. Оқушылар басқалардың әрекеттеріне қарап үйренеді.

Қос шеңбер – оқушылар екі шеңбер құрап отыруы керек: ішкі және сыртқы. Мұнда ішкі шеңбер тұрақты болады да, сыртқы шеңбер құрамы мұғалімнің айтуымен ауысып отырады (мәселен, әрбір 1-2 минут өткен соң сағат тілі бойынша бір орынға). Шеңберлердегі оқушылар саны бірдей болған орынды. Осылайша оқушылар талқыланатын мәселе бойынша бірнеше жолдасымен әңгіме құрып, пікірлесіп, тіпті басқаларды өзінің көзқарасына иландыру мүмкіндігіне ие болады.

Сыртқы шеңбердегі оқушылардың қолында сұрақтар жазылған қағаздары бар, олар орын ауыстыру кезінде бұл мәселелер бойынша ақпарат, пікір, дәлел жинаумен айналысады. Жұмыс соңында оқушылар талқылаудың қорытындысын сыныпқа жария қылады.

Галереяны шарлау – оқушылардың жазба немесе графикалық жұмыстарын қабырғаға іліп, барлық қатысушылардың олармен танысып, өз пікірлерін ауызша немесе жазбаша келтіруі. Жазбаша пікірлер жұмыстардың өзіне (парақ, плакаттарға) немесе желім қағаздарға (стикерлерге) жазылып, жапсырылады.

(Бұл тәсіл *Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №5 оқу құралы. - Алматы, 1998.* - кітабында келтірілген).

Броундық қозғалыс – оқушылар сыныпты шарлап, талқыланатын мәселе бойынша ақпарат жинап, басқалармен пікірлеседі. Бұл тәсілді қолданғанда оқушыларға партаға отыруға болмайтындығы ескертіледі.

Позиция тандау – қандай да бір тұжырым оқылып, оқушылар «ИӘ», «ЖОҚ» және «МҮМ-КІН» деп жазылған плакаттарда өздерінің қай көзқарасты тандағанын көрсетеді. Олар өз ұстанымдарын ауызша дәлелдеп беруі керек.

Карточкадағы терминдер – оқушыларға карточкалар таратылып береді. Әр қағаз қиындысында қарастырылған сабақ тақырыбы бойынша бір термин жазылған. Тапсырма: сыныпты аралап жүріп, осы терминді өзге топтардағы 5 оқушыға түсіндіріп беріңіздер.

Нөмірленіп ауысу – топ құрамдарын ауыстыра отырып, оқушылардың көбірек мағлұмат, пікір, түсінік, дәлелдер жинауына мүмкіншілік береді.

Мәселен, егер топтар төрт оқушыдан тұратын болса (олар рет сандары бойынша нөмірленіп алуы керек), олар проблеманы талқылап алғаннан кейін, олардың құрамын ауыстыруға болады:

- №1 оқушы өз орнында қалады, №2 оқушы келесі партаға көшеді, №3 оқушы үшінші партаға отырады, ал №4 оқушы одан келесі партаға көшеді;
- осы құрамда оқушылар проблеманы талқылап алғаннан кейін (2-3 минут), олардың орнын тағы да ауыстыруға болады;
- талқылаудан кейін оқушылар өз орындарына қайтып келіп, жиған-тергендерімен тоқтың басқа мүшелерімен бөлісуі керек.

(Бұл тәсіл *Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №5 оқу құралы. - Алматы, 1998. - кітабында келтірілген*).

Шығармашылық ойлауды белсенділендіретін бақылау сұрақтары үйренушілердің қиялы (фантазиясы) мен ойлауын белсенділендіру үшін қойылады. Оларды әсіресе техникалық шығармашылықта жаңа техникалық шешімдерді іздестіру үшін қолданған тиімді. Бұл сұрақтарға үйренушілер жекелей де, бірлесе отырып та (мәселен «жеке – шағын топ немесе жұптасып – сынып» форматында), ауызша да, жазбаша да жауап беруі ықтимал.

Төменде **А.Осборнның техникалық шығармашылық бойынша құрастырылған бақылау сұрақтарын сәл өзгертіп, барлық салаларға икемдеуге тырысып, ұсынып отырмын:**

1. Бұны (объект, зат, ақпарат: ғылыми проблема, тұжырым, мәселе, теорема, формула, кесте, схема т.б.) қалайша жаңаша қолдануды ұсынасыз?
2. Бейімдеу (икемдеу), жеңілдету, қысқарту арқылы бұл мәселені (проблеманы) шешуге бола ма?
3. Бұл (объект, зат, ақпарат: ғылыми проблема, тұжырым, мәселе, теорема, формула, кесте, схема т.б.) нені есіңізге түсіреді?
4. Бұл (объект, зат, ақпарат: ғылыми проблема, тұжырым, мәселе, теорема, формула, кесте, схема т.б.) аналогия бойынша Сізде қандай жаңа идея тудырды?
5. Бұрынырақта осыған ұқсас қолдануға тұрарлық проблемалық ситуациялар кездесіп пе еді?
6. Бұның (объект, зат, ақпарат: ғылыми проблема, тұжырым, мәселе, теорема, формула, кесте, схеманың, т.б.) қандай модификациялары (түрлері, өзгерістері т.б.) болуы мүмкін? Бұл модификацияларды қалайша жасауға болады? Оның қызметтері (функциялары) мен басқа да қасиеттері қалайша өзгеруі мүмкін?
7. Бұны қалайша ұлғайтуға болады? Оған нені қосуға болады? Оның жұмыс жасау уақытын қалайша ұлғайтуға болады? Оның жиілігін, ауқымын, өлшемін, беріктігін қалайша ұлғайтуға болады?
8. Бұның сапасын қалай жақсартуға болады? Оған жаңа элементтерді (ингредиенттерді) қосуға бола ма? Оны қайта жасауға бола ма?
9. Бұның өзін немесе оның құрамдас бөліктерін, жұмыс органдарын, элементтерін кішірейтуге бола ма? Оның өзін немесе оның құрамдас бөліктерін, жұмыс органдарын, элементтерін ұлғайтуға бола ма?

10. Бұл техникалық объектіде нені кішірейтуге болады? Оның бірдемелерін тығыздауға, нығыздауға, қысуға, қоюлатуға, конденсациялауға, миниатюризациялауға (қысқартуға, жіңішкертуге, бөліп тастауға, ұсақтап бөлшектеуге, көбейтуге) бола ма?

11. Бұл техникалық объектіде нені алмастыруға болады? Нені, немен және қандай мөлшерде? Басқа ингредиентпен бе? Басқа материалмен бе? Басқа түс, дыбыс, жарықпен бе?

12. Бұл техникалық объектіде нені түрлендіруге болады? Қандай компоненттерді өзара алмастыруға болады? Оның моделін өзгертуге бола ма? Оның құрамын, бөлімдерін, жоспарлауын өзгертуге бола ма? Операциялардың ретін өзгертуге бола ма? Себебі мен тиімділігін өзгертуге бола ма? Жылдамдығы мен темпті өзгертуге бола ма? Жұмыс режимін өзгертуге бола ма?

13. Бұл техникалық объектіде нені керісінше айналдыруға болады? Жағымды мен жағымсыздың орнымен алмастыруға бола ма? Қарама-қарсы орналасқан элементтердің орнын ауыстыруға бола ма? Рөлдерді алмастыруға бола ма?

14. Бұл техникалық объект элементтерінің қандай жаңа комбинациялары болуы мүмкін? Қоспа, қорытпа, жаңа сортимент, гарнитур жасауға бола ма?

15. Бұл техникалық объект секцияларын, блоктарының байламдарын, агрегаттарын комбинациялауға бола ма? Мақсаттарды комбинациялауға бола ма? Жағымды қасиеттерді комбинациялауға бола ма? Идеяларды комбинациялауға бола ма?

Төменде Т.Эйлоарт құрастырған сұрақтар сәл өңделіп келтірілді:

1. Зерттеліп отырған құбылыстың (процестің, объектінің) барлық қасиеттері мен анықтамаларын беріңіздер.

2. Міндеттерді нақты түрде құрастырыңыздар, олардың жаңа түрлерін іздестіріңіздер, қосалқы және ұқсас міндеттерді анықтаңыздар, негізгі міндеттерді көрсетіңіздер.

3. Қолда бар шешімдердің кемшіліктерін, негізгі принциптерін, жаңа шешімдердің болжауларын келтіріңіздер.

4. Фантастикалық, биологиялық, экономикалық, әлеуметтік, заңдық және басқа да (тура, символикалық, поэзиялық, эмпатиялық) аналогияларды келтіріңіздер.

5. Вербалды (сөз арқылы), виртуалдық, математикалық, механикалық және де басқа (кесте, кластер, диаграмма арқылы) моделдерді құрастырыңыздар (моделдер идеяны аналогиялардан дәлірек сипаттайды, құрастырады).

6. Зерттеліп отырған құбылыстың (процестің, объектінің) қолдануын және қолдануда туындауы мүмкін әртүрлі жағдаяттарды, оның шарттарын, тиімділігін, қолдану принциптерін жан-жақты қарастырыңыздар.

7. Шешімдердің варианттарын, өзара тәуелділіктерін, ықтимал байланыстарын, логикалық сәйкестіктерін анықтаңыздар.

8. Бұл саладан (жұмыстан) еш хабары жоқ адамдардың пікірімен танысыңыздар.

9. Топтық талқылауды ұйымдастырыңыздар, әрбір ой, идея, ұсынысты ешқандай сын айтпай тыңдаңыздар.

10. Шешімдерден олқылықтар немесе жаңа комбинацияларды табыңыздар.

11. Ең тиімді (идеалды) шешімді табыңыздар, мүмкін шешімді құрастырыңыздар.

12. Проблема шешімін уақыт тұрғысынан (жеделдету, баяулату) немесе өлшем тұрғысынан өзгертіңіздер.

13. Балама проблемалар мен жүйелерді анықтаңыздар. Бұл жүйелер тізбектен белгілі бір бөлшекті алып тастап, тіпті де жаңа мазмұн құрастырып, қажетті шешімнен басқа жаққа бағыт беруі қажет.

14. Бұл проблеманың авторы кім екендігін анықтаңыздар. Неліктен оның проблемасы деп есептейсіздер? Бұл проблеманы алғаш кім ойлап тапқан? Оның тарихы қандай? Бұл проблеманың қандай жалған түсінулері/түсіндірулері бар? Бұл проблеманы тағы да кім шешкен? Оның нәтижелері қандай болған?

15. Жалпы бірдей қабылданған шарттар мен оларды қабылдаудың себептерін табыңыздар.

ЖАЗУ ТӘСІЛДЕРІ

Эссе – оқушының сабақта қарастырылған тақырып жөнінде өз ойлары мен түсініктерін, идеялары мен пайымдауларын келтіретін бағалау тәсілі.

Әдетте сабақ соңында оқушы тақырып бойынша туындаған ойларын 5-10 минут уақыт аралығында жазады. Эссе арқылы мұғалім оқушының ойлау деңгейі мен сабақта қалай жұмыс жасағандығын бағалайды, бұған қоса эссе оқушылардың әр сабақта болған-болмағандығын тексерусіз айқындайтын құрал (сабақтың аяғында оқушы эссені жазып, мұғалімге тапсырса ғана сабақта болды деп есептелінеді), оқушылардың сабаққа белсенді түрде қатыстырудың тиімді құралы (басқа жағдайда оқушының сабақта талқыланған тақырып пен проблема бойынша өз ойларын эсседе келтіруі екіталай).

Алайда бірнеше беттен тұратын көлемді эссе үй тапсырмасы немесе ұзақ мерзімді жазба жұмысы ретінде орындалуы да ықтимал. Мұндай жағдайда эссе ғылыми жобаның көптеген сипаттары мен қасиеттерін иемденіп, зерттеу жұмысына айналады.

Эсседе бірінші мезетте оқушының өзіндік «Мені» көрініп тұруы керек. Эссе оқушыларды өз ойларын нақышымен құрастырып, оларды нақтылап, дәлелді түрде жеткізумен қатар ақпаратты жүйелеуге, оған талдау жасауды үйретеді. Эсседе оқушы проблеманы сипаттайды, жаңа (оқулық пен мұғалімнің лекциясында жоқ) мысалдар келтіре отырып, мәселенің себеп-салдарын айқындайды, өз ойларын айғақтайтын дәлелдер ізденеді. Эссе әр оқушыда берілген проблема, мәселе бойынша өзіндік ұстанымының болуын міндеттейді. Әрине, бұл ұстаным қажетті ғылыми тұжырымдарға негізделеді, оларды қолданып оқушы өз ойлары мен идеяларын нақтылайды, дәлелдейді. Басқа сөзбен айтқанда, эссе, бір жағынан, өзіндік ой-толғаныс (рефлексия) жұмысы, ал екіншіден, эссе – ғылыми жұмыс түрі.

Сапалы эссе қалай жазылады?

(<http://old.msses.ru/> сайтының материалдары бойынша)

1. Жұмысты бастамай тұрып, мына сұрақтарға жауап беріңіз!

- Сіз қажетті ғылыми әдебиетті мұқият оқыдыңыз ба (кітаптардың негізгі тараулары мен мақалаларды, қажет болған жағдайда тақырыптық зерттеулерді, басқа да ақпарат көздерін)?
- Сізде ғылыми әдебиеттің (ақпарат көздерінің) конспектілері бар ма?
- Сіз берілген тапсырманы мұқият оқып, тапсырманың мән-жайын түсіндіңіз бе?
- Берілген проблеманы шешуде өз ұстанымыңызды (проблема шешу жолдары) жан-жақты ойластырдыңыз ба?
- Сіз өз ұстанымыңызды қалайша қорғайтындығыңызды жан-жақты ойластырдыңыз ба?

2. Эссенің құрылымы бойынша мына сұрақтарға жауап беріңіз!

- Сіз дәлелдеріңізді жан-жақты құрастырдыңыз ба?
- Эссе жазу жоспарыңыз дәлелдеріңіздің ретіне сәйкес келе ме?
- Эссе бөлімдерін қалайша атау керектігін ойластырдыңыз ба?

3. Эссе жазу кезінде өзіңізге мынандай сұрақтар қойыңыз!

Жұмысыңыз мынандай талаптарға сәйкес келе ме:

- Кіріспе бөлімі қысқаша жазылған ба? Ол тақырыпқа сәйкес келе ме? Кіріспе бөлімі мынандай мәселелерді қамти ма: алға қойған мақсат пен міндеттерді сипаттау, проблема шешудің таңдап алған жолын негіздеу, жұмыста қолданыс табатын терминдерді қысқаша сипаттау.
- Сіз бөлімдердің атауларына сәйкестендіріп жазудасыз ба?
- Сіз әр бөлімде (параграфта) ең негізгі деген бір ғана сұрақ қойып, оған жауап іздейсіз бе?
- Әр бөлімде (параграфта) зерттеудің логикалық реттілігі мен бірізділігі қадағалана ма?

- Сіз дәлелдерді ұтымды түрде қолданасыз ба?
 - Ақпарат көздеріне сілтемелерді дұрыс жасадыңыз ба?
 - Ой мен сөздердің қайталануын болдырмай отырсыз ба? Зерттеуіңіз тым жалпылама сипат алған жоқ па? Сипаттауларыңыз талдау мен дәлелдеуге жеткілікті түрде негізделе ме? Басқа көзқарастарды көптеп келтіріп, өз пікіріңізді мазмұндамай, негіздемей отырған жоқсыз ба?
 - Қорытынды бөліміңіз қысқа әрі тақырыпқа сәйкес түрде нақты жазылды ма?
 - Зерттеліп жатқан тақырыптың басқа да қолдану кеңістігі көрсетілді ме?
4. Эссені тексеру кезінде мына сұрақтарға жауап беріңіз!
- Жоғарыда келтірілген сұрақтарға жауап бере отырып, эссені қайта оқыдыңыз ба?
 - Эссенің жоғарыда келтірілген сұрақтарға сәйкес келетіндігін тексердіңіз бе?
 - Жұмыстың жазылу стилі Сіздің тарапыңыздан тексеріліп, оған өзгертулер енгізілді ме?
 - Жұмыстағы сілтемелердің келтірілуі Сіздің тарапыңыздан тексеріліп, оларға түзетулер енгізілді ме?
 - Қолданылған әдебиет тізімі дұрыс құрастырылған ба?
5. Эссені өткізгенде мынандай сұрақтарға жауап беріңіз!
- Сіз мәтінді мұқият тексеріп шықтыңыз ба?
 - Эссені дер кезінде өткізу үшін өз уақытыңызды дұрыс ұйымдастыра алдыңыз ба?
 - Егер түзетулер мүмкіндігі болса, жұмысыңызды қалайша жақсартуға болар еді деп ойлайсыз? Осы ойларыңызды қысқаша жазып алып, оларды мұғалімнің ескертпелері мен ұсыныстарымен салыстырыңыз.

Эссенің модификациялары

1) Көршінің сұрағына жауап.

Сабақ аяғында оқушылар параққа қарастырылған тақырып бойынша бір сұрақ жазады (әдетте 1 минут ішінде). Жазып болғаннан кейін олар парақтарын сағат тілі бойынша жылжытып, сол жағында отырған серіктеріне береді. Осылайша оқушылар көршісінің сұрағы жазылған парақты алып, сол сұраққа жазбаша жауап береді. Жазып болған соң, оқушылар сұрақтар мен жауаптарды топ ішінде (немесе жұптасып) бір-біріне оқиды, талқылайды.

2) Сұрақтан басталып, сұрақпен аяқталатын эссе.

Оқушыларға тақырып бойынша 1 минут ішінде бір сұрақ жазу тапсырылады, мәселен: «Не білгім келеді?». Сұрақ жазылып болғаннан кейін бұл сұраққа оқушының өзі жазбаша жауап беруі керек. Эссенің соңында оқушы тағы да бір сұрақ жазып, жазу жұмысын аяқтайды.

Бұл жерде сұрақтардың адресаттары сан-алуан болу мүмкіндігін ескертіп кеткен жөн: сұрақтарды оқушылар өзіне, көршісіне, бүкіл сыныпқа, мұғалімге, авторға, белгілі ғалымға, қоғам қайраткеріне т.б. қоюға болады.

3) «Үшбу хат».

Эссенің хат түрінде де қолдануы мүмкін. Мысалы, сабақта қарастырған мәтін (мақала, шығарма, идея, теорема, формула, кітап т.б.) авторына хат жазған орынды. Хатты бүгінгі сабақ тақырыбы төңірегінде мұғалімге немесе сыныптағы басқа бір оқушыға да жазуға болады.

Жазбаша дөңгелек үстел (немесе «Раундробин»).

Оқушылар парақтарына өз ойлары мен идеяларын белгіленген уақыт аумағында (1,5 – 2 минут) жазып, уақыт аяқталған соң сол жағындағы көршілеріне парағын ысырады. Көршілері алдыңғы жолдасының жазғанымен танысып, сол ойларды ары қарай жалғастырады. Белгіленген уақыт өте парақтар тағы да оңға қарай жылжытылады да жазуды толықтыру әрі қарай жалғаса береді. Жазу парақтың иесіне қайтып оралғанша жалғаса береді. Бүкіл үстелді айналып өткен парақ қолына тигенде, парақ иесі жазғандардың бәрімен де танысып шығып, қорытынды тұжырым жазады.

Жазбаша өткізілген дөңгелек үстелде барлық оқушылар бір мезгілде жұмыс жасайды, олар бір-бірінің жазғанына тәуелді болады, сондықтан да бір-бірінің алдындағы жауапкершілікті сезінеді: егерде ол еш нәрсе жазбайтын болса, өз көршісіне қиындық туғызатындығын біледі.

Ал мұғалімнің әрбір топтың қалай жұмыс істегендігін бағалап, олардың ойлары мен идеялары қалай, қандай бағытта, қандай дәрежеде дамығандығын аңғаруына болады.

Оқушылардың өз идеяларын бір параққа ғана жазуына да болады: онда топта бір парақ қана айналымда болады.

(Бұл тәсіл *S.Kagan. Cooperative learning. San Juan Capistrano, 1992.* кітабында келтірілген).

Бестармақ – ойды тиянақтап, өзіндік түсінікті нақты сөздермен келтіруге мүмкіндік беретін тәсіл. Бұл тәсілде оқушылар өз ойын қорытындылау үшін тек 11 сөзді қолдануы керек. Бестармақ жазбаша төменде көрсетілген схема бойынша орындалады. Ол бес жолдан тұрады, ал әрбір жол саны және сөз таптары белгіленген сөздерден құралуы керек. Бестармақты жиі *Бес жолды өлең* деп те атайды, бұл ағылшынның *Cinquin* (*синквин* немесе *синкуайн*) сөзінің тура аудармасы.

Бестармақтың құрамы

1. *Бірінші тармақ (жол) 1 зат есімнен тұрады*

Бұл сөз, оқушы пікірі бойынша, тақырыптың (проблеманың, мәтіннің т.с.с.) негізгі мазмұнын (идеясын, ойын) айқындайды (атау, термин т.б.).

2. *Екінші тармақ 2 сын есімнен тұруы керек.*

Бұл сөздер бірінші жолдағы негізгі сөзді (зат есімді) анықтауы керек, соған сын-сипат береді.

3. *Үшінші тармақта 3 етістіктің болуы шарт.*

Етістіктер негізгі сөзді әрекет пен іс-қимыл тұрғысынан сипаттауы қажет.

4. *Төртінші жол оқушының негізгі сөзді бағалайтын кез келген сөз таптарынан тұратын 4 сөзден тұрады.*

Бұл сөздер оқушылардың негізгі сөз туралы ойын, пікірін, қатысын, оған деген көңілін, сезімін (*жақтыру/ жақтырмау, қабылдау/ қабылдамау, ұнату/ ұнатпау, жақтау/жақтамау* сияқты) білдіруі керек.

5. *Бесінші жол тағы да бір сөзден тұрады.*

Бұл сөз негізгі атаудың басқаша баламасы, оның синонимі болуы керек (әдетте зат есім).

Мәселен, сабақ тақырыбы «Жанартаулар» болды делік. Өз ойларын қорытындылау мақсатымен оқушылар алдымен жеке-жеке берілген уақыт ауқымында (әдетте 2-4 минут) Бестармақ құрастыруы керек. Олардың Бестармағы мынандай болуы ықтимал:

Везувий

Жалынды, күркіреген,

Атқылайды, арқырайды, шапшиды,

Помпеяны құртқан сұмдық тау...

Тажал.

Бірінші көзге қарағанда Бестармақ қарапайым, жұпыны, орындалуы оп-оңай тәсіл ретінде көрінуі мүмкін. Алайда тәсілді қолдану барысында оқушылардың сөз таңдап, терең толғаныста болатындығы ақиқат. Өйткені әдетте біз өз ойымызды жеткізуде еш шектелмейміз: қандай және қанша сөздер, қай сөз таптарын қолданатынымызды өзіміз білеміз, сол себепті де көсіліп сөйлеуімізге болады. Ал Бестармақта барлық ойды тек 11 сөз шеңберіне сыйдыру керек – бұл оңай шаруа емес. Бұл тәсілдің негізінде әр сөзді таңдау мен өз пікіріңді білдіру, яғни бағалау жатыр.

(Бұл тәсіл *Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Сыни ойлауды дамыту әдістері. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №2 оқу құралы. - Алматы, 1998.* - кітабында келтірілген).

Еркін жазу – оқушылардың тақырып бойынша өз ойларын қағазға түсіруді талап ететін тәсіл.

Оқушылар берілген уақыт аумағында (5-7 минут) тоқтамай жазуы керек. Еркін жазудың ережелері:

- толассыз жаза беру керек;
- *егер ой келмесе, «не жазарымды білмей отырмын» деген сыңайда жаза беру керек;*
- *қате туралы ойламау керек, өйткені мұнда оқушылар өзінің ойлау процесінің хатшысы іспеттес болуы керек.*

Жазу жұппен немесе шағын топ ішінде талқылау мен пікірлесумен жалғасады. Сабақтың соңында жазбаға қайтып оралып, оған түзетулер мен толықтырулар енгізу орынды. Оқушылар осы әрекет арқылы сабақ басында және соңында өз білімдері мен ойларын салыстыру мүмкіндігіне ие болады.

(Бұл тәсіл *P.Elbow. Toward a Phenomenology of Freewriting. Journal of Basik Writing, 8, no.2, 1987.* келтірілген).

«Дербес пікір» жазу тәсілі

Оқушыларға сабақ соңында 7-8 минут ішінде қарастырылған мәселе бойынша мынандай құрылымдағы жазба жұмысын ұсынуға болады:

1. Өзіндік пікір (ой, идея).
2. Дәлел.
3. Өз пікірін айғақтайтын мысал
4. Өз пікіріне қарсы дәлел
5. Қарсы дәлелді жоққа шығаратын мысал.
6. Қорытынды.

Мұндай жұмысты орындауда әрбір жауаптың қанша сөйлеммен берілуі керектігін де көрсетуге болады:

1. Өзіндік пікір (ой, идея) – бір сөйлем.
2. Дәлел – екі сөйлеммен келтіру керек.
3. Өз пікірін айғақтайтын мысал – екі сөйлем.
4. Өз пікіріне қарсы дәлел – бір сөйлем.
5. Қарсы дәлелді жоққа шығаратын мысал – бір сөйлем.
6. Қорытынды – екі сөйлемнен тұрады.

Сонымен бұл жұмысты небәрі 9 сөйлеммен жазуға болады.

«Төрт сөйлем» тәсілі

Сабақ соңында оқушылар өздерінің түсінік және жұмыс жасау деңгейлерін бағалау үшін мынандай тапсырмаларды орындайды:

1. Пікір.

Мәтін (лекция) бойынша туындаған өзіндік пікірін (негізгі идеясын) бір сөйлеммен келтіру керек.

2. Дәлел.

Келтірілген өзіндік пікірді бір сөйлеммен дәлелдеп шығу керек. Дәлел дегеніміз ұстанған көзқарасты логикалық тұрғыдан дәйектеу, негіздеу.

3. Мысал.

Енді келтірілген өзіндік пікірді тағы да бір негіздеп кету үшін бір сөйлеммен мысал келтіру қажет. Мысал өмірден, практикадан алынуы керек: ақпарат көздеріне немесе көп таралған пікірлерге сілтеме жасау, практикада орын алған үрдіс, басқа адамдардың пікірлері.

4. Қорытынды.

Өзіндік пікірді тағы да бір рет пысықтап, қорытынды шешімді бір сөйлеммен келтіру керек.

(Бұл тәсіл *Интернет материалдары бойынша берілді*)

Шығу парағы – сабақ аяғында оқушылар бірнеше сұраққа (2-3 сұрақ) жазбаша жауап береді. Ол сұрақтар (немесе тапсырмалар) сабақты қорытындылап, оқушының алған білімін, сабақтың қалай өткендігін бағалайды:

- Бүгін не үйрендіңіздер?
- Сабақ бойынша қандай сұрақтарыңыз бар?
- Келесі сабақта қандай мәселелерге аса назар аудару керек?

- Сабақ қызық өтті ме?
- Сіз үшін сабақтың құнды жәйттері қандай болды?
- Бүгінгі үйренгеніңіз Сіз үшін болашақта қажет болады деп ойлайсыз ба?
- Өзіңіздің және жолдастарыңыздың жұмысын бағалаңыз (Өз жұмысыңызға, жолдастарыңыздың топ ішіндегі әрекеттеріне көңіліңіз толды ма?)
- Осы тақырып бойынша тағы да не білгіңіз келеді?
- Осы тақырып бойынша тағы да қандай ақпарат көздерін оқысыз?
- Сабақтың өту барысы бойынша қандай пікірлеріңіз/ұсыныстарыңыз бар?
- Келесі сабақта бүгінгі сабақпен салыстырғанда, азырақ ... (ұсыныстарыңыз).
- Келесі сабақта бүгінгі сабақпен салыстырғанда, көбірек ... (ұсыныстарыңыз).

ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ТӘСІЛДЕРДІҢ САБАҚ КЕЗЕҢДЕРІНДЕ ҚОЛДАНЫЛУЫ

Кезеңдер	Қолдануға тиімді тәсілдер
Проблема айқындау	<i>Ой қозғау, Т-кестесі, Болжау, Кластерлер, Оңай және қиын сұрақтар кестесі, Ойлан, жұптас, пікірлес, Алдын-ала берілген атаулар, Үлкен шеңбер, Атаулар туралы үш сұрақ, Еркін жазу, Білемін, білгім келеді, білдім, Дөңгелек үстел, Үш қадамды сұхбат, Топтық зерттеу, Венн диаграммасы, Бестармақ.</i>
Проблема шешу	<i>Ой қозғау, Т-кестесі, Болжау, Кластерлер, Оңай және қиын сұрақтар кестесі, Ойлан, жұптас, пікірлес, Кең ауқымды лекция, Сұрақ қою, қайтадан сұрақ қою, Постер құрастыру, Слайд жасау, Бірін-бірі оқыту, Қос жазба күнделігі, Үш жазба күнделігі, INSERT, Жигсо, Жигсо-2, Үш қадамды сұхбат, Топтық зерттеу.</i>
Проблема шешімін қолдану	<i>Ой қозғау, Т-кестесі, Болжау, Кластерлер, Оңай және қиын сұрақтар кестесі, Ойлан, жұптас, пікірлес, Еркін жазу, Білемін, білгім келеді, білдім, Дөңгелек үстел, Үш қадамды сұхбат, Пікірталастар (Торлы талқылау, Академиялық дау-дамай, Бұрыштар), Топтық зерттеу, Тұсаукесерлер (Презентациялар, Таныстырылымдар), Эссе, Үлкен шеңбер, Аквариум, Бестармақ, Жеңілдетілген анықтама/ түсіндірме, Галереяны шарлау, Қос шеңбер.</i>

ОЙСЕРГЕКТЕР ТАНЫСУ ОЙСЕРГЕКТЕРІ

Интербелсенді оқу/оқыту мұғалім мен оқушылар арасында өзара сыйласымдық пен сенімге толы терезелері тең тұлғалардың қоян-қолтық араласуын үйрену процесінің басты қағидаларының бірі ретінде танып, оқушылармен тез тіл табысып кетуді қажет етеді. Осы бағытта мұғалімге әрбір оқушының есімін жадында сақтап калуда танысу ойсергектері жәрдемдеседі.

Оқушылардың жаңа ұжымымен жұмыс ұйымдастыру алдында немесе тоқсан басында мынандай ойсергектерді ұйымдастырған тиімді.

Биографиялық поэма (Биопоэма)

Тақтаға немесе әрбір оқушыға параққа жазылып, өзі туралы мынандай сауалдарға жауап беру тапсырылады:

1. Есімім (Өз есіміңізді келтіріңіз).
2. Мен қандаймын? (Өзіңізді сипаттайтын үш сын есім келтіріңіз).
3. Сүйікті іс-әрекеттерім (Қол боста айналысуды құмартатын үш әрекетіңіз, хобби).
4. Неден қорқамын, сескенемін? (Өмірдегі қорқыныш пен қауіптеріңіз).
5. Өмірлік қағидам (кредо) (Өмірде ұстанатын басты қағидаңыз, ұраныңыз).
6. Сүйікті ақын-жазушыларым (Қандай ақын-жазушыларды ұнатасыз?).
7. Сүйікті тағамдарым (Қандай тағамдарды ұнатасыз?).
8. Менің жетістіктерім (Отбасыңызда, оқуда, жұмыста қандай жетістіктеріңіз бар?).
9. Менің арманым (Бір арманыңызды атаңыз).
10. Фамилиям.

Бұл тапсырманы орындауға оқушыларға 4-5 минуттай уақыт берілген соң, олар жазғандарын шағын топ ішінде немесе бүкіл сыныпқа (егерде оқушылар саны аз болып немесе уақыт жеткілікті болса) оқып береді. Биопоэмаларды оқығаннан кейін, оқушылардың бір-біріне сұрақтар қойып, таныстығын тереңдете түскені дұрыс.

Бұл тәсілді бастары жаңадан қосылған оқушылармен ғана қолданбай, бұрыннан бір-бірін білетін топ ішінде де қолдануға тиімді, өйткені көп жағдайда келтірілген сұрақтар оқушыларды бұрын ескерілмеген жаңа бір қырынан ашады.

Биопоэма сұрақтарын түрлендіріп әрі толықтырып жіберуге де болады. Мәселен, олардың қатарына П.Макдермот «Мен қандай туыспын?» деген сұрақты қосады, оқушылар мұнда өздерін туыс ретінде атайды («Мен әке-шешемнің ұлымын/қызымын, немере, аға/әпке, іні/қарындас не сіңлі, бауырмын» деген секілді). Мұнымен қатар автор сүйікті заттарды, басынан кешкен сезімдерді, қол жеткізген табыстарды, көргісі келген немесе құмартатын нәрселерді (заттарды), туған жерін (немесе тұрғылықты жерін) атауды ұсынады.

Мұнда биопоэмада «Сүйікті гүлдеріңізді (пәндер, түстер, спорт түрлері, машина не ұялы телефон түрлері, есімдер, мұғалімдер, спортшылар, актерлер, әншілер, т.б.) атаңыз» секілді тапсырма да беруге болады.

Бұл тәсіл Питер Макдермоттың «Используя автобиографическое письмо для развития критического мышления» атты мақаласы бойынша келтірілді (Письмо: От истоков к настоящему/Сб. выступлений III Национальной конференции по чтению. – Алматы: Фонд «XXI век», 2003. – 158-163 беттер).

Қар көшкіні

Оқушылар шеңбер құрайды, мұғалім да оқушылар арасынан орын алады. Әрбір қатысушы өз есімін атап, оған бастапқы әріптен басталатын бір сын есімін (эпитет) қосады. Мәселен, «Айнаш» есімі «А» әрпінен басталады, яғни Айнаш өз есіміне «алғыр» (немесе «ақылды», «айбынды», «асқақ», «айлалы», «арынды» т.б.) сияқты сын есімді қосады. Келесі оқушы те дәл осылай өз есімін атайды, оған сын есім қосады да, алдында тұрған барлық оқушылардың есімдері мен эпитеттерін қайталап шығуы керек: «Алғыр Асан, думанды Дәмеш, сабырлы Сейітжан, әділ Әбілғазы, реңді Рызуангүл, жалынды Жомарт! Ал мен - берекелі Бақытпын!».

Бұл тәсілді қолданғанда оқушыларға мұқият тыңдау мен зейін қою қасиеттерін іске қосу қажет. Мұғалімнің танысуды өзінен бастауына болады, ал егерде ол оқушыларға өзінің жады мен есте сақтау қабілетін көрсеткісі келсе, онда ең соңында жауап береді.

Бұл тәсіл «Методическое пособие для тренера. Программа «Street Law» (Сост. Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 2001. – 153 с. кітабынан алынды.

Есім-акроним

Әр оқушы өз есімінің бастапқы әріптерінен өзін сипаттайтын (немесе өзіне тән) сын есімдер (эпитеттер) келтіруі керек. Мысалы, Әбдірахманның былай деп жазуына болады:

Ә – әділ,
Б – бақытты,
Д – дана,
І – іскер,
Р – рахымды,
А – асқақ,
Х – хас,
М – мейірімді,
А – арманшыл,
Н – намысшыл.

Тапсырма орындалғаннан кейін, әр оқушы өз жазғандарын жариялайды.

Есім әріптерінен басталатын сөйлем

Оқушылар өз есімдерінің бастапқы әріптерінен сөйлем құрады. Мысалы, Айгүлдің мынандай сөйлем келтіруіне болады: «*Айшықтай иілген гүл үзіле лүпілдейді*». Тапсырма орындалғаннан кейін, әр оқушы өз жазғандарын жариялап, басқалар олардың есімдерін атайды.

Бұл тапсырманың алдыңғы тәсілге қарағанда анағұрлым қиын екендігін ескеру керек, сол себепті де мұнда оқушылар келтірген сөйлемдердің құрылымы мен мағынасына аса сын көзбен қараудың қисыны жоқ. Бұл жұмыстың басты мақсат – танысу, көңіл-күйді көтеру деп түсінген абзал.

Қарама-қарсы саптар

Оқушылар екі сапқа бөлініп, бір-біріне қарама-қарсы тұрады, екі минут ішінде олар қарсы тұрғанмен әңгімелеседі, бір-біріне таныстық сұрақтарын қояды. Берілген уақыт аяқталған соң, мұғалім бір саптың оң жаққа, ал екінші саптық сол жаққа бір қадам жылжуын сұрайды. Оқушылардың жұптары өзгеріп, олар басқалармен сұхбаттасады (шетте тұрғандар саптың басына оралады).

Осылайша оқушылар бір-бірімен танысып шыққанша жылжи беруге болады.

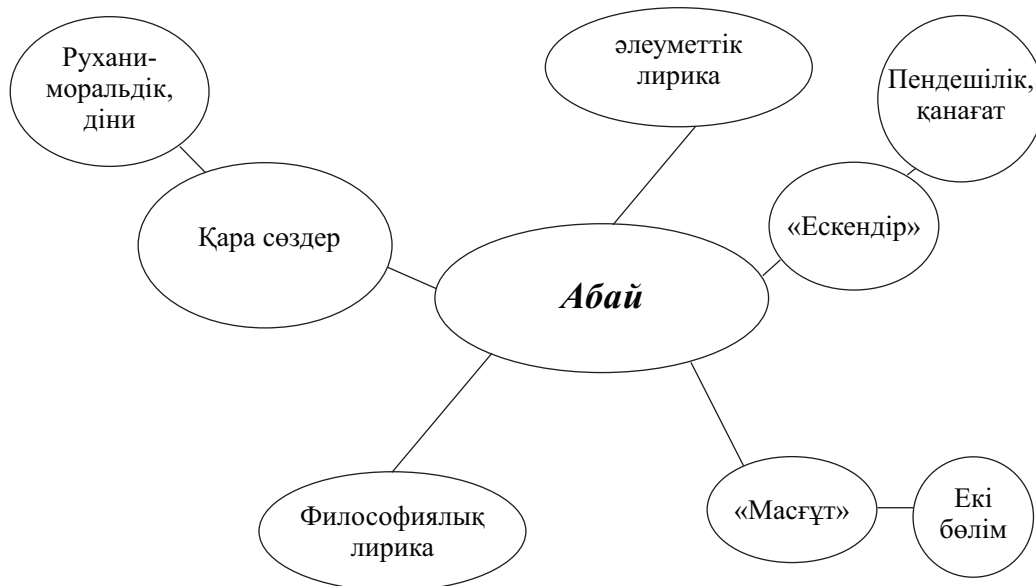
Өзі туралы кластер

Оқушылар танысу үшін өздері туралы кластерлер құрастыруы керек. Олар парактың ортасындағы шеңберге өз есімдерін жазып, одан таратылатын шеңберлерге өздерінің өмірде «ойнайтын» бес негізгі рөлін жазады. Мысалы, жанұяда: біреудің баласы, әкесі, бауыры, ағасы; оқуда: оқушы, шәкірт, курстас жолдас; сабақтан тыс уақытта: дос, жолдас.

Әр рөлден туындайтын шеңберлерге өзінің осы рөлдегі ахуалын сипаттайтын сын есімдерді жазады.

Жұмыс аяқталғаннан кейін оқушылар өз жазғандарын жариялайды: топ ішінде талқылайды немесе қабырғаға іліп қояды, басқалардың сұрақтарына жауап береді.

Бұл тәсіл «*Казахстанская Ассоциация по чтению. Материалы тренинга «Лидерство и менеджмент», 4-8 января 2004 года, Алматы»* кітабынан алынды.

Кесте толтыру

Танысу алдында әрбір оқушы мынандай кесте толтырады:

Менің өмірім	Маңызды мезеттері
Менің аты-жөнім	<i>Қыстаубаев Бақытжан Құсайынұлы</i>
Туған жерім, мекен-жайым	<i>- Туған жерім: Алматы облысы, Жамбыл ауданы, Қарғалы ауылы. - Мен қазір Алматы қаласы, Б.Момышұлы көшесі, 129 үй, 10 пәтерде тұрамын.</i>
Менің жанұям	<i>- Біздің жанұяда алты жан бар: әкем, анам, мен, үлкен ағам мен әпкем, қарындасым 10 сыныпта оқиды.</i>
Менің ермегім (хобби)	<i>- Қолым боста мен шым-шытырық оқиғаларды оқығанды ұнатамын. Маған әсіресе детективтік романдар ұнайды. Сүйікті авторларым – А.Кристи, Г.Честертон, Ж.Сименон.</i>
Менің достарым	<i>- Ауылда менің Әбілғазы мен Сейітжан деген достарым бар, ал Алматыдағы достарымның есімдері – Мұрат, Жүніс және Сейілхан.</i>
Өмірімнің қызықты мезеттері	<i>- Бала кезде бірінші рет Ақтау қаласына Біржан ағамыздың үйіне барып, сол жерде Каспий теңізінде қайықпен жүзіп, балық аулағанымыз есімде қалды. - Бірінші курста Астана қаласында оқушылардың форумына қатысуым.</i>

Бұл жұмыс аяқталғаннан кейін оқушылар шағын топ ішінде өз кестелерін бір-біріне оқып, оларды талқылайды. Әр топтан бір-екі оқушының кестесі бүкіл сыныпқа жарияланады.

Қос шеңбер ішінде танысу

Оқушылар екі шеңберге (ішкі және сыртқы) бөлініп, бір-біріне жүзін қаратып тұрады. Ішкі және сыртқы шеңберде бір-біріне қарап тұрған оқушылар бір-бірімен әңгімелесіп, танысады. Берілген уақыт өте оқушылар жұптарымен алмасады: ол үшін бір шеңбердің оңға немесе солға бір қадам жасауы керек.

Өзін-өзі таныстыру

Танысудың бұл тәсілін қолдану үшін бір қапшық (немесе пакет) керек және топтағы әрбір оқушы сыныптағы барлық адамдар санына сәйкес бір қағаз тілімін дайындау қажет: мәселен топта 20 оқушы болса, - 19 қағаз тілімі (өзінен басқаларға арналған). Осыдан кейін бірінші оқушы орнынан тұрып, өзін елге қысқа түрде таныстырады, өзі туралы 15 секунд ішінде жағымды ақпарат келтіреді, өздерін мақтайды. Осы уақыт ішінде басқалар бір қағаз тіліміне сөйлеп тұрған оқушыға мадақ пен комплимент жазады. Сөйлеп болғаннан кейін оқушы қапшықты алып, сыныпты аралайды, басқалардан өздері туралы жазылған қағаз тілімдерін жинап алады. Қағаз қиындыларын әзірше оқуға болмайды. Осындай әрекетті барлық оқушылар қайталап шығады.

Өзін-өзі таныстыру аяқталғаннан кейін оқушылар өздері туралы қағаз тілімдеріне не жазылғандығын оқиды.

Мынандай адамды табыңыз...

Оқушылар топ ішін аралап, төмендегі кестеде көрсетілген ерекшеліктер барларын жазып, 4-6 адамнан тұратын шағын топ құрайды, бір-бірімен жақынырақ танысады.

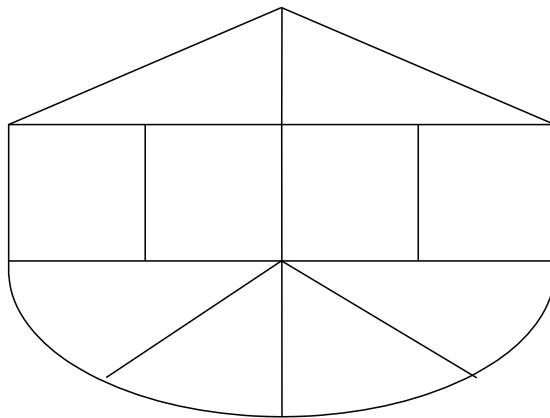

Кітап оқуды ұнататын	2-ден көп бауырлары бар	Үш тілде сөйлейтін	Ақ түсті киім киюді ұнататын
Киімінде жасыл түс бар	Музыкалық аспапта ойнайтын	Шетелде болған	Бейтаныс адамдармен тез тіл таба білетін
Барлық нәрсені қағазға жазбай, есінде сақтай алатын	Астанаға дейінгі пойыз билетінің бағасын білетін	Ән салуды ұнататын	Алма жеуді ұнататын
Билеуді ұнататын	Жұмыс жасағанда музыканы коюды ұнататын	Лекцияның алғашқы 15 минутына ғана шыдай алатын	Шаңғы тебуді ұнататын

Өз таңбанды (герб) жаса

Оқушылар бір парак қағазда мынандай секілді фигураны сызып, оның ішіндегі бөліктерге өздері туралы келесідей деректерді жазады:

- Өз есіміңізді жазыңыз.
- Ұялы телефоныңыз бен электрондық поштаңызды жазыңыз.
- Сүйікті пәніңізді жазыңыз.
- Зерттеу тақырыбыңызды жазыңыз.
- Өз қолыңызбен жақсы жасай білетін екі заттың суретін салыңыз (жиһаз, тағам түрі, тоқыма түрлері).
- Өзіңізді жақсы сезінетін бір жердің суретін салыңыз (үй, бөлме, табиғат аясы).
- Өміріңіздегі ең үлкен жетістіктердің суретін салыңыз.
- Өміріңізге ең елеулі ықпал жасаған үш адамның суретін салыңыз.
- Өмірде қандай жетістіктерге қол жеткізгіңіз келеді? Бір сөз жазыңыз.
- Өзіңіз туралы естігіңіз келетін үш жағымды сөз жазыңыз.

Оқушылар өз таңбаларын жасап бітіргеннен кейін шағын топ ішінде суреттерін талқылап, сұхбаттасады.

Бұл тәсіл «Методическое пособие для тренера. Программа «Street Law» (Сост. Мухтарова А.К., Булдуктаев Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 2001. – 153 с.) кітабынан алынды.

ЖАҒЫМДЫ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ АХУАЛ ҚАЛЫПТАСТЫРАТЫН ОЙСЕРГЕКТЕР

Үндеме!

Мұғалім барлық оқушыларды «Бірінші» және «Екінші» деп санап, екі топқа бөледі. Тапсырма: екі топ үндемей, тек ишарат пен ыммен ғана түсінісіп, туған күндері бойынша сап түзеуі керек. Саптың алдына 1-қаңтарда туған оқушылар тұрады да, қалғандары туған күндерінің реті бойынша тізіле береді.

Өзіңізге тілегенді - басқаларға тілеңіз!

Әр оқушыға 10-15 секунд уақыт аралығында ішінен өзіне бір немесе бірнеше ізгі тілек тілеу тапсырылады. Содан кейін қатысушылар жұпқа бөлініп, бір-бірінің қолынан алып, жаңағы өзіне тілегенді жұптасына айту керек. Мұғалімнің да бұл іске қатысқаны дұрыс. Тілектерді бір-біріне топ ішінде де айтуға болады.

Сүйікті адамыңызға тілегенді - өзгелерге тіле!

Бұл ойсергек алдыңғыға ұқсас. Мұнда оқушылар тек алдымен сүйікті адамды көз алдына елестетіп, оған бір немесе бірнеше ізгі тілек тілейді. Содан кейін оқушылар тілектерін жұп немесе топ ішінде өзгелерге айту керек. Мұғалімнің да бұл іске қатысқаны орынды.

Көңіл-күйді анықтау

Сабак басында оқушылар бір параққа өзінің көңіл-күйін келтіретін сурет (немесе смайлик) салады: суретте олар адамның бет-әлпетін келтіруі керек (мәселен, күліп немесе езу тартып тұрған, қабағын түйіп тұрған, бейтарап т.б). Олар суреттерін бір-біріне көрсетеді. Оларға сабақтың аяғына дейін көңіл-күйлерін көтеріңкі деңгейге жеткізу жұмысы тапсырылады.

Немесе көңіл-күй табиғат құбылыстары арқылы көрсетуге болады: жарқырап күн шығып тұр, аспанды бұлт торлаған, жаңбыр немесе қар жауып тұр т.с.с.

Айна

Оқушылар жұптасып, бір-біріне қарама-қарсы тұрады (немесе партада отырып та болады). Олардың біреуі қолдарымен, аяқтарымен, денесімен, бет-әлпетімен әртүрлі қимылдар жасайды, ал екінші оқушы оларды айна секілді қайталайды: оңды сол қылады, солды оң жасайды. Бір минуттан кейін оқушылар рөлдерімен алмасады.

Маймыл

Бұл ойсергек дәл «Айна» секілді өткізіледі. Айырмашылығы: маймыл рөліндегі оқушы өз жолдасының жасағанын дәл сол қалпында қайталайды.

Арқаға сурет салу

Бұл ойында барлық әрекеттерді үнсіз жасау керек. Оқушылар екі топқа бөлініп, бірінің артынан екіншісі тұрып, сап түзейді. Мұғалім ең артында тұрған оқушыларға бір заттың атауы жазылған қағаз ұсынады (мәселен, алма, алмұрт, жүзім, гүл, кітап, ағаш, автомашина т.б.). Тапсырма: соңында тұрған оқушы үндемей, алдында тұрған оқушының арқасына әлгі заттың суретін саусағымен салады. Арқасына сурет салынған оқушы алдында тұрғанның арқасына өзінің арқасына салынған затты салады.

Суреттер салынып біткеннен кейін мұғалім соңғы оқушыдан арқасына салынған заттың атын сұрап, оны қағазда жазылғанмен салыстырады.

Сыныптағы заттар

Оқушылар сыныптан қандай да болмасын бір затты таңдап, бір минут ішінде оны өзіне немесе өзінің көңіл-күйіне ұқсастығын ойластырып, топ ішінде бір-біріне айтып беруі керек. Мысалы, *«Мына төбедегі шам маған ұқсас екен: менің де көңілім қазір жарқырап тұр!»*.

Қалауы бойынша кейбір оқушылардың әңгімесін (немесе әр топтан бір оқушының) бүкіл сыныпқа да жариялауды сұрау керек.

Алма, шие, өрік, банан

Оқушылар орындықтарды шеңберлей орналастырып жайғасады. Мұғалім оқушыларды отырған ретімен жемістер атауымен санап шығады: «Алма, шие, өрік, банан» деп. Осыдан

кейін мұғалім бір не бірнеше жемістің атын атайды (мысалы, «Шие!» деп, не «Алма, өрік!» деп, немесе «Алма, шие, өрік, банан!» деп), сол кезде жемісі аталған оқушылар орындарын алмастыру қажет. Ал мұғалім бір бос орынға отырады. Орын жетпей қалған оқушы жүргізуші болып, жемістердің атын атайды.

Өзгертулерді тап!

Оқушылар жұптарға бөлінгеннен кейін оларға мынандай тапсырмалар беріледі:

- Жұбыңызға қарама-қарсы тұрып, бір-біріңізге 10-15 секундтай қарап алыңыздар.
- Енді сырт айналып, бір-біріңізге арқа беріп тұрыңыздар. Сыртқы пішініңізге (киіміңізге, шашыңызға) қандай да болмасын 3 өзгерту (немесе 5 те болады) енгізіңіз.

Бұл жерде оқушылар шаштарының жатуын өзгертіп, сыртқы киімін, сағат, сырға немесе көзілдірігін шешіп немесе киіп, сыртқы пішіндерін өзгертулері керек.

- Екі жақ та өзгертулерді аяқтағанда, бір-біріңізге қараңыздар да, сол өзгертулерді табыңыздар.

(Бұл ойсергек «Step by step» бағдарламасы практикасынан алынды).

Сөздерден әңгіме құрастыру

Оқушылардың әрқайсына қандай да болмасын бір-бір сөз ойлауды тапсырып, бірнеше секундтан кейін ол сөздерді (жалпы саны 15-20 сөздей) тақтаға жазып, оқушылардың шағын топтарына осы сөздерді қолданып, 2 минут ішінде оқушылар өмірін суреттейтін ауызша әңгіме құрастыруды ұсыну керек. Әңгімеде топ оқушыларының және мұғалімдердің есімдері міндетті түрде аталуы керек.

(Бұл ойсергек «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы практикасынан алынды).

Көршінің суреті

Оқушылар дәптерін төбесіне (басына) қойып, өзінің жұптасына қарап отырып, берілген қысқа уақыт ішінде (1-1,5 минут) оның суретін салуға тырысады. Суретті салып бітіргенше, дәптерге қарауға болмайды. Әрине, салған суреттердің қисық-қыңыр болатындығы сөзсіз, алайда олардың оқушыларға қызық болып көрінуі сөзсіз. Оқушылар сурет салынған парақтарға өз қолдарын қойып, бір-біріне тарту етеді.

(Бұл ойсергек «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы практикасынан алынды).

Қозғалыстағы сурет

Бұл ойсергек алдыңғыға ұқсас. Алайда суретті енді қозғалыста салу керек. Ол үшін оқушылар қолдарына дәптер мен қаламсаптарын алып, шеңберлене тұрады, сол жаққа бұрылып, сынып ішінде шеңберді бұзбай жүре бастайды. Олар алдында тұрғанның арқасына дәптерін қойып, арттағы оқушының суретін салуға тырысуы керек. Бұл жерде мынандай ережелерді сақтаған орынды:

- Тоқтауға болмайды!
- Шеңбер жүруін тоқтатқанша суретті сала беру керек.
- Суретке ренжуге болмайды!

Оқушылар сурет салған парақтарға өз қолдарын қойып, суреті салынғандарға тарту етеді.

(Бұл ойсергек «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы практикасынан алынды).

Арқаға массаж жасау

Оқушылар шеңбер құрып тұрады да мұғалімнің айтуы бойынша оңға бұрылып, ілгері қарай жүреді. Әр оқушы алдында тұрған жолдасының арқасына массаж жасауы керек. Бір минуттан кейін шеңбер теріс айналып, қайтадан алдында тұрған сыныптастарына массаж жасайды.

Атомдар мен молекулалар

Молекулалар атомдардың жиынтығы екендігі баршаға да мәлім.

Оқушылар сыныптың бос жеріне жиналады. Ойынды жүргізуші «Атомдар!» деп да-

уыстағанда, олар бір-бірімен араласып, әрілі-берілі жүруі керек, өйткені олар қазір бродундық қозғалыстағы атомдар іспетті. Ал жүргізуші «Молекулар!» деп айтып, бір санды атаса (мәселен, үш немесе төрт, бес, алты), оқушылар сол аталған сан құрамында топтарға жедел түрде бірігуі керек. Қалыс қалған оқушылар (топ құрамын аталған саннан кем құрғандар) айып ретінде бір тапсырма орындайды: өлең оқиды, ән айтады т.с.с.

Ойынның нәтижесінде құралған топтар сол құрамда парталарға да отыруына болады: олар сабақты осы құрамда жалғастырады.

(Бұл ойсергек «Street Law» бағдарламасы практикасынан алынды)

«Сәлемдесу»

Сабақ басында оқушылар сынып ішінде ары-бері жүріп, бір-біріне қол беріп, сәлемдеседі («Ассалаумағалейкүм!», «Сәлем!», «Сәлеметсің бе?!» «Қалайсың?!», «Есен-амансың ба?!» т.б.), хал-жағдай сұрасады. Сәлемдесуді әр тілдерде (орысша, ағылшынша, немісше, француз, үнді т.б.) жүргізуге де болады.

«Мадақтау»

Оқушылар сынып ішінде ары-бері жүріп, бір-біріне мақтау мен комплимент айтады: «Бүгін тіпті құлпырып кетіпсің ғой!», «Мен сені шыншылдығың және әділеттілігің үшін өте сыйлаймын!», «Сен өте әдепті жансың!», «Маған сенімен бір топта жұмыс жасау ұнайды!» т.б.

Бұл жұмысты шағын топ ішінде де ұйымдастыруға болады.

«Өзін таныстыру»

Сабақ басында бір оқушы тақта алдына шығып, өзі туралы 1 минут әңгіме айтады: өз сөзінде ол өзі туралы қызықты деректер келтіруге тырысуы керек. Қалған оқушылар оның сөздерін жағымды тұрғыдан қабылдап, үнемі қол шапалақтап және қуаттап отыруы керек.

Осы әрекеттер арқылы сынып ішінде оқушылардың бір-біріне деген сенімді қатынасын орнату көзделеді.

Комплименттердің бұрқасыны

Оқушылар берілген уақыт ішінде (1-1,5 минут) бір парақ қағазға өздерінің сүйікті адамдарынан естігісі келген комплиментті жазады. Комплименттердің жеке сөздер (эпитеттер) түрінде болмай, толық сөйлемдер түрінде болғаны дұрыс. Жазып болған соң оқушылар бұл парақтарды до малақтап, домалақ қармен атқыласқандай оларды бір-біріне лақтыруы керек. Содан кейін мұғалім оқушыларға бір-бірден «қар домалағын» ашып, оларды оқуды тапсырады.

Комплименттерді барлық оқушылардың кезектесіп оқуына да болады.

(Бұл ойсергек «Step by step» бағдарламасы практикасынан алынды).

Қос шеңбердегі комплименттер

Оқушылар екі шеңберге (ішкі және сыртқы) бөлініп, бір-біріне жүзін қаратып тұрады. Ішкі және сыртқы шеңберде бір-біріне бет қаратып тұрған оқушылар кезектесіп бір-біріне комплимент айтуы керек. Содан кейін ішкі шеңбердегілер оң жаққа бір адым жасап, алдында алмасып тұрған басқа оқушымен комплименттермен алмасады.

Екі қолды жұмысқа жұмылдыру

Оқушылар екі қолына да қаламсап алып, бір мезгілде екі қолымен мынандай әрекеттерді атқарады:

1. Оң қолымен бес үшбұрыш, ал сол қолымен бес төртбұрыш салады.
2. Оң қолымен бес шеңбер, ал сол қолымен бес үшбұрыш салады.
3. Оң қолымен өзінің есімін, ал сол қолымен фамилиясын жазады. Бұл жерде жазуды оңайлату үшін есім мен фамилиядағы әріптер санын теңдестірген дұрыс: егер фамилия ұзын болса, ондағы «-ов/-ев», «-ова/-ева» жұрнақтарын алып тастап, есімге «жан» түбірін қоса болады.

Оқушыларға салғандары мен жазғандарының олқы шыққандығына назар аудармауларын ескерту керек. Мұнда ең бастысы – жазудың өзі, сол себепті де тоқтамай, әрекеттене беру керек.

Бұл ойсергектің мақсаты мынандай:

Әдетте оңқайлардың (оң қолымен жұмыс жасайтындардың) миының сол жақ жарты шары

жұмысқа жұмылдырылады да, ал оң жағы жұмысқа белсене араласпайды. Екі қолмен бір мезгілде әртүрлі әрекеттер жасағанда, мидың екі жағы да іске жұмылады екен.

Қарын мен төбе

Жоғарыда келтірілген мақсатта (мидың екі жарты шарын іске жұмылдыру үшін) бала кезден белгілі мынандай әрекет жасауға болады: оқушылар сол қолымен қарындарын сипалап, оң қолдарымен төбелерін ақырындап шапақтайды. Мұғалімнің берілген командасы бойынша («Үш, төрт! Қолдарыңызды ауыстырыңыздар!») олар қолдарын алмастыруы қажет.

Әрине, бұл тапсырманы орындау оңайға соқпайды.

Мұрын мен құлақ

Аталмыш мақсатта (мидың екі жарты шарын іске жұмылдыру үшін) тағы да бала кезден белгілі мынандай әрекет жасауға болады: оқушылар сол қолымен мұрнын ұстаса, оң қолымен сол құлағын ұстайды. Мұғалімнің берілген командасы бойынша («Үш, төрт! Қолдарыңызды ауыстырыңыздар!») олар қолдарын алмастыруы қажет.

Әрине, бұл тапсырманы да орындау оңайға соқпайды.

Ән шырқау

Оқушы топтарына ел арасында көп тараған, кеңінен таныс әндердің бір шумағы мен қайырмасы жазылған карточкалар таратылып беріледі. Оқушылардың әр тобы тез арада дайындалып, кезекпен карточкаларда келтірілген әндерді бірлесе орындауы керек.

Оқушыларға Шәмші Қалдаяқов, Әсет Бейсеуов, Ескендір Хасанғалиев, Нұрғиса Тілендиев секілді танымал композиторлардың әндерін ұсынған орынды («Арыс жағасында», «Ақ бантик», «Армандастар», «Атамекен», «Өз елім» т.б.).

Мадақтау

Оқушылар екі топқа бөлінеді де, әр топ бір минут ішінде қарсы топ пен оның мүшелеріне мақтау мен комплимент айтуға дайындалуы керек. Олар басқа топтағы әрбір оқушының сыртқы пішінінен, адами қасиеттерінен, сабақ үлгерімінен тек жағымды жақтарын атауы қажет.

Уақыт өткен соң екі топ кезектесіп бірін-бірі мақтайды.

Ойсергек «Арқаға жазылған комплименттер»

Әр оқушының арқасына түйрегішпен (немесе скотчпен) А-4 форматындағы қағаз бекітіледі. Оқушылар сынып ішін аралап жүріп, бір-бірінің арқаларындағы қағаздарға жылы, жұмсақ сөздер жазып, бірін-бірі мақтайды. 2-3 минуттан кейін олар қағаздарын алып, шағын топ ішінде бір-біріне жазылған комплименттерді оқып береді.

«Бұл кім?»

Жүргізуші (мұғалім немесе әдейі дайындалған оқушы) сыныптағы бір оқушыны ауызша сипаттайды: оның бет әлпетін, сыртқы пішінін, киімін, сөйлеу мәнерін, әдеттерін т.б. келтіреді. Әрине, ол оқушының есімін атауға болмайды және де сипаттардың барлығы да жағымды тұрғыдан болуы керек, мұнда оқушыны мақтаған дұрыс.

Бір-екі сипаттан кейін жүргізуші оқушылардан: «Бұл кім? Сіздер таптыңыздар ма?» деп сұрап, олардың жауаптарын тыңдайды. Оқушылар таппаса, сипаттауды әрі қарай жалғастыра береді.

Мысалы, «Бұл оқушының күлкісі өте әдемі. Ол ақ жейде киген... Ол кім?.. Бұл оқушыны жолдастары сыйлайды. Оның қолында қаламсап бар... Ол кім?..».

Бұл ойсергек оқушылардың бір-біріне деген ынта-ықыластарын арттыруға бағытталған: оқушылар өздері және өзге жолдастары туралы әңгімелерді өте ұнатады.

«Ортақ портрет»

Оқушылар өз тобының ортақ портретін құрастырады. Бұл үшін олар топ құрамындағы оқушылардың арасында дене мүшелерін бөліп (мәселен, біреудің көздері мен қолдары, екіншісінің құлақтары мен иықтары, үшіншісінің шашы мен аузы, төртіншісінің мойыны мен мұрыны т.с.с.), оларды біріктіріп, ауызша сипаттайды.

Әрине, әдеттегідей сипаттардың барлығы да жағымды тұрғыдан болуы керек, мұнда оқушылардың бірін-бірі мақтағаны дұрыс.

Топтар өз портреттерін сыныпқа оқып береді.

«Бірлік»

Оқушылар шағын топ құрамында бір қолын жұдырыққа жұмып, бір мезгілде саусақтарын ашады. Мақсат: оқушылардың барлығы да бірдей саусақ санын көрсетуі керек. Ойын оқушылардың біркелкі саусақ көрсеткенге дейін жалғасады.

Ойын кезінде оқушылар сөйлеспеуі керек.

ЛОГИКАЛЫҚ ОЙЛАУҒА НЕГІЗДЕЛГЕН ОЙСЕРГЕКТЕР

(жұмбақтар, есептер, мәселелер)

Ойсергектердің бұл түрін қолданудың басты мақсаты – оқушыларды ойландыру (адамның миы ойлану арқылы дамиды деп ұйғардық емес пе?). Егер оқушылар берілген уақыт ішінде (30 секунд немесе 1-2 минут) жауап таппаса, онда бағыт-бағдар беріп (мәселен, сыбырлақ арқылы), олардың бұл тапсырманы міндетті түрде шешуіне жәрдемдесу қажет, оқушыларды дұрыс жауапқа жетелей беру керек.

Мұнда тек дұрыс жауапты мұғалімнің өзі айтпауы керек. Ондай жағдайда келесі жолы оқушылар ойлануды қажет етпейді («Ойланып қайтеміз? Азырақ дамылдасақ, дұрыс жауапты мұғалімнің өзі-ақ айтып береді!»).

Орны ауыстырылған әріптер

Тақтаға әріптерінің орны ауысып кеткен оқушылардың бірнеше есімі (немесе тақырыпқа тікелей қатысы бар терминдер, ұғымдар, түсініктер, ғалымдардың есімдері т.б.) жазылады:

ЙТНЖСІЕА (СЕЙІТЖАН)

ААЫНҚТБЖ (БАҚЫТЖАН)

РАЛМУИГ (ГҮЛМИРА)

МАОТРЖ (ЖОМАРТ).

Оқушылар жасырылған есімдерді табу керек.

Есімнен сөздер құрау

Оқушылар дәптерлеріне өз есімдерін көлденеңінен жазып, оның астына есімдерінде кездесетін әріптерді құрастырып, кез келген сөз таптары болатын сөздер құрастырады.

Мысалы: **Бағдат**

бата

баға

бат

дат

таға

бада

таба

аға

ада

ағат

абат

дата

ат.

Тапсырма оқушыларды ойлануға жетелейді.

Есімнен сөйлем құрастыру

Оқушылар бір сөйлемді жазбаша құрастырады. Сөйлемнің әр сөзі олардың есімінің келесі әрпінен басталуы қажет.

Мысалы, ***Асқарбек*** есімді оқушы мынандай сөйлем құрастыруы мүмкін:

«***Ақсақал сірескен қабағын ашып, риза болып, еміреніп қетті.***»

Әрине, бұл тапсырма алдыңғыға қарағанда анағұрлым қиын болғандықтан, ойлану үшін уақытты көбірек қажет етеді.

Тақырыпты жасыру (Анаграмма немесе Аласқан әріптер)

Бұл ойсергек алдыңғыға ұқсас. Сабақ тақырыбы тақтаға әріптерінің орны ауыстырылып жазылады, мәселен:

«Ққааз тнңііееидб удма рікееедңз» - «Қазақ әдебиетінің даму кезеңдері».

Оқушылар жасырылған тақырыпты табу керек.

Жұмбақ шешу

Оқушылардың ойлау қабілеттерін сабақ тақырыбына жұмылдыру үшін оларға қысқа уақыт ішінде (1-2 минут) қызықты жұмбақтарды шешу жұмысын тапсырған орынды.

Халық жұмбағы.

Бір қырдың басында тұрған қойшы екінші қырдағы қойшыға былай деп айқайлайды:

– Ей, Дүйсенбай! Егерде сен маған бір қойынды берсең, онда менің қойым сенікінен екі есе көп болады!

Дүйсенбай болса былайша деп тіл қатады:

– Жоқ, Сейсенбай! Оданша сен маған бір қойынды бер: сонда біздің қойымыз тең болады!

Сұрақ: *Екі қойшыда қой саны қаниадан болған?*

Жауабы: Біреуінде – бес қой, екіншісінде – жеті қой.

(Бұл жұмбақ Мұрат Құрмановтың жинағандарынан алынды).

Үйректер

Үйректердің үйірі ұшып келеді. Біреуі алдында, екеуі артында; біреуі артында, екеуі алдында; біреуі екеуінің арасында және үшеуі бір тізбекте. Барлығы неше үйрек?

Жауабы: 3 үйрек.

Әкелер мен балалар

Екі әке мен олардың екі баласы жолда келе жатып, 3 алтын тауып алып, оны өз арасында теңдей бөліп алады. Қалайша?

Жауабы: Жолаушылар үшеу болатын: атасы, әкесі, баласы (екі әке мен екі бала).

Хирург

Автомобиль авариясында бір жігіт қатты жарақат алады, ал қасында отырған әкесі мерт болады. Жігітті жедел түрде ауруханаға жеткізеді. Алайда алдарынан шыққан хирург бұл жігітке операция жасаудан бас тартты:

– Мен өз балама операция жасай алмаймын! – деп.

Сұрақ: *Хирург жігітке кім боп келеді?*

Жауабы: Хирург – жігіттің шешесі.

Қанша алма?

Шаруа базарда алма сатады. Бірінші сатып алушы одан барлық алмалардың жартысын және оған қоса жарты алма сатып алады. Екінші адам шаруада қалған алманың жартысын және жарты алма сатып алады. Үшінші сатып алушы тек бір алма алады. Шаруа базарға қанша алма алып келіп еді?

Жауабы:

Есепті аяғынан бастап шешу керек. Екінші сатып алушы шаруадан қалған алманың жартысын және жарты алма сатып алған соң шаруада бір алма ғана қалады. Демек бір жарым алма шаруаның бірінші сатып алушыдан кейін қалған алмалардың жартысын құрайды, яғни қалдық 3 алманы құрайды. Оған жарты алма қосып, шаруаның базарға алып келген барлық алмасының екінші жартысын аламыз. Сонымен шаруаның базарға алып келген алманың саны – 7.

Лев Толстойдың жұмбағы

Сатушы бөрік сатады. Бағасы – 10 теңге. Біреу келіп сатып алғысы келіп, 25 теңгелік ақша ұсынады. Сатушы көршіге барып, 25 теңгені 10+10+5 етіп майдалап алады. Ол сатып алушыға бас киім мен 15 теңгені береді. Біраздан соң көрші келіп, бағана алған 25 теңгенің жасанды

екенін айтып, ақшасын қайтып беруді талап етеді. Амал нешік? Сатушы кассадан 25 теңге алып, оны көршісіне қайтып береді.

Сұрақ: Сатушы қанша теңгеге алданып қалды?

Жауабы. Сатушының пайдасы: 25 теңге көршіден, шығысы: бөрік (10 теңге) + қайтып алғаны (15 теңге) + көршіге бергені (25 теңге). Барлығы: $25 - 50 = -25$, яғни сатушы 25 теңгеге ұтылды.

Тоғыз

100-ге дейінгі сандарда 9 саны неше рет кездеседі?

Жауабы: 20 рет.

Бұл не?

Басында бұл заттың салмағы 200 грамм еді, ал аяғында тек 30 грамм болады. Күнде бұл зат 0,5 грамм салмақ жоғалтады. Бұл не?

Жауабы: қабырға күнтізбесі.

Леонарда да Винчи жұмбағы

Қандай зат одан неғұрлым көп алған сайын, соғұрлым ұлғая береді.

Жауабы: шұңқыр.

Сөзжұмбақ

Тақтаға мынандай сөздер жазылады: *«Бірлік, бекінген, күш, төрткүл, әбестік, қалтырау, жетіген, сегізаяқ, қонақ, қырықтық, келу, желтоқсан, жүзім, жымыңдаған».*

Бұл сөздердің барлығын емес, 4-5-ін жазса да болады, ал қалғандарын оқушылардың өздері ойлап табады.

Сұрақ: *Бұл сөздерді қандай жәйт біріктіреді?*

Жауабы: Келтірілген сөздердің барлығында ан есімдер жасырылған: «Бірлік, бекінген, күш, төрткүл, әбестік, қалтырау, жетіген, сегізаяқ, қонақ, қырықтық, келу, желтоқсан, жүзім, жымыңдаған».

Сөз төркіні

Парсы тілінде «кемер кузах» тіркесі «әшекейлі күмбез» дегенді білдіреді. Осы мағынада бұл тіркес қазақ тіліне енген.

Сұрақ: *Қазақша бұл қандай сөз?*

Жауабы: Кемпірқосақ.

Сөз төркіні

Орыстың «лошадь» сөзі қазақ (түркі) тіліндегі қандай екі сөзден құралған?

Жауабы: аласа ат (фонетикалық сыңары: алаша ат).

Сөз төркіні

Орыстың «хохол» («тұлым» мағынасында, кейде украиндарды да осылай атайды) сөзі қазақ (түркі) тіліндегі қандай екі сөзден құралған?

Жауабы: «Көк оғлы» («Аспан ұлы» деген мағынада).

Джон және Билл

Джон және Билл бір бөлмеде болған ды. Кенет есік ашылды да, сынған әйнектің сыңғыры естілді. Джон Билге қарап еді, Билл өліп жатыр екен.

Сұрақ: *Билл неліктен мерт болды?*

Оқушыларға бұл жұмбақтың шешуін тек сұрақ қою арқылы шешуге болатындығын ескерту керек. Сол себепті де оқушылар сұрақ қойып, ал мұғалім олардың барлығына да бүкпесіз түрде жауап беруі керек: ол тек дұрыс жауапты ғана айтпайды, өйткені оған оқушылардың өздері жетуі керек.

Жауабы: Есік желдің лебінен ашылып, үстелде тұрған аквариум еденге құлап, сынып қалды. Ал Билл – аквариумдағы балық.
(Бұл жұмбақ «Перемена» /2001, №2/ журналынан алынды).

Сандық жұмбақ

Оқушылар шағын топ құрамында екі минуттың ішінде келесі есептің шешімін табу керек: «Сұрау белгісінің орнына қажетті сан қойыңыз».

14
84

10
40

12
60

16
?

Жауабы: 112. (Әрбір доминодағы төменгі сан жоғарғы санды квадратқа шығарып, содан кейін оны екіге бөліп, одан жоғарғы санды алып тастауынан құралады:

$$16^2=256; 256:2=128; 128-16=112).$$

(Бұл жұмбақ келесі кітаптан алынды: Г.Дж.Айзенк. *Узнай свой собственный коэффициент интеллекта.* - М.: «Ай кью», 1996. – 160 с. – С.82)

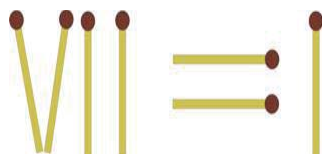
Осы секілді сандарға негізделген жұмбақтарды мұғалімнің өзі құрастыруына болады.

Есеп

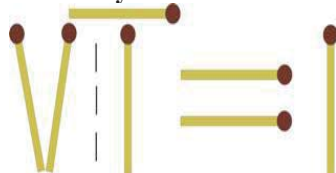
Оқушылар тақтада $5*5*5*5*5*5=100$ деп жазылған теңдеуді жұлдызшалардың орнына кез келген арифметикалық амалдар мен жақшаларды қоя отырып, шешуі керек. Теңдеу шешілгеннен кейін мұғалім бір 5-ті өшіреді, теңдеу енді мынандай болады: $5*5*5*5=100$. Оны да шешкен соң тағы да бір 5 өшіріледі: $5*5*5=100$. Бұл теңдеуді де шешу керек.

ШЫРПЫЛАРДАН ҚҰРАСТЫРЫЛҒАН ЕСЕПТЕР

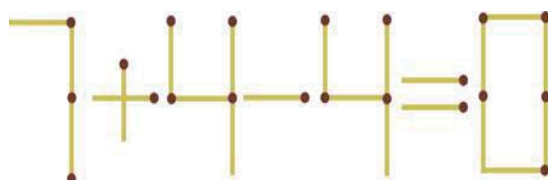
1) Бір шырпының орнын ауыстырып, теңдеуді теңестіріңіз:

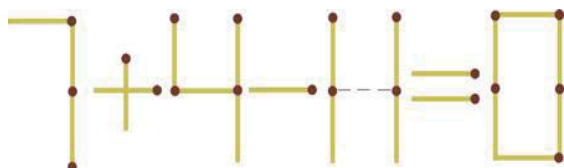
Жауабы:

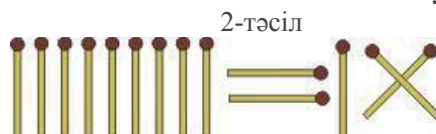
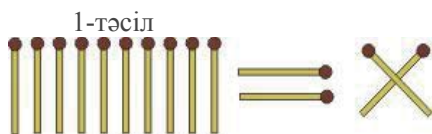
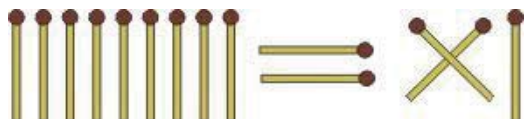
2) Бір шырпының орнын ауыстырып, теңдеудің екі жағын теңестіру керек:

Жауабы: $7+4-11=0$

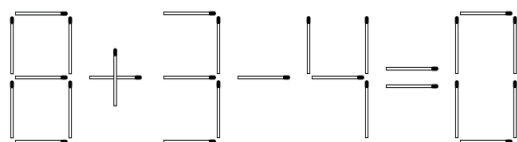

3) Бір шырпының орнын ауыстырып, теңдеуді теңестіру керек (екі жауабы бар):

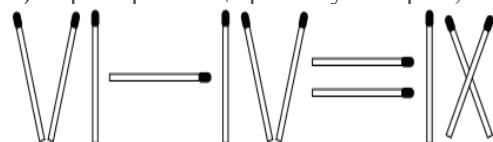
Жауабы:

4) Бір шырпының орнын ауыстырып, теңдеудің екі жағын теңестіру керек:

Жауабы: $8+3-11=0$

5) Бір шырпының орнын ауыстырып, теңдеудің екі жағын теңестіру керек:

Жауабы: $VI+IV=X$

Сөздік жұмбақ

Оқушылар шағын топ құрамында бір минуттың ішінде келесі сөздік есептің шешімін табу керек:

«Бірінші сөзді бастап, екінші сөзді аяқтайтын сөзді табыңыздар»:

О (...) **ЫҚ**

Жауабы: БАЛ.

(Бірінші сөз – «обал», екінші сөз – «балық». Жақша ішіндегі нүктелер қажетті сөздегі әріп сандарын білдіреді).

Мұндай жұмбақтарды әрбір мұғалімнің өзі көптеп келтіруіне болады.

Сөзді тап

Оқушылар шағын топ құрамында бір минуттың ішінде келесі сөздік есептің шешімін табу керек: «Жақша ішінде тасталып кеткен сөзді табыңыздар».

ақпан (қала) алқоры

рақымшыл (.....) қамқорлық

Жауабы: Қармақ.

(Мысал ретінде берілген жоғарғы қатарда ортадағы сөз бірінші және екінші сөздердің екі әрпін кері оқудан құралады: ақпан – «қа», алқоры – «ла». Ал төменгі қатардағы сөз екі

сөздің үш әрпін керісінше оқығаннан құралады: рақымшыл – «қар», қамқорлық – «мақ». Жақша ішіндегі нүктелер қажетті сөздегі әріп сандарын білдіреді).

Мұндай жұмбақтарды әрбір мұғалімнің өзі көптеп келтіруіне болады.

Буриме

Буриме деп берілген ұйқастарға өлең жолдарын (тармақтарын) құрастыруды атайды. Мысалы, мұғалім тақтаға өзара ұйқасқан бірнеше сөзді тігінінен жазады:

батырам

отырам

шақырам

атынан.

Осы ұйқастарды қолданып, оқушылардың әрқайсысы бір шумақ өлең жазуы керек. Берілген уақыттан кейін (1-1,5 минут) өлеңдер топ іштерінде оқылып, ең сәтті шыққандары бүкіл сыныпқа оқылады. Аяғында мұғалім Мұқағали Мақатаевтың «Жаз едім кеше, айналып күзге барам ба?..» атты өлеңінің осы ұйқастар алынған шумағын оқып беруіне болады:

Күз болып тұрып, бақтарды ойға батырам,

Күз болып келіп, қасыңа сенің отырам...

Отырам дағы, жазыңды сенің шақырам,

Аймалап тұрып, сөйлеймін жаздың атынан!..

Ойша сана, байқампаз бол!

Оқушылардың біріншісіне 1-ден 10-ға дейінгі бір санды атау тапсырылады, екінші оқушы «азайту», «қосу» не «көбейту» деп бір арифметикалық амалды атайды. Осылайша ойынды 5-6 оқушы жалғастырады: біреулері сан атаса, екіншілері амалды атайды. Содан кейін мұғалім келесі оқушыға: «Сіз «тең болады» деп тапсырма береді. Келесі оқушы бағанадан бері айтылған сандардың арифметикалық нәтижесін айтып беруі қажет.

Ойын оқушылардан өз назарын басқаға аудармай, ойша санап отыруды талап етеді.

«ӨЗІңДІ ТАНЫ» ТАҚЫРЫБЫНДА ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТЕСТ ТҮРІНДЕГІ ОЙСЕРГЕКТЕР

«Оң ба, сол ма?»

Адам миының екі жарты шары әртүрлі әрекет атқарады. Адам мінезі мидың қай жарты шары жетекші болатындығына тәуелді деп есептейді ғалымдар. Төмендегі психологиялық тест мидың қай жағы басты қызмет атқаратындығын анықтап, мінездің кейбір ерекшеліктерін айқындау мүмкіншілігін береді.

1. Бірнеше рет екі қолыңыздың саусақтарын айқастырып, біріктіріңіз. Байқағаныңыздай, бір қолдың бас бармағы үнемі жоғарғы қалып отырады. Егер сол қолдың бас бармағы үстінде болса, онда Сіз эмоционалды адамсыз, ал егерде оң қолдың саусағы жоғарыда болса, ол Сіздің миыңызда талдау (аналитикалық) сипаты басым екендігін білдіреді.

2. Қалам немесе қарандаш алыңыз. Бір нысана таңдап, соны екі көзіңізбен қалам немесе қарандаштың ұшы арқылы көзденіз. Енді көздеріңізді кезекпен жек-жеке жұмыңыз. Егер нысана сол көзді қысқанда қатты ауытқитын болса, онда сол көзіңіз Сіздің жетекші көзіңіз екен. Бұл жәйт мінездің жұмсақ және көнгіштігін меңзейді екен. Ал егер оң көзіңізді жұмғанда нысана ауытқыса, жетекші көзіңіз оң болғандығы. Бұл дегеніңіз Сіздің мінездің қатқыл әрі бірбеткейлі екендігін көрсетеді.

3. Екі қолыңызды кеуде тұсында айқастырыңыз. Егер жоғарыда оң қолыңыз тұрса, онда Сіз қарапайымдылық пен мейірімге жақынсыз, ал егер сол қол үстінде болса, онда Сіз мақтануды ұнатасыз.

4. Қол шапалақтағанда оң қолыңыз «соғушы» болса, онда Сіздің мінезіңізде жігер басым, ал сол қол белсенді болса, онда Сіз шешім қабылдағанда көп толғанатын адамсыз.

Енді осы төрт тест нәтижесін О (оң) және С (сол) әріптерімен көрсетіңіз. Төмендегі жауаптардан өз мінезіңіздің ерекшеліктерін тауып алыңыз.

ОООО: Сізге тұрақтылық пен көп тараған пікірлерге құлақ түру тән. Сіз жанжалдасу, дау-дамай мен кикілжіңдерді ұнатпайсыз

ОООС: Сіздің мінезіңіздің негізгі ерекшелігі – жігерсіздік.

ООСО: Сізге жігерлілік, әзілқойлық және артистизм тән. Мінездің бұл түрі өте көпшіл болып есептелінеді.

ООСС: Мінездің бұл түрі сирек кездеседі, ол алдыңғы түрге жақын, алайда оған қарағанда жұмсақтау.

ОСОО: Мінездің бұл түрінде терең ой мен мінез жұмсақтығы ұштасады, оған жаңалыққа баяу үйрену мен сақтық тән.

ОСОС: Мінездің сирек кездесетін әлсіз түрі. Ондай мінезді адамдар ықпалдарға бейім болып, көп жағдайда өздерін қорғай алмайды.

СООО: Мұндай мінез жиі кездеседі. Оның негізгі ерекшелігі – эмоцияларға берілу, табандылықтың жетіспеушілігі. Сіз бөтен ықпалға бой алдырасыз және өмірдің әртүрлі жағдайларына оңай бейімделе аласыз. Адал достарыңыз көп, адамдармен тез тіл табысып кетесіз.

СООС: Сізге жұмсақтық пен сенгіштік тән. Сіз өзіңізге ерекше ықылас жасағанды талап етесіз.

ССОО: Сіздің мінезіңіз ашық әрі ақкөңіл. Сізге қарапайымдылық, қызығушылықтарыңыздың бір жақты болмауы, өзіңізге өзіңіз іштей есеп беру тән.

ССОС: Сіздің мінезіңізде ақпейілділік, жұмсақтық және адамдарға сену басым. Бұл – өте сирек кездесетін мінез түрі.

СССО: Сіз сезімдерге беріліп кететін, пысық әрі жігерлі адамсыз. Алайда жиі жағдайды шиелендіре түсетін асығыс шешімдер қабылдайсыз. Сізге ішіңізде сенімді «тежеуіш» қалыптастырған жөн.

СССС: Мінездің жаңалықтарға құмар түрі. Сіз ескі заттар мен жәйттерге жаңаша қарай аласыз. Сізге эмоцияларға берілу, менмендік, өзімшілдік тән.

СОСО: Мінездің ең мықты түрі. Сізді бір нәрсеге иландыру мен сендіру қиын. Сізге өз көзқарасыңызды өзгерту қиынға соғады. Алайда Сіз өте пысық әрі жігерлісіз, өз мақсаттарыңызға жетуде табандысыз.

СОСС: Алдыңғы түрге ұқсас мінез. Өз мақсаттарына жетудегі табандылық, өзінің әрекеттерін талдауға бейім болады. Алайда достар табу қиыншылық туғызады.

ОССО: Сіздің мінезіңіз жайлы әрі жеңіл. Сіз жанжалдарды болдырмайсыз, саяхаттауды ұнатасыз. Достарды оңай табасыз. Алайда қызығушылықтарыңызды жиі өзгертіп отырасыз.

ОССС: Сізге тұрақсыздық пен тәуелсіздік тән. Сіз сырт көзге жұмсақ көрінесіз, алайда күрделі мәселелерде Сіз талапшыл әрі табандысыз.

(Бұл ойсергек Тадахико Нагао және Исаму Сайтоның «Кокология. Психологиялық ойындар» (Kokology. The Game of Self-Discovery), 2002 кітабынан алынды)

Күлмесқыз

Оқушыларға ертегіден мынандай үзінді айтылады: «Баяғыда бір ханның қызы болыпты. Ол ешқашан да күлмейді екен. Сол себепті хан қызы Күлмес қыз атаныпты». Осыдан кейін оқушыларға «Неліктен ханның қызы ешқашан күлмеген деп ойлайсыздар?» деген сұрақ қойылып, өз жауаптарын дәптерлеріне жазу тапсырылады (20 секунд). Бірнеше оқушы жауаптарын оқиды.

Енді оларға екінші сұрақ қойылады: «Күлмесқыздың күлуі үшін не жасау керек деп ойлайсыздар?». Оқушылар тағы да өз жауаптарын дәптерлеріне жазады (20 секунд), бірнеше оқушы жауаптарын оқиды. Осыдан кейін оларға бұл ойсергектің мәнін ашуға болады: «Бұл жазғандарыңыз Күлмесқыздың проблемасы емес, сіздер өз проблемаларыңызды жаздыңыздар!»

Батырдың жол таңдауы

Оқушыларға ертегіден мынандай үзінді айтылады: «Баяғыда бір батыр өзіне өмірлік жар табу үшін сапарға шығыпты. Ол түрлі қалалар мен патшалықтарды аралып, ай жүріпті, алайда өзіне ұнаған қыз таппапты. Жыл жүреді, бірақ жар боларлықтай қызды кезіктірмепті. Үш жыл болғанда, батыр арып-ашып, үш жолдың торабына келіп жетіпті. Жолдардың тоғысқан жерін-

де тасқа мынандай сөздер жазылыпты: «Солға жүрсең – атыңды жоғалтасың! Оңға жүрсең – өзінді жоғалтасың! Тура жолмен жүрсең – ештеңе де таппайсың!»

Оқушыларға сұрақ: «Сіздер батырдың орнында болсаңыз, қай жолды тандар едіңіз?» Оқушылар өз жауаптарын дәптерлеріне жазып болған соң, бірнеше оқушы жауаптарын сыныпқа оқиды.

Осыдан кейін оларға кімнің қандай екендігі туралы мәлімет оқып беріледі: «Сол жақтағы атын жоғалтатын жолды таңдағандар – прагматиктер, олар өмірде өз мақсаттарына аз шығын жұмсап жеткенді қалайды, әрбір қадамын андап басатын сақ адамдар, алайда олар жанкештілік пен құрбандылыққа жол бере алмайды, ерлік жасай алмайды. Оң жаққа бұрылып, өзін жоғалтудан қорықпағандар – жаңалықты, жаңғыруды көкsegендер, олар белгісіздіктен тайсалмайтын, именбейтін нағыз батырлар. Ал тура жүргендер – өмірде нақты ұстанымдары мен позициялары бар адамдар, олар өз мақсаттарына тура жолмен жетуді қалайды».

Мен қандаймын?

Оқушылар 1-ден 10-ға дейінгі сандарды бір мезгілде екі қолымен жазуы керек: мәселен, оң қолымен де, сол қолымен де «1» санын, одан кейін «2» санын және әрі қарай жалғастырып. Жазу барысында қалай жазылғандығына (әдемі, нашар) назар аудармау керек. Содан кейін олар жазғандарының ішінен жазылуы бір-біріне ұқсас бір жұп санды таңдауы керек.

Мұғалім енді оқушыларға олардың жеке бастарының қасиеттерін сипаттайтын мынандай тізімді оқып береді:

- егер «1» сандары ұқсас келсе, онда бұл адамдар – **эгоистер** дегенді білдіреді;
- «2» сандарының ұқсастығы бұл оқушылардың **іскер адамдар, болашақ басшылар** екендігін меңзейді;
- егер «3» сандары ұқсас келсе, онда бұлар - **бейбіт өмірді жақтайтын, әрқашан да бітімге келе білетін адамдар;**
- егер «4» сандары ұқсас келсе, онда бұл адамдар - **өздері өз басына қиыншылық туғызып, оларды өздері жеңе білетін адамдар;**
- «5» сандарының ұқсастығы бұл оқушылардың **ақылды** екендігін көрсетеді;
- егер «6» сандары ұқсас келсе, онда бұлар **өз жынысының озық өкілдері: нағыз еркек немесе нағыз әйел;**
- егер «7» сандары ұқсас келсе, онда бұл адамдар **жан-жақты дамыған;**
- егер «8» сандары ұқсас келсе, онда бұл адамдар **қауіпті** дегенді білдіреді;
- «9» сандарының ұқсастығы бұл адамдарға **сенім артуға болады** дегенді білдіреді.

Әрине, бұл жерде мұндай тестілердің барлығы да әзілге негізделетіндігін ұмытпау керек.

Менің қасиеттерім қандай?

Оқушыларға мына аң-жануарларды тігінінен жазуды тапсыру қажет: қасқыр, ит, мысық, тышқан. Бірінші жолға осылардың ішінен ең ұнайтынын жазып, екінші және үшінші жолдарға азырақ ұнайтындарын келтіріп, төртінші жолға осылардың ішінен ең ұнамайтынын жазу керек. Осылайша тізімді тігінінен келтірген соң, әр аң-жануардың тұсына олардың қандай бір қасиетінің ұнайтындығын немесе ұнамайтындығын жазу тапсырылады. Мәселен:

Мысық – жұмсақтық,

Қасқыр – батылдық,

Ит – адалдық,

Тышқан – ұсақтық.

Осыдан кейін оқушыларға бұл психологиялық тестінің жауабы келтіріледі. Жоғарғы жолға жазған қасиет – өзімізге жетіспейтін қасиет, біз оны өзіміздің тұла бойымызда арттыруға, жетілдіруге ұмтыламыз. Екінші жолға жазылған қасиет – өзімізде бар деп есептейтін қасиетіміз, біз өзімізді осылайша түйсінеміз. Үшінші жолдағы қасиет басқа адамдардың бізді қалай қабылдайтындығымызды білдіреді, ел көзіне біз осылайша көрінеміз. Ал ең төменгі жолға жазылған қасиет біздің неден қашқақтайтындығымызды көрсетеді, біз тұла бойымызды бұл қасиеттен арылтуға ұмтыламыз.

Мұндай тестілер әзілге негізделетіндігін ұмытпау керек.

Үй, жол, жылан, шалбар және орамал

Оқушыларға мынандай ережелерді қадағалап отырып, сурет салатындығы ескертіледі:

- Бұл жұмыста Сіздер өз бейсаналарыңыздың хатшысы іспеттес боласыздар, сол себепті де еш ойланбай, қорықпай, берілген тапсырманы тездетіп орындауға тырысыңыздар.
- Сурет салу тапсырылғанда, «Қалай саламын? Суреттер қандай болу керек?» деп сұрауға болмайды: өз қалауларыңыз бен шешімдеріңіз бойынша салу керек.
- Суреттерді тез салу керек, өйткені оларды салуға уақыт өте аз беріледі.
- Суреттерді салғанда, басқалардың суреттеріне қарауға болмайды.
- Осыдан кейін оқушыларға үй, жол, жылан, шалбар мен әйелдердің басына тағатын орамалды кезекпен салуға тапсыру керек: әр затты салуға мейлінше аз уақыт беріп (5-10 секундтай ғана), оқушыларды асықтырып, жұмыстарын жеделдетіп отырған жөн.
- Оқушылар салынып біткен суреттерін бір-біріне көрсеткеннен кейін, мұғалім олардың мынандай мағына білдіретіндігін айтады:
- Үй – адамның өзін-өзі бағалау деңгейін көрсетеді.
- Егер үйдің суреті кең әрі биік болса, онда бұл оқушының өзін-өзі бағалау деңгейі жоғары деп есептеуге тұрарлық.
- Егер де үйдің есік-терезелері бар болса, онда бұл оқушы - қарым-қатынасқа ашық адам.
- Егер де үйдің есігі ашық болып немесе оның тұтқасы бар болатын болса, бұл жәйт оқушының қонақжай екендігін білдіреді.
- Жол – адамның қарым-қатынасқа қандай деңгейде араласатындығының айғағы.
- Егер жол кең, әрі үйдің есігінен басталатын болса, бұл адамның қарым-қатынасқа бейім және қонақжай екендігін көрсетеді.
- Ал егер де жол тар немесе үйдің қасынан (үйге бұрылмай) өтіп жатса, онда бұл жәйт адамның қарым-қатынасқа оңай кірісіп кетпейтіндігін білдіреді.
- Жылан – «Басқа адамдардың мен туралы пікірі қандай?» деген сұраққа өзіңіздің қалайша жауап беретініңіздің айғағы.
- Егер жылан үй жаққа қарап тұрса, әрі оның айрық тілі аузынан көрініп тұрса, онда Сіз «Басқалардың мен туралы пікірі жақсы емес: олар күні бойы мені жамандаудан басқа іспен айналыспайды екен» деген ойдасыз.
- Ал егер жылан үй жаққа қарап тұрмаса, онда Сіз «Басқалардың мен туралы ойы жаман емес» деген ұстанымдасыз.
- Шалбар мен орамал – оқушының түсінігіндегі ер адамдар мен әйелдердің дәрежесін көрсетеді.
- Егер шалбардың суреті орамалдан биік тұрса, онда оқушы өмірде ер адамды әйелдерден жоғары санайды деген сөз.

Мұндай тестілер әзілге негізделетіндігін ұмытпау керек.

(Бұл ойсергерк «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы практикасынан алынды).

Адамның суреті

Оқушыларға адамның бет-әлпетінің суретін салу тапсырылады. Салынып біткен суреттерді оқушылар бір-біріне көрсетуі керек. Осыдан кейін мұғалім бұл суреттердің қандай мағына білдіретіндігін айтып береді:

- Салған адамның көздері үлкен болса, онда бұл суретті салған оқушы өте сезімтал адам (эмоционалды).
- Ал егер адамның аузы үлкен болса, онда бұл оқушының қарым-қатынасқа өте жеңіл кіре алатын адам болғаны.
- Құлағы үлкен болса, бұл жәйт оқушының басқаларды тыңдай білетіндігін меңзейді.
- Шашының қалың болғандығы оқушының ойшыл екендігін көрсетеді.
- Егерде суретте адамның денесі де келтірілетін болса, онда оқушының шығармашыл болғаны.

- Егер суреттегі адамның қолында гүл бар екендігі салынса, онда бұл оқушының ашылмаған құпия сыры бар деген сөз.

Мұндай тестілер әзілге негізделетіндігін ұмытпау керек.

Үйдің суреті

Бұл ойсергекте оқушыларға үйдің суретін салу тапсырылады. Әдеттегідей оқушылар салынып біткен суреттерін бір-біріне көрсеткеннен кейін, мұғалім олардың қандай мағына білдіретіндігін айтады:

- Егер сурет қатты шимайланбай салынса, онда суретшінің өз-өзіне сенімді екендігін білуге болады.
- Егер үйдің терезелері кең, үлкен болса, ол оқушының мазасыздығын көрсетеді.
- Есіктегі тұтқа суретшінің қонақжай екендігін білдіреді.
- Үйдің баспалдақтары болса немесе үй алдына жол салынса, ол оқушының қыдырымпаз адам екендігін білдіреді.

Мұндай тестілер әзілге негізделетіндігін ұмытпау керек.

Өзін-өзі бағалау деңгейі

Тақтаға он басқышты баспалдақ суреті салынады, оларды нумерациялау төменнен жоғарыға қарай қойылады. Оқушылар басқыштың бірін таңдауы керек. Өзін-өзі бағалау деңгейі төмен оқушылар 1-ден 4-ке дейінгі басқыштарды таңдағандар, өзін-өзі тым жоғары бағалағандар санына 8-ші, 9-шы және 10-шы басқыштарды көрсеткендер, ал өздерін нақты, реалистік тұрғыдан бағалайтын оқушылар қатарына 5-ші, 6-шы және 7-ші басқыштарды таңдағандарды жатқызуға болады.

Орманда адасу

Оқушылардың өздігімен үйрене алатындығын немесе жетекті қажет ететіндігін былайша анықтауға болады. Оларға мынандай жағдаятты келтіру қажет: «Сіз қалың орманда адасып қалдыңыз. Орманнан шығудың амалын білмейсіз. Кенет қараңғы нуда Сізге бір адам жолыға кетті. Жөн сұрастырып едіңіз, ол адам дұрыс жолды білетін болып шықты. Ол Сізге бұл орманнан қалайша шығу керектігін айтып, жол сілтеді. Сіз енді екі әрекеттің қайсысын таңдайсыз: 1) Әлгі адамның айтқаны бойынша орманнан шығатын жолды іздеймін; 2) Сөзіне иланбай, сол адамның өзі жол бастап, мені орманнан шығарып жіберуін өтінемін.

Бірінші жауапты таңдаған оқушыларды өздігімен үйрене алатындардың қатарына жатқызуға болады, оларға бағыт-бағдар сілтесе жеткілікті. Ал екінші жауапты таңдағандар әлі де өздігімен үйрене алмайтындар, оларға әлі де жетек керек деп есептеуге болады.

ТОПТАРҒА БӨЛІНУ ТӘСІЛДЕРІ

Қағаз қиындылары

Бірнеше құттықтау қағаздардың әрқайсысын (немесе ақ парақтарды) топ құрамындағы оқушылар саны бойынша жыртып (төртке, беске), оларды араластырып, оқушыларға таратып беру керек. Оқушылар қиықтардан бүтін құрастырып, сол бойынша топ құрайды.

Ұқсас ерекшеліктер

Мұғалім оқушыларға қандай да болмасын бір ерекшелікті айтып (мысалы, туған айы, жұлдызнамалық белгісі, киген киімдері, шашының түсі т.б.), сол бойынша төрт (немесе үш, бес) адамдық топтарды құруды тапсырады немесе топтарды құру жұмысына өзі кіріседі:

- Мына партаға аталары мен әжелері барлар отырады.
- Мында үйдің үшінші қабатында тұратындар отырады.
- Мына жерге үйдің кенже балалары отырады.
- Мында «Нокиа» ұялы телефондары барлар отырады.
- Мына партаға бас киім киіп келгендер отырады.

Ән бойынша бөліну

Оқушылар топтарына ел арасында көп тараған, кеңінен таныс әндердің бір шумағы мен қайырмасы жазылған карточкалар таратылып беріледі. Оқушылар сол әндерге байланысты топтарға бөлініп, карточкаларда келтірілген әндерді бірлесе орындайды.

Сап түзеу

Оқушылар туған айлары мен күндері бойынша сапқа тұрады: алдымен қаңтарда туғандар, ал ең соңында желтоқсан айында дүниеге келгендер. Топ құрамдары бір айда туған оқушылардан құралады (немесе алдыңғы оқушыдан бастап төрт адамнан тұратын топтар құрауға болады).

Сапты оқушылардың бойлары бойынша да түзеуге болады. Онда топтар бойлар (бойы биіктер, орташалар, аласалар) бойынша құралып немесе оқушылардың бірден төртке дейін санауы бойынша араласып құралады.

Сапты әліпби (алфавит) бойынша да құрауға болады: алдымен есімдері (немесе фамилиялары) «А»-дан басталатындар тұрып, қалғандары олардың артынан тізіледі.

Сапты киген киімдердің түсіне қарай түзеуге болады: алдымен қара киімділер, әрі қарай киімдер ақшылдана түсіп, сап аяғында ақ киімділер тұрады.

Киімінің түсі бойынша

Бір партаға киімінде қара түс барлар (тіпті киімінде қара түсті бір фрагмент болса да жеткілікті), екіншіге қызыл түс, үшінші партаға ақ түстілер, төртіншіге киімінде жасыл түс барлар т.с.с. отырады.

«Жұбынды тап!»

Әр оқушының арқасына түйрегішпен (немесе скотчпен) А-4 форматындағы қағаз бекітіледі. Қағаздарда сыңарлары (жұптары) бар ертегі немесе әдеби кейіпкерлердің бір есімі жазылады. Мысалы, Алпамыс немесе Гүлбаршын, Қобыланды немесе Құртқа, Ер Тарғын немесе Назым, Айман немесе Шолпан, Ақан сері немесе Ақтоқты, Естай немесе Қорлан, Асан немесе Үсен, Ербол немесе Меңтай, Абай немесе Әйгерім, Қожа немесе Жанар т.б.

Оқушылар сынып ішін аралап жүріп, өз жұптарын табуға тырысады. Өз жұбын білу үшін әр оқушы басқаларға сұрақтар қояды. Мұнда тек «Менің арқамда кімнің есімі жазылған?» деген тіке сұрақты ғана қоюға болмайды. Олардың тұспалдап қойған сұрақтарына басқа оқушылар тек «Иә» немесе «Жоқ» деп жауап берулері тиіс.

Өз сыңарларын тапқаннан кейін оқушылар олармен бір партаға отырады. Шағын топ құрамдары осылайша қалыптасады.

Жағымды сөздер

Мұғалім оқушылардан «Бүгін қандай жағымды, жылы сөздер естідіңіздер?» деп сұрап, олардың жауаптарын тақтаға жазып қояды. Жауаптардың саны топ сандарымен байланысты болады. Егерде, мәселен, 20 оқушыдан тұратын сыныпта топтар саны бесеу (әр топта төрт оқушыдан) болатындығы жоспарланса, онда тақтаға да бес жағымды сөздер немесе тіркестер жазылады:

- *Тұра зой, жаным!*
- *Сәлеметсіз бе?!*
- *Бүгін әдемі болып кетіңіз зой!*
- *Жұлдызың жансын, құлыным!*
- *Сені асыға күтемін!*

Бұл сөздерді оқушылар кезектесіп бір-бірден атайды. Топ құрамдары әр оқушының қандай сөздерді айтқанына байланысты болады. Топтарды осы тіркестермен атайды, мысалы: «*Жұлдызың жансын, құлыным!*» тобы, «*Бүгін әдемі болып кетіңіз зой!*» тобы.

(Бұл бөліну «*Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту*» жобасы практикасынан алынды).

Санамақ

Оқушылардың бірі бала кезден есінде қалған санамақты айтып, оқушыларды рет бойынша қолымен көрсетіп, меңзеп отырады:

*Қуыр-қуыр қуырмаш,
Балапанға бидай шаш!
Тауықтарға тары шаш!
Бас бармақ,
Балалы үйрек,
Орман терек,
Шүлдір шүмек,
Кішкене бөбек!*

Бұл санамақты бірнеше рет (оқушылардың бәрін көрсетіп шықпайынша) қайталайды. Оқушылар бес топқа бөлініп, топтар саусақтар бойынша аталады: «*Бас бармақ*» тобы, «*Балалы үйрек*» тобы, «*Орман терек*» тобы, «*Шүлдір шүмек*» тобы, «*Кішкене бөбек*» тобы. Санамақтардың басқа да түрлерін қолдануға тұрарлық.

Команда таңдау

Тақтаға футболдан команда аттарын белгілейтін бес сөз тізбектеліп жазылады:

- «Жетісу».
- «Қайрат».
- «Қайсар».
- «Барселона».
- «Арсенал».

Оқушылар орындарынан тұрып әр команданың астына өз есімін жазуы керек. Оларға әр команда құрамы төрт адамнан аспауы туралы ескертіледі.

Командаларға гүл (қызғалдақ, сарғалдақ, раушан, еңлікгүл, түймедақ, бәйшешек т.б.), автомашина («Мерседес», «Тойота», «Опель», «Лексус», «Хонда», «Форд», «Фиат», «Запорожец» т.б.), ұялы телефон маркалары («Нокиа», «Филипс», «Самсунг», «Электроникс» т.б.) аттары бойынша, континент (Азия, Еуропа, Америка, Африка, Австралия, Антарктида) немесе қала атаулары (Астана, Алматы, Ақтау, Шымкент, Талдықорған, Тараз, Атырау, Семей т.б.) бойынша бөлінуге болады.

Картамен топқа бөлу

Егер әр топта төрт оқушының жұмыс жасауы қажет болса, онда оларды топтарға ойын карталары арқылы бөлуге болады. Ол үшін топтардың санына қарай карталардың жиынтығын алып, карталарды сапырып, оқушыларға таратып беру керек. Топтарды атаулары да карта жиынтықтары бойынша болады: «*Тұздар*» тобы, «*Королдер*» тобы, «*Қыздар*» тобы, «*Балталар*» тобы, «*Ондықтар*» тобы т.б.

Жануарлар

Мұғалім оқушыларға жан-жануарлардың аттары жазылған карточкаларды таратып беріп, олардың карточкада жазылған жануардың қылықтарын қайталап отырып, бірін-бірі тауып, шағын топтарға бөлінуін тапсырады. Бұл жерде дыбыс шығаруға болмайтындығы оқушыларға ескертіледі.

(Бұл бөліну «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы практикасынан алынды).

Заттар бойынша бөліну

Әр оқушы өзінің бір ұсақ затын мұғалімге немесе жүргізушіге тапсырады, мәселен, қаламсабын, дәптерін, помадасын, кілтін, көзілдірігін т.б. Бұл заттар портфельге салынып, әр партаға төрт-төрттен ретсіз түрде қойылады. Оқушылар өзінің заты қойылған парталарға отыруы керек.

Өлең жолдары

Әр оқушыға бір өлең жолы (тармағы) жазылған карточка беріледі. Оқушылар сыныпты аралап, тармақтардан шумақ құрап, сол құрамда топқа бөлінуі керек. Берілген шумақтар саны топтардың санымен бірдей болуы керек.

Мәселен, 24 оқушыны төрт адамнан алты топқа бөлу қажет болса, Төлеген Айбергеновтің алты шумақты мына өлеңін әр оқушыға бір тармақтан (жолдан) таратып беруге болады:

1. Сеземін: сүйген жүрекке
сағыныш соқпас оңайға...
Дегенмен, қалқам, қалайда
қалт еткен шақта мені ойла.
2. Таңертең тұр да, шықты көр:
оянған шақта мені ойла!
Шұғылаға шығыс түп-түгел
боялған шақта мені ойла!
3. Дүниені нұрлы кірпігің
камастырғанда мені ойла!
Талдарға көктем бүртігін
жаңа аштырғанда мені ойла!
4. Арадай балға тоймаған,
Бал қызғанғанда мені ойла!.
Жым-жырт боп тегіс айналаң,
Жалғыз қалғанда мені ойла!.
5. Тағатсыз аңсар ынтық үн –
жаралы хал ғой ғашық хал!
Рояль көрсең, бір тілін
Мені ойла да басып қал!.
6. Тек қана көзге жас алма!.
Ойлай бер мені күніге! –
Махаббаттардың қашанда
ойламау жеткен түбіне...

Егер оқушылар топ құруды ұзартып жіберсе, онда өлеңнің алдын-ала жазылған толық нұсқасын тактада немесе мониторда көрсетуге болады.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- Назарбаев Н. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына. – Егемен Қазақстан, 2006, 27 мамыр.
- 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010. – 45 б.
- Абдулина Г. Интерактивті оқыту таным белсенділігінің қазіргі бағыты. - Ұлт тағылымы, 2009, №2, 17 б.
- Айзенк Г.Дж. Узнай свой собственный коэффициент интеллекта. – М.: «Ай кью», 1996. – 160 с.
- Аймухамбетова С.А. Интерактивные методы учебной деятельности Қазақстан жоғары мектебі, 2010, №1 (83).
- Әлімов А. Интербелсенді әдістерді жоғары оқу орындарында қолдану. Оқу құралы. – Алматы, 2009. – 328 б.
- Әлімов А. Интербелсенді әдістемені ЖОО-да қолдану мәселелері. Оқу құралы. – Алматы, 2013. – 448 б.
- Бағиева Ш.М. Интерактивті әдістер - өмірлік дағдыны қалыптастырудың тетігі Білім, 2007, №6, 9-10 б.
- Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М., 1963. – 363 с.
- Бек Э.Б. Критическая грамотность на уроке Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо, 2005. – том 6. – № 2. – С. 3-9.
- Берков В.Ф., Яскевич Я.С. Культура диалога: Учебное пособие. – М.: Новое знание, 2002. – 354 с.
- Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М., 1995.
- Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. – Псков, 2004. – 216 с.
- Болонский процесс: середина пути/ Под ред. В.И.Байденко. – М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов. – Астана: Национальный аккредитационный центр Министерства образования и науки Республики Казахстан. 2007. – 400 с.
- Бриллер В. Оценивание для совершенствования. *Слайды*. – Шымкент, 2006.
- Вьготский Л.С. Психология. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с.
- Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Речевая коммуникация: Учебник /Под ред. проф. О.Я. Гойхмана. – М.: ИНФРА-М, 2001.– 131 с.
- Губин В.Д. Я познаю мир. – М., 1997. – 369 с.
- Данченко В. К вопросу о конструктивном знании «Філософська думка». – №1. – 1988.
- Дьюи Д. Психология и педагогика мышления. – М.: Совершенство, 1997.
- Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. – М.: Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.
- Жанпейісова М. Модульдік оқыту технологиясы оқушыны дамыту құралы ретінде. /Аударған Д.А.Қайшыбекова/. – Алматы, 2002. – 180 б.
- Ирсалиев С. Внешнее оценивание в системе образования США. Слайды. – Алматы, 2006.
- Йоренсен Л., Хансен С. Оценка рефлексии с помощью портфолио Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2004. – том 5. – № 4. – С. 5-11.
- Капица В. Культура труда как производительное творчество человека. – Киев, 1989. – 127 с.
- Кларин М. В. Инновации в мировой педагогике. – Рига: «Эксперимент», 1998 г. – 180 с.
- Косгров Ю., Шил Дж., Софрониу С., Шорт Ф. Ирландиядағы «Өмірлік білім» халықаралық тестінің қорытынды есебінен үзінді Дауыс және көрініс. Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлау туралы ұлттық журнал. – №1-2 (21). – 2005.
- Кравченко Н. «Педагогика угнетенных» Паоло Фрейре Перемена. Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – Том 3 (1). – 2002. – С. 39-41.

- В.Краевский. Рефлексия в практике обучения. - <http://www.elitarium.ru/> 2011/08/03/refleksija_v_obuchenii.html).
- Кукушкин В.С. Общие основы педагогики. – Ростов-на-Дону, 2000. – 367 с.
- Кішібаева Д.Ж. Жаңа педагогикалық технологиялар. Оқу құралы. – Түркістан, Қ.А.Яссауи атындағы ХҚТУ, 2010.
- Лебедева М., Шилова О. Электронный портфолио в работе со студентами педагогического университета Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо, том 6. – №4, октябрь, 2005. – С. 21 – 25.
- Макдермот П. Используя автобиографическое письмо для развития критического мышления. – В сб. Письмо: От истоков к настоящему/Сб.выступлений III Национальной конференции по чтению. – Под редакцией С.Мирсеитовой. – Алматы: Фонд «XXI век», 2003. – 216 с.
- Мереди́т К.С., Стилл Д.Л., Темпл Ч. Как учатся студенты: свод основ. Учебное пособие для проекта РКМЧП. – М., 1997.
- Методическое пособие для тренера. Программа «Street Law». Сост. Мухтарова А.К., Булуктаев Ю.О., Калинина А.А., Асанбекова Г.С. – Алматы: Фонд «XXI век», 2001. – 153 с.
- Мирсеитова С.С. Словарь RWCT. – Алматы: Верена, 2005. – 144 с.
- Мирсеитова С.С. Становление и развитие философии учителя: гуманистическая парадигма. – Алматы: Верена, 2008. – 260 с.
- Монтень М. Опыты. – М.: Правда, 1991. – 656 с.
- Моулд Х.Л. Воспитание граждан общества будущего: формирование социально-критической ответственности. – Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – том 3 (3), 2002.
- Некоторые вопросы образования. Пер. с англ. – Алматы: Центр Демократического Образования, 2001. – 63 с.
- Некоторые вопросы образования-2. / Пер. с англ. – Алматы: Казахстанская Ассоциация по чтению, 2003. – 60 с.
- Нурланова К. Человек и Мир. Национальная идея казахского народа. – Алматы, 1994. – 48 с.
- Ньюмен Б. Парите вместе с орлами. – М.: Попурри, 2013. – 112 с.
- Оқытудың инновациялық әдістемелері мен технологияларын жоғары оқу орындарында қолдану тәжірибесі. Оқу-әдістемелік құрал. – Құрастырушылар Тұрғынбаева Б., Әлімов А.Қ. – Алматы, 2011. – 179 б.
- Оқытудың интербелсенді әдістемесін колледждерде қолдану тәжірибесі. Оқу-әдістемелік құрал. – А.Әлімовтың жетекшілігімен. - Алматы, 2010. – 95 б.
- Остренко М. Технология «Учебный портфель» в образовательном процессе. – <http://lib.1september.ru/2003/16/1.htm>
- Педагогические мастерские: Франция—Россия. /Под ред. Э. С. Соколовой. – М.: Новая школа, 1997. – 128 с.
- Перцев А.В. Врачующая философия К.Ясперса. – Западная философия: итоги тысячелетия. – Екатеринбург: Деловая книга, 1997/ Бишкек: Одиссей, 1997. – 656 с.
- Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка/ Пер. С фр. и англ. – М.: Педагогика-Пресс, 1999. – 528 с.
- Равен Дж. Педагогическое тестирование: проблемы, заблуждения, перспективы /Пер. с англ. – М.: «Когито-центр», 1999. – 144 с.
- Рован Д., Видович В.В. Обучение через общественно значимую практику: работа с детьми, испытывающими трудности в обучении Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2003. – том 4. – №1.
- Росс-Фишер Р.Л. Игра, моделирующая реальность, как средство повышения эффективности обучения. - Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. –том 6. – №3, июль. – 2005. – С. 18-22.
- Руссо Ж.-Ж. Эмиль, или О воспитании. <http://www.marsexx.ru/tolstoy/russo-emil1.html>.

Рысбаева А.Қ. Педагогикалық процесс субъектілерінің табысты іс-әрекетіне интерактивті оқытудың ықпалы. Оқу құралы. – Алматы, 2008. – 80 б.

Рысбаева А.Қ., Құлмышева Н.А., Исмаилова А.Т., Тұнғатова Н.Ә. Білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекеті табыстылығын интерактивті оқыту арқылы қалыптастыру/ Оқу-әдістемелік құрал.– Алматы, 2010.

Саффкова С. Портфолио как способ научить письменной аргументации Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – осень 2001 (6). – С. 11-15.

Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. – М.: Флинта Наука, 1999. – 324 с.

Стилл Дж., Мередит К, Темпл Ч., Вальтер С. Сын тұрғысынан ойлауды дамыту құрылымының оқу жоспары. Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту бағдарлама жобасы үшін дайындалған әдістемелік құрал. – Алматы, 1998. – 33 бет.

Тейлор Дж. Образование и жизнь: обучение через служение обществу. - Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2003. – том 4. – №1.

Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Сыни ойлауды дамыту әдістері. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген №2 оқу құралы. – Алматы, 1998. – 72 б.

Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Бірлескен оқу. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген V- құрал. – Алматы, 1998. – 78 б.

Темпл Ч., Стилл Дж., Мередит К. Сабактарды жоспарлау және бағалау. «Сыни ойлауды оқу мен жазу арқылы дамыту» жобасы үшін әзірленген VI- құрал. – Алматы, 1998. – 55 б.

Темпл Ч. Стратегии для использования в любых предметных областях. – Алматы, Фонд XXI век, 2002. – 40 с.

Темпл Ч. Критическое мышление и критическая грамотность Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2005, том 6. – № 2. – С. 15-20.

Фостер К. Вводные вопросы для активизации критического мышления Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – том 5. – №4. – октябрь, 2004. – С. 38-43.

Фромм Э. Душа человека. – М.: Республика, 1992. – 430 с.

Хейзинга Й. Homo ludens. Человек играющий. - СПб: Издательство Ивана Лимбаха, 2011.

Хербек Дж., Бейер К. Обучение критической грамотности: Как помочь будущим учителям осознать роль чтения и письма в раскрепощении личности Перемена. Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – 2003. – том 4. – № 4.

Чемвей Б., Кибос Дж.К., Илиева Э.. Влияние коллективного обучения на преподавание поэзии Перемена, Международный журнал о развитии мышления через чтение и письмо. – том 6. – №4, октябрь, 2005. – С. 26-34.

Чупрасова В. И. Современные технологии в образовании. – Владивосток, 2000. – 54 с.

ЕСКЕРТПЕЛЕР ҮШІН

Теруге 19.06.2014 берілді. Басуға 17.07.2014 қол қойылды.
Формат 70x100/16. Бумага офисная 80гр/м². Печать цифровая.
Шартты б. т. 19,53. Таралымы 200 дана. Тапсырыс № 198

«Педагогикалық шеберлік орталығы» ЖМ типографиясында басылды.
010000, Астана қ., Түркістан көшесі, 2
e-mail: info@cpm.kz, тел.: +7 (7172)-79-96-11

